

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф. КУРАСА
НАН УКРАЇНИ

2012
1(57)

січень-лютий

Засновник: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Президія НАН України

Видається: з 1997 р. — книжкова серія; з 26.10.2009 р. — періодичне наукове видання

Періодичність: 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата політичних та історичних наук (Постанова ВАК №1-05/6 від 16.12.2009.)

Головний редактор: *Левенець Ю.А.* — доктор політ. наук, академік НАН України

Заступник головного редактора: *Майборода О.М.* — доктор історичних наук

Відповідальний редактор: *Рудич Ф.М.* — доктор філософських наук

Відповідальний секретар: *Перевезій В.О.* — кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Бевз Т.А. — доктор історичних наук

Войналович В.А. — доктор політичних наук

Кармазіна М.С. — доктор політичних наук

Котигоренко В.О. — доктор політичних наук

Михальченко М.І. — доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України

Нагорна Л.П. — доктор історичних наук

Панчук М.І. — доктор історичних наук

Пахарев А.Д. — доктор політичних наук

Рафальський О.О. — доктор історичних наук

Солдатенко В.Ф. — доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Шаповал Ю.І. — доктор історичних наук

Шкляр Л.Є. — доктор політичних наук

*Номер підготовлено відділом теоретичних
та прикладних проблем політології*

**Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
Протокол №2 від 6 березня 2012 р.**

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012

ЗМІСТ

Слово до читача 5

РОЗДІЛ І. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Рудич Ф.М. Сучасні виклики, що постали перед владою:
спроба політологічного аналізу 6

Пахарєв А.Д. Передумови становлення
української державності в подіях ХХ століття:
історико-політологічний аспект 21

Ганжуров Ю.С. Україна в контексті основних
комунікацій державотворення,
або Яку країну ми будуємо 33

Зеленько Г.І. Політична динаміка в країнах
Центрально-Східної Європи в умовах
кризи в Європейському Союзі 49

Кочубей Л.О. Франція: сучасні дискусії
про національну ідентичність 58

Ткач Д.І. Роль особистого фактора
у започаткуванні українсько-угорських стосунків 70

Кудряченко А.І. Засади демократичного
сходження ФРН 83

Щербенко Е.В. Вивчення політичного
дискурсу: методологічна розвилка 99

Кононенко Н.В. Базові контури парадигми
новітньої російської ідеології 109

Ляшенко Т.М. Ідеологічне підґрунтя побудови
державності в Узбекистані та Таджикистані 118

Мачуський В.А. Витоки та еволюція грузино-осетинського конфлікту	132
Балабан Р.В. Конфігурація влади та бізнесу в Україні	144
Брехаря С.Г. Взаємовідносини влади та бізнесу в Республіці Казахстан	155
Мілова М.І., Димова О.В. Громадянське суспільство в Україні: три умови переходу до порядку «відкритого доступу»	163
Неліпа Д.В. Застосування дискримінантного підходу при проведенні системного аналізу в політології	177
Черінько І.П. Аналіз загроз утвердженню України як єдиної держави	188
Андрущенко Т.В. Роль національних держав у цивілізаційних конфліктах	199
Кирюшко М.І. Актуальність модернізації політики держави щодо релігії та релігійних організацій в Україні (на прикладі ісламських інститутів)	209
Соловей А.О. Українсько-російське партнерство в умовах глобалізації – важливий чинник євроінтеграційних процесів	222

РОЗДІЛ ІІ. НАУКОВІ РОЗВІДКИ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Чебан А.Д. Роль Польщі у вирішенні проблем європростору	231
Симоненко О.В. Політичне лідерство в ресурсному вимірі	240
Терещук М.І. Використання PR-технологій у зовнішньополітичній стратегії України в сучасних умовах	252

Палько О.П. Еволюція концепції «історичних» та «неісторичних» народів у європейській соціалістичній думці	263
Гербут І.А. Виборча інженерія як технологія формування партійних систем	286
Куценко Є.В. Ефективність застосування виборчих технологій на парламентських виборах 2007 р. в Україні	297
Науменко О.М. Якісний склад і система підготовки управлінських кадрів у сучасній Україні	310
Остапенко М.А. Інформаційне суспільство: епоха політики образів	320
Рафальський І. Орієнтири самовизначення в умовах державної незалежності України	330
Гербут Н.А. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень	344
Цепенда І.Є. Рецензія на монографію Харченко Л.В. Становлення політико-управлінської еліти в Україні (історико-методологічний аспект)	361
Резніченко О.М. Бібліотека інформує	363
Відомості про авторів	370

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Перед читачем – черговий, перший у 2012 році, випуск «Наукових записок», присвячений аналізу тенденцій розвитку політико-ідеологічного процесу в українському суспільстві в умовах модернізації.

У цьому контексті, безумовно, є логічним висвітлення історичних факторів становлення Української держави, розгляд двадцятирічного періоду незалежності України, висновку про те, яку державу ми побудували.

Заслуговує на увагу прагнення знайти відповідь на сучасні виклики, що постали перед владою: формування консолідованої ідеології, утвердження сильної демократичної влади, знаходження інноваційно-технічної моделі сучасної економіки, визначення стратегії зовнішньополітичної діяльності.

Безперечний інтерес становить порівняльний аналіз загального й особливого в політико-ідеологічному процесі становлення держав у країнах СНД і Балтії, інституційно-ідеологічного забезпечення процесів політичної модернізації в країнах Центральної та Східної Європи.

В «Наукових записках» розглядається також досвід утвердження держав у Західній Європі, йдеться про Францію, Великобританію, Федеративну Республіку Німеччина.

Поряд із тематично визначеними статтями в збірнику опубліковані політичні розвідки молодих науковців з актуальних проблем політичної науки.

За традицією бібліотека Інституту інформує про монографії, які вийшли друком у минулому році.

Сподіваємось, що науковий збірник матиме інтерес для науковців, політиків, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами політичної науки.

Ю. Левенець,
директор Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
академік НАН України

РОЗДІЛ І. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Фелікс Михайлович Рудич

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД ВЛАДОЮ: СПРОБА ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті аналізуються сучасні виклики, що постали перед владою: становлення ефективно діючих владних структур, формування консолідаційної ідеології, знаходження інноваційної моделі економіки, визначення зовнішньополітичної стратегії держави.

Ключові слова: влада, політична нація, інноваційна економіка, зовнішня політика.

Felix Rudych. The modern challenges for the modern power: an attempt of political science analysis. The present article deals with the research of the modern challenges for the modern authority: standing of effective power structures, forming of consolidated ideology, determination of innovation model of economics, foreign state's policy are analysed.

Keywords: power, political nation, innovation economics, foreign policy.

У нашому випадку йдеться про напрям, тривалу довготривалу тенденцію розвитку українського суспільства в умовах модернізації.

У цьому контексті гостро постає питання, чи буде Україна в найближчі роки розвиватися шляхом якісних модернізаційних змін, суспільної відмови від механічного нагромадження багатства, від суто кількісного зростання на користь інтенсивного розвитку за рахунок зміни якості, впровадження інноваційних технологій. Лише в цьому випадку країна розвиватиметься як цілісність, у ній можна

буде нормально жити не тільки групі «обраних», а й «пересічним» громадянам.

Президентські вибори 2010 р. (07.02.2010 року Віктор Янукович був обраний Президентом України), наступні зміни в політичному житті України поклали кінець руйнівному правлінню націонал-радикалів. Після 20 років топтання на місці до влади прийшла команда реформаторів. З'явилася надія зміни на краще. З прийняттям Основ внутрішньої та зовнішньої політики на законодавчому рівні визначені головні напрями політичного курсу України.

У практичній діяльності політичні сили, які прийшли до влади, зіткнулися з величезними труднощами, масштаби та серйозність яких, судячи з усього, перед здобуттям важелів державного управління усвідомлювались ними неповною мірою. Дезорганізована економіка, спустошена казна, зубожіння величезної кількості населення, роблять усе більш проблематичним у короткий термін змінити на краще становище в країні, життя людей. «Регіонали вибудували залізобетонну вертикаль влади, але анонсованого економічного дива поки не видно і українцям уже не говорять про «покращення життя вже сьогодні»... Є лише один шлях до економічного росту – тяжка, наполеглива праця» [1].

В кінці листопада 2010 р. відбулися масові протести підприємців проти проекту Податкового кодексу, а пізніше – чорнобильців та афганців щодо зміни пільг. Влада вимушена йти на поступки. Неоднозначно сприймається населенням введення пенсійної реформи. Наприкінці грудня арештовано Юрія Луценка, порушені кримінальні справи проти Юлії Тимошенко, які закінчилися її ув'язненням. США та ЄС роблять ряд різких заяв відносно стану демократії в Україні. Виникли проблеми в переговорах із Росією щодо входження до Митного Союзу Росії, Білорусі, Казахстану та з газових питань.

Перед новим Президентом України на весь зріст поставило завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності та міжнародної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними й національними відзнаками, безвідкладного вирішення пи-

тань внутрішньої та зовнішньої політики. Зокрема, дати відповіді на сучасні виклики, що постали перед Україною, і є необхідними передумовами утвердження її як єдиної держави.

Перший – становлення ефективно діючих владних структур. Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада. Вона має ґрунтуватися на довірі народу, його активній участі в здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри, поряд з багатьма іншими передумовами, вирішальними є етично вмотивовані дії владних структур, лідерів держави, політичної еліти. Остаточний вихід з глибокої економічної кризи, в якій і досі перебуває країна, можливий лише на шляху поглиблення демократії, активного використання матеріального та інтелектуального потенціалу країни. Для цього народ як суверен, від якого виходить вся влада в державі, повинен мати організаційні структури для реалізації своєї владної волі.

Головним «дефіцитом» української демократії є ігнорування законів і непрацююча Конституція. Судова система є залежною від виконавчої влади та політичних інтересів і, в результаті, корумпованою.

Другим фактором, який заважає розвитку демократії в Україні, є порушення балансу в системі влади. Відбувається абсолютна концентрація влади у Президента і, як наслідок, ручне управління країною. Авторитарний режим, як правило, виникає тоді, коли на порядок денний висуваються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни. При відповідних умовах авторитарний режим може набувати рис демократичного управління, і до цього влада має прагнути.

Нарешті вразливим місцем демократії, що небезпечно при концентрації влади в одних руках, є відсутність важелів впливу на владу, оскільки опозиція, експерти та прості громадяни практично відсторонені від процесу розробки й прийняття владних рішень.

На нинішньому етапі розвитку суспільства вирішальним чинником об'єднання України є утвердження сильної демократичної влади. Сучасна політична система – це система транспартиїної корупції, в якій різні партії сваряться

на публіці, а в середині зв'язані бізнес-інтересами, які є для них визначальними. При цьому культивується всемогутність грошей. А це – прямий шлях до корупції. Відповідно до європейських вимірювань – демократія – це державний механізм, що ефективно діє на користь країни, а не купки політиків, це чітке розмежування повноважень між гілками влади, це стабільно працюючий уряд, який підтримує стабільна більшість у парламенті, і незалежна судова влада, дієва боротьба з корупцією, це консенсус політичного класу та суспільства щодо стратегічно важливих для країни питань [2].

Саме політичний клас, правляча політична еліта покликані визначити та запропонувати суспільству магістральні вектори внутрішньої й зовнішньої політики, проект його національного розвитку, адекватний викликам сучасності, геополітичному виміру країни.

Заміна розбалансованої системи державних інститутів досконалою політичною системою, моделлю чіткого розмежування владних повноважень, забезпечення механізму стримувань і противаг, сучасних форм безпосередньої та представницької демократії, наявність офіційної опозиції – невідкладні завдання, які належить вирішити Президентіві, парламентській більшості й створеному урядові. На цьому етапі очевидна тенденція відновлення централізованої моделі державного механізму на чолі з Президентом при одночасному скороченні адміністративного апарату. Саме главі держави належить визначити мету, цілі та стратегію реформ у суспільстві, підібрати професійні кадри, об'єднати всі владні інститути для її реалізації. Глава держави повинен мати силу волі й відповідні ресурси, щоб це зробити. І при цьому новообраному Президентові важливо уникнути ситуації, в якій опинився його попередник: ставши у власних очах богообраним, перестав реагувати на прості речі, допускав вчинки і дії (надмірне особисте збагачення, витрати), що не прикрашають будь-якого політичного діяча, а тим більше лідера нації.

У стратегічному плані невиправданим є включення у владні органи на відповідні посади чиновників з колишніх структур, хоча нерідко це пояснюють політичною доцільністю та відсутністю управлінських кадрів.

На сучасному етапі роль Української держави, її політичного класу в розвитку інститутів громадянського суспільства зростає. Держава прагне розширювати свої повноваження в соціальній сфері. Проте інститути громадянського суспільства практично не впливають на функціонування політичної системи. Простежується соціальна апатичність і слабка здібність до самоорганізації, смиренність перед владою. «У реальності народ виступає не в ролі самоорганізовуючого творчого суб'єкта, а як керований і ведений об'єкт» [3].

І сьогодні в Україні всі зрозуміли, що після розвалу СРСР і отримання незалежності у нас так і не склався новий порядок, який забезпечував би її успішний розвиток. Країна, яка ще недавно входила до десятки найбільш розвинених держав Європи, після проголошення незалежності опинилася відкинутою на десятиріччя назад, майже на узбіччя світового прогресу. Проте, «за нами велика історія справедливих і рівноправних співтовариств запорізьких козаків, які заклали основи справедливості, рівноправного управління – зборів громадян, кошів, того, що на сучасному етапі називають радами. Адже тільки після обговорення всіх важливих справ на загальних зборах громад затверджувалось останнє рішення. Щоб ніхто не був обурений або обмежений. І тоді всі «кидали шапки вгору» [4].

Другий – йдеться про необхідність формування сучасної української політичної нації, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різнокультурних громад на основі рівності громадянських прав і взаємоповаги [5]. До політичної нації належать українці, росіяни, білоруси, угорці, євреї, кримські татари та інші етнонаціональні групи. Особливо підкреслимо при цьому, що українці як етнічна нація дають назву країні. Українська мова є державною. Становлення української політичної нації можливе лише на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства, тоді, коли будуть створені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Лише їй під силу вивести з кризи економіку, науку, освіту, культуру, підняти на рівень державної українську мову, гарантувати вільний розвиток російської мови як мови міжнаціонального спілкування, мов національних меншин, стимулю-

вати прагнення вивчати іноземні мови, передусім європейських країн.

Останнім часом в українському суспільстві розгорнулася гостра дискусія про від'єднання частини східних і південних регіонів від західних земель України [6]. Суть дискусії: нехай проросійсько налаштовані області відійдуть і не висять баластом, заважаючи іншій частині країни розвиватися. Небезпека полягає в тому, що процес від'єднання може призвести до розпаду країни. «Можна не сумніватися, що коли б київська влада спробувала досягти справжнього громадянського миру в країні, залишивши південним і східним областям їхню історію та їхніх героїв, а також можливість вільного використання російської мови в усіх сферах життя, політична нація в Україні відбулася б значно швидше» [7].

Щоб подолати цей розкол, потрібно також рішуче відкинути націоналістичні концепції «української України» й «України для українців», які до останнього часу утверджувалися на державному рівні і, по суті, є спробою формування не національної ідеології, а ідеології «титульної нації», що внесло розкол у багатонаціональне українське суспільство, українську політичну націю та поставило під загрозу цілісність України. Владні структури не мають права не враховувати, що останнім часом націонал-екстремістські сили помітно зміцнили свої позиції в західних регіонах України, ведуть масову пропаганду щодо «героїзації» ОУН-УПА та їх лідерів, що зрештою «загрожує деформацією політичного курсу, який був визначений після виборів, реваншем найбільш реакційних, правонаціоналістичних сил» [8]. Події 9 травня минулого року у Львові це підтвердили.

«Народи Західної Європи, навоювавшись протягом століть по саме «не могу», переживши на своїй території справжні епідемії націоналізму, шовінізму та нацизму і – як результат – дві світові війни, врешті-решт навчилися жити в мирі, вирішувати проблеми мирним шляхом, з урахуванням взаємних інтересів». І далі: «Сумний досвід засвоєно. Деструктивні експерименти не мають ні найменших шансів прокльонутися. Націоналізм у країнах Заходу – дуже непо-

пулярна ідеологія, дещо архаїчно-маргінальне, цілком несумісне з демократичними цінностями і правами людини» [9].

В українському суспільстві у всіх його осередках то затихає, то спалахує з новою силою дискусія з мовного питання. Зазвичай висловлюються дві точки зору. Перша – російській мові слід надати статус державної нарівні з українською. Друга – слід обмежити сферу впливу російської мови, інакше потерпатиме українська.

Слід погодитися з твердженням про те, «що вирішити мовну проблему «кавалерійським наскоком» не вдасться» [10].

Як відомо, стаття 10 Конституції України так визначає механізм функціонування української мови і мов інших національностей:

«Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України (*підкреслено мною – Ф.Р.*).

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування» [11].

Що стосується української мови, продуктивним уявляється поступовий перехід на українську мову всіх сфер діяльності українського суспільства [12]. Особливу увагу слід приділити навчанню української мови (починаючи з дитячого садка) нового покоління наших молодих співгромадян, в україномовних і російськомовних учбових закладах, стимуляції книговидавання, формуванню культурних центрів, проведенню конкурсів, фестивалів. Надзвичайно важливо, щоб кожен державний чиновник і депутат будь-якого рівня досконало володіли щонайменше двома мовами – українською та російською. Безумовно, будь-який держслужбовець регіонального рівня (як на Заході, так і на Сході країни) повинен ними володіти абсолютно вільно. А в місцях мешкання інших національних меншин – ще і мовою відповідного етносу. Якщо шлях у вищу владу та

політику був би закритим людям, які не знають державної мови, про дану проблему давно б забули.

Відповідно до Конституції України слід інтенсифікувати вільний розвиток, використання та захист російської мови, закріпивши за нею статус мови міжнаціонального спілкування. З цією метою важливо відновити програми викладання російської мови і літератури в школах, на філологічних факультетах вищих навчальних закладів.

Олжас Сулейменов, постійний представник Казахстану в ЮНЕСКО: «Після розпаду Союзу інтерес до народних, споконвічних мов значно підвищувався нерідко на шкоду російській мові. Але потім зрозуміли: забувати російську мову не можна. Це погано для національної культури. Через те, що відразу звучується зв'язок з навколишнім світом. І через те в Казахстані ввели ідеологію трьохмовності. Казахська мова – державна, російська – як мова євразійського спілкування й англійська – як мова світового спілкування. І ось така, на мій погляд, формула буде сприяти розвитку і нашої економіки, і нашої культури» [13].

Це ж стосується і виконання вимоги Конституції України про сприяння вивченню мов міжнародного спілкування. У нашому випадку повинно йтися, перш за все, про мови європейських держав.

Третій – у процесі трансформації політичної та економічної систем в Україні йде пошук моделі ефективного розвитку економіки. Світова економічна криза, яка охопила і нашу державу, переконливо довела неефективність капіталізму вільного ринку. «Якої б ідеології ми не дотримувалися, зрушення від вільного ринку до державного реформування повинне бути значно відчутнішим, ніж думають політики. А якщо врахувати гостроту економічної кризи, то і достатньо швидким. Час не на нашому боці» [14]. Цієї точки зору дотримується й академік Російської Академії наук С. Глаз'єв: «Історичний експеримент переходу від державно-управлінської до ринкової економіки не підтвердив жодну з тих, що вважалися очевидними переваг останньої над першою: ані приватної власності над державною, ані стихійного ціноутворення над адміністративним, ані вільного руху капіталу над плануванням розвитку і розміщення виробництва. Навпаки, хаос звільненого від держав-

ного регулювання ринку зруйнував багато ефективно працюючих господарсько-технологічних організацій, що виробляли складні види продукції» [15].

Як вважають експерти, в своєму економічному розвитку Україна повинна перейти від доктрини «навздогінного розвитку» до стратегії «випереджаючого розвитку», в основі якої – інноваційно-технологічна модель змішаної економіки, де державне та приватне так чи інакше переплітаються. У зв'язку з цим економіка України вимагає істотних структурних змін, а це неможливо без формування механізму відновлення цілісної національної, а не корпоративної економіки (за роки незалежності так і не вдалося її сформувати). Тому необхідна концепція економічних реформ, що передбачає перерозподіл приватних накопичень, спрямованих не на подальше збагачення їх власників (ідеться, насамперед, про олігархів). «Головна причина відсталості України – в засиллі великого капіталу в економічному й політичному житті. Щорічно десятки мільярдів доларів ідуть на паразитичні потреби кучки багатіїв, придбання яхт, літаків, нерухомості та інших предметів розкоші» [16]. Йдеться про те, щоб держава насправді стала на інноваційний шлях розвитку, активно втрутилася у сфери створення та упровадження інновацій, реальне проведення модернізації, як це робили ті ж «кляті більшовики», які прийняли Росію в лаптях, із сохою і перетворили її на космічну державу.

Підписаний у липні 2010 р. меморандум між Міжнародним валютним фондом і Україною, за яким наша країна має отримати кредит в 15 млрд. доларів, передбачає дотримання ряду жорстких умов.

Це – приведення цін на газ та інші комунальні послуги до ринково обґрунтованого рівня. Передбачається також поступове збільшення пенсійного віку для жінок – з 55 до 60 років. У цьому зв'язку Уряд повинен не допустити погіршення становища малозабезпечених громадян, спростити систему надання субсидій.

Головне завдання полягає в ефективному використанні наданих МВФ (раніше і, можливо, будуть надані в майбутньому) кредитів для ініціації нового імпульсу здійснення інноваційно-технологічної моделі розвитку економіки,

зокрема впровадження енергозберігаючих технологій, що забезпечить мінімізацію залежності від зарубіжних енергоносіїв.

Україні потрібно, в першу чергу, використати наявні природні ресурси [17]. У країні розташовані потужні запаси вугілля та металу. Існує розвинена наукова база, ще не розтрачено потенціал розвитку високих технологій. Продукція авіапрому, турбоатому, оборонної промисловості цінується у всьому світі. Є чудові можливості в сільському господарстві, четверта частина світових чорноземів – наша.

У цьому контексті важливим є визначення відповідним Указом Президента України ряду пріоритетних напрямів і їх реалізація для розвитку економіки майбутнього: «Нова енергія», «Нова якість життя», «Нова інфраструктура» [18].

Врахування інтересів усіх регіонів, зміцнення економіки, перемога над безробіттям, підвищення соціальних стандартів сприятимуть тому, що «на тлі поліпшення добробуту всі суперечності, роз'єднуючі громадян країни на Схід і Захід, будуть забуті, або втратять свою гостроту». І далі: «Повинні бути здійснені назрілі соціально-економічні реформи, здатні змінити ситуацію в житті людей, а, отже, і об'єднати їх у відчутті патріотизму і гордості за те, що вони живуть у цій країні» [19].

Четвертий – для Президента України невідкладним є завдання визначити стратегію зовнішньої політики, яка повинна бути адекватною міжнародним і внутрішньополітичним реаліям.

На міжнародній арені Україна, зважаючи на її геополітичні характеристики, є помітним суб'єктом у світовій розстановці сил.

В Україні у Карпатах, розташований географічний центр Європи, в Криму – геополітичний полюс Азії.

З позиції класичної геополітики українську геостратегію характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична, що зумовлено специфікою геополітичних координат України, її належністю водночас до двох регіонів – Європи та Євразії і до того ж її периферійним розташуванням. За логікою речей, на початку XXI ст. Україна виступає об'єктом інтересів провідних геополітичних гравців, у першу чергу – Європейського Союзу, Росії, США.

Костянтин Грищенко, міністр закордонних справ України, обґрунтовуючи багатовекторність зовнішньої політики України та визначаючи її формулу, стверджує: «Світовій політиці сьогодні, як ніколи, потрібен приклад того, що успішний симбіоз Сходу і Заходу – це не міф, а реально діюча модель міжнародних відносин. Україна, втілюючи в собі східний і західний імпульси європейської цивілізації, може стати таким прикладом». І далі: «Користуючись термінологією сьогоднішнього дня, успішна європейська інтеграція України при дотриманні максимально партнерських, дружніх відносин з Росією – це політичний тест-драйв у нових відносинах Схід–Захід в Європі» [20].

Європейський вибір України, намір стати членом Європейського Союзу був визначений на етапі формування основ зовнішньої політики нашої держави.

Європейський Союз на сьогодні є одним із потужних лідерів ХХІ ст., унікальним міждержавним співтовариством, своєрідним дороговказом для інших країн, що становлять людську цивілізацію. 27 країн-членів Європейського Союзу об'єднують 484,9 млн. людей, його ВВП складає близько 10 трлн. євро.

За всіх проблем Європейського Союзу, які виявила остання світова фінансово-економічна криза (економічна криза в Греції та деяких інших країнах), поряд з Україною просто немає іншого політичного угруповання, яке могло б служити еталоном, зразком для державного розвитку.

На питання «Як ви ставитеся до вступу України в ЄС?» респонденти соціологічних досліджень, які в 2011 р. провів Інститут соціології НАН України, відповіли: позитивно – 38 % (1799 опитаних), на Заході – 64, в Центрі – 39, на Півдні – 24 і на Сході – 28,5 %. До речі, 54,5 % молоді віком до 30 років відповіли на це запитання позитивно. І ще одна деталь: кількість прихильників вступу до НАТО в 2011 р. скоротилася до 11 % проти 25 % у 2000 р. [21].

Україна активно прагне до підписання договорів про асоціацію з Європейським Союзом, про створення зони вільної торгівлі та добивається введення безвізового режиму в 2012 р. Наступний крок – надбання конкретної європейської перспективи.

Слід підкреслити, що країни ЄС не проявляють надзвичайного бажання бачити Україну у своїх лавах. Ось чому важливо зайняти «позицію не популярного євроромантизму, а чесного євросреалізму, який відкриває Україні шлях до модернізації незалежно від того, візьмуть нас в ЄС чи ні» [22].

Різноманітність у поглядах людей різного віку показує: значна частина молоді орієнтується на зміцнення зв'язків з країнами Заходу, в той час як серед старшого покоління і в цілому населення Сходу та Півдня орієнтація більше виражена на східнослов'янський блок. І це природно.

Підкреслимо при цьому, що партнерство з Росією є безальтернативним фактором для країни: Росія завжди буде займати особливе місце і в нашому геополітичному просторі, і у світовій політиці в цілому.

Україна з усіх пострадянських держав має для Росії найбільше значення. По-перше, Україна займає буферну позицію, відділяючи європейські кордони Росії від безпосереднього протистояння з НАТО. По-друге, Україна володіє незамерзаючими портами на півдні країни, серед яких Одеса, Ялта, а також Севастополь, де знаходиться штаб-квартира Російського Чорноморського флоту. По-третє, Україна має розвинуту інфраструктуру, яка з'єднує Європу з Росією (трубопроводи, залізниці, автошляхи й ін.). По-четверте, на території України проживає значна кількість етнічних росіян, більша частина яких симпатизує Росії. До того ж у цих двох країнах чимало й інших загальних рис: так обидві переважно населені православними слов'янами, мають загальні історичні корені.

Враховуючи, що в останні роки між Україною і Росією був відсутній діалог на високому рівні, то нині йдеться не про покращання взаємовідносин між двома державами, а про їх відродження за допомогою сильнодіючих засобів.

Такими засобами, скоріше за все, слід вважати підписані президентами двох країн у Харкові угоди про зниження ціни на газ і продовження на 25 років перебування Російського Чорноморського флоту в Севастополі. Хоча угода про Чорноморський флот неоднозначно сприйнята в українському суспільстві. Тривалий час вирішується питання

щодо умов постачання газу в Україну. Разом з тим Україна і Росія мають намір всебічно розвивати торговельно-економічну, інвестиційну взаємодію, створювати максимально сприятливі умови для об'єднання потенціалів двох країн у таких галузях, як сучасний топливоенергетичний комплекс, космос, авіабудування, атомна енергетика, нанотехнології, військово-технічна співпраця, транспорт і ін.

Підкреслимо: йдеться про розв'язання ряду стратегічно важливих питань. Костянтин Грищенко: «Є багато речей, які об'єднують нас з Росією, і на цьому ми повинні будувати стратегічне, націлене на майбутнє, партнерство. Але ми йдемо і будемо йти в це майбутнє окремими шляхами... Справжнє українсько-російське партнерство може базуватися тільки на усвідомленні, що Україна і Росія важливі одна для одної самі по собі, а не як інструмент у реалізації тих чи інших геополітичних планів» [23].

У цьому контексті має вирішуватися питання про приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусії та Казахстану. Росія пропонує в цьому контексті відкритий ринок для наших товарів, зниження ціни на газ. У розрахунках Інституту економіки і прогнозування НАН України відносно можливого ефекту в результаті приєднання до Митного союзу зроблено важливий висновок: тільки покращання для нашої країни умов торгівлі з сусідніми країнами на Сході принесе нам додатково 8 млрд. доларів, що дозволить і швидко вирівняти торговий баланс, і збільшити макроекономічні показники, і наповнити держбюджет.

Що стосується позитивних моментів вступу до Зони вільної торгівлі Європейського Союзу, сьогодні не існує ні одного публічного дослідження, яке б підтвердило, що такі ефекти взагалі можливі.

Як уже зазначалося, Україна позитивно налаштована щодо європейської інтеграції. Європейська інтеграція визначена пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Об'єднаній Європі потрібна економічно сильна демократична Україна, яка спільно з Росією сприятиме зміцненню стабільності не лише в регіоні Центрально-Східної Європи, а й на всьому європейському просторі.

Що стосується реалізації безпеки у світі взагалі та в Центральній і Східній Європі зокрема, прийнятної для нашої держави, то Україна може вибрати для себе або модель реалізації безпеки країн Центральної і Східної Європи, які є членами НАТО та ЄС і підпорядковують своє суспільство транснаціональному капіталу, або модель, відповідно до якої командні висоти в економіці країни займає національний капітал, а сама вона має позаблоковий статус, що закріплено в прийнятому Верховною Радою Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України». Гарантії неучасті Києва у військових блоках, які Москва вважає для себе недружніми, – ключове політичне питання українсько-російських відносин. Позаблоковий статус України неоднозначно сприймається різними політичними колами в державі, проте такий підхід має право на існування.

Водночас Україна повинна розглядати себе як важливу європейську державу з регіональними інтересами, які безпосередньо стосуються нашої безпеки. Формування та послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики, що передбачає стратегічні відносини з Росією, перспективні – з Європейським Союзом і рівні, ділові – з Америкою. Йдеться також про активізацію політичних контактів і торговельно-економічних відносин з країнами, що розвиваються. У першу чергу з країнами СНД, а також з Китаєм, Індією, Бразилією, країнами Близького Сходу. Шлях до цього – досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного та соціального розвитку, зміцнення оборонного потенціалу, дотримання канонів права, демократії й гуманізму. Все це сприятиме тому, що Україна зможе стати сучасною модернізованою єдиною державою, впливовим чинником механізму безпеки Європи ХХІ ст.

1. Дубнянский М. Царский путь // Сегодня. – 2011. – 19 февраля.

2. Див.: Силина Т. Украина в трех соснах: НАТО – Россия – ЕС // Зеркало недели. – 2008. – 27 сентября.

3. Петров П. Срочно требуется другой народ // 2000. – 2010. – 3–9 декабря.
4. Гонтар А. Как долго ждать Украине демократию? // 2000. – 2010. – 3–9 декабря.
5. Заруба О. Нація чи інтеграція? Про пошук національної ідеї в контексті євроатлантичної інтеграції // Україна в європейському контексті. Гражданское общество и средства массовой информации. Пиар-деятельность в СМИ / Луганск. нац. пед. ун-т им. Т. Шевченко. – Луганск: Знання, 2004. – С. 128.
6. Пахлевская О. Диоген против сепаратизма // День. – 2010. – 13–14 августа.
7. Коротков Д. Советский Союз: конец и... начало // Сегодня. – 2011. – 8 декабря.
8. Крючков Г. Опасный дрейф власти // 2000. – 2010. – 28 января – 10 февраля.
9. Василенко В. Украина для нации или для национальности // 2000. – 2011. – 27 мая.
10. Даньшин Н. Языковой катамаран Украины // Зеркало недели. – 2010. – 13 марта.
11. Конституція України. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – С. 7.
12. Див. про це докладніше: Даньшин Н. Названа праця.
13. Сулейменов Олжас. Поиски национальной идеи заканчиваются обыкновенным национализмом // 2000. – 2010. – 7 января.
14. Хобсбаум Э. Что прибудет на смену. Социализм провалился, теперь обанкротился капитализм // Київський телеграфъ. – 2009. – 10–16 июля.
15. Цит. за: Коючков Г. Что кроется за разговорами о цивилизованном выборе Украины? // 2000. – 2011. – 23–29 декабря.
16. Турчак А. Станет ли Украина социалистической? // 2000. – 2011. – 28 октября – 4 ноября.
17. Див.: 19 лет спустя. Экономический путь Украины в оценке экспертов // Київський телеграфъ. – 2010. – 20 августа – 2 сентября.
18. Див.: Главное – не потерять темы // Столичные новости. – 2010. – 9–10 ноября.
19. Мишель де Монтень. Как объединить Украину // Столичные новости. – 2010. – 16–22 января.
20. Грищенко К. Украина как общеевропейский фактор // Зеркало недели. – 2011. – 15 января.
21. Шульга Н. Хочет ли Украина быть с Россией? // 2000. – 2011. – 17–23 июня.
22. Див.: Филиповский В. Прозрачность и популизм украинской «европейскости» // 2000. – 2011. – 4 марта.
23. Грищенко К. Вказана праця.

Анатолій Пахарев

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОДІЯХ
XX СТОЛІТТЯ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається боротьба українського народу за власну державу в умовах революцій і громадянської війни початку минулого століття, процес формування владних структур в Україні за часи радянської влади, політичні передумови виникнення державного суверенітету в період розвалу Радянського Союзу.

Ключові слова: *боротьба, держава, влада, державний суверенітет.*

A. Pakharev. The grounds of setting up of Ukrainian statehood in the events of XX century: historical-political context. The present article deals with the research of struggling for independence of Ukrainian people at the beginning of former century, the process of shaping of the structures of power in Soviet Ukraine, political basis of state sovereignty of Ukraine in the period of collapse of the Soviet Union.

Keywords: *struggle, state, power, state sovereignty.*

Історія боротьби українського народу за власну державність має глибоке коріння. Якщо відкинути антинаукові сучасні здогадки про трипільську культуру, скіфсько-сарматську добу, Київську Русь, татаро-монгольську неволю та польсько-литовське панування, то власна боротьба українського народу за власну державу налічує близько п'яти століть.

Козацько-селянські повстання під проводом К. Косинського, С. Наливайка, Т. Трясила (Федоровича), С. Палія, національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького – це не тільки трагічні, а й яскраві сторінки української визвольної історії. І те, що чисельні акти національної непокори та масових бойових виступів не увінчалися створенням незалежної Української держави, – не провина

національних лідерів, а об'єктивні геополітичні обставини того часу.

Нині деякі сучасні дослідники схильні вважати добу так званої Гетьманщини (XVII–XVIII ст.) Українською державою, але це зовсім не так. Точніше, українська державність була на досить обмеженій території, яку поляки віддали Б. Хмельницькому в управління (три воєводства разом із Києвом). Але формально вона проіснувала до початку нової польсько-литовської агресії й завершилася ця державність Переяславською радою та Березневими статтями 1654 р. Але гетьманщина залишилася як адміністративно-управлінська структура на українських землях, що належали (де-юре і де-факто) іноземним державам. Військові події XVIII ст., період Руїни, коли українські землі були розділені на правобережжя та лівобережжя, усе XVIII ст. – це період фактичного управління польсько-литовського, російського та австро-угорського володарювання на українських землях, а перехід окремих гетьманів під владну залежність Туреччини або Швеції не забезпечував української державності, а призводив до більш відчайдушних бідувань і страждань для українського народу.

Ідея української державності зріла в умах національної інтелігенції протягом усього XIX ст., про що свідчать революційні події в Російській імперії та Австро-Угорщині. Але реальні умови створення національної суверенної держави для українського народу припадають на початок XX ст.

Перші два десятиліття нового століття відзначилися глобальними світовими подіями, серед яких була перша світова війна, революції в Росії, Австро-Угорщині та Німеччині, які знищили могутні європейські імперії та сприяли відродженню колишніх незалежних країн або створенню нових національних держав, народи яких знаходилися в складі цих імперій.

В Україні боротьба за власну державність набула особливої активності, яка, з одного боку, з'ясувалася історичним минулим, у якому український народ не мав власної цілком незалежної держави, а, з іншого боку, політичні події початку XX ст. сприяли формуванню й укріпленню національних політичних організацій (партій, рухів і т. інш.), здат-

них очолювати боротьбу за державну незалежність і побудову власної державності. Але слід звернути увагу на геополітичний фактор, який значно ускладнював боротьбу українських національно-політичних сил за власний державний суверенітет. Історія розпорядилася таким чином, що українські землі на початку ХХ ст. були у складі Російської та Австро-Угорської імперій, а це не тільки заважало формуванню єдиного національно-визвольного руху, а й не дозволяло виробити єдину концепцію державної незалежності.

Політична активність, індикатором якої виступала молода багатопартійність, була наслідком гострої класової боротьби в обох імперіях, але в Російській імперії ця гострота посилювалася повною відсутністю елементарних прав і свобод громадян. Жорстока експлуатація трудящих, політичне безправ'я, національний і соціальний гніт – все це накопичувало потенціал революційного вибуху. І чи не найвирішальнішою тут була ланцюгова реакція активної участі найширших народних мас, доведених до відчаю злиденністю та безправ'ям.

Політизація у широкому розумінні стала необхідністю, потребою більшості класів і прошарків тодішнього російського суспільства. Створення й політичне становлення партій виникало і дедалі більше охоплювало не лише пролетарсько-селянські маси, а й об'єднання промисловців, лібералів, «прогресистів» та різного роду реформаторів з числа помітних економістів, юристів, істориків, публіцистів і представників лівого легального народництва [1].

Особливістю внутрішньополітичного процесу на початку минулого століття було те, що на українських землях вже з другої половини ХІХ ст. діяли загальноросійські революційні союзи, угруповання та політичні партії, які утвердилися в авангарді антимонархічної боротьби за свободу й демократію. Але національний гніт, розгул шовінізму сприяли зародженню українського національного руху, а також націоналістичної ідеології, носіями якої стали нові національні партії, в тому числі й надто радикального спрямування.

Зростання національного руху в Україні сприяло виникненню політичних партій, програмними положеннями

яких була побудова власної суверенної держави. У січні 1900 р. у Харкові та Києві було засновано Революційну українську партію (РУП), яка в наслідок розколу в 1902–1905 рр. розпалася на нові самостійні партії. Утворилася Українська народна партія (УНП) на чолі з М. Міхновським (1902 р.), Українська соціалістична партія (УСП) на чолі з Б. Ярошевським (1903 р.), Українська соціал-демократична партія (УСДП), серед лідерів якої були Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш (1904 р.), Соціал-демократична «Спілка» на чолі з М. Меленевським (1905 р.), що згодом об'єдналася з РСДРП.

Восени 1905 р. представниками ліберальної буржуазії була заснована Українська демократична партія (УДП), яка у 1905 р. оформилася в Українську радикально-демократичну партію (УРДП) на чолі з С. Єфремовим, Б. Грінченком і Є. Чикаленком. Після розпаду цієї партії на початку 1908 р. її лідери утворили Товариство українських поступовців (ТУП) [2].

Українські політичні партії, які створювалися та починали свою діяльність на початку минулого століття, були різновекторні зі своїм соціальним складом і програмними цілями, тому проблему державності й власного суверенітету розуміли та бачили з різних позицій і точок зору. Для партій радикального націоналістичного спрямування своєрідним політичним маніфестом стала брошура харківського адвоката М. Міхновського «Самостійна Україна», видана у Львові наприкінці 1900 р. Соціал-демократичні партійні структури й угруповання орієнтувалися на спільні революційні дії з РСДРП. Українські ліберали, які формувалися в основному з інтелігентських лав, коливалися між радикалами та соціал-демократами, виробили тактику політичної лояльності, в своїх програмних документах висували вимоги проголошення автономної України, розширення сфери використання української мови [3].

Як слушно відзначають сучасні політичні дослідники, на рубежі століть чітко виявилася не солідарність між старим поколінням українських революціонерів і «молодою Україною», між «українофільством» і українством, між тими, хто служив імперії і тими, хто домагався незалеж-

ності. Несолідарними були регіони Наддніпрянщини. Несолідарність виявилася і між «обома Українами», що поглибило розкол між Сходом і Заходом української території [4].

Гострота тогочасного політичного процесу на українських землях, які входили до складу Російської імперії, не обмежувалися скрутним соціально-економічним становищем широких народних мас. Вона суттєво доповнювалася міжнаціональним протистоянням між українським, російським, польським і єврейським населенням, яке формувалося століттями попередньої історії. Представники кожної з національностей прагнули власної політичної самоідентифікації, створювали свої політичні структури, деякі з яких були тісно пов'язані із загальноросійськими революційними партіями та рухами. Таким чином, у середовищі національних революційних сил були представники або послідовники російської соціал-демократії, соціалістів-революціонерів, анархістів, конституційних демократів і монархістів. Слід звернути увагу на важливий факт, що в ці політичні структури та угруповання потрапляли не тільки росіяни, поляки, євреї та інші «іногородці». Помітна частина українців також входила до складу цих організацій.

Політичною, соціально-економічною, релігійною та етнічною особливостями визначалися українські землі, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Політична боротьба українців на цій території була репрезентована трьома політичними течіями – радикалами, соціал-демократами та народними демократами. Крім того, помітне місце в політичному спектрі західноукраїнських земель належало москвофілам. Певний вплив здійснював і Католицький народний союз [5].

У 1890 р. була створена Русько-українська радикальна партія (РУРП) лівого напрямку, серед фундаторів якої були І. Франко, М. Павлик, В. Будзиновський, Є. Левицький, С. Данилович, К. Трилсовський. У програмі лівих радикалів були положення про повну свободу, демократичні права, широку автономію регіонів у питаннях політики та культури. Висловлюючи ідею ідентичності півдавстрійських

українців з українцями Наддніпрянщини, частина лідерів Лівих радикалів відстоювала необхідність утворення самостійної та незалежної Української держави [6].

Восени 1899 р. від лівих радикалів відкололася значна частина партійців, які утворили у Львові Українську соціал-демократичну партію (УСДП) як складову австрійської соціал-демократії. Таким чином, галицькі соціал-демократи, проголошуючи інтернаціональну солідарність усіх народів Австро-Угорської імперії, сподівалися здобути широку свободу для українців на цій території [7].

У грудні 1899 р. була утворена Українська народно-демократична партія (УНДП), яка проголосила поділ Галичини на українську та польську, запровадження загального виборчого права, скасування на користь селянства великої земельної власності, досягнення рівноправності української мови в урядових установах і в освіті [8].

Таким чином, український народ, розділений між двома імперіями, які опинилися в протилежних воюючих таборах першої світової війни, став жертвою військово-політичного протистояння Антанти і Четверного союзу. Революційні події та громадянська війна 1917–1920 рр. посилили розкол українського суспільства, а розвал імперій після війни не сприяв з'єднанню українського народу в єдине ціле.

В умовах революції та громадянської війни боротьба українського народу за державну незалежність найбільш активно проходила на території колишньої Російської імперії. Більш-менш впливові політичні партії України не тільки йшли в авангарді цієї боротьби, а й відмінно бачили майбутню державність, що значно послабляло національно-визвольний рух. Ліберали коливалися між ідеєю самостійної держави і здобуттям широкої політичної та культурної автономії в межах демократичної республіки. Монархісти були прибічниками відродження гетьманату, хоча й на принципах виборності, а не одержання у спадщину. Анархісти – за внутрішньополітичну вольницю з умовною державністю. Соціал-демократи – за державність західного зразка. Більшовики – за державу з радянською владою, диктатуру пролетаріату. Як показала революційна практика, всі ці суспільно-політичні суб'єкти

опинялися в різних таборах, обираючи інколи несподіваних союзників.

За революційний період в Україні були створені усілякі структури державності, які часто-густо не відповідали поняттю суверенної незалежності. Серед цих форм державності слід назвати Центральну Раду, Гетьманат П. Скоропадського, Директорію, Західноукраїнську народну республіку, Радянську Україну.

Українська Центральна рада (УЦР) з'явилася як координаційно-політичний центр українських партій та організацій внаслідок лютневої буржуазної революції в Росії і проіснувала з початку березня 1917 р. до кінця квітня 1918 р. Більшу частину своєї каденції (березень 1917 р. – січень 1918 р.) УЦР була своєрідною управлінською структурою в Україні на правах автономії в складі Російської республіки, що законодавчо було закріплено в 1-му та 2-му Універсалах (червень–липень 1917 р.). Лідери УЦР не визнали Жовтневу більшовицьку революцію в Росії й у своєму 3-му Універсалі (вересень 1917 р.) проголосили створення Української народної республіки, продовжуючи дотримуватись автономістсько-федералістського курсу в складі майбутньої демократичної Росії. У січні 1918 р. УЦР оголошує 4-тий Універсал, в якому визначає Україну незалежною, вільною суверенною державою. Але уряд УЦР одночасно дає згоду на окупацію України німецько-австрійськими військами. Окупація почалася в лютому, а вже у квітні 1918 р. окупаційна влада, бачачи безладдя та брудні чвари в українському керівництві, ліквідувала УЦР, зробивши ставку на відродження гетьманату та чолі з Павлом Скоропадським [9].

Гетьманство Павла Скоропадського, царського генерала та нащадка гетьмана Івана Скоропадського, соратника Петра I, тривало біля семи місяців і завершилося разом із кінцем німецької окупації та закінченням першої світової війни. Визначати цю квазідержавність немає сенсу, бо і саме гетьманство і внутрішньополітичний стан України перебували в умовах іноземної окупації, хоча Скоропадський намагався здійснити окремі освітянські заходи (утворення національної академії наук, декількох україномовних гімназій і вищих учбових закладів, національної бібліотеки

та інш.). Але за місяці його правління Україна перетворилася в постачальника зерна, харчових продуктів, сировини і навіть чорноземів для Німеччини, що викликало широке обурення та партизанський рух проти гетьмана і його хазяїв – окупантів [10].

Гетьманщину змінила Директорія, яка виникла як керівний орган антигетьманського повстання, а потім стала вищим державним органом відродженої УНР. До складу Директорії увійшло 5 осіб (голова – В. Винниченко і члени: С. Петлюра, А. Макаренко, Ф. Швець, О. Андрієвський). Було створено уряд УНР на чолі з В. Чехівським. Але Директорії не вдалося уникнути зіткнення з українськими більшовиками, яких підтримувала радянська Росія. Так почався новий виток громадянської війни, в якому Директорія потерпіла поразку, а внутрішньополітичні конфлікти усередині керівництва прискорили цю поразку. Після добровільної відставки В.К. Винниченка вся повнота влади перейшла до С. Петлюри, який «дістав цей пост через нашу тодішню національну бідність» – пізніше писав Винниченко [11]. І далі Винниченко підсумовує: «С. Петлюра не мав ніяких виразних, твердих ні соціальних, ні політичних, ні моральних, ні навіть національних принципів» [12]. Політична концепція Петлюри з урядом Ю. Пілсудського (квітень 1920 р.), передача полякам Галичини, союз з поляками проти Росії, погроми проти робочих, профспілок, євреїв та ін. прискорили політичний крах Директорії [13].

Повалення Австро-Угорської імперії відкрило шлях до національної незалежності поневолених народів цієї території. Українці Західної України також взяли активну участь у цьому процесі. В листопаді 1918 р. було створено Західно-українську Народну Республіку (ЗУНР), яка включала українські етнічні землі (Галичину, Лодомерію, Буковину та частину Закарпаття). ЗУНР спочатку визначалася як автономія у складі Австро-Угорщини. У січні 1919 р. Польща захопила більшу частину Галичини й уряд ЗУНР був вимушений переїхати зі Львова до Станіслава (нині Івано-Франківськ). Уряд ЗУНР на чолі з С. Голубовичем затвердив ряд законодавчих актів, провів оформлення злуки ЗУНР і УНР, але у червні 1919 р. влада перейшла

до диктатора Є. Петрушевича, який скасував усі попередні постанови та законодавчі акти. Восени 1919 р. диктатор виїхав до Відня і фактично ЗУНР припинила своє існування [14].

Національні державні формування, що виникали в умовах революцій і громадянської війни, не створили незалежної суверенної Української держави. Історія розпорядилася таким чином, що українці західних регіонів ще на півтора десятиліття потрапили під владу Польщі, Румунії, Угорщини та Чехословаччини. На території колишньої Російської імперії перемогла Радянська влада, у грудні 1917 р. була проголошена Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), яка в грудні 1922 р. увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) разом із Білорусією і Закавказькою Федерацією.

Сьогодні, на жаль, з'явилися автори, які у противагу з реальними та достовірними історичними фактами намагаються тлумачити перемогу радянської влади в Україні цілком завдяки зовнішньому фактору, а конкретно – за рахунок військової допомоги Радянської Росії українським більшовикам, хоча не меншим втручанням в українські події були війська Антанти, Польщі, Денікіна та Врангеля на боці так званих «національних» режимів, які потерпіли військово й політичну поразки.

Приниження або заперечення боротьби українського народу за радянську владу не тільки свідчить про зневагу до нього, а й фальсифікує вплив і вагу українських більшовиків у суспільстві. Український більшовизм у роки боротьби проти монархізму, в періоди революції та громадянської війни мав потужну когорту талановитих політиків і військових командирів, які зробили вагомий внесок у перемогу радянської влади. Серед цієї когорти слід назвати Г. Петровського, М. Скрипника, В. Чубаря, Артема, С. Косіора, Б. Любченка, В. Боженка, Г. Котовського, Ю. Коцюбинського, О. Пархоменка, В. Примакова, М. Щорса та ін. На жаль, власна доля більшості з них була трагічна: одні загинули у боротьбі за нову владу, інші – у сумні часи сталінських репресій.

Хронологічно УРСР проіснувала з грудня 1917 до серпня 1991 рр. Але перші три роки припадають на громадян-

ську війну, німецько-австрійську окупацію, на боротьбу з іншими режимними утвореннями, які проголошували себе українською владою. Після завершення військових подій, українська радянська влада у формі диктатури пролетаріату пройшла політично-організаційний шлях до утворення союзнаї держави разом із іншими радянськими республіками.

За роки радянської влади здійснилося реальне, а не пропагандистсько-гасливе, возз'єднання українських земель (1939–1945 рр.), а після передачі Україні Криму, за часів володарювання Хрущова (1954 р.), УРСР отримала сучасну територію. Неухильно зростала чисельність населення республіки. За даними переписів: 1926 р. – біля 29 млн. осіб; 1937 р. – 28,4 млн. осіб (тут виявилися наслідки голодомору 1931–32 рр.); 1939 р. – 31 млн. осіб; 1959 р. – біля 42 млн.; 1970 р. – понад 47 млн.; 1989 р. – біля 51,2 млн. осіб [15].

Законодавчо-правова база УРСР як суб'єкта союзнаї держави формувалася на засадах прийнятих Конституцій 1919, 1929, 1937 та 1978 років, згідно з якими формувалися законодавча (Верховна Рада), виконавча (уряд) та судова гілки влади шляхом виборчих процедур, які були в СРСР [16].

Радянська Україна в складі СРСР пройшла шлях, у якому були чималі соціально-економічні, культурні та внутрішньополітичні успіхи та досягнення, були й великі труднощі, викликані зовнішніми й внутрішніми подіями, а також були трагічні сторінки буття, котрі переживала держава.

У 20-ті роки в Україні досить успішно пройшла українізація, яка докорінно змінила інтелектуальний стан суспільства на бік національної культури. Було ліквідовано неписьменність дорослого населення. Зусиллями наркома освіти М. Скрипника понад 80 % загальноосвітніх шкіл і 30 % вищих учбових закладів вели навчання винятково українською мовою. 97 % українських дітей навчалося рідною мовою (до революції українських шкіл практично не існувало). Українська мова потужно увійшла в друковані засоби масової інформації, державні органи влади, військові структури. Було засновано національні спілки художньої інтелігенції, різко зросла чисельність

українців у великих містах і промислових центрах [17]. Цей період серйозні історики-дослідники правомірно називають десятиліттям національного відродження.

Індустріалізація кінця 20–30-х років перетворила Україну з аграрної в розвинуту індустріально-аграрну республіку, де були побудовані могутні промислові велетні у Харкові, Донбасі, Дніпропетровську, Запоріжжі, на Півдні та ін. Але індустріалізація – це не тільки будівництво промислових об'єктів, це також широкий ентузіазм трудящих, який втілювався у масовий ударницький і стахановський рух, а прізвища видатних українських новаторів М. Ізотова, О. Степаненка, О. Стаханова, П. Кривоноса, М. Мазая, П. Ангеліної, М. Демченко та десятків інших знала вся держава.

У довоєнні роки українське суспільство пережило трагічні сторінки своєї історії, пов'язані з голодомором 30-х років і сталінськими політичними репресіями другої половини цього десятиліття. Але найтрагічнішим періодом для всього народу була Вітчизняна війна (1941–1945 рр.), коли республіку було цілком окуповано гітлерівськими загарбниками. Війна стала не тільки прикладом масового героїзму та самопожертви українців, але й складної долі десятків тисяч людей, які опинилися у лавах посібників окупантів і колабораціоністів. Усе-таки не поліцаї та есесівські підручні здобули славу українському народові в роки війни, а ті мільйони українців, які змагалися в лавах Червоної армії та радянських партизанських загонах і з'єднаннях. Власне ці герої принесли перемогу та свободу від фашистської неволі, завоювали славу Україні, яка стала, будучи радянською республікою, повноправним членом ООН і ЮНЕСКО.

Відродження промислово-сільськогосподарського, культурного та соціального потенціалів України в післявоєнні роки відбулося у короткий термін завдяки трудовому подвигу народу, який спирався на допомогу всієї держави. На період завершення існування Радянського Союзу (серпень 1991 р.) Радянська Україна володіла понад чвертю загальносоюзного науково-економічного потенціалу, мала тисячі високотехнологічних підприємств, ефективну систему

освіти всіх рівнів і соціального захисту трудящих. Але партійно-управлінська бюрократія, відірвана від широких народних мас, виявилася нездатною до внутрішньополітичного реформування суспільства, а навпаки зіграла руйнівну роль у розвалі держави.

-
1. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Монографія / За ред. Ф.М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – С. 145.
 2. Там само.
 3. Див.: Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття. / За ред. В. Смоля, Ю. Левенця. – К. : Парламентське вид-во, 1997. – С. 70-78.
 4. Там само. – С. 77.
 5. Там само. – С. 131.
 6. Там само. – С. 131–134.
 7. Там само. – С. 134–135.
 8. Там само. – С. 135–136.
 9. Політична енциклопедія. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – С. 733–734.
 10. Див.: Субтельний О. Україна: історія. – К. : Либідь, 1992. – С. 310–314.
 11. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К. : Криниця, 1991. – С. 25.
 12. Там само. – С. 31.
 13. Політична енциклопедія. Вказана праця. – С. 215–215.
 14. Там само. – С. 266–267.
 15. Там само. – С. 733.
 16. Там само. – С. 93–94, 355.
 17. Субтельний О. Вказана праця. – С. 337–339.

Юрій Ганжуров

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ КОМУНІКАЦІЙ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ, АБО ЯКУ КРАЇНУ МИ БУДУЄМО

Розкриваються основні комунікаційні складові еволюції процесу державотворення в Україні: формування ментальності, структуризація історичної пам'яті, актуалізація соціальної справедливості на основі гармонізації правовідносин у суспільстві.

Ключові слова: державотворення, нація, ментальність, історична пам'ять, верховенство права. *Yury Ganjurov. Ukraine in the context of basic state-building communications (or what state do we build).*

The main communication components of the state building's process evolution in Ukraine are being disclosed: mentality forming, historical memory structuring, social justice actualization on the basis of legal relationship harmonization in the society.

Keywords: state building, nation, mentality, historical memory, supremacy of law.

Інформаційне суспільство нинішньої доби актуалізує проблему адаптації людини до сучасних форматів операційно-функціонального механізму усіх комунікативних систем, які вже стали гармонійною складовою інтелектуальної еволюції суспільства на шляху державотворення. Те, що ми називаємо новітніми технологіями в інформаційній сфері, стає помітною руйнівною силою в галузі формування уявлень, а згодом й знань у такій важливій сфері людського буття як суспільно-політичні відносини в Україні.

Дійсно, «...історія розпадається на окремі сюжети, соціум індивідуалізується. Цей процес відбувається у контексті комунікативного суспільства, що глобалізується. Тому наш громадянин самоідентифікується вже не в конкретному моменті на шкалі історичного часу, а у всьому соціокультурному просторі», – як зазначають В. Смолій та Ю. Левенець [1]. Природно, що для ресурсів історичної

хронології наш двадцятирічний досвід державотворення може розглядатися переважно в контексті історичних аналогій за допомогою методу порівняльного аналізу, оскільки сам перебіг подій у політичному житті сучасної України набув ознак формації, котра формує прийнятну геополітичну сферу державотворення, вмотивовані напрями політики, зокрема соціально-економічної, а головне – має за мету соціально-психологічну мотивацію громадян України.

На сучасному історичному етапі мусимо визнати, що в кращому випадку така перспектива очікує нас у недалекому майбутньому, проте до неї треба дістатися. Для цього важливо передовсім усвідомити надумані (штучні) та реальні (життєздатні) засади української державності, а точніше – комунікацію процесу державотворення. Потреба аналізу й систематизації політичних складових української державності та становлення сучасної політичної нації стала вже настільки злободенною, що практично будь-який виступ серйозних аналітиків або державних діячів порушує відповідне коло проблем. Водночас той відрив чи, можливо, повільне подолання інформаційно-аналітичних прогалів між теорією державотворення, історичним досвідом і сучасною практикою призвів до того, що рекомендації політичної науки в цьому напрямі залишилися академічно-теоретичною категорією.

Це у свою чергу призводить до зберігання старих та утворення нових складних парканів на шляху державотворення України. Прикладом неадекватного сприйняття теоретичних напрацювань за останні кілька років стало доволі поширене використання терміна «національна безпека», котрий часто-густо недоречно почав з'являтися і в аналітичних довідках, і в нормативних документах. Значення цього терміна залишається в переважних випадках настільки розпливчастим, що не дозволяє доводити його до прогнозних оцінок або практичних рекомендацій. Водночас, як з'ясувалося, це свого часу аж ніяк не заважало вищим державним посадовцям України «помаранчевої» доби звинувачувати, причому в ганебно-публічних формах, одне одного у «зраді держави та загрозі національній безпеці». Залишається актуальною також проблема чіткої

артикуляції поняття «політична нація», без якого будь-яка політична теорія державотворення стає вразливою та втрачає прогностичну перспективу. Спроба підмінити термін «нація» спрощеним трактуванням поняття «етнос» чи ототожнити проблему формування політичної нації з функціональними проблемами громадянського суспільства суттєво зменшує можливості творчого пошуку та призводить до використання догматичної теорії державного будівництва. Має рацію О. Дергачов, чийі слова, на нашу думку, повністю кореспондуються із потребами еволюціонування державотворчої теорії: «Прагнення до демократичного національного консенсусу не може мати нічого спільного з уніфікацією, обмеженням політичного і культурного плюралізму. Навпаки, міцний консенсус можливий лише на основі гармонійної взаємодії різних сил і течій, балансу того спільного, що їх поєднує і становить основу загальнонаціонального, державного і особистого, що відображає специфічні інтереси окремих верств громадян. Така складна соціально-політична конструкція в Україні поки що не може бути створена» [2].

А, власне, на якій підставі зроблений такий невтішний для перспектив українського державотворення висновок? Вбачається доречним з-поміж численних «пояснень» виокремити принаймні три, можливо, навіть до повної міри знакові обставини чи причини уповільненої ходи української формації. Перша, відома до банальностей, проте кон'юнктурно затерта. Це те, що ми охоче називаємо українською ментальністю й охоче перекладаємо на неї наші історичні негаразди. На нашу думку, ця обставина все ж таки значною мірою є категорією емоційною.

У зв'язку з цим мусимо згадати експресивні слова видатного українця С. Єфремова до своїх братів: «Така нація» – тільки й лишається проказати улюблені слова Є. Х. Чикаленка... Так, не доросли ми ще до того, щоб шанувати і берегти свої установи» [3]. Ясно, що готовність до самокритики це не ознака слабкості, а, навпаки й передовсім, – сили та здатності до адекватних конкретно історичній ситуації оцінок. Проте й узагальнення тут видаються художньо-образними, доволі умовними. Проте й пи-

тання, звичайно, залишаються. Вони мають свої відповіді, пояснення, що складають зміст відповідних дискусій. Друга причина нинішнього державотворчого роздоріжжя полягає в геополітичному розташуванні українських земель. Багато у чому сакральний шлях «із варягів у греки» заклав історичні підвалини різноманітних модифікацій політичного устрою на українських теренах – їх перелік є в будь-якому підручнику з історії України. І в даному разі кількість владарювань в Україні залишила у спадок якісну невизначеність, державотворчу імпровізацію, ідеологічні суперечності та запозичені, привнесені ментальності, що часом мають конфліктний характер.

Нині, в принципі, ця проблема сфокусована на сході та заході. Відповідаючи на питання: що на даний момент заважає розвитку співробітництва між Україною та РФ, – М. Попович зауважив, що «цьому заважає позиція Російської Федерації, оскільки позиція РФ полягає в тому, що вона розглядає Україну як сферу свого впливу... Доти, доки така позиція домінуватиме в стратегії Російської Федерації, звичайно, будуть можливі різні зіткнення» [4]. Звичайно, такі оцінки непоодинокі, вони мають своїх прихильників та однодумців. Проте не ускладнює правомірність, а головне – перспективи руху України в напрямі, що дістав назву євроінтеграції. Але чи є такі перспективи реальними?

Що нині відбувається в ЄС: «Заговорити проблему не вдасться. Борги – то залишаються. А разом із ними увесь набір трагічної ситуації в країні – неконкурентна економіка, відсутність реальних реформ, непомірно роздмуханий держ-апарат. Але головне – корумпована політична еліта» [5].

Звичайно, йдеться не про Україну. Адже вона не входить до економічного європейського співтовариства. Такий діагноз поставлений Греції. А чи є ще якась принципова різниця між такими країнами? І чи потрібна ще одна подібна Греція ЄС? Відповідь, вважаємо, однозначна. Можливо, сама доля окреслює для України статус позаблокової держави. Думаємо, що в плані визначення оптимальної моделі державотворчого розвитку це ліпше, аніж будь-які пристосування, що неминучі в разі інтеграційних процесів.

Отже, коли обговорювати проблему блоковості-позаблоковості як суто теоретичну, не беручи до уваги весь спектр суміжних з нею питань, зокрема, стан міжнародної ситуації, тенденції її розвитку, історичний досвід країни тощо, то з огляду на імперативи новітньої доби з характерним для неї акцентом на відмову від ліній поділу європейського та світового простору, партнерство, кооперативність, позаблоковість виглядатиме, мабуть, привабливіше. Так вважає Л. Губерський, підкреслюючи водночас, що елементарно простого й однозначного рішення проблеми блоковості-позаблоковості для сучасної України не передбачає [6].

Водночас для перспектив створення сприятливих умов для реалізації та наповнення актуальним змістом каналів звичаєво-традиційної комунікації Україна має дистанціюватися від зовнішніх впливів настільки, наскільки їй це необхідно для відновлення самодостатньої та національно свідомої еліти, котра матиме свої цінності, що кореспондуватимуться з інтересами держави. Адже сьогодні наші елітарні прошарки заангажовані різновекторністю настільки, що їхнє політичне мовлення дедалі частіше поглинається неукраїнською артикуляцією. Нашій державі нині конче потрібне самозастереження, своєрідне занурення в сакрально-асоціативні підвалини історії нашої держави та сформувати інформаційний ресурс національної пам'яті.

У зв'язку з цим, необхідно вирізняти уявлення про групове минуле від групових уявлень про минуле, що складатимуть тезаурус історичної пам'яті.

Під груповим минулим ми розуміємо події чи соціальні дії, в яких брали участь члени певної групи. Сюди ж відносяться події, що безпосередньо вплинули на становище групи та її членів. Також групове минуле є важливим елементом групової ідентифікації. Водночас тенденція в еволюції групового минулого, яку ми називаємо групові уявлення про минуле, вимальовує відмінну якість у формуванні національної пам'яті. Йдеться про результати оцінювання, що виникають в процесі порівняння минулого різних груп, які впливають із групового уявлення однієї групи про іншу. Більше того, таке групове уявлення про

минуле може структуруватися за ціннісними орієнтаціями людей різних національностей, чії погляди на ті чи інші явища та процеси, в тому числі з минулого, частково співпадають або збігаються повністю. Отже, йдеться про існування такого бачення, яке може бути покладене в основу визначення сутності національної пам'яті в *широкому розумінні*. В зв'язку з цим заслуговує на увагу думка Л. Дробіжевої, яка зазначає, що «в сучасних умовах уніфікації етнічних культур поряд із неухильним скороченням етнодиференційованих ознак зростає роль спільності історичної долі як символу єдності народу» [7].

Українські перспективи становлення громадянського суспільства мають стати відчутнішими у разі структуризації національної пам'яті саме у форматі досвіду ідентифікації народу як політичної нації. Якщо «історію» ми використовуємо для визначення професійного наукового знання про минуле, то «національною пам'яттю» ми називаємо масове знання про минулу соціальну реальність та уявлення. Така пам'ять охоплює особистий, побутовий, подієвий та ін. досвіди, а також елементи професійного філософського, релігійного, ідеологічного та суспільно-наукового знань. Це пояснюється тим, що в системі формування історичних знань, яким власне і оперує історична пам'ять, функціонує механізм структурного перетворення носіїв подій, переважно вербальних, у комунікативній послідовності від «фактів подій» до «фактів знань». Різниця між ними полягає у тому, що перша група є породженням індивідуальної (біографічної), колективної (національної) пам'яті, що живить історичну науку, остання відповідним чином документує, оцінює, інтерпретує, класифікує факти-події, перетворюючи їх таким чином на факти-знання, і вводить їх до широкого інформаційного простору та наукового обігу.

На думку М. Соколової, історична пам'ять та історія перебувають ледь не в антонімічних категоріях. Вивчення історії спрямоване на найбільш точне (об'єктивне) уявлення минулого, часто на міждисциплінарному рівні ефективної методики. Натомість, усна традиція передачі інформації про минуле міфологічна. Вона характеризується тим,

що пам'ять зберігає та відтворює відомості про минуле на підставі уявлення, що породжене почуттями, викликаними сьогоденням. Адже спогади про минуле, як відомо, частогусто матеріалізуються через призму сьогодення [8].

У концентрованому форматі достатньо аргументованим вбачається класифікатор визначення понять, що його подає Л. Репіна: «Історична пам'ять розуміється як колективна пам'ять (тією мірою, якою вона вписується в історичну свідомість групи) чи як соціальна пам'ять (тією мірою, якою вона вписується в історичну свідомість суспільства), а в цілому – як сукупність донаукових, наукових, квазінаукових знань і масових уявлень про загальне минуле» [9].

Водночас сам індивід наполегливіше просуває складові власної біографічної історії до загальнонаціональної пам'яті. На цьому тлі показовими є видавничі проекти типу «Хто є хто в Україні», «Відомі історики (юристи, економісти, журналісти)» тощо. В даному випадку ми не розглядаємо коефіцієнт корисної дії подібних біографічних видань для збагачення державотворчих процесів України, він зрозумілий. З іншого боку, така тенденція свідчить про психологічну потребу конкретної особи стати безпосереднім фігурантом комунікативних дій у формуванні колективної пам'яті. Підвищена увага до історії життя індивіда з боку суспільства впливає на його уявлення про власне минуле. За таких умов він краще пам'ятає події свого життя та намагається співвимірювати інформацію, що опрацьовується в суспільстві. Процес формування уявлень про минуле на основі особистого досвіду є предметом досліджень також і соціальних психологів. Зокрема, А. Баддлі запропонував поділ біографічної пам'яті на процедурну, епізодичну та семантичну [10].

Процедурна пам'ять – початкова форма пам'яті, в якій зберігаються зв'язки між стимулами та відповідними реакціями. Епізодична пам'ять містить інформацію про події, що розгортаються в часі, та про зв'язок між цими подіями. Семантична пам'ять – систематизоване знання суб'єкта про вербальні символи, якими закодовані певні події. У цьому плані виокремлюється таке явище як «історизація»

біографічної пам'яті. Цей процес вимальовується у двох формах. По-перше, надання індивідом соціальної значущості автобіографічним подіям свого життя. По-друге, поєднання індивідуальної біографії із історично важливими подіями держави. У цьому плані показовими вбачаються доволі зухвалі спогади, пов'язані з відзначенням двадцятиріччя державної незалежності України. Гіперболізація індивідуальної пам'яті в контексті історичної може концентруватися на тлі окремих, вирішальних історичних подій і набувати деформованих рис. Деформованість зазначеної характеристики у даному разі не містить жодних мінорностей. Це явище є природним, оскільки віддзеркалює процес подолання дефіцитних рефлексій, котрі є дискомфортними для становлення історичної складової національної пам'яті. У цьому контексті доречним вбачається з'ясування сутності такого явища як «національна гордість». Вона має бути персоніфікована як історичними постатями, так і проілюстрована історичними подіями. Як перші складові цього процесу, так і другі неминуче потрапляють у систему конфлікту інтерпретацій. Рівень цього конфлікту, його антагоністичність індивідуальні і залежать від багатьох факторів: етнічних, релігійних, особистих (освітніх, вікових тощо), а також можуть бути результатом політичної експлуатації історичної пам'яті, що ми бачимо під час виборів в Україні.

Важливо зазначити, що власне українська національна пам'ять сучасного періоду суттєво гармонізована власною історією. Із небуття радянської історіографії виплили події, пов'язані з національними трагедіями: репресії, голодомори, цензурована правда та розстріляне відродження. На такому тлі доволі чітко вимальовуються тенденції до персоніфікації зазначених процесів, оскільки обсяг історичної пам'яті структурується пропорційно-протилежними ширмами інформації для порівняння та оцінки. Активізувалися соціологи. Громадянам пропонують взяти участь у різноманітних обговореннях з метою дати оцінку конкретним історичним персоналіям. Такі підходи до певної міри кореспондуються з тенденцією до подолання «білих плям» в історії. Проте усунення інформаційних лакун

власне в національній пам'яті має інший характер – він не тільки не тотожний інтенсивним інформаційним процесам, а може мати зворотний ефект.

Це залежить від джерел, асоціативних особливостей пам'яті, від природних чинників несприйняття інформації через фахову невідповідність тощо. Рівень врахування цих обставин дослідниками переважно залишається невисокий. Так само доволі умовною є довіра до численних соціологічних опитувань, з метою визначити ставлення реципієнтів до конкретних носіїв – суб'єктів історичної пам'яті. І проблема полягає навіть не у втаємниченості формально-статистичних процедур, до яких можуть вдаватися соціологи-дослідники: композиція, опитування, рівень генеральної сукупності, критерії репрезентативності вибірки, експертні оцінки тощо. Ми вже звикли до категоричних і спрощених висновків щодо ставлення українців до історичної персоналістики. Через це перспективи гармонізації образу національної гордості перебувають у площині перетворення цілісних комунікативних сполук на гармонійні складові, коли моделювання узагальнених постатей, що є гордістю держави, здійснюється шляхом поєднання та подальшої сакралізації їх найкращих рис. Має рацію В. Солдатенко, який пише: «Якщо ж мова заходить про осягнення живого й творчого шляху непересічних особистостей, коли історія сплела їхні біографії, їхню діяльність у тугий вузол, заплутавши непрості, іноді вкрай нерівні стосунки, привівши в антагоністичні зіткнення характери, таланти, світоглядні й моральні орієнтації, дати ясні, чіткі, «прозорі» оцінки, котрі б задовольняли відразу всі «смаки», просто неможливо, нереально» [11]. У зазначеному контексті актуалізується питання про пошук джерел створення оптимальної моделі національної гордості українців. Передовсім найприйнятнішими вбачаються події з низьким рівнем агресії.

Звичайно, прагматична орієнтація національно-державницької історіографії визначає специфічні риси конкретного типу ідеологізованої історії, впливає на відбір діючих осіб (історичних акторів), історичних подій і їх періодизацію. Зрозуміло, головними «героями» національно-державницької історії стають особи, які сприяли становленню та

зміцненню державності, є символами її досягнень. При такому підході головними історичними персоналіями стають передовсім державні та політичні керманічі, діячі науки та культури, а також «народні герої». Так само вирішується доля подій. До основних об'єктів потрапляють ті, що відбивають важливі етапи становлення державності (боротьба за незалежність, національна революція тощо). За такою вибірковістю втрачається неперервність подій. У результаті виклад історії мовою національної пам'яті призводить до відомої «гри з часом»: хронологічні прогалини, пролонгація часу чи його стиснення. Таким чином, історія редагується сюжетами національної пам'яті за умови, звичайно, відповідного інформаційного супроводу та забезпечення з боку пануючого та зацікавленого суб'єкта ідеологічної комунікації. Зрозуміло, зазначену тезу не варто ототожнювати з класичними історичними дослідженнями за фаховою спеціалізацією, що обумовлена законами аргументативної періодизації. Йдеться про інше: регуляторна вибірковість, апеляція до сюжетів історичної пам'яті за межами хрестоматійного контексту – поширена практика діяльності як історичних альтернативщиків, так і замовників оціночних категорій у форматі політичної доцільності. В цій ситуації на перше місце виходить владний або навколорядний механізм формування суспільної думки. Звичайно, що навіть за умов ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства домінуючий суб'єкт політичної комунікації справляє політичний вплив на формування та формування історичної пам'яті, що вже є засобом державної політики. Ця обставина залишає за відповідними функціонерами право вибору на те, що ми називаємо векторністю політики пам'яті. У цьому контексті симптоматичним вбачається спостереження А. Дюкова: «Спроби переводити історичні події в контекст фінансових і територіальних претензій до сусідів абсолютно не припустимі так само, як і неприпустимі використання трагічних сторінок історії для розпалювання міждержавної та міжнаціональної ворожнечі. І для того, щоб такого не сталося, крім політики

пам'яті має бути й політика забуття» [12]. На концепті «політика забуття», як її формує автор цитати, варто зупинитися докладніше. Звичайно, явища історичної амнезії характерні для національної пам'яті. Проте важливо розкрити та пояснити внутрішні психологічні чинники та визначальні, навіть на рівні підсвідомості, мотивації такого забуття. Можливо, витoki історичної амнезії в зазначеному контексті варто розглянути у двох напрямках. Перший – загальнонаціональний або, скажімо, природні причини згасання національної пам'яті, властиві всім народам. Другий – характерний для України процес формування національної пам'яті з урахуванням зазначених вище процесів утворення подієвих лакун.

Почасти можна погодитися із теоретичними постулатами відомих фахівців, котрі адаптують концепти психоаналізу до пояснення вищевказаних явищ з огляду на сумісність оціночних категорій окремого та загального в плані вивчення історичної амнезії. У цьому контексті діагностичним є твердження З. Фрейда, який припустив, що люди схильні відмовлятися від спогадів, пов'язаних із негативними емоціями, активно стримуючи потенційно загрозливі спогади» [13]. Щоправда, сучасний період історії України доводить правомірність актуалізації тези про відновлення в національній пам'яті тем забутих сюжетів, що «замовчувалися». Як відомо, час лікує. А чи є це твердження справедливим для загоєння ран, від яких потерпає сучасна історична свідомість? Вочевидь, що забуття у даному разі не містить терапевтичних властивостей щодо них. Проте й спекулятивні гіперболізації трагічних подій у контексті політичної кон'юнктури є не лишень неефективними, а й і до певної міри аморальними. У цьому контексті доречною вбачається думка Ф. Рудича: «Коли ж політична боротьба сприймається як зіткнення добра і зла, коли партія-переможниця прагне розпочати національну історію з «чистого аркуша», перегравши її, а переможені чекають свого часу, щоб повернути рух історії у зворотному напрямі, така протидія ...не може вважатися конструктивною» [14]. Відомо, що політична історія України насичена прикла-

дами трагічних протистоянь та інтервенцій, часто-густо оперує антагоністичними категоріями. І чим гострішими стають конфлікти інтерпретацій, тим наочнішою окреслюється проблема їх локалізації. Використання понять «примирнення», «злагоди», «розуміння» та інших варіацій вербального миротворчого дискурсу, незважаючи на всю наполегливість їхнього поширення в інформаційному просторі, сприймаються ціннісними підвалинами національної пам'яті хіба що в декларативній тональності. І чим активніше вони поширюються, тим гострішими стають зворотні рефлексії.

Безперечно, що унеможливлення рефлєкторних станів не бажано розглядати в контексті сумнозвісного цензурування сюжетів національної пам'яті. Доцільнішим вбачається форматування балансу ціннісних категорій. Наприклад, Т. Філінчук моделює трьохсотрічну «хронологію минувшини духовного та фізичного нищення українського народу». У даному разі кореляція кількості фактів у значному за часовим обсягом періоді може вважатися особливою, такою, що не поглинається законом достатньої підстави, що є хрестоматійною основою для переконливих висновків. Водночас не можна не врахувати потреби національної пам'яті у симетричному змісті – людина в кінцевому рахунку однаково втомлюється як від перемог, так і від поразок. І у відповідний спосіб утворює належний баланс, заповнюючи психологічні лакуни історичною міфологією. Цього вимагають закони гармонії, які забезпечують життєдіяльність нації. Аналізуючи тенденції відновлення структур національної пам'яті варто визнати, що загальний процес звернення до минулого виявляє себе в очікуванні ще не висловлених, проте реально існуючих у природі людського буття настроїв, відчуттів. Як зазначає О. Копиленко, «щоб упевнено крокувати у майбутнє, необхідно все-таки визначитися з нашим непередбачуваним минулим. Звичайно, вкрай цікаво знати, чи був насправді стародавній Київ центром «великого арійського пасма» або чи існувало міфічне золото Полуботка, проте, з погляду реального «народногосподарського» ефекту, найважливіше розібратися з тим, що майже кожен з нас носить у своїй

пам'яті...» [15]. У зв'язку із цим постає питання про можливі варіації матеріалізації фреймів, що зберігаються в пам'яті. Відомо: переважна більшість таких фреймів історично пов'язана із реально існуючими об'єктами, що відіграють роль комунікаторів асоціацій, матеріалізації спогадів тощо.

Таким чином, вимальовується зміст подальшої роботи над формуванням основи правової комунікації – третьої неодмінної умови державотворення. Звичаєве право заклало традиції нормотворення. Саме право є спільним знаменником, а також рушійною силою влади: законодавчої, виконавчої, судової. Комунікативний контроль і захист права одночасно складають філософію дій преси як четвертої гілки влади. Виголошене в хрестоматійних «Законах» правило загальної істини передвіщає неминучу загибель тієї держави, де закон не має сили та перебуває під будь-якою владою. «Там, де закон – господар над господарями, де вони його раби, мають бути усі блага, що може дарувати таким державам Бог» [16].

У сучасному суспільстві закон ототожнюється із благом. Інструментарій відновлення недосконалої суспільства та держави покладається на систему законодавства, яка створюється не народом як джерелом влади, а опосередковано, через представницькі інституції.

Таким чином, органічна держава підмінюється інструментально-фіктивною формацією, де соціальні ієрархії замінюються правовими, починає панувати бюрократія, котра захищена прийнятими та довільно інтерпретованими законами та системою пропаганди. Саме тому, коли більшість політичних партій заявляє про своє бажання внести чергові зміни до Основного Закону, стають зрозумілими витоки неспортивної боротьби на правовому полі [17].

Скажімо, в котрий раз Україна має жити в міжконституційному просторі. Адже визнання Конституційним Судом України такою, що суперечить Основному Закону, процедуру внесення змін до Конституції України (процедура – грудень 2004, рішення КС – вересень 2010), дало підстави стверджувати про відновлення дії Конституції

України, прийнятої 1996 р. Проте чи є в практиці правотворчої діяльності поняття «відновлення дії закону», тим більше, коли таке відновлення не здійснюється законодавцем? Має рацію О. Теплюк, який пише: «Очевидно, в такому разі вказівка органу конституційної юрисдикції стосовно того, що повинна діяти норма в редакції, яка існувала до внесення змін, є втручанням у компетенцію законодавчого органу, котрий самостійно має вирішити, яка саме редакція норми закону повинна діяти після того, як втратили чинність внесені ним зміни до цієї норми» [18].

У цьому контексті доречним є приклад застосування на практиці принципу «дозволено все, що не заборонено законом». З одного боку, цей принцип спрощується, з нього формується поширена формула «дозволено все, що не заборонено», яка відкидає одвічні істини про те, що не закон має всеохоплюючу силу заборони, а система суспільної моралі має не написані межі людського буття. З іншого боку, вищезазначена примітивна формула безкарності починає поширюватися і в апараті управління, котрий також знаходить для себе «незаборонені зони» та чинить наругу над суспільством. За таких умов правова складова українського державотворення не може бути продуктивною. Щоправда в суперечливих процесах вибіркового правосуддя, як це не дивно, може з'явитися шанс надання праву статусу реальної державотворчої сили. Має рацію В. Каспрук: «Власне, йдеться не лише про суд над Леонідом Кучмою... Йдеться про осудження всієї системи такої влади... Очевидно, що після «чорного десятиліття кучмізму» мільйони людей, «перемелені» морально та психологічно, вже не піддаються соціальній реалізації» [19].

До певної міри можна погодитись з автором цитати щодо руйнівної системи суспільних відносин, закладеної «кучмізмом», для процесів цивілізаційного державотворення в Україні. У цьому контексті симптоматичною вбачається думка П. Розенка, який констатує: «Парадокс, уряд рапортує про рекордно низькі показники інфляції, а дев'ять з десяти українців кажуть про протилежний стан справ» [20].

Отже, йдеться про усталену складову комунікативних деформацій між державною владою й суспільством. Різне бачення й розуміння однакових соціально-економічних явищ й процесів утворює інформаційний хаос, у якому панує диференційоване право, котре в кінцевому рахунку призводить до зухвалого цинізму безкарності «мажорів» і відповідного соціального обурення та найближчої перспективи протестної агресії. Щоправда порівняльний аналіз різновекторних рефлексій у правовому полі України дозволяє зробити прогноз щодо позитивних тенденцій у бік утворення та еволюції прецедентного права на тлі зовні однозначних конструкцій в площині політичної боротьби. Йдеться, зокрема, про резонансну справу колишнього керівника уряду Ю. Тимошенко. Ця історія має для України інші перспективи, відмінні від ситуації, коли «Європарламент та ряд інших міжнародних організацій вважають це політичним переслідуванням» [21].

Справа в тому, що застосування норм кримінального законодавства до колишніх високопосадовців створює для України та її громадян конче потрібне розуміння невідворотності покарання та усвідомлення неминучості відповідальності, коли діє закон і, згадаймо, право владарує над господарями, а не навпаки. Важливо, що викладені концепти, на нашу думку, набули активний інформаційний супровід у політичній комунікації, зокрема у діалогічних відносинах між владою, суспільством і політичною наукою.

Таким чином, зустрічний процес зближення теорії та практики українського державотворення має вимагати від науки застережень для політика, а від політика – здатності визнавати не залежні від його волі процеси, які потрібно поважати й враховувати. Отже, наука може дати практиці державотворення мову конструктивної комунікації. В цьому полягає перспектива еволюції Української держави.

1. Смолій В., Левенець Ю. Парадокси історичного пізнання // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. – К., 2007. – С. 14.

2. Дергачов О. «Помаранчева революція»: стан емократичного транзиту? // У кольорах «помаранчевої революції». – К., 2007. – С. 132.
3. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – С. 341.
4. Див.: Україна і Росія: момент істини: «круглий стіл» з провідними вітчизняними суспільствознавцями з приводу взаємин України і Російської Федерації. – К., 2008. – С. 14–15.
5. Загоруйко Ю. Жорстка допомога, але за спиною – Греція // Дзеркало тижня. – 2012. – № 7. – 22 лютого.
6. Див.: Україна і Росія: момент істини... – С. 81.
7. Цит. за: Савельєва І.М., Полетаєв А.В. Знання о прошлом: теория и история.: В 2 т. – СПб., 2006. – Т. 2. – С. 285.
8. Соколова М.В. Что такое историческая память // <http://pish.ru/articles/articles2008/142>.
9. Репина Л.П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. – 2004. – № 5. – С. 42.
10. Баддли А., Айзенк М., Андерсон М. Память / Пер. з англ. под ред. Т.Н. Резниковой. – СПб., 2011. – С. 194–195.
11. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007. – С. 4.
12. Дюков Александр. Ни одно общество в мире не может обойтись без своей «политики памяти» // http://www.historyfoundation.ru/media_item.php.
13. Див.: Мегили А. Историческая эпистемология / Пер. с англ. Кухарцевой М., Катаева В., Тимонина В. – М., 2007. – С. 21.
14. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст // Віче. – 2011. – № 18. – С. 22.
15. Копиленко О. По лінії всеукраїнських інтересів. – К., 2010. – С. 49.
16. Цит. за: Кольєв А.Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. – М., 2005. – С. 102–103.
17. Горлов А., Корольюк В. та ін. Еволюція влади. – К., 2008. – С. 141.
18. Теплюк М. Питання чинності законів в аспекті конституційної юрисдикції // Віче. – 2012. – № 4. – С. 27.
19. Каспрук В. Постпомаранчеві виклики української дійсності // У кольорах «помаранчевої революції»... – С. 41.
20. Розенко П. Процес чи результат: чому ідея проведення реформ в Україні дискредитована // Дзеркало тижня. – 2012. – № 5. – 11 лютого.
21. Див.: Гарань О. Тимошенко Ю.В. // Політична енциклопедія. – К., 2012. – С. 711.

ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В УМОВАХ КРИЗИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

В предлагаемой статье автор анализирует политическую динамику в странах Центрально-Восточной Европы, исходя из проблем, которые возникли в связи с кризисом в ЕС, а также пытается дать ответ: можно ли считать третью волну демократизации успешной для этих стран.

Ключевые слова: политическая динамика, Центрально-Восточная Европа, кризис в ЕС.

Galyna Zelen'ko. The political dynamics in Central and Eastern Europe during the crisis in EU. In the proposed article the author aims to analyze the political dynamics in Central and Eastern Europe because of the problems that arose during the crisis the EU and try to answer questions if be considered a successful the third wave of democratization for the CEE countries.

Keywords: political dynamic, Central and Eastern Europe, crisis in EU.

Світова економічна криза, яка розпочалася у 2008 р. зі Східної Азії та рикошетом пройшла по всіх континентах світу, мала найбільш негативні наслідки для країн, які прийнято вважати транзитними. Зокрема, саме у пострадянських республіках мав місце найбільший економічний спад. Проте кризу в ЄС, яка наразі набирає обертів, лише почасти можна пояснити наслідками впливу світової економічної кризи. Політична динаміка як у країнах – старих членах, так і у країнах, які нещодавно приєдналися до ЄС, свідчить про наявність суперечностей, які лежать не в економічній площині та свідчать радше про кризу управління, інституційну кризу органів ЄС, який донедавна без сумнівів вважався найуспішнішим інтеграційним утворенням.

Прошло лише два роки після вступу в дію Лісабонського договору – документа, покликаного сприяти інтеграції вглиб, на основі новосформованої єдиної європейської ідентичності. Проте політичні процеси, які відбулися в наступні після початку економічної кризи роки, засвідчили глибоку кризу ідентичності, кризу світоглядів, що ставить під сумнів основоположні принципи буття Європейського Союзу. Розбіжності у питаннях уберегти Грецію від дефолту, розбіжності між країнами – локомотивами ЄС – Франції та Німеччини у питаннях врегулювання подій, пов'язаних з «арабською весною», масові акції протесту по всій Європі, різке зниження рівня довіри до базових європейських і національних інститутів, розбіжності у поглядах на майбутнє євро, криза мультикультуралізму засвідчують глибинну кризу всередині ЄС і змушують задуматися: наскільки успішно є третя хвиля демократизації в Європі, в ході якої країни ЦСЄ набули членства у ЄС.

Тому в пропонованій статті зроблено огляд політичної динаміки у країнах Центрально-Східної Європи з огляду на проблеми, які виникли в умовах кризи ЄС і роздуми про те: чи можна вважати успішною третю хвилю демократизації для країн ЦСЄ.

«Перетворені з лівих диктатур суспільства Центрально-Східної Європи стикаються з тяжкими соціально-економічними проблемами та відчувають величезну політичну напругу. Багато громадян цих країн тепер сумніваються у цінностях, які донедавна здавалися безсумнівними, – спільний європейський ринок, євროзона, ліберальна демократія західного типу, правова держава та вільна капіталістична економіка. Навіть НАТО, у якому вбачалася універсальна гарантія безпеки, змушує засумніватися у своїй дієздатності». «Криза охопила не тільки окремі держави, але й усю європейську інтеграцію, заради якої країни відмовилися від частки суверенних прав і обмежили власну свободу. Під загрозою опинилися й Маастрихтські критерії, які визначають систему економічного регулювання. При цьому новий набір загальних критеріїв, які б відповідали умовам кризи, не вироблено. Керівництво Євросоюзом все більше концентрується в руках провідних

держав, насамперед Німеччини, а країни «третьої хвилі» витісняються на периферію» [1].

Базові завдання пристосування до загальноєвропейських процесів, за визначенням Л. Лендзела, такі: виробити задовільну практику регулювання діяльності національних і зарубіжних підприємств на внутрішньому ринку; пристосуватися до пануючої в ЦСЄ німецької моделі соціально-економічного розвитку, для якої характерне стимулювання накопичень, експортна орієнтація виробництва, низький рівень дефіциту держбюджету і платіжного балансу, а також невеликий зовнішній борг; цілеспрямовано використовувати протягом тривалого періоду систему мір вимушеної адаптації до умов кризи [2].

Нині, на думку Л. Лендзела, практично усім центрально-східноєвропейським країнам загрожує новий і тривалий відкат на периферію, ...ім, схоже, доведеться повернутися туди, звідки вони з'явилися, – на «нічийну» територію, і, можливо, лишитися тут на тривалий час» [3].

Дійсно, незважаючи на низку факторів, що сприяли процесам переходу зазначених країн до консолідації демократії, в останні роки держави зіткнулися з проблемами, які істотно дестабілізують ситуацію в них.

Аналізуючи характер сформованих політико-правових інститутів та інституційний дизайн Польщі, Чехії й Словаччини, можна констатувати, що конституційна консолідація у цих країнах відбулася. З-поміж постсоціалістичних країн саме тут було найменше конституційних криз: у Польщі – 13, Словаччині – 25, Чехії – 10. Показово й те, що у фазі консолідації демократії конституційна криза мала місце лише у Чехії в 2001 році [4]. Нині всі країни є парламентськими республіками, хоча в Польщі та Словаччині повноваження президентів більш виражені. Також у Польщі, Чехії та Словаччині досить ефективною є регіональна політика, що стало наслідком політики «вирівнювання регіонів», запровадженої у процесі їхньої підготовки до вступу в ЄС. Повноцінно функціонують органи місцевого самоврядування.

Аналіз партійних систем та організованих груп інтересів свідчить, що консолідація територіального (політичні

партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів також в основному відбулася. У країнах регіону сформувалися багатопартійні системи: у кожній з країн регіону зареєстровано понад 100 партій, проте серед них стабільно впливовішими (парламентськими) є 4–8 партій. У Польщі наразі парламентськими є Громадянська платформа Республіки Польща, Право і справедливість, Союз демократичних лівих сил, Польська народна партія; у Словаччині – «Курс – соціальна демократія», Словацький демократичний і християнський союз, Свобода і солідарність, Словацька національна партія, Християнсько-демократичний рух, Народна партія – Рух за демократичну Словаччину, «Міст», Партія угорської коаліції; у Чехії – Чеська соціал-демократична партія, Громадянська демократична партія, «Традиція – Відповідальність – Прогнозування», Комуністична партія Чехії та Моравії, «Справи громадські». Також у країнах регіону діє від 30 до 60 тисяч громадських організацій як загальнонаціонального, так і місцевого масштабу. Водночас партійна система цих країн характеризується нестабільністю (особливо в Польщі та Словаччині), хоча амплітуда політичного маятника постійно скорочується. Також майже всі зазначені партії та партійні коаліції зазвичай формуються не на ідеологічній, а на кон'юнктурній основі. За глибиною трансформації тільки партійна система Чехії є авангардною моделлю, яка наближається за основними характеристиками до західноєвропейських зразків.

Стосовно наступної ознаки процесу консолідації – зниження стимулів до неконституційних дій (які, звісно, послаблюють демократію) з боку потенційних груп вето (військові, великі бізнесмени, землевласники, власники медійних проєктів, радикальні рухи та ін.) до такого рівня, коли вони інтегровані в демократію настільки, що цю систему вважають більш функціональною й ефективною, ніж будь-які інші, в зазначених країнах нині виявилися проблеми.

Причина криється, на наш погляд, у наслідках світової економічної кризи, з одного боку, яка спричинила економічну рецесію у країнах ЄС. За виключенням Словаччини та Польщі, де ріст ВВП зберігся на рівні 4 %, у реш-

ті країн економічне зростання призупинилося. Це спричинило зменшення рівня субсидування країн-нових членів і змусило уряди цих країн вишукувати резерви для боротьби з наслідками економічної кризи за рахунок власних ресурсів. Уряди Польщі, Чехії та Словаччини змушені були істотно знизити соціальні витрати, що спричинило падіння рівня довіри до органів державної влади та політичних партій (від 18 до 26 %) [5]. Водночас досить варіативним є рівень єврооптимізму/європесимізму в країнах регіону. Наприклад, 78 % поляків та 78 % словаків позитивно ставляться до членства у ЄС (це найвищий рівень підтримки серед усіх країн ЄС) [6]. Нині подібну ситуацію не можна вважати критичною, але всі вказані явища дестабілізують політичний процес і підвищують рівень конфліктогенності політичної системи.

Дійсно, всі негативні явища спричинили істотну радикалізацію політичної сцени після останніх парламентських виборів, які відбулися у Польщі 2007 року, в решті країн – 2010 року. Так, за винятком Словаччини, проєвропейські та проринкові партії поступилися місцем у владі популістським, націоналістичним або й відверто радикальним партіям. У Польщі та Чехії до влади прийшли політичні сили, які відзначаються жорсткішим ставленням до факту набуття членства у ЄС, пропонуючи переглянути умови членства, виступають за посилення ролі держави в економічній сфері, сфері освіти та ЗМІ. В усіх країнах (причому незалежно від того, при владі ліберали, радикали чи соціалісти) спостерігається згортання соціальних програм або ж скорочення витрат на соціальну сферу [7].

Праві популісти в Польщі та ліві популісти у Словаччині нині створили урядові коаліції з ультранационалістичними партіями. В Чехії правий уряд меншості після більш ніж піврічних дискусій у парламенті так і не отримав вотуму довіри. Тобто політична нестабільність стала нормою для країн регіону. Очевидною є й ерозія новостворених демократичних інститутів, які дедалі більше не виправдовують сподівання мешканців країн регіону, пов'язаних з інтенсивнішим покращанням рівня життя, зниженням рівня безробіття тощо.

Внаслідок цього відбувається поляризація суспільства. З метою впорядкування ситуації Варшава, Братислава та Прага намагаються посилити позиції держави в політичній системі, що призводить до нових проявів популізму. Популістський виклик ринковому, прозахідному консенсусу еліт набуває двох форм: боротьби з корупцією або декомунізації. Саме тому у країнах регіону спалахують численні корупційні скандали або випадки нових і нових звинувачень посткомуністів, спроб люстрації або санації систем, звинувачень посткомуністів у тому, що вони «нав'язали» суспільствам політичний та економічний проекти у вигляді ЄС.

Проте більшість дослідників ситуацію, яка склалася у країнах ЦСЄ, розцінюють відносно оптимістично. Зокрема, дослідники фонду Бертельсмана, констатуючи той факт, що за останні два роки в ЦСЄ не спостерігався прогрес у зміцненні демократії при незначному зниженні якості ринкових інститутів.

У цілому дані «Індексу трансформації – 2010» свідчать про те, що країни ЦСЄ досягли значних успіхів у вдосконаленні демократії та ринкової економіки. Досить по-різному можна розцінити і якість демократичних інститутів. Певний прогрес спостерігався в Польщі. Загалом же за показниками індексу якості управління, який оцінює продуктивність дій політичних еліт у демократичних і ринкових реформах, країни ЦСЄ продемонстрували покращання. Високі ступені консолідації можна пояснити порівняно високим рівнем освіти серед місцевого населення, початковою відсутністю соціальних диспропорцій і класових протиріч, орієнтацією на демократію та суспільну мобілізацію, розумними інституційними рішеннями нових демократичних еліт при розробці конституцій та повним розвінчанням соціалістичної та інших авторитарних альтернатив.

Виходячи з оціночних критеріїв «Індексу трансформації», усі держави ЦСЄ зараховані до демократичних. Хоча для них характерні певні недоліки та відхилення. Основні відхилення стосуються слабого рівня розвитку громадянського суспільства та представництва політичних

інтересів, а також корупції в політиці та стійкого обмеження незалежності судової системи.

Навпаки, в цьому регіоні послідовно дотримуються правил проведення демократичних виборів. Демократично обрані представники не обмежені у своїх діях антидемократичними владними заборонами або зонами, виокремленими з-під дії конституцій, усі помітні політичні актори визнають дієвість демократичних правил політичної гри, а громадяни підтримують норми демократії. Польщу, Чехію та Словаччину віднесено до 12 країн, так званої «функціонуючої ліберальної демократії», які повністю консолідовані або близькі до того і мають бали з демократичного показника в діапазоні 8,0–9,8 (за десятибальною шкалою) [8]. Лише у Словаччині бали за свободу преси різко знизилися від 2008 р. Це пояснюється, по-перше, тим, що правлячі партії порушують інституційну автономію державних ЗМІ; по-друге, слабка фінансова база багатьох ЗМІ ставить їх у залежність від потужних бізнес-структур, які використовують ці ЗМІ для досягнення власних політичних інтересів.

Водночас у країнах регіону очевидною є криза традиційних політичних інститутів, які артикують інтереси населення. Дедалі жорсткіше під час виборчих кампаній і парламентських баталій проявляється конкуренція політичних партій, відсутність суспільного діалогу, криза авторитетів та новостворених політичних інститутів.

Узагальнюючи особливості політичного й економічного розвитку Польщі, Чехії та Словаччини, слід відзначити, що реалізація лінії на будівництво демократичного суспільства на базі політичного плюралізму й розмежування повноважень гілок влади відбувалися тут успішніше, ніж у пострадянських республіках. Цьому допомагав сприятливіший історичний досвід, тісніші зв'язки антикомуністичної опозиції із західними офіційними і неофіційними колами, та й сама опозиція, яка діяла, в основному, в правозахисній сфері, у ЦСЄ відрізнялася більшою організованістю і масштабом.

Зрештою, ми бачимо досить успішні приклади демократичного переходу. Незважаючи на численні навколо-

коаліційні баталії, які мають місце протягом останніх років у Польщі, Чехії та Словаччині, ці країни, по-перше, продемонстрували дієвість основних атрибутів демократії: виборів, створення коаліцій, взаємодії влади та опозиції; по-друге, електоральні цикли, які відбулися в цих країнах у останнє десятиріччя, за всіма ознаками наближаються до системи «гойдалок», яка характерна для країн Західної Європи, тобто кожен електоральний цикл спричиняє почерговий перехід влади до опозиції та, навпаки, на основі одних і тих самих процедур; по-третє, всупереч численним погрозам багатьох по-екстремістському налаштованих політичних партій і навіть їхнього приходу до парламентів, політика цих країн не змінюється докорінно (жодна з партій публічно не заявляє про необхідність виходу з ЄС або НАТО, про проведення реприватизації і т. ін.). Попри велику кількість політичних конфліктів, вони не набули статусу суспільно-політичних криз, а розгорталися як внутрішньовладні. Очевидно й те, що ефективною демократія може стати лише за умови інституціоналізації її процедур, що й було підтверджено розвитком і Польщі, і Чехії, і Словаччини.

Звісно, економічна та фінансова кризи не лише поставили під загрозу модель економічного розвитку в даному регіоні, але послугували й випробуванням все ще молодій демократії країн ЦСЄ. Водночас, на наш погляд, існує ряд факторів, здатних спричинити серйозні політичні кризи у регіоні в подальшому. А саме:

По-перше, отримувати іноземні інвестиції цим країнам дедалі складніше, оскільки банківська сфера підпорядкована жорсткішому регулюванню, ніж раніше. У цих країнах власні джерела фінансових ресурсів досить слабкі, що не дає змогу знизити необхідність в іноземних інвестиціях [9].

По-друге, економічна криза призвела до масового соціального зубожіння громадян цих країн (наприклад, польський злотий протягом 2008–2011 років втратив майже половину відносно євро) [10], що слугує підґрунтям для правих і популістських партій та рухів.

По-третє, ЄС нині переживає найглибшу кризу ідентичності від часу його створення, що пояснюється як світовою фінансовою кризою, так і форсованими темпами

розширення. Це спричиняє підвищення рівня євроскепсису та ксенофобії. Так, партії популістського й екстремістського спрямування належать до правлячої коаліції в Словаччині; популізм, який виражається у спрощених інтерпретаціях того, що відбувається у країнах регіону, накладає відбиток на партійні системи цих країн.

По-четверте, останні виборчі цикли в країнах регіону продемонстрували високий рівень протестного голосування та нестабільні партійні симпатії, що свідчить про низький рівень довіри в країнах регіону до будь-яких політичних акторів загалом.

По-п'яте, неминучі фундаментальні зміни, які, ймовірно, змінять базові принципи європейської інтеграції, і відповідно політичну сцену країн ЦСЕ.

1. Лендьял Л. Последние мирные дни? // Россия в глобальной политике. – 2011. – № 4. – С. 102–114.

2. Там само. – С. 109.

3. Там само. – С. 114.

4. Див.: Public Opinion in the European Union / Standard Eurobarometer 74. Brussels. – 2011. – February. – 126 p.

5. Див.: Там само.

6. Див.: Post-communist Transformations: The countries of Central and Eastern Europe and Russia in comparative perspective / T. Hayashi, A. Ogushi (ed.) – Supporo, 2009. – 180 p.

7. Див.: Брузис М. Восточная, Центральная и Юго-Восточная Европа / Доннер С., Хартманн Х. Индекс трансформации – 2010 Фонда Бертельсмана // Свободная мысль. – 2010. – №7. – С. 125–144.

9. Див.: Polska wobec sasiadow: Wspolczesne stosunki polityczne / W.T. Modzelewski (red.). – Olsztyn, 2009. – 203 s.

10. Див.: Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии / Под ред. Л.Н. Шишелиной. – М.: Весь Мир, 2010. – С. 473.

Лариса Кочубей

ФРАНЦІЯ: СУЧАСНІ ДИСКУСІЇ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

У статті аналізуються актуальні проблеми національної ідентичності, імміграційні процеси та інтеграційна політика у Франції. Розглядаються різні позиції щодо громадської дискусії, яка розгорнулася у Франції з проблем національної ідентичності. З'ясовуються погляди Н. Саркозі, політичних партій і науковців щодо даної полеміки.

Ключові слова: *французька національна ідентичність, міністерство імміграції, інтеграція, республіканські цінності.*

Larysa Kochubei. France: modern discussions on national identity. *The present article deals with the analysis of sharp problems of national identity, the problems of immigration and integrational policy of France. Also there are looked different positions concerning the discussions in France concerning her national identity. The position of N. Sarkozy as well as politicians and scientists are also under attention.*

Keywords: *French national identity, Ministry of immigration, integration, republican values.*

За останні десятиріччя кількість культур на території європейських країн значно зросла за рахунок переміщення великих груп населення з інших країн світу. У різних державах склалися різні способи управління цими групами. Французька модель успішно витримувала випробування часом, адже протягом тривалого часу влада Франції проводила політику запобігання сегрегації іммігрантських співтовариств заради збереження єдиного, унітарного, згуртованого суспільства (щоправда, на практиці це не завжди вдавалося).

Як справедливо зазначила професор Л. Нагорна, «від температури міжетнічних відносин у сучасному світі

залежить доля людства. Це не перебільшення, оскільки нею вимірюються і форми самореалізації різних етнічних спільнот, і тривкість норм міжнародної взаємодії, і стабільність у полікультурних державах» [1].

Президент Франції Франсуа Міттеран свого часу зазначав: «Ми – французи, і наші предки – галли і римляни, трохи – німці, трохи – євреї, трохи – італійці, трохи іспанці, більшою мірою – португальці... і я задаю собі питання: можливо, ми ще і араби?» [2].

Актуальним залишається питання: коли ж іммігранти та інші меншини стають частиною нації? У Франції свідомством повноцінності натуралізованих громадян виступає той факт, що з 1981 р. їм надано право балотуватися в президенти (на противагу, наприклад, від США, де кандидат повинен бути громадянином від народження). Разом з тим, вказується на те, що «національна ідентичність» не належить до всіх однаковою мірою: у Франції говорять про «французів алжирського, вірменського, ізраїльського походження» чи про «представників другого покоління іммігрантів» і використовують евфемізми на кшталт «французи іншого походження» («Françaisissusdeladiversite» – ті, хто вийшли із багатоманіття).

Незважаючи на критику системи, V Республіка стала одним із найбільш стабільних режимів у історії Франції. На сьогодні у Франції виконавча влада виявляє прагнення до співробітництва з Національними Зборами. Характерною рисою державотворення стало твердження про перевагу національних інтересів над політичними, ідеологічними, економічними тощо. Після де Голля були введені обмеження «особистої влади», яка трансформувалася у «президентську». За сучасних умов голлізм існує як ідеологія «відкритого типу», що визнає національне самовизначення інших народів, невіддільність свободи особи та свободи нації. Національні цінності не посідають виняткового місця в їхній загальній системі, а політичними ідеалами виступають засади ліберальної демократії, виступаючи органічною рисою антитоталітарних рухів, що має глибинні демократичні витоки, здатність відігравати конструктивну роль у житті нації, реалізації її ідеалів.

Регіональна інтеграція та процеси глобального розвитку, цінностями якого залишаються вільний ринок, свобода та демократія – сучасні напрями розвитку Франції. Таким чином, сучасний голлізм вже не підтримує беззастережно національно-визвольні рухи, а розглядає їх лише в контексті зміцнення регіональної та світової політичної стабільності.

Ще у 1985 р. Луї Повель, редактор журналу «Фігаро», поставив запитання: «Чи залишимося ми французами через тридцять років?» [3].

«Французька нація» може бути визначена через її історію, культуру, мову, територію, а також через бажання жити разом на основі республіканських принципів свободи, рівності, братерства, доповнених принципами світськості, рівності чоловіків і жінок, національної солідарності.

На сьогодні Франція залишається французькою, але французькість змінилася. Багато французів звинувачують у перевантаженні системи соціального забезпечення мусульман-мігрантів [4].

Питання щодо національної ідентичності у Франції не нове. Сьогодні продовжуються нескінченні дискусії про те, що означає бути французом. У травні 2007 р. було створено міністерство імміграції, інтеграції, національної ідентичності та солідарного розвитку, завданнями якого були: боротьба проти незареєстрованої імміграції, організація легальної імміграції, стимулювання розвитку країн походження, інтеграція іммігрантів і посилення ідентичності французької нації.

У листопаді 2009 р. за підтримки міністра з питань імміграції, інтеграції, національної ідентичності та солідарного розвитку Еріка Бессона було створено спеціальний сайт [5], який запрошував до національної дискусії громадян і політиків про те, що означає на сьогодні бути французами та який внесок імміграції до національної ідентичності.

Базовими теоретичними документами до дискусії були «Парламентська доповідь про повагу символів Республіки» та доповідь «Знайомство із цінностями Республіки», підготовлені парламентарями та Вищою радою з інтеграції

(орган при прем'єр-міністрі). Поштовою до дискусії був також колоквиум (1 жовтня 2009 р.), організований Інститутом Монтеня, директор якого Франсуа Рашлін повністю підтримав ідею публічної дискусії про французьку національну ідентичність. Окрім того, в цьому ж році побачила світ книга «Що означає бути французом?», яка була збірником праць вчених на основі досліджень, які проводилися Інститутом Монтеня ще у 2006 р. [6].

Передбачалося, що дискусія «дозволить більш високо оцінити внесок імміграції в національну ідентичність» і спричинить дії, спрямовані на інтеграцію [7].

Сайт було орієнтовано на досить широку громадськість, на людей із різним рівнем освіти та різними уявленнями про життя, серед них переважну кількість представляли іммігранти та французи іноземного походження, тому що саме їм частіше за інших приходить доводити, що таке бути французом. До участі у дискусії на місцевому рівні було залучено також депутатів Національних Зборів Франції та депутатів Європарламенту, членів асоціацій та громадських організацій, викладачів, учнів і їх батьків, профспілкових діячів, підприємців, представників різних конфесій та ін.

Як стверджує французький політичний журналіст і філософ, непримиренний борець з мусульманським фундаменталізмом Бернар-Анрі Леві (брав безпосередню участь у підготовці «революції» в Лівії у 2011 р., влаштував зустріч повстанців із президентом Франції Н. Саркозі у березні 2011 р.), головною проблемою виявилось те, що дебати були ініційовані не громадянським суспільством, а державою, до того ж дебати були пов'язані з питанням про імміграцію – таким чином, можна висловити припущення, що імміграція загрожує національній ідентичності, а значить – нації [8]. Така спільна думка лівих та організації «SOS-расизм», яка бореться за інтеграцію, а також Представницької ради асоціацій темношкірих Франції (CRAN).

Як з'ясувалося згодом, до дискусії не долучилися вчені, які досліджують проблематику французької ідентичності. Її окрім того, більшість дослідників були налаштовані проти проведення публічної дискусії з такої складної

політично гострої теми, висловлювалися застереження проти використання дискусії з електоральною метою, нав'язування її французам.

Як зазначив Жан-Марі Руар, журналіст, письменник, член французької академії: кожний француз має свою – погану чи добру, суперечливу, глибоко заховану в ньому – ідею відносно того, що означає бути французом. Небезпечно нав'язувати йому готове уявлення про те, ким він є [9].

Проте, позиція Е. Бессона та його колег знаходить цілковиту підтримку в президента Республіки. Ще у своїй передвиборній промові у 2007 р. Н. Саркозі публічно пообіцяв у разі перемоги на виборах провести загальнонаціональну дискусію на тему: «Що означає для Вас бути французом?». У той день, коли стало відомо про його перемогу, Н. Саркозі заявив: «Я хочу повернути французам гордість за те, що вони французи» [10].

Під час президентської кампанії 2007 р. Н. Саркозі, як кандидат від неоголлістської партії «Союз за народний рух» (UMP), намагався завоювати частину електорату «Національного фронту» (NF) і для цього включив у свою кампанію питання імміграції, інтеграції та національної ідентичності. Виступаючи в Безансоні ще у березні 2007 р., він сказав: «Франція – це кожний з нас зі своєю власною історією, пам'яттю, життєвим досвідом, зі своїми мріями... Вічна Франція – це не Франція, яка завжди одна й таж. Це Франція, яка не помирає, але змінюється щодня» [11]. Між іншим, «Національний фронт» як і раніше прагне нагнітати страх перед ісламом, і для багатьох французів він залишається борцем «за ідентичність», змушуючи Н. Саркозі контролювати суперечки з цієї теми.

Н. Саркозі є прихильником «громадянської концепції» нації, він бачить її не як етнічне (по крові) співтовариство, а як співтовариство громадян, які дотримуються республіканських принципів і тих, хто дотримується законів. Він підкреслює: «Франція – це не раса і не етнос. Франція – це всі люди, які її люблять, готові захищати її ідеї, її цінності». Щодо іммігрантів, які не прагнуть інтегруватися у французьке суспільство, його позиції схожі з гаслом ультраправих: «Або ж ти любиш Францію, або ти її

залишаєш!» [12]. Таким чином, ще у виборчій кампанії 2007 р. Н. Саркозі зробив вдалий хід, вступивши на ідеологічне поле ультраправих на чолі з Ж.-М. Льо Пенем, відібравши у них пріоритет на тему національної ідентичності та імміграції.

Особливу роль у французькій ідентичності, на думку президента, відіграє мова, яка є цементом нації, культурою, образом думок, формою супротиву уніфікації світу.

На думку учасників дискусії, французька мова (80 % опитаних) є одним з головних елементів національної ідентичності, й переважна більшість опитаних (76 %) вважають, що французька ідентичність існує [13].

З огляду на необхідність врегулювання мовного питання в Україні, варто придивитися до французької моделі однієї з найдавніших європейських держав, відмінною від України, зокрема, у ставленні до своєї мови. Історія мовного регулювання у Франції нараховує щонайменше п'ять століть, і його роль у формуванні мовної єдності, а відтак перетворення цієї єдності в національну державу французів неоціненна.

Чинний на сьогодні закон 1994 року (так званий закон Тубона) [14], названий за прізвиськом тодішнього міністра культури та франкомовності Жака Тубона, який вносив мовний законопроект до Національної асамблеї. Відповідно до Закону Тубона, французька мова є мовою освіти, праці, торгівлі та публічних послуг. Вона – привілейований засіб зв'язку між державами франкомовної спільноти.

Будь-який напис чи оголошення, зроблені в громадських, публічних місцях або в громадському транспорті, які призначені інформувати населення, повинні бути зроблені французькою мовою. Закон Тубона регламентує статус французької мови в освіті (мова освіти, іспитів і конкурсів, а також дисертацій і доповідей державних і приватних закладів – французька, за винятками, виправданими тими випадками, коли викладачі запрошені з іноземних держав) та в засобах масової інформації (публікації, огляди, повідомлення, поширювані у Франції через засоби масової інформації, повинні бути французькою або ж, принаймні, супроводжуватися тезами французькою).

Закон зобов'язує уряд щороку до 15 вересня подавати парламентові звіт про стан французької мови. Сьогодні на сторожі французької мови стоїть низка інституцій, підпорядкованих або президентові, або прем'єр-міністрові. Це, зокрема, Вища рада французької мови, Головна комісія з термінології та неологізмів, спеціалізовані термінологічні комісії Французької Академії, які координуються підрозділом Міністерства культури, Головним управлінням з питань французької мови.

Контроль за застосуванням закону покладено також на асоціації захисту французької мови, зокрема таких як «Майбутнє французької мови», «Оборона французької мови», «Право розуміти» тощо.

Політика по відношенню до мусульман та ісламу у Франції часто базується на електоральних розрахунках. Правоцентристи на чолі із Н. Саркозі, підтримують нинішню дискусію про національну ідентичність, оскільки намагаються переманити виборців так званого «блоку ідентичності» («Національного фронту», «Руху за Францію» та інших правих націоналістичних організацій). Напроти, комуністи та інші ліві виступають проти цієї дискусії, оскільки розраховують на голоси мусульманського електорату, який стає все більш значущим. Цим пояснюється неоднозначне ставлення лівих до паранджі.

Нагадаємо, що у вересні 2011 р. у Франції відбулися вибори половини складу верхньої палати парламенту, представники 44 виборчих округів обирали 170 з 348 сенаторів. Вибори у французький Сенат непрямі, на них голосували близько 72 тисяч осіб, 95 % з яких – депутати чи делегати муніципальних рад, а решта 5 % – депутати регіональних рад, рад департаменту і депутатів від виборчих округів. У результаті виборів ліві додатково отримали 23 місця в Сенаті, забезпечивши собі більшість у верхній палаті [15]. Таким чином, французькі ліві вперше в історії п'ятої республіки (з 1958 р.) отримали абсолютну більшість голосів у верхній палаті парламенту.

Як наслідок, головою Сенату – верхньої палати парламенту – вперше, більш ніж за п'ятдесят років обрано пред-

ставника лівих сил – соціаліста Жана-П'єра Беля. У правих залишається більшість у нижній палаті парламенту. Проте, успіх у Сенаті, досягнутий менш, ніж за рік до президентських виборів, може допомогти соціалістам проводити кампанію проти Саркозі на виборах глави держави.

Радикально-ліва «Нова антикапіталістична партія» (НРА), яка вороже ставиться до релігії, у якості одного зі своїх кандидатів на регіональних виборах 2010 р. висунула мусульманку, яка носить паранджу. І хоча юридично ця партія підтримує принцип світськості, вона виступає проти законодавчого регулювання носіння паранджі.

Нагадаємо, що Президент Франції вперше запропонував заборонити вдягати паранджу у Франції 22.06.2009 р. Він звільнив свого радника з питань інтеграції А. Дахмана за його заяву про те, що нерозумним є робити закон для 150 чоловік, адже 98 відсотків мусульман, на його думку, ведуть світський спосіб життя і не носять паранджі.

Франція стала першою країною у ЄС, у якій вступив у силу закон (11.04.2011 р.), що забороняє людям ховати обличчя на публіці, зокрема, він стосується жінок-мусульманок, які носять паранджу. Порушників чекає штраф у розмірі 150 євро, до якого може додатися «випробувальний термін громадянства». Текст закону також передбачає покарання всіх людей, які змушують жінок носити паранджу. Їм загрожує один рік позбавлення волі та штраф у розмірі 30 тисяч євро. Санкція подвоюється, якщо паранджу будуть носити неповнолітні. На підтвердження влади, із майже п'яти мільйонів мусульман у Франції носять паранджу максимум дві тисячі жінок [16].

Показовим є те, що ще 2004 р. було прийнято закон про заборону носити хіджаб у вишах Франції, а у липні 2010 р. – закон про заборону користуватися цим елементом одягу в інших громадських місцях. Радикальним кроком з боку Н. Саркозі було висилання з країни 800 ромських (циганських) нелегалів.

Таким чином, Франція приймає досить жорсткий підхід до визначення національної ідентичності. Президент Франції заявив, що «членство у (французькій) нації потрібно заслужити» [17], запропонував позбавляти громадян, які натуралізувалися французького громадянства,

якщо вони здійснили серйозні антидержавні злочини (наприклад, вбили поліцейського), і це, незважаючи на те, що конституція V Республіки не робить розмежувань між типами громадянства.

Проте залишається спірним питання про те, якою мірою намагання Н. Саркозі зробити національну ідентичність предметом турботи уряду мотивоване тим, що іноземне походження батьків може виявитися причиною для сумніву в його власній французькості [18].

Опоненти Н. Саркозі, а також і деякі однопартійці звинувачують главу французької держави у «ксенофобії» та «популізмі», в заграванні з ультраправим електоратом для зростання популярності, яка суттєво знизилася, а також у порушенні фундаментальних принципів республіки.

Багато прогресивних французів закликають до гасла «свобода, рівність та братерство» та республіканських цінностей. Проте існує багато перешкод для інтеграції, головне серед яких – людині з темною шкірою або мусульманським прізвиськом важче знайти роботу та житло, незважаючи на те, що вони засвоїли мову та культуру. Зрозуміти, яким чином республіканські цінності працюють у різних сегментах населення, можна було б, отримавши точні дані перепису про етнічний, расовий і релігійний склад населення, проте французи відмовляються брати участь у переписі, щоб не ставити під сумнів традиційні уявлення про походження нації.

У Франції зберігаються традиційні відмінності між французами та «рештою». Незважаючи на те, що Франція вже давно є країною іммігрантів і національність в країні визначається по праву ґрунту, а натуралізуватися відносно просто, багато політиків все ще говорять про «іммігрантів у другому поколінні», «французів алжирського походження» та «візуально помітні меншини».

Неоднозначні позиції також і щодо так званої «часткової ідентичності», зокрема, участь негромадян у виборах до органів місцевого самоврядування, на користь чого висловлювалися президент Н. Саркозі та Соціалістична партія, але проти чого виступає прем'єр-міністр Франсуа Фійон, який заявив: «Якщо Франція прагне до інтеграції, вона не повинна давати часткове право голосу іноземцям, а

надавати їм всі права, пов'язані зі членством у нашому національному співтоваристві» [19].

Крім того, дискусії у французькому суспільстві спрямовані на стимулювання меншин до культурної адаптації та залучення до демократичних цінностей. Деякі заходи політичної адаптації були інституціоналізовані: наприклад, формальна церемонія з нагоди отримання французького громадянства; співи «Марсельези» під час спортивних змагань та інколи у громадських школах. Білий прапор з королівськими ліліями після революції змінили на національний триколор «Марсельеза». Важливо підняти роль у повсякденному житті французів, особливо школярів і студентів, значення національних символів та емблем, співати молодим людям, хоча би раз на рік, гімн на уроці, присвяченому темі громадянськості.

Наприкінці 2009 р. президент Н. Саркозі зазначив: «Європейці привітні й толерантні; це у їх природі та в їх культурі. Але вони не хочуть, щоб хтось змінював їх стиль життя і мислення, їх суспільні стосунки. І почуття втрати ідентичності може принести глибокі страждання. Глобалізація сприяє загостренню цього почуття» [20].

Незважаючи на різні підходи до обговорення теми національної ідентичності, у змістовному аспекті останнім часом з'ясовано багато цікавих моментів. Зокрема те, що було витримано підхід до дискусії, у першу чергу, як до політичної події, яка виявилася каталізатором політичних і соціальних протиріч, у тому числі між корінними французами та іммігрантами. Позитивним є те, що дискусії, які розгортаються на сьогодні у французькому суспільстві, демонструють головну особливість Франції – зрілість громадянського суспільства, яке може сміливо поставити собі питання «хто ми?», залучаючи до полеміки різні верстви суспільства, у тому числі й непередготовлені. І дійсно, якщо пригадати останні події, то можна констатувати, що у Франції громадянське суспільство є досить розвинутим, поліетнічним, зі своїми вимогами до держави.

Так, у жовтні 2010 р. на вулиці Франції вийшло близько трьох мільйонів людей з протестами проти пенсійної реформи. У жовтні 2011 р. близько 270 тисяч людей вийшли, виступаючи проти нових заходів уряду щодо скорочення

дефіциту бюджету. За даними CGT (Всезагальної конфедерації праці), на території країни відбулося близько 200 мітингів і маніфестацій з участю представників п'яти профспілкових організацій (CGT, CFDT, FSU, Unsa и Solidaires) [21].

У дискусії про моделі інтеграції переважають позиції щодо збереження та поступової модернізації існуючої французької моделі. Відомий французький соціолог Домінік Шнаппер вважає, що «...будь-яка політика не буває без помилок. Проте, всі суспільства мають власну традицію, і не можна запозичувати напряму модель інтеграції у іншої країни; суспільство, правова система розвиваються як плід всієї історії народу» [22].

«Вирішення завдань створення політичної, поліетнічної нації та дієздатного громадянського суспільства можливе лише на фундаменті інтеграційної політики, що гарантуватиме рівні можливості для задоволення інтересів і потреб усіх суспільних страт і етнічних спільнот з одночасним подоланням диспропорцій у формально-правовому й фактичному статусі української мови й культури» [23].

Тема національної ідентичності здатна стати вісью єднання всього суспільства та припинити політичні розколи, оскільки французька ідентичність базується, перш за все, на республіканських цінностях свободи, рівності та братерства, які поділяє більшість французів. Важливо, щоб і для іммігрантів, тобто недавніх членів суспільства, ці цінності зробилися «своїми, рідними».

На думку українських дослідників, «...формування мультикультурного суспільства – це не асиміляція, не розкочегарювання «плавильного котла», а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної та культурної ідентичності при взаємній повазі представників різних культур і звичаїв» [24].

1. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – С. 224.

2. Sole R. Mettre les Beurs a la table d'honneur // Le Monde. – 1987. – 20 May.

3. Pauwels L. Serons-nous encore Francaisdans 30 ans?// Figaro-Magazine. – 1985. – 26 October. – P. 124–132.

4. Сафран У. Национальная идентичность во Франции, Германии и США: современные споры // Политическая наука. – 2011. – № 1: Этничность и политика. – С. 70.
5. <http://www.debatidentitenationale.fr>.
6. Qu'est-cequ'êtréfrancais? / Avec les contributions de Jeannette Bougrab, Luc Ferry, Max Gallo ets. – P., 2009. – 170 p.
7. French Embassy press and information service // News from France. – 2009. – 23 Desember.
8. Lévy B.-H. Pouquoiilfautarrêter ledébatsurl'identiténationale // Le point. – 2010. – 7 January.
9. Rouart J.-M. De l'identiténationale. – Mode of access: <http://www.parismatch.com/Actu-Match/Societe/Actu/De-l-identite-nationale-141947/>
10. L'identiténationaleselon Sarkozy. – Mode of access: <http://www.liberation.fr/politiques/0101600818-1-identite-nationale-selon-sarkozy>.
11. Sappin M. Le Grand débatsurl'identiténationae à Marseille // Regards surl'Actualité. – Paris, 2010. – № 358 (Febrary). – P. 11.
12. Там само.
13. Sondage-IdentitêNationale: 60 % sontfavorables au débat. – Mode of access: <http://www.lesindiscrets.com/article-6239-sodage-identite-nationale-60-sont-favorables-au-debat.html>.
14. Марусик Т. З історії мовного регулювання Франції // radiosvoboda.org. – 2011. – 3 квітня.
15. Французькі ліві отримали абсолютну більшість голосів у верхній палаті парламенту // Новини УНІАН. – 2011. – 25 вересня.
16. Во Франции женщинам запретили носить паранджу// Delo.ua. – 2011. – 11 апреля.
17. Jamet C. Sarkozy veutdechoircertainscriminels de la nationale // Le Figaro. – 2010. – 6 August.
18. Див.: Сафран У. Национальная идентичность во Франции, Германии и США: современные споры // Политическая наука. – 2011. – № 1: Этничность и политика. – С. 73.
19. Francois Fillonest «totalementdéfavorable» au droit de vote des êtrangers // Le Monde. – 2010. – 14 January.
20. Sarkozy N. Respecter ceux qui arrivent, respecter ceux qui accueillent // Le Monde. – 2009. – 9 Desember.
21. korrespondent.net. – 2011. – 11 октября.
22. Цит. за: Новоженова И.С. Французская модель интеграции иммигрантов и мультикультурализм // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – № 4. – С. 125–126.
23. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К.: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – С. 266.
24. Див.: Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2(47). – С. 31–32.

Дмитро Ткач

РОЛЬ ОСОБИСТОГО ФАКТОРА У ЗАПОЧАТКУВАННІ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ СТОСУНКІВ

У статті аналізується роль особистого фактора в становленні українсько-угорських стосунків. Особливу увагу автор приділяє першому Президентові незалежної Угорщини А. Гьонцу, його зусиллям для започаткування, дружніх, добросусідських відносин з Україною. Висвітлюється внесок угорських, українських дипломатів у цю справу.

Ключові слова: *особистий фактор, українсько-угорські відносини, угорські дипломати, українські дипломати.*

D.Tkach. Role of personal factors in the development of Ukrainian and Hungarian relations. *In the article the role of personal factors in the development of Ukrainian and Hungarian relations is analyzed. A special focus is made by the author to the first President of independent Hungary A. Göncz, his efforts to start friendly, good-neighbourly relations with Ukraine. The contribution of Hungarian, Ukrainian diplomats in this affair is lighted up.*

Keywords: *personal factor, Ukrainian-Ungarian relations, ungarian diplomats, ukrainian diplomats.*

У сучасній історії становлення української дипломатії загальноновизнаним є той факт, що саме із українсько-угорських відносин розпочинається розвиток двосторонніх стосунків. Підтвердження цих слів шукаємо у вітальній телеграмі колективу посольства Президента України Л.Д. Кучми з нагоди відкриття першого посольства України в світі, датованій 24.03.2002 р.: «Щиро вітаю зі знаменною для української дипломатії ювілейною датою – 10 річницею відкриття першого посольства незалежної України за кордоном. Переконалий, що посольство, яким напрацьовано великий досвід забезпечення національних інтересів України, і надалі гідно представлятиме нашу державу на міжнародній арені» [1].

Історія становлення українсько-угорських відносин бере свій початок з кінця 1989 р., коли в Угорщину прибула українська делегація на чолі з міністром культури УРСР Ю. Олененком. Під час цього візиту вперше в сучасній історії України було підписано протокол про співробітництво двох країн у сфері культури. Цікаво, що посольство СРСР, яке на той період очолював І. Абоїмов, не звернуло уваги на цей знаковий, як засвідчило майбутнє, угорський крок. Деяко пильніше радянські дипломати відстежили візит у серпні 1990 р. до Будапешта делегації МЗС України на чолі з міністром А.М. Зленком. Українську делегацію в Угорщині прийняли на вищому рівні. Відбулися зустрічі з Президентом А. Гьонцом, прем'єр-міністром Й. Анталлом, міністром закордонних справ Г. Єсенскі. Угорці вже тоді прагнули показати, що вони підтримують бажання України стати незалежною, суверенною державою, готові надати їй всіляку допомогу на цьому шляху.

У вересні 1990 р. Україну з офіційним візитом відвідав Президент Угорщини А. Гьонц. Це був цільовий візит глави сусідньої держави до України. Переговори з керівництвом України, парламентаріями відбувалися в теплій, конструктивній атмосфері.

Проривом у двосторонніх відносинах України з Угорщиною став візит Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука до Угорщини (30 травня – 1 червня 1991 р.), під час якого було підписано дев'ять двосторонніх документів, які заклали фундамент договірно-правової бази українсько-угорського співробітництва. Це, зокрема, Декларація про основи відносин між Україною та Угорською Республікою, Консульська конвенція, Декларація про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншин. Перші два документи практично де-юре визнавали Україну як незалежну державу.

Цікавим було те, що угорський дипломатичний протокол у першій та й, мабуть, останній раз зіштовхнувся з проблемою прийому делегації вищого рівня на чолі з головою парламенту. Не президента, не прем'єр-міністра, а саме спікера парламенту. Був ще один делікатний момент: реакція Радянського Союзу на рівень прийому української

делегації, адже тут лідер був один – М. Горбачов – і тільки його потрібно було приймати з усіма відповідними почес-тями.

Угорці вийшли з цього становища, створивши особливий протокол для зустрічі Л. Кравчука. Замість парадної загальноприйнятої зустрічі на площі ім. Л. Кошута перед парламентом війська були вишикувані на летовищі, а над резиденцією і на автомобілі були встановлені прапори УРСР, але в місті їх не було. Українців влаштував і такий варіант, тому що їх уперше приймали за кордоном як представників самостійної держави.

Першому в історії новітньої України офіційному візиту голови Верховної Ради передував складний переговорний процес. З українського боку делегацію очолював Б.І. Тарасюк – на той час начальник управління політичного аналізу та планування МЗС України, а з угорського – І. Монорі, начальник територіального управління, яке займалося співробітництвом з СРСР. Проблема полягала в тому, що хоч УРСР, згідно з Конституцією, мала право на ведення зовнішньополітичної діяльності, але більшості ознак суверенної держави – а саме міжнародно визнаних кордонів, громадянства, власного паспорта, дипломатичних представництв, армії тощо – не мала. Це надзвичайно ускладнювало хід переговорів, особливо коли йшлося про Консультську конвенцію та Декларацію про основи відносин між Україною та Угорською Республікою. Окрім того, шалений тиск на українську делегацію здійснював тодішній посол СРСР в УР І.П. Абоїмов. Цей досить відомий своєю жорсткістю як до радянських дипломатів, так і до угорців керівник дипломатичної місії робив усе для того, щоб у жодному з прийнятих документів не було зафіксовано хоча б найменших ознак визнання України де-факто незалежною державою.

На початку грудня 1991 р. відбулася подія, яка також стала визначальною у становленні молоді української дипломатії. Одразу після оголошення результатів Всенародного референдуму Будапешт встановлює дипломатичні відносини з Україною, а 6 грудня Київ відвідала делегація Угорської Республіки на чолі з прем'єр-міністром Й. Анталлом.

В урочистій обстановці в Маріїнському палаці було підписано Договір про основи добросусідства та співробітництва [2] (підписаний 06.12.1991 р.; ратифікований українською стороною 01.07.1992 р., угорською – 11.05.1993 р.; обмін ратифікаційними грамотами відбувся 16.06.1993 р.). Це був перший документ такого рівня, який підписала Україна. В той же день у Києві було відкрито посольство Угорщини, знову ж таки перше серед іноземних дипломатичних представництв.

Повертаючись до базового договору, потрібно відмітити, що в цьому документі було зафіксовано надзвичайно важливе положення про те, що «...Сторони не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної». У подальшому саме цей розділ Договору три дні дебатувався у Державних Зборах УР під час процедури ратифікації. Незважаючи на сильний опір опозиції, насамперед Незалежної партії дрібних господарів, парламент ратифікував цей документ.

Головний зміст суперечок полягав у тому, що цей пункт, на думку опонентів, назавжди позбавляв угорців надії на повернення територій, які їм належали до прийняття Тріанонської мирної угоди. Правих особливо дратувало те, що в Договорі було записано «...не будуть мати в майбутньому», основним їхнім аргументом було те, що у міжнародно-правових документах немає майбутнього часу. Але завдяки здоровому глузду більшості депутатів договір дістав путівку в життя.

Принагідно зауважимо, що хоч візит високої угорської делегації, підписані документи створили умови для подальшого розвитку українсько-угорських відносин, однак відсутність посольства України в Будапешті, українських дипломатів робили марними надії на активізацію співробітництва обох країн. Розуміючи це, Київ у січні 1992 р. призначає тимчасово повіреного у справах України в Угорщині. 24 березня 1992 р. урочисто було відкрито посольство України в Угорщині, яке стало першим дипломатичним представництвом України за кордоном.

То чому саме Угорщина була тією державою, яка першою в світі надала Україні руку дружби та взаємодопомоги? Це було пов'язано із декількома факторами.

Угорщина тривалий час потерпала від свого східного сусіда. Імперія – чи то Російська, чи то Радянська – була завжди загрозою державності Угорщини. З історичної пам'яті угорців ніхто не викреслить ролі Росії у придушенні революції 1848 р. і СРСР – у розгромі революції 1956 р. Тому, коли з'явилася надія на те, що на східному кордоні імперія може поступитися місцем Україні, та ще такій державі, яка обирає демократичний, європейський шлях розвитку, то, певна річ, угорці доклали всіх зусиль для того, щоб сприяти перетворенню сподівань на реальність. Більшість угорських політиків і населення розуміють, що в реаліях сьгоднішньої Європи не варто розраховувати на повернення Угорщині територій, втрачених у результаті підписання Трианонського мирного договору. Тому шлях до об'єднання угорської нації один, а саме – мовне, культурологічне єднання, що базується на збереженні національних традицій. Отже, Україна, на території якої проживає понад 160 тис. угорців, була визначена як країна, де існують найбільш сприятливі умови для духовного об'єднання угорців. Не випадково саме з Україною угорці першими підписали Декларацію про забезпечення прав національних меншин та створили Змішану українсько-угорську комісію з питань забезпечення прав національних меншин, яка успішно діє понад сімнадцять років.

Як Україна, так і Угорщина є постсоціалістичними країнами, які магістральним шляхом розвитку визначили побудову демократичного суспільства на засадах ринкової економіки. Звичайно, спільна мета є доброю основою для взаємодії.

Обидві країни задекларували свої наміри щодо інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Угорщина надає постійну допомогу Україні в її європейських і євроатлантичних прагненнях.

Геополітичний фактор. Сусідні Україна та Угорщина належать до регіону країн Центральної та Східної Європи. Вони тісно пов'язані спільними інтересами у сфері безпеки у широкому розумінні цього поняття – від військової до екологічної. У розвитку економіки обох країн значне місце відводиться включенню їх до європейської мережі транспортних коридорів – автомобільних, залізничних і водних.

Економіки двох країн у соціалістичну добу були досить взаємопов'язані. І хоч після розпаду РЕВ Угорщина переорієнтувалася на економічне співробітництво із західними країнами, Україна для угорців залишилася досить привабливим партнером. Традиційно розвивається співробітництво прикордонних територій.

Відносини обох країн в історичному минулому не обтяжені конфліктами та проблематичними питаннями. Досить безхмарно розвиваються взаємовідносини і на сучасному етапі.

З більшості гострих міжнародних питань позиції України та Угорщини практично збігаються або дуже близькі. Це дає можливість зовнішньополітичним відомствам обох країн проводити узгоджену лінію як у міжнародних, так і в регіональних організаціях.

Завдяки цим та іншим факторам, виваженим, скоординованим і цілеспрямованим спільним зовнішньополітичним діям обох країн, Україні та Угорщині впродовж 90-х років вдалося створити основу цілісної системи взаємовигідного партнерства та добросусідських відносин [3]. Вона охоплює весь комплекс українсько-угорського співробітництва у всіх, без винятку, сферах, а для її реалізації розроблено дієвий механізм координації діяльності двох держав як на двосторонньому рівні, так і на міжнародній арені.

Становлення новітньої історії українсько-угорських відносин пов'язане з особистим фактором, про який варто сказати окремо.

У першу чергу мова йде про Президента Угорської Республіки Арпада Гьонца. До цієї людини в автора були та залишаються дуже теплі почуття. Особливо потрібно наголосити на ролі Арпада Гьонца в утвердженні міжнародного авторитету України. Ще за часів СРСР, у вересні 1990 р., Президент Угорської Республіки відвідав Україну з офіційним візитом. Це було не просто відвідання Києва по дорозі з Москви, а цільовий візит глави іноземної держави в Україну. Переговори з керівництвом нашої країни, парламентаріями, керівниками Закарпатської області відбувалися в теплій і конструктивній атмосфері [4]. Вже тоді

угорський Президент коректно, тактовно говорив про роль нашої держави в регіональній політиці ЦСЄ, спонукав наших керівників до більш самостійних і виважених кроків.

У травні–червні 1991 р. Будапешт приймав офіційну делегацію з України на чолі з Головою Верховної Ради Л.М. Кравчуком і знову відбулася дуже тепла та дружня зустріч з Арпадом Гьонцом. І знову угорський Президент говорив про необхідність проведення Україною самостійної зовнішньої політики, пропонував свою підтримку. Те, що це були не тільки слова, Україна переконалася після здобуття незалежності.

Всі десять років свого президентства Арпад Гьонц був палким прихильником розбудови незалежної, суверенної Української держави як рівноправного члена європейської спільноти. Згадаймо лише підтримку угорським Президентом вступу глави нашої держави до неформального Клубу президентів Центральної та Східної Європи. Завдяки зусиллям угорського Президента та Президента Словенії Й. Кучана Україна не тільки була прийнята до клубу, а й мала честь бути країною-господаркою чергового засідання президентів ЦСЄ, що відбулося у Львові.

Подією, що стала яскравою ілюстрацією щирого ставлення як угорців, так і іноземних громадян до цієї людини, стало 10 лютого 2002 р., коли А. Гьонц, перебуваючи на заслуженому відпочинку, відзначав своє 80-річчя. Для угорців, у свідомості яких А. Гьонц цілковито асоціюється з образом «батька», цей день став черговою можливістю для висловлення вдячності за його величезний внесок у справу формування сучасної демократичної Угорщини. Показово, що і глави десятків країн світу надіслали свої привітання людині, яка вже не перебуває при владі [4].

Цікавим було і прощання з А. Гьонцем після закінчення моєї першої каденції. Президент прийняв мене та декількох співробітників посольства в будинку Національних зборів Угорщини. У кімнаті для проведення урочистих зустрічей було не більше десяти людей, серед них працівники секретаріату президента та угорські дипломати. А. Гьонц розпочав офіційно, але потім перейшов на тепле, душевне спілкування. «Ти знаєш, – сказав він мені, – що через мене пройшло дуже багато послів, але

такого, як ти, не було. Ти такий великий та добрий як Україна. Не було жодного прохання, яке б я тобі не висловив, на яке б ти не дав позитивної відповіді. Я тобі дуже вдячний і найменше, що я можу тобі зробити, це вручити орден Угорської Республіки «Срібний Хрест другого ступеня».

Тому я ще раз згадую цю Велику Людину, як головну рушійну силу у встановленні українсько-угорських стосунків. Саме з його благословення ще за часів СРСР ми розпочали українсько-угорський діалог, який виріс до сучасних дружних стосунків.

Монорі Іштван. Іштван – легенда угорської дипломатії. Коли я вже розпочав працювати на Україну він був начальником територіального управління МЗС Угорщини, яке займалося СРСР. Саме він мене спонукав до розбудови українсько-угорських зв'язків, багато допомагав у цій складній роботі. Він ще у тому далекому 1990 році вірив, що Україна буде самостійною державою та буде мати власну зовнішню політику. Монорі допоміг мені в організації першого візиту за кордон, а саме в Угорщину, міністра закордонних справ України А. Зленка, а потім і Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука до Угорщини (30 травня – 1 червня 1991 р.). У невеличких угорських кав'ярнях він розповідав мені про радянсько-угорські стосунки, про ті події, які відбувалися в СРСР і в Угорщині. Це була не публічна інформація, з якої я мав правдиву інформацію про справжній стан справ. Це допомагало мені приймати правильні, виважені рішення [5].

Хочу повернутися до першого в історії новітньої України офіційного візиту голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука до Угорщини. Цій події передував складний переговорний процес. З українського боку делегацію очолював Б.І. Тарасюк, на той час начальник управління політичного аналізу та планування МЗС України, а з угорського – І. Монорі, начальник територіального управління, яке займалося співробітництвом з СРСР. Проблема полягала в тому, що хоч УРСР, згідно з Конституцією, мала право на ведення зовнішньополітичної діяльності, але більшості ознак суверенної держави – а саме: міжнародно визнаних

кордонів, громадянства, власного паспорта, дипломатичних представництв, армії тощо – не мала. Це надзвичайно ускладнювало хід переговорів, особливо коли йшлося про Консульську конвенцію та Декларацію про основи відносин між Україною та Угорською Республікою. Окрім того, шалений тиск на українську делегацію здійснював посол СРСР в УР І.П. Абоїмов. Цей досить відомий своєю жорсткістю як до радянських дипломатів, так і до угорців, керівник дипломатичної місії робив усе для того, щоб у жодному з прийнятих документів не було зафіксовано хоча б найменших ознак визнання України де-факто незалежною державою (щодо теми ролі особистості у встановленні українсько-угорських стосунків).

Так, у пункті 9 Декларації про основи... йшлося про співробітництво в галузі безпеки. Це особливо розлютило посла, і він у запалі кричав на автора цих рядків: «Ви що там, хохли дурні, не розумієте, що робити. Яка безпека? Ви що вже незалежні... (далі йшла ненормативна лексика). Геть викиньте цей пункт».

Відповідний демарш Абоїмов зробив і в МЗС Угорщини.

Але всі спроби завадити започаткуванню українсько-угорських відносин були марними. Саме факт візиту в Угорщину делегації на найвищому рівні з України, переговори з президентом, прем'єр-міністром, головою Державних Зборів, підписані документи засвідчили визнання де-факто угорцями незалежності нашої держави ще за часів існування Радянського Союзу [6]. І у цьому успіхові була величезна заслуга І. Монорі.

Не можу не згадати одного цікавого факту. Напередодні прильоту української делегації декілька документів ще не були узгоджені. І ми прийшли до І. Монорі в кабінет і цілу ніч їх узгоджували та друкували. Із угорського боку за комп'ютером сидів Ференц Контра, а з нашого – Б. Тарасюк. Роботу закінчили о шостій ранку. Вікна кабінету Іштвана виходили на Дунай, і я побачив, як сходить сонце над цією чудовою річкою. Не думаю, що хоч один іноземний дипломат може сказати, що він провів ніч у МЗС Угорщини.

Монорі завжди любив і любить Україну, зробив дуже багато для становлення українсько-угорських стосунків, я дуже шаную цю людину, ціную його дружбу та бажаю йому міцного здоров'я.

Безумовно, потрібно згадати й інших на той час молодих, талановитих угорських дипломатів, які разом із Іштваном працювали в управлінні, а саме: Ференц Контра, Ерньо Кешкені, Сергій Сюч, вони також багато зробили для започаткування українсько-угорських зв'язків. До речі, всі вони потім вирости до Надзвичайних і Повноважних Послів Угорщини та достойно продовжують дипломатичні традиції І. Монорі.

Я вже згадував про те, що Б. Тарасюк був одним із головних переговорників з Угорщиною під час підготовки візиту Л.М. Кравчука. Саме від нього я в той час вчився майстерності ведення переговорного процесу. Борис Іванович – блискучий переговорник, я не думаю, що у сучасній українській дипломатії є хтось йому рівний. Він вмів знаходити вихід з абсолютно патової ситуації, пропонувати такі рішення, які сприймалися партнерами по переговорах і дозволяли розблокувати будь-яку ситуацію.

На той час начальник управління МЗС Тарасюк величезну увагу приділяв розбудові українсько-угорських стосунків. Він розумів, що тут ми у змозі зробити прорив у двосторонніх стосунках. І ми це зробили. Не випадково саме Борис Іванович приїхав у Будапешт відкривати 24 березня 1992 року перше посольство України у світі. Всі інші побоялися. А міністр А.М. Зленко замість подяки закинув: «Я не вірю у цю аферу Ткача». Тарасюк повірив, і тому саме із Угорщини розпочинається українська двостороння дипломатія.

Потім Б.І. Тарасюк став міністром, послом, головою комітету Верховної Ради, але де він не був, у нього завжди залишається тепле, сердечне відношення до Угорщини, як до першої любові. Угорці також шанують і цінують нашого міністра і завжди радо приймають у Будапешті.

Декілька слів про мій особистий вклад у встановлення українсько-угорських відносин. Вже з перших днів роботи в Будапешті, а це вересень 1989 року, я думав про те, яким

могло би бути українсько-угорське співробітництво. На цю тему я навіть розмовляв із першим секретарем ЦК КП України Івашко. І як не дивно, отримав підтримку. Як підтвердження цьому був візит міністра А.М. Зленка в Будапешт у серпні 1990 р.

Потім була тяжка та небезпечна робота на користь України радянського дипломата. Київ у січні 1992 р. призначає мене тимчасовим повіреним у справах України в Угорщині. Про це мені по телефону з радістю повідомив Б. Тарасюк.

Мої стосунки з послом Абоїмовим увесь час його перебування на цій посаді склалися не просто. Посол постійно шукав причину, за що б мене вилаяти, особливо тоді, коли я більшу частину роботи присвячував Україні, але я старався не дати йому слухної нагоди.

Але після того, як мене призначили тимчасовим повіреним України в УР, його як гедзь укусив. І розпочалися для мене найтяжчі дні перебування в Угорщині. Абоїмов заборонив мені користуватися урядовим зв'язком, міжнародним телефоном, факсом, ксероксом. Я практично був відрізаний від зв'язку з Києвом. Виручили, як завжди, угорські друзі. У мене був друг Лайош Пастор, який мав скорняцьку майстерню у центрі Будапешта. Саме із цього приміщення я передавав телефонограми в МЗС України, телефонував колегам, вирішував різні проблеми.

На початку березня ситуація навколо мене стала занадто напруженою. Я звернувся до А.М. Зленка з проханням дозволити приїхати до Києва. На перекладних я доїхав до Чопа, а там потягом до столиці. Міністерство тоді було маленьке, там працювало чоловік 70. Міністр мене прийняв у той же день. Я запропонував відкрити посольство України у Будапешті. А в той час у Верховній Раді досить активну позицію займали представники «Руху», які вимагали від А.М. Зленка якомога швидше відкрити перше посольство за кордоном. У той же час грошей на це в держави не було.

Міністр сприйняв мою інформацію скептично. «А де ти візьмеш приміщення, гроші і все інше?» – спитав він мене. Я з впевненістю відповів, що всі ці проблеми вирішимо.

«Тоді відкривай, – сказав він, – але попереджую, що посподобався. Це було колишнє консульство ФРН у Будапешті по вул. Нограді, б. 8. Для відкриття потрібно було лише зробити косметичний ремонт і завести меблі. На другий день знову зустрівся з генеральним директором та попросив за тиждень провести косметичний ремонт на першому поверсі. Він спочатку заперечував, але коли почув, що це буде перше посольство України у світі, дав відповідну команду своїм підрозділам.

Уже 19 березня зателефонував міністру і повідомив, що 24 березня ми готові відкрити посольство. 24 березня 1992 р. урочисто було відкрито посольство України в Угорщині, яке стало першим дипломатичним представництвом України за кордоном [7]. На його відкриття приїхав через Ужгород у Будапешт заступник міністра закордонних справ зі двотижневим досвідом роботи на цій посаді Б. Тарасюк. Прибули голова Ужгородської обласної адміністрації С.І. Устїч, генеральний директор концерну «Закарпатліс» І.І. Герц. Йшов невеличкий дощ, зібралось досить багато журналістів провідних світових телекомпаній, і ми під Гімн України підняли над Будапештом і над цілим світом Український Прапор.

У цей же день увечері, разом із Товариством української культури Угорщини, ми провели урочистий вечір,

присвячений річниці з дня народження Т.Г. Шевченка. Вже тоді у мене склалися дружні стосунки із Я. Хортяні, яка в той час була однією з найбільш активних членів товариства. Саме з її допомогою ми організували великий концерт і прийом у будинку радянської культури та науки. Це був перший український захід такого рівня в столиці Угорщини.

Вдячний долі, що саме мені вона подарувала можливість бути в когорті перших українських дипломатів, які розбудовували двосторонні стосунки, і нехай зараз про це мало хто згадує – не ті пріоритети і не ті люди в керівництві зовнішньої політики України, яким це цікаво. Не це головне, головне те, що ми започаткували одну із найважливіших сторінок в українській дипломатії і вже ніхто і ніколи не в змозі вирвати її із великої книги української історії.

1. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – С. 417.

2. Україна: утвердження незалежної держави 1991–2001. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 187.

3. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С. 52.

4. Рудич Ф.М. Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи. Політичний менеджмент.

5. Ткач Д.І. Зізнаюсь, я жив, живу, і дасть Бог житиму. // Громада. Часопис ТУКУ. Угорщина. – 2011. – № 3. – С.14.

6. Népszabadság. – 1991. – 06.02.

7. Népszabadság. – 1992. – 03.25.

Андрій Кудряченко

ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО СХОДЖЕННЯ ФРН

В історичній ретроспективі розглянуто особливості та специфічні напрями розвитку ФРН як цілісної демократичної держави. Розкрито вплив цього процесу на подолання розколу німецького народу.

Ключові слова: демократичні засади, об'єднана Німеччина, принципи.

A. Kudryachenko The bases of FRG democratic development. The features and specific directions of GRG development as democratic state are lighted out. The influence of this process on overcoming of German people's break down is exposed.

Keywords: democratic bases, united Germany, principles.

Одним із яскравих і притягальних прикладів дійсно успішного демократичного розвитку держави й суспільства у повоєнній історії може слугувати створення та наступне сходження Федеративної Республіки Німеччина. Більше того, саме соціально-економічні досягнення та успіхи демократії Західної Німеччини уможливили, за настання відповідних міжнародних умов та певних чинників у Східній Німеччині, приєднання до ФРН Німецької Демократичної Республіки, тобто прототипу Боннської республіки, на конституційних засадах і принципах ліберальної демократії в одну німецьку державу. Досягши стратегічної мети – державної єдності, ФРН залишається вельми прихильною до поширення та поглиблення європейської інтеграції, вона – незмінний член НАТО та активно підтримує демократичні перетворення на континенті. То ж вельми корисно й цікаво з'ясувати засади демократичного розвитку, ідеологію державотворення та наступного утвердження Федеративної Республіки Німеччина.

Нищівна поразка Німеччини у Другій світовій війні призвела до більш значимих соціальних наслідків, ніж її поразка у Першій світовій війні. Беззастережна капітуля-

ція гітлерівського вермахту означала не лише воєнну, але й економічну, політичну та ідеологічну поразки німецького імперіалізму. У переможеній країні були зруйновані найважливіші політичні відомства фашизму: вермахт і каральні органи, центральний державний апарат і нацистські організації. Верховна влада в Німеччині перейшла до рук окупаційних держав: СРСР – у східній частині, а також до США, Великобританії та Франції – в західній частині країни.

У роки Другої світової війни народи держав антигітлерівської коаліції вимагали не лише знищити нацизм у Німеччині, але й створення таких умов, за яких виключалася б можливість відродження мілітаристських сил, спроможних знову спрямувати країну на шлях агресії та війни. Саме такі підходи лягли в основу рішень Ялтинської та Потсдамської міжнародних конференцій 1945 р. глав держав антигітлерівської коаліції. Зокрема, в декларації Ялтинської конференції підкреслювалося: «Неухильною метою є знищення німецького мілітаризму і нацизму та створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не буде спроможна порушити мир у всьому світі». Для досягнення цієї мети було вирішено після поразки Німеччини розпустити німецькі збройні сили, знищити генеральний штаб, ліквідувати воєнну промисловість, покарати військових злочинців, знищити нацистську партію і всі її організації та установи.

Досягши перемоги, союзники та їх окупаційні органи в Німеччині стали проводити в життя накреслені заходи. Звичайно, що у кожній державі-переможниці були не лише свої уявлення того, яким чином досягати визначених завдань, але існували свої цілі та підходи щодо майбутнього Німеччини. Керівництво СРСР довгий час обстоювало підхід щодо збереження державної єдності повоєнної Німеччини, але інколи відкрито, а здебільшого в заувальованій формі, прагнуло поширити свій ідеологічний і політичний вплив на всю переможену країну. Держави Заходу мали свої цілі, у наростаючому протистоянні, а з часом і протиборстві з СРСР, скористалися можливостями створення держави зі своїх окупаційних зон і включення її у свої повоєнні економічні та оборонні структури.

Говорячи про державницькі підходи та ідеологічні за-сади сходження ФРН, слід також мати на увазі й відпо-відну позицію з вказаних питань правлячих верств цієї країни. І таке застереження має сенс як у питаннях внут-рішньої політики, так і зовнішньополітичних підходів Західної Німеччини не лише першого повоєнного періоду, а й у дещо пізніші роки.

Колективно розглядаючи німців як нацистів, західні союзники спочатку заперечували існування антифашист-ських груп і можливу їх активну роль у відновленні краї-ни. Тим самим, з самого початку була упущена можли-вість раніше почати розбудовувати німецьку демократію й поставити її під місцеве політичне керівництво. Також німців тримали поза грою у цих зонах із-за реальних зу-силь союзників щодо денацифікації та перенавчання. Так, американці мали анкети стосовно виявлення нацистів, у яких було 136 обов'язкових причин для відмови німцям в післявоєнній зайнятості. Для допитуваних німців існували чотири можливих категорії вини й тільки одна – виправ-дання. Таке повоєнне становище та підходи переможців, що продовжувалися у різних формах протягом тривалого часу, створювали умови невизначеності, роздратування для одночасно нещасних і винуватих. Вони викликали сильне несприйняття в репресованих німців.

Однак, незважаючи на початкові перевірки, значне число колишніх членів нацистської партії обійняли важ-ливі посади у відновленні Західної Німеччини. У багатьох випадках вони мали кращі навички та досвід, і великою мірою їх прийняття на роботу було більш практичним. Адже у суворі часи нацизму чимало посад вимагали член-ства у партії, що примушувало значну кількість німців ставати номінальними нацистами не з ідеологічних мірку-вань, а із-за необхідності. В перші місяці реконструкції спрямованість союзників на пошук і покарання істинних нацистів створила конфлікт, який продовжувався довгий час, а саме: як збалансувати людську відповідальність пе-ред спогадами з життєво важливою необхідністю рухатися далі. Перше, звичайно, мало велике значення для созни-ків, а друге – для німців, які пережили найбільш жахливу

поразку у своїй історії. Адже ще не забулася попередня, вона нагадувала нинішню. Виходило вельми знайоме для німців перехрестя: свого часу для них неможливість забути 1918 рік і гіркий період Веймарської республіки, яка проклала шлях до 1933 року.

У трьох західних зонах політичне життя розвивалося знизу вгору. Діяльність відновлених політичних партій дозволялася спочатку лише на місцевому рівні, а після створення земель – і на земельному рівні. Проте спочатку Франція не була зацікавлена у міжзональній економічній і політичній співпраці. На цьому тлі Й. Сталін, висунувши вимогу щодо участі в контролі над Рурською областю, ізолював Радянську зону окупації. В подальшому ці вимоги прискорили порозуміння та досягнення єдності поміж західних союзників і підтримку Парижем підходів США й Великобританії.

На перебіг подій у західних окупаційних зонах мало значення відродження діяльності політичних партій і позиціонування відомих політичних діячів. До числа останніх слід віднести: К. Аденауера, який знову став правлячим бургомістром у м. Кельн; К. Шумахера – лідера соціал-демократів; М. Реймана – керівника комуністичної партії та інших. К. Аденауер став також засновником і першим головою Християнсько-Демократичного Союзу – наступника впливової в часи імперії та Веймарської республіки католицької партії Центру. Вперше в історії Німеччини представникам двох головних конфесій – протестантам і католикам – вдалося об'єднатися у політичну партію. ХДС виступав за поєднання християнських цінностей із цінностями вільного ринку. В 1948 р. на території західних окупаційних зон Німеччини були створені 11 земель зі своїми урядами. В Бонні розпочала роботу Парламентська рада – попередниця німецького парламенту – Бундестагу. Її президентом обрали К. Аденауера, який на той час перебував під сильним впливом баварського професора економіки Л. Ерхарда – автора теорії соціального ринкового господарства (досить важливо, що ця теорія стала офіційною програмою християнських демократів).

На тлі наростання різних підходів окупаційної політики, створення об'єднаної з комуністів і соціал-демократів

прорадянської Соціалістичної єдиної партії Німеччини у квітні 1946 р. та радянських претензій щодо репараційних виплат західні союзники активізували відновлювальні процеси у своїх зонах. При цьому окупаційні держави прагнули до того, щоб пом'якшити скрутне економічне становище людей у західних зонах і приступити до формування вільного та демократичного устрою.

Крім жорсткої позиції СРСР у виплаті репарацій, загострення навколо Німеччини було пов'язано зі зміною зовнішньополітичного курсу США. Прийняття «доктрини Трумена» і початок відкритої конфронтації двох «наддержав» у першу чергу відбилися на долях європейських країн. США почали розглядати Європу в контексті блокової стратегії. Одним із перших кроків на цьому шляху стала розробка програми «відновлення і розвитку Європи», відома як план Маршалла. Прийнятий у червні та розглянутий на Паризькій конференції в липні 1947 р., цей план був затверджений як закон США в квітні 1948 р. Спочатку ні Німеччина в цілому, ні її західні зони не розглядалися в якості учасника програми економічної допомоги. Ситуація змінилася в 1948 р. Вже в січні цього року на нараді міністрів Бізонії було прийнято рішення про проведення комплексу заходів з підготовки економічної реформи в цих землях. Створювалися верховний суд і центральний банк, розширювалися функції Економічної ради і центрального управління, об'єднаних у директорат. Був досягнутий компроміс, з французьким урядом. Після передачі під французьке управління Саарської області в заставу репараційних виплат Франція погодилася на приєднання своєї окупаційної зони до англо-американської Бізонії й у лютому 1948 р. була утворена Тризонія. Саар же кілька років знаходився під контролем Франції.

У лютому (а потім і в червні) 1948 р. відбулися два раунди переговорів на Лондонській конференції щодо німецького питання, на якій вперше не було радянської делегації, зате брали участь представники Бельгії, Голландії та Люксембургу. На конференції було прийнято рішення зі створення єдиного державного устрою у західних

зонах окупації, а також про скликання Установчих зборів для вироблення Конституції нової німецької держави.

20 березня на 82-му засіданні Контрольної ради радянський представник маршал Соколовський вимагав надати повну інформацію про перший раунд Лондонської конференції. Після того, як західні колеги дали ухильну відповідь, радянський представник залишив Контрольну раду і більше туди не повертався.

У той же період американська адміністрація ухвалила рішення про поширення плану Маршалла на західні окупаційні зони Німеччини. В угоді з цього приводу обумовлювалося, що відродження економіки Західної Німеччини є частиною плану європейського розвитку на принципах індивідуальної свободи, вільних установ, побудові «здорових економічних умов, міцних міжнародних зв'язків, досягнення фінансової стабільності». Стратегічні інвестиції США в обсязі 1,4 млрд. долларів, у рамках розрахованого плану на чотири роки для відновлення Європи, допомогли зберегти цілісність Західної Німеччини та сприяли зростанню продуктивності праці, яка йшла в ногу з європейською. Забезпечувалися умови контролю американських спеціальних органів над ходом економічної реформи, зняття митних обмежень німецького ринку, продовження політики монополізації.

Говорячи про міжнародний вплив плану Маршалла, слід додати, що американську допомогу прийняли 16 капіталістичних країн Європи, у тому числі Великобританія, Франція, Італія, які для реалізації плану Маршалла створили Організацію європейського економічного співробітництва. Й. Сталін розцінив план Маршалла як засіб підпорядкування Європи (включаючи східноєвропейські держави), нав'язування їй гегемонії США. Це також було одним із чинників, які підштовхнули керівництво СРСР до кроків, спрямованих на підтримку приходу до влади в країнах Східної Європи прорадянських урядів. Для координації економічного розвитку цих країн у 1949 р. була створена Рада економічної взаємодопомоги та включення до її складу й східнонімецької держави.

У цей період окупаційна влада західних держав посилила свою діяльність як у політичній, так і економічній площинах. Були розроблені рекомендації земельним прем'єр-міністрам щодо скликання Установчих зборів, готувалася фінансова реформа, покликана подолати гіперінфляцію та посилити мотивацію економічного зростання.

В лавах західнонімецьких політичних кіл точилися гострі дискусії щодо засад подальшого розвитку країни, шляхів виходу з економічної скрути. Так, у Економічній раді ще з 1947 р. тривала активна дискусія прихильників створення планового господарства та монетаристів. Група експертів під керівництвом Л. Ерхарда підготувала проект фінансової реформи, покликаної позбутися величезної маси знецінених грошей. Сам Ерхард вважав, що проведення такої реформи слід поєднувати із заходами щодо активного стимулювання виробництва та захисту найбільш уразливих груп споживачів, а також додаткових заходів щодо стабілізації споживчого ринку та активізації споживчої та виробничої мотивацій. Початкові пропозиції американської адміністрації з проведення реформ у всіх чотирьох зонах окупації до 1948 р. виявилися нереалістичними, і тому передбачувані заходи готувалися лише в межах Тризонії.

Грошова реформа в західних зонах почалася 20 червня 1948 р. Офіційне співвідношення обміну було встановлено в пропорції 10 рейхсмарок за одну нову німецьку марку (крім того, кожна особа могла обміняти 40 марок за курсом 1:1). Отримати на руки можна було спочатку лише 5 % обмінюваної суми. І лише після перевірки законності доходів податковими органами видавалися ще 20 %, по тім – 10 %. Решта 65 % ліквідовувалися. Остаточна квота обміну склала 100 рейхсмарок за 6,5 німецьких марок.

Пенсії, заробітна плата, допомоги перераховувалися у співвідношенні 1:1. Всі старі державні зобов'язання були анульовані. Тим самим величезна грошова маса ліквідувалася. Поява «твердих грошей» знищила «чорний ринок» і підірвала систему бартерних угод. Через два дні після початку реформи був введений у дію пакет законодавчих актів, які відміняли централізоване планування та звільняли

ціноутворення. Але одночасно був збережений обмежувальний контроль над цінами на транспортні й поштові послуги, основні продукти харчування, житло. Регулярно публікувалися каталоги так званих «доречних цін», що враховували реальні витрати виробництва та «раціональний прибуток». Була прийнята спеціальна програма «Кожній людині» для забезпечення населення за зниженими цінами вузькою номенклатурою найнеобхідніших товарів. Ерхард продовжував наполягати й на збереженні політики щодо обмеження крайніх форм монополізму, розвитку системи «державного підприємства» (прямої участі держави у виробництві товарів і послуг громадського значення, в розвитку транспортної, енергетичної, інформаційної інфраструктур). Подібний економічний механізм розглядався Ерхардом як «соціальне ринкове господарство», яке однаково служить інтересам суспільства й особистості.

Успішна економічна реформа 1948 р. спричинила загострення політичної ситуації в Німеччині. Вже 24 червня радянські війська блокували Західний Берлін, перервавши всі зв'язки з західними зонами. Ця акція, за баченням її організаторів, мала б носити більшою мірою політичний характер. Адже саме 24 червня в радянській зоні була здійснена власна реформа, в ході якої на старі марки були наклеєні особливі купони. Економічна небезпека припливу грошової маси з Заходу була, таким чином, значною мірою знята. Блокада ж Західного Берліна була засобом тиску на західні держави з метою змусити їх до поступок на переговорах.

Й. Сталін, ретельно радянізувавши східну окупаційну зону, водночас хотів зберегти союзні контрольні механізми: щоб впливати на ситуацію в Німеччині у цілому. Радянського лідера не на жарт гнівила активність Вашингтона і його європейських партнерів: США, Англія і Франція взяли курс на створення німецької держави на основі трьох західних зон окупації. Володар Кремля бажав установити повний контроль над Берліном, який також було розділено на чотири сектори, але при цьому перебував у центрі радянської окупаційної зони. Розрахунок Сталіна виглядав безпомилковим: не маючи змоги постачати два

мільйони берлінців продовольством, союзники або запросять пощади й відмовляться від планів створити західнонімецьку державу, або будуть вимушені залишити Берлін. У будь-якому разі кремлівський вождь залишався б у вигащі. Будь-які спроби прорвати блокаду силою загрожували новою світовою війною.

США та британці у цій ситуації вдалися до підтримки всім необхідним західноберлінців завдяки повітряному мосту. Для цього використовувалася авіація, добре відомі літаки «Дугласи». До повітряного мосту була прикута загальна увага. Західний Берлін сприймався як фронтове місто, аванпост «вільного світу», який необхідно було втримати за будь-яку ціну. США не шкодували коштів: якщо перевести на сучасні гроші, повітряний міст обійшовся Вашингтону в два мільярди доларів. Героїзм чужоземних льотчиків гідно оцінили й німці. З окупантів американські військові перетворилися на союзників.

Усвідомивши, що битву програно, Й. Сталін відступив. 12 травня 1949-го СРСР припинив блокаду Західного Берліна. Це спричинило великий ідеологічний програш Радянського Союзу. Натомість престиж США помітно зріс: мільйони європейців почали сприймати Америку як захисника від радянської експансії. Більше того, блокада Берліна прискорила створення блоку НАТО, утвореного в квітні 1949 р., – країни Заходу слушно розсудили, що від напористого радянського керівника краще відбиватися разом. І, нарешті, Берлінська криза прискорила розкол Німеччини на дві половини: восени 1949-го на карті світу з'явилися ФРН і НДР.

У розпал Берлінської кризи з 15 по 22 липня 1948 р. у Рюдесхаймі відбулася нарада керівників урядів західних земель, під час якої берлінський обер-бургомістр Ернст Рейтер закликав до якнайшвидшого створення західнонімецької держави як «ядра» всієї Німеччини з включенням до нього Західного Берліна. Учасники наради підтвердили рішення про скликання Установчих зборів до 1 вересня 1948 р. Пізніше терміни «Установчих зборів» і прийняття «Конституції» були зняті, щоб уникнути дискусій про сепаратизм. З представників земельних ландтагів була

сформована Парламентська рада, яка отримала повноваження з розробки Основного закону західнонімецької держави як тимчасової конституції, покликаної діяти до остаточного вирішення питання про воз'єднання Німеччини.

У квітні 1949 р. Парламентській раді був переданий розроблений трьома державами «Окупаційний статут», що закріплював контроль США, Великобританії та Франції над зовнішньою політикою Західної Німеччини, її зовнішньою торгівлею й зарубіжними активами, системою безпеки, а також конституційний контроль. Вже 8 травня 1949 р. Парламентська рада прийняла Основний закон Федеративної Республіки Німеччина, схвалений військовими губернаторами 12 травня (за збігом у той же день набула чинності міжсоюзна угода про припинення «блокади» Берліна та західної «контрблокади»).

Показово, що за наказом союзників німецькі Установчі Збори ратифікували нову тимчасову Конституцію для західних зон, відому, як Основний закон. Голова зборів К. Аденауер, семидесятитрьохрічний колишній правлячий обер-бургмістр Кельна, католик і антикомуніст, підписав законопроект, що став законом. А через три місяці потому він сам став першим повоєнним канцлером Західної Німеччини. Урочистий акт оприлюднення Основного закону 23 травня став днем утворення ФРН. Перетворення інституту військових губернаторів у інститут Верховних комісарів західних держав Німеччини 20 червня закріпило надання Західній Німеччині обмеженого суверенітету.

Говорячи про політичні засади та ідеологію державотворення ФРН, слід брати до уваги як внутрішні, так і зовнішні чинники, все більше загострення холодної війни. Стосовно внутрішніх проблем, то в той період Західній Німеччині більше потрібна була стабільність, ніж різкі зміни. Тому двадцять років поспіль при владі перебував консервативний Християнсько-демократичний союз (ХДС) – екуменічна повоєнна реконфігурація католицької Центристської партії. Християнсько-демократична ідеологія, що являє і нині ядро ідеології правлячих верств Німеччини, виникла з поєднання попередніх напрацювань демократії часів Веймарської республіки, здорового консерватизму

з політичним клерикалізмом і тогочасними вченнями про «соціальне партнерство» та «народний капіталізм». Ця ліберальна ідеологія обстоює цінності християнства, принципи демократії, прав і свобод громадянина, справедливості та загального добробуту.

Виходячи з уроків власної історії, головний розробник економічної політики Л. Ерхард дотримувався поглядів на проведення політики декартелізації й обмеження крайніх форм монополізму, обстоював необхідність розвитку системи «державного підприємництва» аж до прямої участі німецької держави в забезпеченні громадян товарами та послугами громадського значення, піднесенні ролі держави в розвитку транспортної, енергетичної систем тощо. Подібний економічний механізм розглядався Ерхардом як «соціальне ринкове господарство», яке в рівній мірі має служити інтересам суспільства й особистості. Ці настанови стали важливою складовою частиною державотворчої ідеології Західної Німеччини, яку поділяв федеральний канцлер К. Аденауер.

Оцінюючи з висоти нинішнього часу весь спектр ідейно-політичних дискусій і підходів щодо розвитку повоєнної Німеччини та загалом Європи, слід сказати і про бачення низки ідеологів їх як «третьої сили», що мала б посередницьку роль у протистоянні двох наддержав. Вже в перші повоєнні роки висувалася ідея Європи як «третьої сили». Цих ідей дотримувались В. Диркс, пастор М. Німеллер, соціал-демократ В. Левенталь та інші. Прихильники Європи як «третьої сили» сподівались, що в послабленні конфлікту Схід-Захід змогла б відчутну роль відіграти об'єднана Німеччина. Зasad посередницької ролі німців у даному конфлікті дотримувалися і деякі провідні діячі ХДС, включаючи голову ХДС радянської зони окупації Я. Кайзера.

Однак К. Аденауер вважав перспективним західноєвропейський напрям інтеграційних кроків. При цьому він спирався на підходи теоретика неолібералізму В. Рьопке, прихильника створення західнонімецької держави в рамках західного блоку з сильним віддаленням від Сходу. Цей курс став домінуючим і багато прихильників концепції

«третьої сили» прийняли його. Така еволюція підходів спричинилася не в останню чергу завдяки тогочасним подіям у Східній Європі.

Політична лінія обраного федеральним канцлером 15 вересня з перевагою в один голос К. Аденауера мала велике значення. Федеральним канцлером Аденауер обирався чотири рази й обіймав цю посаду впродовж 14 років поспіль. П'ятидесяті та шістдесяті роки прибічники й опоненти канцлера одноставно визначають як «епоху Аденауера». Канцлер мав величезний авторитет та вагу, суперечити його рішенням не міг практично ніхто – ні прихильники у його партії, ні за її межами. Вищим керівним органом офіційної політики фактично стало відомство федерального канцлера, а не парламент. Через відомство канцлера здійснювалося управління міністерствами, правлячою партією, а через більшість її у Бундестазі – контроль за парламентом. Політика Аденауера ґрунтувалася на двох найважливіших доктринальних складових: соціальній ринковій економіці та «новій Німеччині в новій Європі». Його головним завданням стало економічне оздоровлення країни, відновлення її ролі в європейській політиці, а в перспективі – возз'єднання Німеччини.

Нові засади соціально-економічного устрою ФРН були закладені в її Основному законі. Економічне облаштування, з одного боку, мало забезпечити від «заболочення капіталізму» (В. Ейкен), а з іншого – не допустити централізованого планового господарства. Економічний устрій доповнювався визначеннями правової та соціальної держави, а також принципом федеративної структури Західної Німеччини. Причому прийнята Конституція підкреслювала її тимчасовий характер, а остаточно мала б бути прийнятою з досягненням єдності Німеччини.

До Основного закону були включені пропозиції західних окупаційних держав, а також врахований досвід Веймарської республіки. В ньому були акамульовані нові положення, розроблені для запобігання анархії та фашизму, які розрушили Веймарську демократію. За Основним законом був встановлений п'ятивідсотковий поріг для політичних партій на виборах до Бундестагу. Далі попередній

практиці частих змін урядів мав запобігати так званий вотум конструктивної недовіри. Відмова більшості Бундестагу в підтримці голови уряду – канцлеру, має лише тоді відповідні наслідки, якщо протягом наступних 48 годин буде підтримана більшістю депутатів кандидатура нового голови уряду.

Тимчасова Конституція зобов'язувала майбутні уряди, політичні партії дотримуватися принципів попереджувального правового захисту демократичного державного ладу. Будь-які прагнення ліквідувати чи підірвати вільний демократичний устрій, спроби замінити його правою чи лівою диктатурою визнавалися такими, що підлягають суворому покаранню та забороні.

Суттєво, що Західнонімецька країна у своїй державотворчій ідеології відмовилася від того, що робило її загрозою для сусідніх держав і народів, натомість вона все більше прагнула удосконалити себе, а не боротися із зовнішніми силами. Тим самим головним стало те, що німецький народ, його кращі представники зуміли піднятися до переосмислення національних цінностей і цілей, зважившись на розрив із багатьма віковими традиціями. Завдяки цьому було досягнуто радикального оновлення суспільства.

Зовнішньополітичний курс, обраний Аденауером, був неоднозначним і навіть суперечливим, проте історія підтвердила його стратегічну далекозорість. Кінцевою метою для Аденауера була розбудова єдиної миролюбивої Німеччини в колі європейських народів. А йшов він до цієї мети через інтеграцію ФРН до західних демократій, через конфронтацію з СРСР і відхилення всіх його пропозицій стосовно воз'єднання ФРН і НДР та нейтралізації Німеччини, через переозброєння бундесверу. Це давало привід противникам зображати канцлера як розкольника і мілітариста. Наріжним каменем зовнішньої політики ФРН стала активна прихильність її західноєвропейській та атлантичній інтеграції. Аденауер переслідував мету зміцнення ролі ФРН як головного союзника США, Англії та Франції в протистоянні Радянському Союзу і його сателітам, у тому числі Німецькій Демократичній Республіці.

З 1951 по 1955 рр. Аденауер обіймав ще й посаду міністра закордонних справ. Першим великим зовнішньополітичним успіхом Аденауера стало те, що 1951 р. ФРН була в числі засновників Європейського об'єднання вугілля і сталі – предтечі «Спільного ринку» та нинішнього Європейського Союзу. В 1954 р. згідно Загального договору ФРН із західними державами припинявся режим окупації й надавалася західнонімецькому уряду «повна влада суверенної держави у вирішенні внутрішніх і зовнішніх проблем». З 1955 р. ФРН стала повноправним членом НАТО, отримала право на 500000 армію з сучасним озброєнням за винятком зброї масового ураження. Виправдався запропонований Аденауером підхід – через європейське об'єднання до німецького суверенітету.

Свій перший зовнішньополітичний візит Аденауер здійснив у Париж, оскільки обстоював засадничий принцип – німецько-французьке примирення, якого йому успішно вдалося досягти. Підписавши Єлисейський договір про дружбу в Парижі, Аденауер і де Голь 22 січня 1963 р. прилюдно обійнялися на Єлисейських полях, символізуючи тим самим щирю особисту дружбу двох керівників і закінчення чотирьохсотлітньої ворожби між Німеччиною і Францією, яка була обтяжена десятками кровопролитних воєн, у тому числі в ХХ столітті – двома світовими. Аденауер обстоював тезу, що майбутнє Європи залежить від взаєморозуміння Франції та Німеччини, він говорив, що є єдиним німецьким канцлером, який на перше місце ставить єдність та інтереси Європи, а на друге місце – інтереси власної держави. Аденауер разом із де Голлем стали послідовними прибічниками європейської економічної, політичної та військової інтеграції.

Аденауер підтримав вимоги щодо спокути вини Німеччини за геноцид єврейського населення та виплати компенсацій 1,5 млрд. американських доларів євреям – один мільярд державі Ізраїль і ще півмільярда єврейським організаціям у всьому світі. На заперечення своїх міністрів він відповів, що «це дуже низька плата за хоча б часткове відновлення доброго імені Німеччини». І гроші для виплат компенсацій знайшлися.

У вересні 1955 р. Аденауер вперше відвідав з офіційним візитом Москву. Результатом стало встановлення дипломатичних відносин між ФРН і СРСР, припинено стан війни між двома державами й повернуті на батьківщину останні 10000 німецьких військовополонених і 30000 інтернованих цивільних осіб, які утримувалися в Радянському Союзі. Залишилися нерозв'язаними питання повоєнних кордонів і питання возз'єднання Німеччини.

Таким чином, перший наріжний камінь нової дипломатії було закладено на початку існування Західної Німеччини. З 1950 р. ФРН стає активною прихильницею західноєвропейської інтеграції. Проголошення європейської єдності пріоритетною національною метою являло собою фундаментальну зміну зовнішньої політики порівняно з усією попередньою історичною практикою Німецької держави.

Відданість західноєвропейській інтеграції стала суттєвою передумовою виходу ФРН зі стану ізоляції та входження її у світове співтовариство. На цьому шляху Бонн набув довіри з боку партнерів, інших держав на європейській і світовій арені.

Значно важче дався Західній Німеччині другий, але в кінцевому рахунку вирішальний крок, – «нова східна політика». Вона була започаткована соціально-ліберальним урядом В. Брандта-В. Шееля на рубежі 1970-х років. І саме з цього часу здійснювався реалістичний і виважений курс ФРН на досягнення єдності країни, німецької нації. Визнання повоєнних кордонів із боку ФРН, унормування її відносин з НДР та іншими країнами Сходу континенту стали вкладом Боннської республіки у процес розрядки міжнародної напруженості в Європі та світі.

Також досить важливим для утвердження ідеології державотворення стала й політика солідаризму підприємців і найманих працівників за посередництва держави. Теоретичні напрацювання Л. Ерхарда, зміцнення конституційних положень соціальної держави та їх наповнення конкретним змістом принесли свої результати. Неухильне дотримання сильної соціальної політики на базі преференцій підприємництву та піднесення економіки (так званого

німецького економічного дива) забезпечували понад тридцятирічний економічний бум країни. З 1950 р. до початку 1980-х рр. купівельна спроможність західнонімецької марки щорічно зростала в середньому на 8 %. Це стало добрим підґрунтям наповнення реальними вимірами конституційного положення стосовно побудови соціальної держави.

Таким чином, засадничі принципи демократії та ринкової економіки дали свої добрі результати на німецькій землі. І коли настали турбулентні зміни у країнах Східної Європи, саме засади демократичного розвитку ФРН стали основою подолання розколу німецького народу, а об'єднана Німеччина символом та реальною ланкою єднання держав і народів континенту.

-
1. Adenauer K. Reden 1947–1967. Eine Auswahl. – Stuttgart, 1975.
 2. Bierling S. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen. – München : Oldenbourg Verlag, 2005.
 3. Beume von K. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung. – Muenchen, 1998.
 4. Bruns W. Von der Deutschlandpolitik zur DDR-Politik? Pränissen. Probleme. Perspektiven. – Opladen, 1989.
 5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 2010.
 6. Klinger F. Das ganze Deutschland soll es sein. Thomas Dehler und die aussenpolitischen Weichenstellungen der funzieger Jahre. – Meunchen, 1989.
 7. Кудряченко А.І., Богданович І.І. Конрад Аденауер. Політична енциклопедія. – К.: ІПіЕНД, 2011. – С. 14–15.
 8. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина. – К., 1996.
 9. Озмент, Стивен. Новая история германского народа, или Могучая крепость / Пер. с англ. М. Жуковой. – М.: Издательство Хранитель, 2007. – С. 415.
 10. Рудич Ф.М. Конрад Аденауер. Політика в особах. – К.: Парламентське видавництво, 2008. – С. 109–114.
 11. 100 великих политиков. – М.: Вече, 2006.
 12. Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии.– М., 2002.
 13. Эрхард Л. Благосостояние для всех. – М., 1991.
 14. Шульце Г. История Німеччини. / Пер. з нім. О. Насика. – К.: Наука, 2010.

Едуард Щербенко

ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: МЕТОДОЛОГІЧНА РОЗВИЛКА

Стаття присвячена аналізу теоретичних засновків вивчення політичного дискурсу в сучасній науці. Доводиться, що ключовим моментом, який поділяє їх на дві великі групи, є включення чи не включення до теоретичної моделі моменту відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, критичний дискурс-аналіз, політичний дискурс, теорія метафори.

E. Shcherbenko. Studying political discourse: methodological fork. The article is devoted to analysis of the theoretical bases of studying of political discourse in a modern science. It is proved that the key moment which divides all theoretical approaches into two parts, is inclusion or non-inclusion of the point of responsibility.

Keywords: responsibility, critical discourse-analysis, political discourse, theory of metaphor.

Актуальність дослідження. Вивчення політичного дискурсу останніми десятиліттями стало одним із найпопулярніших напрямів досліджень у політичній науці, що пов'язано, зокрема, з т. зв. «лінгвістичним поворотом». Розуміння закономірностей політичної комунікації є необхідним для природного розвитку демократичного суспільства, як зрілого, так і, очевидно, для нових демократій, до яких належить Україна. Своєю чергою, у процесі розвитку таких досліджень на порядок денний стають питання методології, одному з яких присвячена дана стаття.

Стан дослідження проблеми. Як і сам процес творення демократії, запровадження її інститутів, що тривав і триває не завжди послідовно, з відступами, – розвиток політичної науки в Україні відбувається зі складностями. Подібно до надзвичайно повільної інтеграції країни до системи політичних інститутів Європи, повільно інтегрується до простору європейської політичної науки й українська політологія.

Й досі вона переважно проходить шлях опанування надбань західної політичної науки. Це стосується й дослідження політичного дискурсу: за ілюстрацію може бути приклад двох, мабуть, найбільш ґрунтовних праць вітчизняних дослідників у цій сфері: зокрема, у монографії Л.П. Нагорної досліджуються можливості політичної лінгвістики [1]; у роботі В.М. Кулика трохи менше третини тексту присвячено викладу начал дослідження політичного дискурсу в сучасній англійській та американській політології, – тобто виконанню, по суті, культуртрегерської роботи [2].

Разом з тим, при знайомстві з оригінальними працями зарубіжних вчених, виявляється, що і в західній політичній науці, яка виступає природним джерелом новацій для вітчизняної науки, що проходить шлях становлення, проблема методології вивчення політичного дискурсу залишається далекою від розв'язання. Все більш розмитим стає предмет дослідження; релятивізується картина явища, яку подають дослідники (причому нерідко без чітких меж цієї релятивізації); хоча самі вчені час від часу зазначають, що розмитість дисциплінарних рамок дослідження не є еkleктикою, проте за відсутності чіткого обґрунтування таких меж, ми саме виявляємося загородженими нею. Знижується чіткість висловлюваних авторами тверджень, що подеколи набувають характеру лише більш або менш вірогідних припущень.

Мета та завдання дослідження. У статті робиться спроба, розглянувши наявний стан методології вивчення політичного дискурсу, виявити ключові її презумпції й таким способом уточнити предметні межі цієї проблеми.

Основні результати дослідження. Головну проблему, з якою маємо справу, можна визначити як утвердження в широкому колі досліджень презумпції, яку, спрощуючи для наочності, можна визначити так: все, що говориться про політику (принаймні публічно), може бути віднесене до політичного дискурсу. В якийсь момент подібне положення може навіть видаватися очевидним. Але спробуємо на місце політики у формулі «все, що говориться про політику, належить до політичного дискурсу», підставити, на-

приклад, фізику або біологію; очевидно, вона буде нечинною. Чому ж те, що явно не може бути нами сказано щодо фізики й біології, сприймається як загалом переконливе щодо політики? Можливо, тому, що стосовно фізики й біології, не всі мають відповідні компетенції, – в той час як всі живуть у суспільстві, а жити в суспільстві й бути вільним від його законів не можна; в суспільстві ж завжди присутні владні відносини, у вимірі яких і здійснюється політика – на загал, всі мають хоча б мінімальну компетенцію щодо політики; – приблизно так можна реконструювати хід наших думок.

«Але чи кожна влада є політичною?» – ось питання, яке не ставлять собі сучасні дослідники. Між тим, вже Аристотель, як відомо, відрізняє політичну владу як стосунки між вільними й рівними громадянами від стосунків між батьками й дітьми і між панами й рабами, останні два різновиди за визначенням не є політичними. Отже, якщо в певному краї утверджується режим, де піддані існують на положенні дітей, опікуваних батьками; або населення перетворено на рабів (наприклад, заповнюючи концтабори), – влада, безперечно, у ньому зберігається, але вона, в принципі, не є політичною. Відповідно, людина, яка не мала досвіду спілкування вільних і рівних, очевидно, не зможе висловитися про політику, оскільки не знайома з предметом. Тобто, навіть якщо вона буде вживати слова, що мають походження зі світу політичного: демократія, свобода, права тощо, – тим не менше, вона буде так само відчужена від *реальності*, котра за цим стоїть, як людина, яка не знала досвіду дружби чи кохання, і говорить про них; це різниця між людиною, яка пройшла і не пройшла через певний досвід ініціації.

Саме цей момент, на наш погляд, найчастіше випадає з теоретичних побудов при зверненні до політичного дискурсу (як у вітчизняних, так і західних вчених). Перейдемо до прикладів.

На початку згадаємо відому теорію метафори Лакоффа і Джонсона, викладеної ними в книзі «Метафори, якими ми живемо». Її автори, за всіх наявних у тексті застережень, по суті, обіймають позицію панметафоризму: «...подавляюча

частина нашого досвіду і діяльності за своєю природою метафорична, і... більша частина понятійної системи людини також структурована за допомогою метафор» [3, с. 177]. «Наша основна теза зводиться до того, що більша частина звичайної понятійної системи людини структурована за допомогою метафор, тобто більшість понять розуміється за допомогою тих або інших частин інших понять». При цьому сутність метафори – «це розуміння і переживання сутності одного виду в термінах сутності іншого виду» [3, с. 27].

Отже (за, можливо, якимись незначущими винятками), згідно з викладеним, ми висловлюємося лише метафорами, пояснюючи собі щось одне через щось інше. Проте можна назвати як мінімум один клас тверджень, який не підпадає під таку метафоричну побудову: це перформативні твердження, на кшталт «я обіцяю», «я запевняю», «я переконую», «я наполягаю» і т. д. Їх принципова особливість у тому, що тут акт називання співпадає з самим актом, і ми розуміємо його з нього самого; більше того, **не можемо не розуміти**. Це, сказати б, привілейовані моменти, де можна говорити про буття людини, де вона є собою (адже не можна обіцяти, запевняти і т. п. за когось іншого, а не від себе) і присутня повністю: я не можу й обіцяти, і не обіцяти. І тут відзначимо, що подібні висловлювання є **відповідальними**.

Якщо тепер ми подивимося на ситуації, коли, наприклад, людина висловлює свою останню волю або відповідає перед святенником, чи згодна вона взяти іншу за подружжя, або коли в суді суддя задає питання: чи ви вбили цю людину, – в усіх таких випадках наші твердження організовані за моделлю перформативних висловлювань, і стверджуючи те або інше, ми визначаємо свою долю, й кожне «так» або «ні» залишає після себе іншу людину, ніж коли б прозвучало інакше слово (чого не скажеш про метафору). Пояснення такої різниці, найімовірніше, полягає в тому, що Лакофф і Джонсон, як вони кілька разів зауважують під час викладу, беруть за предмет дослідження повсякденний життєвий досвід, – у той час, як момент екзистенційного вибору, очевидно, не є повсякденним: адже в результаті нього на світ з'являється інша людина.

Повертаючись тепер до проблеми політичного дискурсу, – очевидно, що ситуація, де в основі лежать стосунки між громадянами, не може бути описана без відповідальності: якщо актори політичної комунікації не виявляють її, політичному приходиться край – виникає ситуація «війни всіх проти всіх». І тут ми виявляємо, що аналізована теорія метафори за своїми засновками приходиться у суперечність з моделлю політичного. Її автори розглядають метафори як рядоположні (сам факт спонтанного народження метафори є достатньою підставою для включення її до множини інших – «якими ми живемо», за промовистою назвою книжки). За такою картиною прихована неявна презумпція, що можна висловлювати все, що завгодно, і це ніяк не порушуватиме вихідний стан речей.

Проте ця презумпція явно не відповідає дійсності. Людина є смислопороджуючою істотою; як є слова, що оживляють, є і такі, що вбивають. І коли публічний простір заповнюється виразами (метафоричними), що принижують людську гідність, політика закінчується: якщо нацисти або носії подібних до них ідеологій ставилися до певних суспільних груп як до «скажених собак» чи «шкідливих комах», то ми ж не проводимо політику щодо шкідливих комах. З цієї причини в конституціях демократичних країн, як правило, й накладається заборона на висловлювання поглядів, що розпалюють (міжетнічну, міжконфесійну і т. д.) ворожнечу. Тобто практика свідчить (одним з останніх яскравих прикладів став геноцид в Руанді), що у випадку, коли групи з такими поглядами здобувають владу, певні метафори закріплюються як еквівалент реальності, на інші ж накладається заборона, і ті, хто не дотримується цієї заборони, йдуть з життя; очевидно, стає неможливим і процес вільного наукового дослідження. (Отже, в подібній теорії метафори не відрефлектовані засновки її власної можливості: плюралізм можливий лише в умовах обмежень, заданих відповідальною поведінкою у комунікації, де не все, що спонтанно народилося, є припустимим).

Таким чином, ми показали, що усунення пункту відповідальності в розглянутій вище теорії метафори приводить

до її суперечності щодо моделі політичного, де стосунки між вільними громадянами не можуть бути описані без цього моменту.

Якщо ми звернемося до такого відомого напрямку (або групи напрямів) дослідження політичного дискурсу, як критичний дискурс-аналіз, то побачимо, що і до теоретичних моделей, пропонованих його представниками, як правило, можна віднести викладене вище застереження щодо елімінації з них моменту відповідальності й рядоположеності всіх дискурсів (подібно до метафор).

Так, один з провідних представників цього напрямку Н. Фейркло у своїй праці «Analysing discourse» відзначає, що його підхід до дискурс-аналізу базується на припущенні, що мова є неусувним елементом соціального життя: «Мій підхід до дискурс-аналізу (варіант критичного дискурс-аналізу) базується на припущенні, що мова є неусувною частиною соціального життя, діалектично взаємопов'язаною з іншими елементами соціального життя, тож соціальний аналіз і дослідження завжди мають взяти до уваги мову. Це означає, що одним з продуктивних шляхів проведення дослідження соціуму є такий, що фокусується на мові, застосовуючи певну форму дискурс-аналізу. Це не означає зведення суспільного життя до мови, кажучи, що все є дискурсом – ні. Скоріше, це одна з аналітичних стратегій серед багатьох, і часто має сенс використовувати дискурс-аналіз у сполученні з іншими формами аналізу, наприклад, етнографією або формами інституційного аналізу» [4, с. 2].

Саме цей момент, коли в основу теоретичної моделі дискурсу кладеться момент нерозривності суспільства й мови (що само по собі дозволяє виявляти закономірності, які поширюються на всі типи суспільств), тим самим накладає обмеження на чинність подібної моделі в застосуванні до вивчення власне *політичного* дискурсу: мова є неусувною з суспільного життя, але політика, як було показано вище, – *усувною*. Як наслідок, у межах цієї дослідницької програми ми не можемо відділити політичне від неполітичного, що виявляється вже на рівні відбору даних для аналізу, де в один ряд потрапляють явища, належні й

не належні до політичного (адже й емпірика, як відомо, є концептуально навантаженою).

Перейдемо до прикладів. Так, у роботі відомого представника КДА (критичного дискурс-аналізу) П. Чілтона «Аналізування політичного дискурсу» ціла глава присвячена зіставленню текстів Дж. Буша-мол. і бін Ладена як двох зразків політичного дискурсу [5, с. 173–193]. Проте ісламський лідер, текст якого обраний для зіставлення, очевидно, не є носієм політичного бачення суспільства як спілкування вільних і рівних; тож у даному випадку його текст, за визначенням, не належить до політичного дискурсу і не може братися для аналізу.

Деяко більш складний випадок – наведений у тій же книзі, детально аналізований текст консервативного політика Е. Пауелла, спрямований проти емігрантів. Автор послідовно розбирає текст його промови, показуючи апеляцію мовця до тих чи інших підспудних страхів аудиторії (страх майбутнього, страх змін, страх домінування тощо), але, тим не менше, відносить цей текст до *політичного* дискурсу [5, с. 110–124]. Проте, на наш погляд, таке віднесення є безпідставним. Нагадаємо, що одним із базових елементів політичного як порядку існування суспільств є усунення зі стосунків між громадянами й суспільствами страху, що неодноразово відзначалося від Перікла до Рузвельта. Тож той, хто сіє страх, навіть якщо він має статус високоповажного політика, так само мало належить до політиків, як солдат чи офіцер, який сіє паніку на фронті, навіть якщо він носить форму з усіма відзнаками. Адже якщо паніка охоплює суспільство, члени його втрачають здатність поводитися відповідально, як вільні й рівні, відповідно, і рішення, прийняті під впливом страху, перестануть бути політичними. У цьому сенсі показові слова М. Тетчер, сказані з іншого приводу: страх – не підстава для зовнішньої політики (само собою, і внутрішньої).

Одним з проявів уявлення про рядоположність, по суті, будь-яких дискурсів у публічному просторі, стає кваліфікація як пригнічення свободи в суспільстві обмежень щодо представлення в медіа-просторі таких груп, як терористи, наркомани чи футбольні хулігани. В. Кулик,

представляючи такі підходи, пише: «На думку Тоні Бенета, така медійна неупередженість в обмеженому обсязі – з вилученням терористів, комуністів та інших гаданих ворогів громадського ладу – робить вагомий внесок у відтворення чинної політичної системи та ототожнення цієї системи з самою нацією» [2, с. 129]; «...ті, хто не приймає буцімто загальноприйнятих способів вираження й захисту своїх інтересів (як-от учасники «радикальних» організацій чи протестних акцій) або відкидає обмеження, що їх накладає суспільство на спосіб життя своїх членів (скажімо, наркомани чи футбольні хулігани), згідно з цим припущенням опиняються поза межами консенсусу, норми й самого суспільства. Оскільки, як писав Гол про британський мейнстримовий дискурс 1960-х, “ці групи не сприймано як зорганізовані довкола несумісних (із панівними) структурних чи ідеологічних принципів, то їх окреслювали винятково з погляду їхнього відхилення від консенсусу. Бути поза консенсусом означало бути не в альтернативній системі вартостей, а просто поза нормами як такими”» [2, с. 133].

Проте, на наш погляд, тут очевидними стають межі парадигми, де всі наявні дискурси (укорінені в практиках) розглядаються як рядоположні. Якщо не проводиться різниця між практиками, що включають і не включають момент відповідальності, – а практика наркомана чи футбольного хулігана не передбачає цього момента, – ми стираємо різницю між відповідальною та безвідповідальною поведінкою, опиняючись за межами суспільного договору, руйнуючи самі начала цивілізованого життя. (Зрозуміло, що людина, яка в певний момент вживає наркотики, чи долучається до футбольних хуліганів, може в інший момент виступати як конструктивно діюча особа, – але тоді вона й не підпадає під це визначення; йдеться саме про «легітимацію» певних руйнівних (асоціальних) за визначенням практик, не представлення яких у публічному просторі трактується як придушення прав і свобод: як зазначив один з авторів, жодна свобода слова не захищає людину, яка кричить «пожежа» в переповненому театрі).

Тим не менше, не всі напрями та підходи, практиковані у західній науці, позначені вказаною елімінацією принципу відповідальності. Низка найбільш авторитетних дослідників – зокрема, Габермас, Ролз, Фуко (нижче ми пояснимо це твердження докладніше) – зберігає його як основоположний у моделі політичного дискурсу. Зокрема, Габермас (до речі, коментуючи Ролза) пише: «Публічною» називається спільна перспектива, в якій громадяни силою кращих аргументів *взаємно* переконують одне одного в тому, що справедливо, а що – ні. Тільки така поділена всіма перспектива публічного застосування розуму і надає моральним переконанням їх об'єктивності. «Об'єктивними» Ролз називає дієві нормативні висловлювання; і їх об'єктивність він обґрунтовує процедурним способом, тобто посиляючись на публічне застосування розуму, яке задовольняє певним контрафактичним умовам: «Політичні переконання (які також є і моральними) об'єктивні – справді засновані на певному порядку причин, – якщо розумні й раціональні особистості, достатньо обізнані та добросовісні у застосуванні своїх здібностей практичного розуму... в кінцевому рахунку схвалюють ці переконання... при тому, що ці особи знайомі з релевантними фактами й достатньою мірою вивчили стосовні до діла основи в умовах, сприятливих для належної рефлексії» [6, с. 143–144] (*курсив авт.* – Е.Щ.). Отже, тут громадяни розглядаються як такі, які відповідально діють у сфері обговорення, так само, як вони відповідально чинять у публічній сфері.

І тут ми можемо відзначити, за всієї несхожості, спільність підходів Габермаса та Фуко (й відмінність останнього від представників критичного дискурс-аналізу, які посиляються на нього, зокрема на введене ним уявлення про комплекс «влада-знання» на підтвердження своєї релятивної позиції щодо рядоположності всіх дискурсів). Наскільки ми розуміємо сутність запропонованого Фуко уявлення, йшлося про артикуляцію того реального досвіду численних суспільних груп і рухів, яким позначені 1960-ті, де громадяни брали на себе відповідальність; про те, що коли ти береш участь у поділі суспільної праці по відтворенню суспільства, ти природним чином наділений певним знанням

про суспільство як необхідний його співучасник; а відтак, невідчужуваним чином наділений певними ресурсами у вимірі владної взаємодії членів суспільства. Проте тут і виявляється, що перед нами той же зв'язок, що був артикульований вже Аристотелем: де є відповідальність, там є полісна громада (в цьому сенсі очевидна нерозривність у розумінні предмета від Аристотеля до Габермаса та Фуко). Коли ж цей зв'язок включеності, участі у відтворенні суспільства й політичної участі, в тому числі в публічних обговореннях, усувається – як це відбувається, зокрема, в межах розглянутих нами вище дослідницьких програм; ми отримуємо моделі, які явно чи неявно включають презумпцію рядоположності будь-яких дискурсів у публічному просторі; тобто, що у публічному просторі можуть висловлюватися будь-які твердження – при тому політичне в суспільстві (й само суспільство) зберігається, – в той час як і концептуально, і емпірично демонструється, що це веде до ситуації «війни всіх проти всіх», яка лежить за межами політичного існування.

Тим не менше, хоча, як було сказано, у роботах ряду найбільших дослідників політичного дискурсу, момент відповідальності як елемент теоретичної побудови зберігається; проте і в них він зазвичай залишається належним чином не артикульований (що показує, зокрема, доля спадщини Фуко, як вона була інтерпретована в межах дослідницької програми КДА). Тобто, хоча єдність предмета політичного в західній традиції від Аристотеля до Фуко та Габермаса на практиці зберігається, вона не відрефлектована належним чином. З цього постає необхідність проведення такої рефлексії, щоб методологічна «розвилка», яку створює пункт відповідальності у підході до вивчення політичного дискурсу, стала очевидною, що дозволить бачити чіткі межі предмета.

Висновки. У статті проаналізовано наявний стан вивчення політичного дискурсу, з точки зору того, які презумпції покладаються дослідниками в основу теоретичних моделей. На прикладі теорії метафори Лакоффа та Джонсона, а також робіт представників критичного дискурс-аналізу, в зіставленні їх з іншими підходами (зокрема

Габермаса) показано, що момент відповідальності є критичним для побудови теоретичного знання, створюючи свого роду методологічну «розвилку»: його усунення спричиняє руйнування самої будови знання про політику.

1. Нагорна Л.П. Політична мова і політична політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К. : Світогляд, 2005.
2. Кулик Володимир. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. – К. : Критика, 2010.
3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котóryми ми живем. – М. : Едиториал УРСС, 2004.
4. Fairclough Norman. Analysing discourse. Textual analysis for social research. – L.; N. Y., 2007.
5. Chilton Paul. Analysing political discourse. Theory and practice. – L.; N. Y., 2006.
6. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб. : Наука, 2008.

Наталія Кононенко

БАЗОВІ КОНТУРИ ПАРАДИГМИ НОВІТНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В статті визначено ознаки нової російської ідеології, яка формується креативним класом або «елітою розвитку».

Ключові слова: креативний клас, еліта розвитку, ліберальна імперія, суверенна демократія.

N. Kononenko. The basic outlines of the paradigm of modern Russian ideology. This article sets out the signs of the new Russian ideology which formed the creative class or «elite development».

Keywords: creative class, elite development, liberal empire, sovereign democracy.

Ще на початку 2011 р. російське експертне середовище активно обгорювало можливість соціальних та інституційних зрушень, ймовірність яких обумовлювалась наступом

«якоїсь іншої епохи». Ознаками наближення нової епохи, на їх думку, можна було вважати:

✓ вичерпність «моделі тандему» 2008–2010 рр. (розподіл повноважень між лідером обраним Д. Медведевим і лідером реальним В. Путіним), головним завданням якої було збереження контролю над Думою й регіонами та підтримка стабільності в суспільстві під час проведення нового перерозподілу власності;

✓ неефективність ліберальної риторики Медведева, на тлі якої режим продовжував «закручувати гайки» (ухвалено нову редакцію статті «Про державну зраду» в Карному Кодексі Російської Федерації, почалася справа «Хімкінського лісу» й отримали другий термін перебування в тюрмі колишні власники ЮКОСу М. Ходорковський і П. Лебедєв);

✓ деінституціоналізацію взаємин влади та суспільства, оскільки влада навіть не спиралась на ті інститути, які сама створювала. Наприклад, на «правильні» партії та Суспільну палату;

Аналізуючи ще на початку 2011 р. ймовірні контури «нової епохи», дослідники наголошували на тому, після завершення електорального циклу 2011–2012 рр. будуть конкурувати два підходи – модернізаційний і консервативний. Так, для ліберально-модернізаторського порядку денного, наголошує політолог Ольга Шестопал, найважливішими орієнтирами стануть інноваційна економіка, політична демократія з конкурентними партіями. Якщо взяти консервативний варіант порядку денного, то для нього буде характерне переконання, що країні потрібен «рестарт, ренесанс, звернення до якоїсь колишньої в минулому фундаментальної культури, її відродження на новому рівні». На думку фахівця, ефективність реалізації порядку денного багато в чому буде залежати від того, який з них готове підтримати суспільство [1].

Каталізатором багатотисячних мирних соціальних протестів кінця 2011–2012 рр., які набули назву «білої революції» або «революції соціальних мереж», стали численні фальсифікації на виборах до Державної думи Російської Федерації (2011 р.). «Путін має йти» – головне гасло цих протестів, модератором яких є т. зв. «креативний клас».

Втім, зрозуміло, що «креативщики» проти Путіна спрямовані, перш за все, проти режиму, системи та іделогії, які цей політик побудував та підтримував у сучасній Росії.

Основні політико-ідеологічні й економічні характеристики владного концепту 2000-х рр. Якщо дещо спрощено підійти до переліку базових іделогічних, а відповідно – політичних і соціально-економічних маркерів, що були сформульовані та послідовно втілювались правлячим класом Росії на початку ХХІ ст., то доцільно зупинитись на таких пунктах.

По-перше. Всі дії влади були підкорені необхідності «стабілізації та стабільності» заради ліквідації деструктивних наслідків розвитку Росії протягом 90-х рр. ХХ ст., серед яких – децентралізація в керуванні державою, дефрагментація еліт і вплив на форування політики непартійних політиків.

По-друге, «стабілізація» в політичній сфері російського життя перетворилась на вихолощення конкурентного змісту з електоральної процедури, на девальвацію змісту більшості політичних інститутів і створення політичного підґрунтя для закріплення монополії правлячої групи на владу. Найбільш помітні кроки в цьому напрямі президента В. Путіна (2000–2008 рр.) були спрямовані на обмеження політичної конкуренції з боку регіональних еліт, загальноросійських політичних партій та олігархів. Аналізуючи політичні реформи часів президентства Володимира Путіна, російський політолог Микола Петров зазначає, що сутність «епохи Путіна» полягала у згортанні публічної політики в межах політичного режиму та формуванні політичної апатії більшості громадян [2]. Не дивлячись на небезпідставні сподівання щодо повернення політичної конкуренції за часів президентства Д. Медведєва (2008–2012 рр.), його президентство експерти назвали «глухим кутом стабільності», оскільки продовжували працювати інструменти «консервації» стабільності – подальша деінституціоналізація та персоніфікація влади [3].

По-третє, «стабілізація» в соціальній сфері була досягнута за рахунок дії т. зв. «соціального контракту», зміст якого полягав у тому, що влада гарантувала суспільству

спокій, зростання соціальних стандартів і покращання рівня життя в обмін якщо не на лояльність, то на аполітичність переважної більшості населення Росії. Це стало можливим через, безперечно, об'єктивні причини. Так, за 20 років трансформації розуміння росіянами демократії залишилось переважно патерналістським, а цінності більшості російських громадян – характерними для режимів авторитарного типу, в межах якого не відбувається відокремлення держави від суспільства [4]. Тому цілком природно, що як тільки російські реформи на початку 90-х рр. зіткнулися з дуже серйозними та неминучими в процесі трансформації економічними труднощами, привабливість демократії, як варіанта піднесення добробуту, стала поступово згасати. На початку ж 2000-х років, коли нова російська влада запропонувала суспільству соціальний контракт «економічні можливості замість політичних прав», суспільство і зовсім відмовилося від універсальних демократичних цінностей на користь цінностей звичайних, так би мовити – інструментальних (патерналістських).

По-четверте. «Стабілізація» в російській економіці передбачала припинення економічного падіння та рецесії через піднесення регулюючої функції держави. Фактично мова йшла про створення «державного капіталізму», в межах якого держава з регулятора перетворювалась на активного політичного актора, шляхом встановлення контролю над провідними галузями російської економіки та створення державних мегакорпорацій, у межах яких акумулювався рентний прибуток. Необхідними умовами ведення олігархічного бізнесу стали аполітичність і дистанціювання від політичного процесу. У свою чергу, влада непублічно гарантувала власникам олігархічних капіталів збереження клієнтізму, що в умовах сировинної економічної моделі дозволяло отримувати надприбуки, але ставило під сумнів ймовірність здійснення глибоких інституційних реформ у економіці. Один із послідовних критиків Росії часів В. Путіна та Д. Медведєва шведський експерт-економіст А. Ослунд наголошував на тому, що головним проектом Путіна став «розвиток величезних, практично некерованих державних мастодонтів, які душать великі

сектори економіки через їхню інертність і корупційність» [5]. Ліберальна опозиція та частина науковців критикували економічну модель влади в середині країни. У лютому 2008 р. тоді ще діяч партії СПС Б. Немцов і колишній заступник міністра енергетики Росії В. Мілов опублікували дещо популістську доповідь «Путін. Підсумки», де стверджували, що одним із найбільш негативних підсумків президентства Путіна стало значне підвищення рівня корупції [6]. Зазначена тема отримала розвиток у ще двох доповідях під тим же авторством: «Путін. Підсумки. 10 років» і «Путін. Корупція» [7]. Російські науковці М. Кричевський і В. Іноземцев, аналізуючи в 2009 р. модель взаємин влади й олігархату, що панувала протягом 2000-х рр., робили акцент на безвиході їх конгломерату через відсутність у олігархів модернізаційного потенціалу. Кінцевою метою олігархів, на думку дослідників, є не модернізація російської економіки, а скидання збиткових, непотрібних активів з власного балансу, на баланс державний [8].

По-п'яте. Протягом «нульових» років ХХІ ст. чітко формується ідеологічна платформа «стабілізації» через специфічний, своєрідний російський шлях. Першими в 2003–2004 рр. зробили спробу запропонувати владі ідеологічний концепт політик А. Чубайс і науковці Л. Гозман, Д. Драгунський і Д. Орешкін, проголосивши теорію т. зв. «Росії як ліберальної імперії». Автори концепту виходили з того, що Росія є природним лідером на пострадянському просторі: її ВВП у кілька разів вище, ніж у будь-якій іншій країні СНД, по ВВП на душу населення і доходам Росія також лідирує, міграційні потоки з країн СНД також спрямовані не з, а до Росії. Тому саме Росія, вважали розробники концепту, повинна взяти на себе роль гаранта економічного розвитку та безпеки регіону, а для цього активно просувати себе в зовнішній світ. Ставати на шлях ізоляціонізму – значить змінити багатовіковий напрям розвитку, до того ж це безперспективно економічно. Втім, цей варіант ідеологічного концепту був проігнорований Кремлем.

Активна фаза розробки офіційної ідеології розпочалась під час другої президентської каденції В. Путіна (2004–

2008 рр.). Результатом пошуків стала концепція «суверенної демократії». На думку В. Суркова, одного з провайдерів цієї теми, «суверенна демократія – це образ політичного життя саме російського суспільства, за якого влада, її органи та дії вибираються, формуються та спрямовуються винятково російською нацією в усьому її різноманітті та цілісності заради досягнення матеріального добробуту, свободи й справедливості всіма громадянами, соціальними групами та народами, які її утворюють» [9]. Фактично мова йшла про винятковість, специфічність російської форми сучасної демократії.

«Еліта розвитку» – носій новітніх ідеологічних концептів сучасної Росії. Новітні російські публіцисти, експерти та, навіть, дослідники, аналізуючи події «білої революції», вказують на те, що модератом цих процесів є креативний клас сучасної Росії. Відсутність ідеологічного концепту, розуміння того, що робити далі – базова теза при обговоренні стану креативного класу в новітньому російському політичному дискусі.

Сам термін «креативний клас» з'явився в медійній сфері Росії практично одночасно із подіями на Болотній площі. Зазначимо, що ця категорія не запроваджена у світову політичну науку росіянами. Автором теорії креативного класу є американський економіст Річард Флорида. Згідно його досліджень, ключовим фактором успішного економічного розвитку міст і регіонів є творча еліта. Поряд з культурним розвитком, одним із чинників успішності регіонів Флорида також виділяє рівень толерантності [10]. В класичній російській політології донедавна по відношенню до найбільш мобільної та інноваційної частини російського суспільства існував термін «еліта розвитку», до якої, на думку М. Афанасьєва, входять представники «верхнього середнього класу». Ще в 2008 р. під його керівництвом російська компанія «Ніколло М» здійснювала унікальний дослідницький проект. Метою цього проекту було показати, що поряд із порядком денним російської олігархії є інший порядок денний російських еліт розвитку. Інструментарій проекту – опитування 1003 представників вищого середнього класу, які презентують всю Росію й уособлюють еліту розвитку [11].

Результати цього унікального проекту, який зроблений п'ять років тому, дали глибоке та широке уявлення про іделогічні концепти та світоглядні орієнтири тих, хто восени 2011 р. вийшов на вулиці Москви з протестом проти влади та фальсифікацій, з вимогою оновлення режиму. Нееластичність політичної системи, створеної В. Путіним, заблокованість соціальних ліфтів, нездатність політичної еліти до оновлення та діалогу з опонентами унеможливили врахування політичних меседжів еліти розвитку, які були узагальнені в дослідженні під керівництвом Афанасьєва. Втім, щоб зрозуміти іделогічне наповнення нової російської еліти, наповнення сучасних акцій проесту в Москві та решті великих міст Росії, зупинимось на базових результатах дослідження.

Щодо цивілізаційного вибору власного та політичної ідентифікації країни, в якій живуть. Обираючи між політичною самобутністю Росії та необхідністю розвитку власної держави в межах традиційних європейських цінностей верховенства права та існування конкуренції в політиці та економіці, 65,9 % опитаних представників еліти ще у 2008 р. зробили вибір на користь другого варіанту відповіді на це питання. Отже, вже п'ять років тому теза про самобутність російської цивілізації, яка потребує специфічного російського сценарію розбудови державності з приматом держави над суспільством, не була популярною серед представників російської еліти розвитку. Дві третини опитаних респондентів вважали за необхідне розбудувати російську державність на принципах інституціональної доцільності й ефективності, не сприймали концепт «суверенної демократії», який еліта панування сповна використовувала протягом електорального циклу 2007–2008 рр.

70 % опитаних соціологами представників еліти розвитку виступали проти «державного капіталізму» – базового економічного концепту влади 2000-х рр., доцільність якого виправдовувалась необхідністю концентрації ресурсів під контролем держави в умовах загострення глобальної конкуренції. Опитані респонденти не бачили необхідності монополізації і концентрації прибуткової ренти в колі об-

межених мегакорпорацій та підтримали необхідність створювати умови для розвитку всіх національних економічних гравців, стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу. І лише 20 % опитаних респондентів підтримали доцільність державного контролю над ключовими галузями та активами. Незважаючи на такі дані, які характеризували еволюцію поглядів еліти, що були в публічному доступі з 2009 р., владна еліта (еліта панування) продовжувала реалізовувати практично без коректив концепт «державного капіталізму» в царині керування економікою, зробивши, правда, у 2010 р. акцент на тому, що підтримку від держави буде отримувати лише інноваційний капітал.

Дослідження Афанасьєва давало уявлення про ймовірні контури елітного консенсусу, який міг відбутися з питання пріоритетів економічної політики, доцільності фінансування з державного бюджету. 54 % опитаних респондентів зробили акцент на тому, що основою економічної політики уряду мусить бути стимулювання приватного капіталу інвестувати в основні фонди; 70 % опитаних представників еліти розвитку підкреслили, що людський капітал має бути об'єктом інвестиційної політики держави [12]. Втім, після подолання наслідків кризи 2008 р. російська економічна політика практично не зазнала змін і була спрямована на підтримку «інноваційного» приватного капіталу та фінансування великих державних компаній, що працювали в таких сферах, як ТЕК, ВПК, машинобудування та новітні технології.

У 2009 р. соціолог Михайло Афанасьєв наголошував, що для того, щоб Росія рухалась вперед, треба було зупинитись і зрозуміти, що поряд із порядком денним оліграхії є порядок денний російських еліт розвитку, які визнають принципи рівності права для всіх і конкуренції [13].

Тоді не вийшло, не зупинились... Ознаки нової епохи тепер формуються «по ходу», поспішаючи. А час і можливості подумати, врахувати всі думки був.

1. Див.: Шестопап Елена. Танделу пора определитсья. Две политические повестки дня российской власти и ее восприятие гражданами // Независимая газета. – М., 2010. – 12.07. – http://www.ng.ru/ng_politics/2010-12-7/9_tandem.html.
2. Петров Николай. Россия-2010: меньше стабильности, больше публичной политики // Брифинг. – М. : Московский центр Карнеги, 2011. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 12–13.
3. Див.: Гельман Владимир. Россия в институциональной ловушке // Pro et Contra. – М. : Московский центр Карнеги, 2010. – С. 36–38.
4. Ежегодник «Общественное мнение – 2009 г.» – М. : Левада-Центр, 2009. – 208 с.; Гудков Л.Д., Дубин Б.В., Зоркая Н.А. Постсоветский человек и гражданское общество// Приложение к ж-лу «Общая тетрадь». – М. : Московска школа политических исследований, 2008. – 96 с.
5. Anders Aslund. Crisis Puts Putinomics to the Test // St. Petersburg Times – December 29, 2008 (Issue # 1438) – http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=27959.
6. Немцов Б., Милов В. Путин. Итоги // 2008 – <http://www.putin-itogi.ru/putin-itogi-pervoe-izdanie-doklada/>.
7. Немцов Б. Путин. Итоги. 10 лет // Сибирское агентство новостей. – 2010. – 18 июня. – <http://fed.sibnovosti.ru/society/110369-boris-nemtsov-predstavit-doklad-putin-itogi-10-let/>; «Путин. Коррупция» Независимый экспертный доклад // Б. Немцов, В. Милов, В. Рыжков // Партия народной свободы, 2011. – <http://www.putin-itogi.ru/putin-i-korrupsiya/>.
8. Див.: Киричевский Никита, Иноземцев Владислав. Постпикалевская Россия: новая политико-экономическая реальность // Сайт Владислава Иноземцева. – http://inozemtsev.net/doc/vert/1251655062_krichevsky.pdf
9. Цит. за: Сурков Владислав. Национализация будущего // Эксперт. – М., 2006. – № 43 (573). – http://expert.ru/expert/2006/43/nacionalizaciya_budushego/.
10. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. – М. : Классика-XXI, 2005. – 430 с.
11. Див.: Афанасьев М. Российские элиты развития: запрос на новый курс. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2009. – С. 49.
12. Там само. – С. 49.
13. Там само. – С. 15, 63.

Тетяна Ляшенко

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПОБУДОВИ ДЕРЖАВНОСТІ В УЗБЕКИСТАНІ ТА ТАДЖИКИСТАНІ

У цій статті автор розглядає ідеологічні підходи до побудови державності в Узбекистані та Таджикистані. Аналізується вплив релігії на становлення цих нових незалежних держав, відродження самоідентифікації їхніх народів. Досліджується курс керівництва вказаних країн, спрямований на підтримання зв'язку та історичної спадковості зі стародавніми державними утвореннями та історичними особистостями.

Ключові слова: *Центральна Азія, державність, самоідентифікація, іслам, історична постать, традиції.*

T. Lyashenko. Ideological grounds of statehood building up in Uzbekistan and Tajikistan. *In this article the author examines the ideological approaches to building up a statehood in Uzbekistan and Tajikistan. The influence of religion on establishment of new independent states, revival of self-identification of these nations is analysed. Their state leadership's course, aimed at supporting links and historical continuity with the ancient state formations and historical personalities, is studied.*

Keywords: *Central Asia, statehood, self-identification, Islam, historical personality, traditions.*

Розглядаючи будь-які проблеми побудови держави та суспільства в центральноазійському регіоні, слід зважати на те, що, насамперед, пов'язує його країни між собою, а саме – спільні історичні корені та релігію. Складними були сторінки стародавньої історії взаємин народів Центральної Азії, не менш важким випробуванням був період владарювання Російської імперії, а потім й національно-територіального розмежування у 20-ті рр. XX ст. «Більш-менш стійкою була лише конфесійна ідентичність «ми – мусульмани», з приводу якої в суспільстві існувала відносна

злагода та не було суперечок. Найбільш точним описом центральноазійської реальності все ще залишаються слова В. Бартольда, який писав: «...осілий житель Середньої Азії почуває себе насамперед мусульманином, а потім вже мешканцем конкретного міста або місцевості...» [1; 70].

Але на кінець XVIII – початок XIX ст. держави Середньої Азії й Казахстану були територією відносної ізоляції, аж до часу приєднання її до Росії. Лише починаючи з XIX ст., розвиток російсько-туркестанських економічних і культурних зв'язків призвів до поступового пошквдження господарського життя, розширення міст і торговельних відносин. «Росія зменшила конкуренцію між різними центрами конструювання ідентичностей і дала в руки місцевої еліти ті інструменти, які допомагали більш успішно нав'язувати їх населенню. Саме з приходом росіян у Середній Азії з'являються більш-менш стійкі типи самосвідомості, на підтримання яких спрямовувалися величезні ресурси» [2; 71].

Одним із перших декретів Радянського уряду стала «Декларація прав народів Росії» від 02.11.1917 р., де були викладені основи національної політики нового ладу. 15–22 листопада 1917 р. на III з'їзді Рад Туркестану був утворений вищий орган управління – Рада Народних Комісарів Туркестану (РНК) у кількості 15 осіб. Головою РНК був обраний більшовик Ф. Колосов, а у складі уряду не було жодного представника місцевої національності. Пропозиція регіонального з'їзду мусульман про створення в Туркестані коаліційного уряду на багатопартійній основі була відхилена, з'їзду пред'явлене обвинувачення в буржуазному націоналізмі.

Після революції 1917 р. були ліквідовані всі радикали та нонконформісти не лише серед ісламістів, але й серед національної інтелігенції взагалі. Заміна писемності з арабського на латинський алфавіт, а згодом на кирилицю, відрізала Туркестан від мусульманського світу. Це, у свою чергу, мало серйозні наслідки. «Була перервана традиція класичної ісламської інтелектуальної та політичної думки (нагадаємо, що до революції правитель Бухари носив титул Еміра всіх правовірних, а Мавераннахр в усі часи вважався

одним із центрів ісламської культури). Відбувся процес відчуження суспільства від частини його духовних лідерів у зв'язку з «надзвичайною лояльністю» офіційного духовенства та слабкою підготовкою основної маси неофіційного. Сучасна епоха практично не висунула сильного харизматичного лідера регіонального або національного масштабу» [3; 62].

У 1918 р. на III Всеросійському з'їзді Рад була прийнята «Декларація прав трудящого та експлуатованого народу», яка містила план побудови соціалістичної багатонаціональної держави на принципах федерації. На основі цих рішень народи Середньої Азії в 1918 р. об'єдналися в Туркестанську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку.

Національно-територіальне розмежування 1924 р., у результаті якого з'явилися сучасні Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан та Киргизстан, було важливим історичним кроком на шляху національної консолідації окремих народів центральноазійського регіону, який дав змогу їм відчутти себе окремим і цілісним у культурному плані. В цьому полягає позитивний бік проведеного розмежування. Проте при розмежуванні припустилися помилок не лише в проведенні кордонів у окремих районах (де з часом і почали відбуватися конфлікти). В самому підґрунті цієї політичної акції був закладений помилковий принцип. Подібний підхід різко суперечив історичній реальності регіону. Державні утворення Центральної Азії завжди утворювались за територіальним принципом, тоді як у Європі стрижнем державності був територіально-національний принцип. Центральноазійські держави були багатонаціональними державами, але не державами окремих народів. Превалювання державного над національним вироблене тут століттями історичного розвитку, сприяло тому, що національні розбіжності виявлялися несуттєвими в політичному процесі Центральної Азії. Зокрема, тюркська та іранська (таджицька) частини населення були рівноправними. В регіоні склалася унікальна етнічна ситуація: протягом тисячоліття народи Центральної Азії переміщались і змішувались, іноді конфліктуючи, але частіше торгуючи та співпрацюючи; вони утворювали держави з

надзвичайно різнорідним етнічним складом, у політичному процесі яких не превалювала суттєво жодна з національних груп. Дев'ять століть (до перших років радянської влади) державна влада належала представникам тюркського етносу, а всі політичні форми Центральної Азії, пов'язані з державною мовою та культурою, були іранськими (таджицькими). Саме тому в першій радянській республіці в Центральній Азії – Туркестанській АССР – збереглася ця багатотисячолітня традиція: як офіційну мову було прийнято таджицьку (фарсі). Перехід багаточисельних тюркських народів від кочового способу життя до осілости, від заняття скотарством до землеробства призвів до масового витіснення таджиків у гори. Але в самих містах до ремісництва та торгівлі долучилась лише невелика частина тюрків, в основному узбеків, тоді як такі великі центри міської цивілізації, як Бухара та Самарканд, залишались переважно таджицькими.

У 1924 р., ігноруючи історично обумовлені особливості регіону, зокрема превалювання державного над національним, територіального над етнічним, радянська влада вирішила механічно розділити поліетнічний простір регіону: «таджики в горах, узбеки – на рівнинах». Перейшовши від традиційного для Сходу територіального принципу побудови державності до європейського національно-територіального поділу соціуму, порушивши тим самим найважливішу історичну традицію, влада заклала глибинне протиріччя у процес розвитку міжнаціональних відносин, спілкування між народами. Поєднавшись у майбутньому з недоліками командно-адміністративної системи, жорсткою централізацією управління, врешті-решт з волюнтаристським проведенням кордонів між багатьма районами, цей фактор став джерелом гострих міжетнічних конфліктів [4].

Наслідки радянського територіального поділу Центральної Азії особливо далися взнаки після 1991 р. Ціла низка трагічних подій у регіоні: громадянська війна у Таджикистані (1991–1997 рр.), криваві події в узбецькому Андіжані (2005 р.), етнічний конфлікт у південному Оші в Киргизстані (2010 р.) та інші, – всі вони частково є результатом невдалого територіального поділу.

Наприклад, історично цілісний господарський організм Ферганської долини політично розділений на області трьох різних держав (Ферганську, що входить до складу Узбекистану; Ленінабадську – Таджикистану; Ошську й Джалал-Абадську – Киргизстану). Їхні іригаційні та електроенергетичні системи являють собою єдине ціле, й одночасно майже не залежать від інших територій власних республік.

Таджикистану адміністративний поділ 20-х років завдав великих збитків у його національному розвитку: при тому, що Таджикистан став суверенною радянською республікою, він втратив свої головні культурні центри, які залишились на території Узбекистану. Внаслідок цього таджицький етнос залишився без історичної та культурної баз. В результаті територіально-національного розмежування до Таджицької РСР були включені окремі землі Туркестанського генерал-губернаторства, що входили раніше до Кокандського ханства (Худжанд, Пендикент, верхів'я Зеравшана), Східний Памір, частина Бухарського емірату, а саме: напівнезалежні гірські бекства – Куляб, Бальджуан, Дарваз, Каратегін, тобто територія Східної Бухари, 97 % якої складають непридатні для традиційного сільського господарства гори. «З втратою Самарканда й Бухари фактично відбулась втрата територіального буття нації. Цитадель її державності була відчужена. Суспільству довелося починати з нуля – будувати нову столицю, нові міста, освоювати землі, розвивати промисловість» [5].

Крім загострення стосунків титульної нації з національними меншинами та територіальних непорозумінь, розмежування республік Середньої Азії мало й інші психологічно негативні наслідки. Серед неросійських народів з'явився комплекс національно-культурної меншовартості, другорядності. Домінування російської культури, обов'язкове використання російської мови серед численного адміністративного апарату та в армії значно сприяло поширенню сфери вживання російської мови. І хоча це не призводило до повної русифікації населення республік Середньої Азії, місцеві мови використовувалися на рівні побутового спілкування й втрачали свій престиж у освічених колах.

Але говорити лише про недоліки розвитку радянської Середньої Азії та невдалу політику радянської влади в регіоні було б некоректним з будь-якої точки зору. Історична об'єктивність полягає в точному викладенні фактів, які свідчать про великий крок вперед народів Центральної Азії в період ХХ ст.

Наприклад, наприкінці ХІХ ст. рівень грамотності на території Середньої Азії в середньому складав 1–2 %: серед казахів – близько 2 %; узбеків – 1,6 %; жіноче населення було майже все неграмотним. За офіційними підрахунками Першого російського загального перепису 1897 р. передбачалося, що досягнення абсолютної грамотності стане можливим у цьому регіоні через 460 років. Після Жовтневої революції неграмотність була ліквідована в небачено короткі терміни. В результаті проведення кампанії з ліквідації неграмотності (1926–1936 рр.), грамотність досягла на 1937 р. 72 %. Була започаткована програма «Хучум» (звільнення жінок) і стала розвиватися радянська система охорони здоров'я [6].

Отже, неважко зафіксувати двоїстість у процесі становлення й розвитку радянських республік Середньої Азії. Нації регіону певною мірою дійсно розвивалися та міцнішали завдяки поширенню національної освіти, створенню бібліотек, академій наук, театрів, музеїв, розвитку літератури тощо. Це сприяло формуванню національної самосвідомості й узгоджувалося з національно-мовним розвитком і функціонуванням адміністративного, економічного та культурного життя в межах республік. З іншого боку, в 20–30-х рр. значною мірою було знищене глибинне ісламське духовне підґрунтя місцевого культурного життя, грубо порушена духовно-культурна, зокрема літературна, спадковість розвитку. Культура, побудована за принципом «національна за формою, соціалістична за змістом», була у своїй основі сурогатною і не могла задовольнити духовних потреб освіченого населення.

Становлення державності в ісламському світі важко уявити без врахування релігійного фактора. І хоча деякі вчені скептично відзначають, що питання про роль релігії у формуванні держави є дуже складним і розглядати його

можна лише допускаючи певні припущення, не виникає сумніву щодо об'єднуючої функції ісламу в країнах Центральної Азії. Мусульманізована система державного управління або елементи ісламського впливу й запозичень зустрічаються, починаючи з епохи Караханідів. У Караханідському каганаті йшов процес консолідації тюркомовних племен в рамках єдиної держави під впливом ісламської релігії.

Відомий історик-караханідознавець О. Караєв відзначав, що в утворенні й становленні державного об'єднання Караханідів суттєву роль зіграло прийняття ними ісламу й обернення населення Центрального Тянь-Шаню на мусульманство. Киргизський дослідник С. Дюйшенбієв зазначає: «Іслам був оголошений державною релігією й сприяв формуванню й становленню державності» [7]. З часом на основі ісламської ідеології Центральна Азія стала одним із центрів мусульманської цивілізації. Іслам, увібравши в себе більшу частину місцевих зороастрійських поглядів і цінностей, став основою культури та духовності народів, які населяють територію сучасної Центральної Азії.

Велику роль релігії в регіоні ЦА визнавали навіть радянські дослідники: «До Великої Жовтневої соціалістичної революції іслам у Середній Азії... не лише виступав в якості релігійної системи, однієї з форм суспільної свідомості, але й охоплював соціальне життя суспільства, підкорював науку, культуру й освіту, суттєво впливав на спосіб життя своїх послідовників» [8; 3].

Комуніст, який відправляє релігійні обряди, був досить типовим явищем у радянській Середній Азії. Наприклад, ще у 1926 р., у Компартії Узбекистану віруючих нараховувалось близько 13 %. У зв'язку з цим, в 1927 р. пленум Середазбюро констатував «повну відсутність» атеїстичної пропаганди у всіх республіках Середньої Азії. Після чого, поряд з виховною та культурною роботами, було запропоновано створити розгалужену сітку гуртків Спілки воявоначних безбожників на Західному Памірі, де вплив релігії був особливо сильним.

Певне пом'якшення політики влади стосовно ісламу відбулось із 40-х рр. ХХ ст. Незважаючи на те, що антирелігійні кампанії періодично посилювались (дослідники

ісламу згадують про «хрущовські» та «горбачовські» періоди), іслам набув більшої легітимності як елемент, що має право на існування в межах радянської системи.

У період 60–80-х рр. «радянська модель» трансформації традиційних мусульманських суспільств була унікальним синтезом двох полюсів – традиціоналізму та радикальної модернізації. Наприклад, існування потужного сучасного сектора економіки поєднувалось з малотоварним виробництвом у традиційному секторі (причому значна частина робочої сили була задіяна в обох секторах), сучасна адміністративна система – із розподілом посад на клановій основі, впровадження норм сучасного побуту поєднувалось з традиційним обцинним устроєм, жорстка атеїстична політика – з дотриманням релігійних обрядів. Все це у поєднанні давало підстави пропагувати переваги «радянського ісламу» країнам третього світу.

З кінця 80-х рр. ХХ ст. почалася реісламізація регіону. В 90-ті роки уряди центральноазійських держав почали підтримувати традиційний офіційний іслам і лояльне до влади духовенство (почали відкриватися мечеті та медресе), але одночасно посилювався тиск на представників так званого неофіційного ісламу, які в багатьох випадках були вимушені діяти нелегально. Опозиційний іслам, певною мірою, породжувався й, безумовно, підсилювався економічною кризою, зубожінням населення, особливо сільського. Е. Абдулаєв називає найбільш характерною рисою першого десятиліття незалежності держав Центральної Азії поєднання ісламу з радянською формою авторитарного правління [9].

Сьогодні дві центральноазійські країни – Узбекистан і Таджикистан – мають суттєвий фактор політизації населення на релігійній основі. Саме тут, навіть за часів Радянського Союзу, знаходились центри ісламської освіти, а населення є найбільш прихильним до релігії. Саме звідси іслам розповсюджується на іншу територію Центральної Азії, зокрема особливого впливу зазнає Південь Киргизстану, заселений узбеками.

Сьогодні близько 80 % населення Республіки Узбекистан дотримуються ісламської орієнтації. Це узбеки, таджики,

казахи, татари, киргизи, туркмени, каракалпаки, азербайджанці, уйгури, башкири та представники інших національностей.

Здобуття Узбекистаном незалежності змінило відношення до релігії взагалі та до ісламу зокрема. Президент країни І. Карімов так визначив цей процес: «Ми високо цінуємо нашу священну релігію та ісламську культуру як невід'ємну частину світової цивілізації, історії розвитку всього людства, як основний фактор і критерій духовного очищення, укріплення в свідомості людей таких одвічних цінностей, як устремління до мирного та спокійного життя, толерантність у міжнаціональних і міжрелігійних стосунках, почуття взаємоповаги та злагоди.

Спираючись на цю основу й усвідомлюючи, що ми є нащадками такого безцінного минулого, ми бачимо своєю найважливішою метою... здобуття достойного місця в мусульманському світі та міжнародному співтоваристві в цілому» [10; 171].

Завдяки незалежності, дні мусульманських свят в Узбекистані – Рамазан та Курбан Хаїт – проголошені вихідними днями. Якщо за радянських часів здійснювати хадж протягом року дозволялось 20–30 віруючим, то з 1991 р. щорічно 3–3,5 тис. громадян Узбекистану відвідують Мекку та Медину. В радянський період функціонувало лише 84 мечеті, зараз їх кількість сягає 1800. В Бухарі та Ташкенті діють середні та вищі релігійні заклади, в багатьох великих містах відкриті медресе. З 1998 р. у Ташкенті діє Ісламський університет, який готує кваліфіковані кадри для духовно-релігійної сфери з врахуванням вимог глобалізації світу, передових технологій та устремлінь незалежного Узбекистану побудувати сучасну демократичну світську державу.

Здійснений переклад на узбецьку мову Корану, який виданий накладом 100 тисяч екземплярів. Окрім цього, видаються релігійні книги, газети та журнали; телебачення та радіо транслюють передачі, що присвячені історії ісламу та мусульманській моралі, великим знавцям і тлумачам ісламу, всім мухаддісам, муфассірам, факіхам та суфіям.

Як зазначає президент Узбекистану І. Карімов: «Наші устремління спрямовані, насамперед, на зміцнення національної самосвідомості, пізнання свого історичного коріння, шанобливого ставлення до священної віри. Спираючись на це, ми вважаємо своїм обов'язком донести не лише до співвітчизників, але й до інших людей на землі справжню гуманістичну сутність і толерантність ісламу, що закликає всіх людей до добра та шляхетності, одним словом, його духовне просвітницьке начало» [11; 173].

Після кривавої громадянської війни та урегулювання конфлікту в 1997 р., Таджикистан став єдиною центральноазійською державою, де офіційно функціонує ісламська партія. На сьогодні досвід Таджикистану у вирішенні стосунків з ісламськими рухами може стати корисним для інших країн регіону.

Легалізація діяльності Партії ісламського відродження та її повноправна участь у політичному житті Таджикистану є прикладом трансформації світської свідомості влади та модернізації релігійного мислення ісламської опозиції, які заради миру в країні пішли на взаємний компроміс. Сам компроміс був закріплений у головному юридичному документі країни – Конституції Республіки Таджикистан.

Так, Конституція Республіки Таджикистан твердо встановлює наступні принципи:

- жодна ідеологія, в тому числі релігійна, не може встановлюватися в якості державної;
- суспільні об'єднання створюються й діють в рамках Конституції та законів. Держава надає їм рівні можливості в діяльності;
- релігійні організації відділені від держави й не можуть втручатися в державні справи.

Важливо підкреслити, що конституційні норми порушують питання не про те, що релігія й держава відокремлюються одне від одного, а саме державні інститути та релігійні організації є відокремленими один від одного. І мова йде не лише про іслам, а про будь-яку релігію взагалі.

Але найбільш важлива конституційна норма, що стосується релігії, полягає в тому, що «громадяни вправі брати участь у створенні політичних партій, у тому числі

таких, що мають демократичний, релігійний та атеїстичний характер...». У свою чергу, важливим компромісним рішенням з боку ПШВТ стала офіційна відмова від побудови ісламської держави й відповідно визнання світського характеру державного устрою Таджикистану.

Практика Таджикистану показала, що ісламська партія може активно й успішно брати участь у питаннях формування національної держави, її подальшої демократизації, виробленні загальнонаціональних норм і цінностей.

Проте, згадане ототожнення не завжди правомірне, тим більше стосовно Центральної Азії. Тут ісламське відродження – не реакція на перенапругу суспільства, що пов'язана з невдалими спробами модернізації за західним зразком, а процес, що виконує компенсаторні функції. Він історично неминучий і виправданий тією мірою, у якій є засобом національно-державної самоідентифікації, що неминуче супроводжується сплеском інтересу до традиційних коренів, до «знакових» історичних фігур на кшталт Аміра Тимура, Абая або Самані. Ісламське відродження як елемент національно-культурного самовизначення може конструктивно вплинути на формування державності в країнах Центральної Азії, якщо при цьому не створюються загрози її світським засадам.

Іслам практично у всіх країнах, де його сповідують, через специфіку історичного розвитку є не лише релігією, але також засобом життя переважної більшості мусульман і значною мірою основою їхньої цивілізаційної самоідентифікації. Протягом століть іслам ставав невід'ємним елементом суспільної свідомості мусульманських народів, багато в чому визначав їхні історичні традиції й менталітет. У цьому сенсі роль релігії в мусульманському світі відрізняється від ролі релігії в християнських країнах, де віра перетворилася на особисту справу людини. Іслам, навпаки, значною мірою регулює соціокультурну сферу суспільства, у тому числі взаємини між людьми, поводження в побуті, сімейно-шлюбні відносини, а також істотно впливає на суспільно-політичне життя, частиною якого в багатьох мусульманських країнах є ісламістський рух (ісламізм), або політичний іслам.

Як вже зазначалось, спільними для соціумів центральноазійського регіону є не лише територіальний і релігійний чинники, але й певні історичні події, які перетворювали цей регіон на гігантський плавильний котел, у якому відбувались надзвичайно складні й часто досить суперечливі процеси інтерференції мов, культур та релігійних вірувань завойовників, з одного боку, підкорених і пригноблених ними народів – з другого. На нашу думку, сучасні політичні нації в країнах Центральної Азії формуються через «територіальний націоналізм», за визначенням Е.Д. Сміта. «Рухи після здобуття незалежності, концепція нації в яких залишається здебільшого громадянсько-територіальною, намагатимуться об'єднати та інтегрувати в нову політичну спільноту часто етнічно строкате населення і створити нову «територіальну націю» з колишньої колоніальної держави; це інтеграційні націоналізми» [12; 90]. Як пише Ф. Рудич: «Важливою особливістю формування нації є об'єктивний процес створення національних держав у різних формах їхньої політичної організації» [13; 10–11].

Створення незалежних держав висунуло перед усіма лідерами країн Центральної Азії проблему визначення ідентичності, і в цьому зв'язку почалося обговорення можливості поєднання дорадянських ісламських традицій з сучасними формами управління.

Згідно з висновком, зробленим Л. Фаллерсом у праці «Антропология нації-держави» у 1968 р., найбільш серйозні проблеми, які постають перед націями, частіше за все стосуються не економіки, політики або оборони, а нематеріальних, невідчутних символів. Усі процвітаючі нації мають у своєму розпорядженні стрижневі символічні елементи, що є своєрідними критеріями для громадян у питаннях самоідентифікації, почуття гідності та самоповаги, «створюють моральну основу для суспільної участі у національній обороні, політиці, у функціонуванні соціальних та економічних інститутів» [14; 156].

Саме така проблема постала перед державами Центральної Азії після здобуття незалежності. Так Узбекистан швидше, ніж інші держави ЦА, визначився з формуван-

ням національної системи символів: роль національного героя отримав Амір Тимур.

Порівняно з іншими країнами ЦА, Таджикистан на цьому шляху зазнав серйозних труднощів. По-перше, після територіального поділу центральноазіатського регіону в 20-ті рр. XX ст. головні культурні центри таджиків – Самарканд, Бухара, Хіва – відійшли до сусіднього Узбекистану. По-друге, відсутність коштів для розробки аналогічних проєктів. По-третє, феномен таджицької нації являє собою розвиток ідеї Б. Андерсона про уявлену спільноту: таджиків – це «спільнота за необхідністю» [15].

У 1999 р. уряд Таджикистану прийняв рішення про святкування тисячоліття династії Саманідів. Таким чином, був визначений національний символ держави – засновник роду Самані. Саманідська імперія, яка існувала біля 200 років – з 819 до 999 р., зв'язала перську культуру таджиків з ісламським світом. Саманіди відзначалися своєю підтримкою багатьох поетів і художників. Є думка, що без впливу цієї династії не відбувся б подальший розвиток перської культури. І, нарешті, імперія Саманідів простягалась на всі ті території, які таджиків зараз вважають зоною розповсюдження своєї культури.

Процес формування національно-державної ідентичності народів Центральної Азії розпочався у другій половині XIX ст. і на цей час ще далекий від завершення. Важливу роль у цьому процесі відігравав зовнішньорегіональний чинник – російська та радянська політичні системи, що стимулювали процес формування «соціалістичних націй». Але й до XIX ст. народи регіону вже пройшли довгий історичний шлях. Для більшості з них він був відзначений існуванням певної, досить аморфної, етнічної єдності, що складалася з кількох автономних етнічно-територіальних груп. Подальший розвиток цієї спільноти здебільшого призводив до втрати її відносної консолідованості й перетворення на систему споріднених і взаємопов'язаних етнічно-територіальних груп зі спільним і не надто виразним національно-культурним життям нечисленного освіченого прошарку.

1. Абашин С. Национализм в Средней Азии: в поисках идентичности. – СПб.: Алетейя, 2007. – С. 320.
2. Там само. – С. 71.
3. Абазов Р.Ф. Исламское возрождение в центральноазиатских новых независимых государствах // Полис. – 1995. – № 3. – С. 61–67.
4. Кульчик Ю.Г., Румянцев С.И., Чичерина Н.Г. Гражданские движения в Таджикистане. Аналитический обзор. – <http://www.igpi.ru/info/people/kulchik/tadzhik.html>
5. Там само.
6. Степанов Г.В. О филологии и филологах. // Энциклопедический словарь филолога (языкознание) / Сост. М.В. Панов. – М.: Педагогика, 1984. – С. 5–11.
7. Дюйшенбиев С.У. Роль ислама в становлении кыргызской государственности // Государственность в Кыргызстане и Центральной Азии: история и перспективы. – Вып. 3. – С. 53–67.
8. Саидбаев Т.С. Ислам и общество. Опыт историко-социологического исследования. – М.: Наука, 1984. – 302 с.
9. Central Asia: A gathering storm? / Ed. by B. Rumer. – Sharp, 2002. – XIII. – 442 p.
10. Каримов И.А. Либерализация общества, углубление реформ, повышение духовности и уровня жизни народу – критерий и цель всей нашей деятельности. – Т.: Узбекистан, 2007. – Т. 15. – 208 с.
11. Там само. – С. 173.
12. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
13. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы. – 2-е доп. изд. – К.: Наук. думка, 2010. – 302 с.
14. Бимен У.О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма. На примере Таджикистана // Полис. – 2000. – № 2. – С. 156–160.
15. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 272 с.

Валерій Мачуський

ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ГРУЗИНО-ОСЕТИНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

У статті досліджено підґрунтя конфлікту між Південною Осетією та Грузією.

Ключові слова: Південна Осетія, Грузія, етнополітика, етнос, нація, політичний режим.

V. Machusky. Sources and evolution conflict between South Ossetia and Georgia. In the article it is investigational to the sources conflict between South Ossetia and Georgia.

Keywords: South Ossetia, Georgia, ethnos, nation, political mode.

Після розпаду Радянського Союзу, практично всі союзні республіки виявилися наодинці з проблемою збереження територіальної цілісності. Непродумана політика СРСР, направлена на знищення національної ідентичності, неприйняття етнонаціональних властивостей різних народів привела до акумуляції протестних настроїв у так званих автономних областях усередині союзних республік. Найбільш серйозним конфлікт опинився в країнах Закавказзя, зокрема в Грузії.

Грузія – невелика країна (територія – 69,7 тис. кв. км; населення – 4,6 млн чол.). За конституцією Грузія вважається федеральною республікою. До складу федерації, крім самої Грузії, входять Аджарія, Південна Осетія, Абхазія. Останні дві республіки лише де-юре вважаються територією Грузії, де-факто Грузія не має на них жодного впливу. Ці території займають російські війська.

Із падінням Радянського Союзу Грузія проголосила незалежність. Главою держави було обрано Звіада Гамсахурдія. У ту ж саму мить на її території спалахнули етнічні конфлікти, які швидко переросли у збройне протистояння. Намагання З. Гамсахурдія повернути до складу Грузії Південну Осетію та Абхазію призвели до потужного військового протистояння.

Політичний конфлікт між Південною Осетією і Грузією склався в результаті здійснення сторонами відмінних один від одного акцій, що повністю відповідає визначенню конфлікту як зіткненню різноспрямованих сил з метою реалізації своїх інтересів в умовах протидії.

Акції кінця 80-х – початку 90-х років носили однобічний характер і свідчили про значну розбіжність політичних позицій сторін. Головним предметом політичного зіткнення між сторонами став політичний статус Південної Осетії. Різниця та відмінності в підходах сторін до цієї проблеми полягала в тому, що одна сторона – Південна Осетія намагалася цей статус підвищити, прийшовши, таким чином, до повного розриву й остаточного виходу зі складу союзної республіки; інша ж сторона – Грузія, при цьому, старалася в такому ж порядку цей статус принизити, кульмінацією чого стала повна й остаточна ліквідація цього статусу.

Причини початку етнічного протистояння Грузії та Південної Осетії полягали в наступному:

1. Південно-Осетинська Автономна область була рішуче заявлена як результат багатовікової боротьби осетинського народу за свою самобутність і самовизначення. З такого трактування виводилася жорстка і досить безкомпромісна формула: Південно-Осетинська автономія у тому або іншому вигляді має бути збережена в будь-якому випадку як безумовна і надійна гарантія фізичного й етнокультурного самозбереження південної частини осетинського етносу [1].

2. Осетинський етнос був заявлений корінним населенням даної території. Згідно з цим твердженням, південні осетини переселилися на своїй нинішній території, в досить глибоку старовину.

3. Територія Південної Осетії була заявлена з осетинського боку як реальне єдине місце проживання південних осетин, які не мають ніякої іншої історичної батьківщини, де б то не було. З осетинської точки зору виглядало, що земля належить тим, хто на ній мешкає нині де-факто, а не тим, хто колись в осяжному або неозорому минулому на ній мешкав. Інакше осетинський етнос міг би пред'явити

численні територіальні претензії до багатьох народів Радянського Союзу, що було б абсолютно абсурдно. Цей факт, усупереч грузинській аргументації про відсутність стародавніх традицій державності у південних осетин, цілком укладається в загальне русло процесу розпаду й утворення нових держав і державних утворень, приклади яких досить численні та поширені у світовій практиці [2].

4. Осетинська позиція визначила необхідність і правомірність проросійської орієнтації осетинського етносу, що дозволила створити досить благоприємні умови для фізичного збереження та культурного розвитку осетинського етносу не лише на півночі, але і на півдні Осетії.

Восени 1989 року Південна Осетія декларувала підвищення свого політичного статусу. 10 листопада 1989 року Південно-Осетинська Автономна Область, рішенням 12-ї сесії Обласної Ради народних депутатів, була перейменована в Автономну Республіку. Одночасно було затверджене звернення до Верховної Ради ГСРСР з проханням схвалити це рішення [3].

Верховна Рада Грузинської РСР оголосила це рішення неконституційним і таким, що не має юридичної сили, й негайно її анулювала [4].

Більше того, грузинські неформальні організації негативно зреагували на ці події та організували 23 листопада 1989 року багатотисячний похід на столицю Південної Осетії місто Цхінвал, висунувши завдання захисту грузинського населення. Організатори цієї акції зробили спробу увійти до міста й провести в ньому мітинг, але не діставши успіху, взяли Цхінвал в оточення та встановили трьохмісячну зимову блокаду міста.

Проте і ці дії не принесли успіху грузинській стороні. 20 вересня 1990 року в Південній Осетії була прийнята Декларація про Суверенітет, що святкується сьогодні як офіційна дата південноосетинської незалежності. Декларацією проголошувалось утворення Південно-Осетинської Радянської Демократичної Республіки (ПОРДР) і було прийнято звернення на адресу ВР СРСР про її визнання як суб'єкта радянської федерації. 28 листопада 1990 року ПОРДР була переіменована в Південно-Осетинську Радян-

ську Республіку (ПОРР). Одночасно був створений тимчасовий виконавчий орган нової республіки – Тимчасовий Виконком ПОРР, що здійснював виконавчу владу до проведення загальних виборів у найвищі органи республіки. 9 грудня 1990 року були проведені вибори в її найвищий орган – Верховну Раду, що легітимували утворення нової республіки [5].

Фактично ці кроки означали повторне підвищення її політичного статусу й призвели, на відміну від першого підвищення, до фактичного розриву з Грузинською РСР і виходу з її складу.

11 грудня 1990 року Верховна Рада Республіки Грузія приймає безпрецедентне, в умовах загального «параду суверенітетів» на території СРСР, рішення, одностайно підтримане всіма депутатами, про скасування та повну ліквідацію Південно-Осетинської Автономної Області, утвореною в 1922 році. Територія автономії була розділена на 4 адміністративні райони. У двох з них, Цхінвальському і Джавському, найкомпактніше населених осетинами, був введений режим Надзвичайного стану.

Нова осетинська еліта аргументувала свої позиції захистом національної автономії й етносу від грузинської агресії, що очікувалася. Згідно з цією аргументацією, підвищення статусу було необхідним кроком для захисту осетинських національних інтересів, забезпечення безпеки та створення надійних правових гарантій недоторканості автономії й етносу.

Повний розрив же з Грузією обґрунтовувався з осетинського боку прагненням увійти до складу СРСР у якості самостійного суб'єкта нового Союзного Договору і залишитися, таким чином, у складі оновленого Радянського Союзу. Згідно з осетинською аргументацією, для реалізації цього плану слід було здійснити швидкий розрив із Грузією, відповідно до загальнонародного волевиявлення, оскільки вихід Грузії з СРСР і її перетворення в незалежну державу – вже справа найближчого майбутнього.

Прагнення залишитися в СРСР підкреслювало намір південних осетин увійти через СРСР до складу Російської Федерації та возз'єднатися з Північною Осетією, тобто здійснити своє політичне самовизначення в руслі тради-

ційної російської орієнтації й розв'язати проблему розділеності осетинського етносу.

Грузинська сторона також обґрунтовувала свої дії етнічними інтересами. Суть грузинської аргументації визначалася необхідністю зняття загрози та небезпеки грузинським національним інтересам, що нібито виходила від осетинської автономії і навіть осетинського етносу. Рішення Верховної Ради Грузії про відміну підвищення південноосетинського статусу грузинський національний рух аргументував незаконністю, неконституційністю цієї акції, її протиріччям грузинським національним інтересам.

У своїй промові на сесії Верховної Ради Республіки Грузія, на якій було прийнято рішення про скасування ПАО, Голова Верховної Ради З. Гамсахурдіа виклав грузинську позицію так: «Мы могли в отношении Южной Осетии предпринять ответные законодательные акты, направленные на исправление создавшейся ситуации. Однако это бы привело лишь к очередной «войне законов». Мы должны предпринять решительные акции против Южной Осетии, которые бы окончательно, раз и навсегда, покончили с осетинской проблемой в Грузии» [6].

28 жовтня 1990 року відбулися вибори у Верховну Раду ГССР, на яких реальну боротьбу за голоси виборців вели радикальний блок «Круглий Стіл - Вільна Грузія» (КС-ВГ) і Компартія, перемогу отримав «КС-ВГ», що отримав 53 % голосів виборців. Головою ВР ГССР був обраний лідер радикалів З. Гамсахурдіа. На другому місці виявилася грузинська компартія, що представляла офіційну владу (29 %). На думку спостерігачів, вона не змогла звільнити себе від вантажу старих представлень, хоча і заявила про свій вихід з КПП [7]. Жодна з ліберальних партій не змогла здолати чотиривідсоткового порогу [8].

Розклад політичної кон'юнктури в Південній Осетії був також обумовлений протидією протидією двох найбільш відомих у південноосетинському суспільстві політичних сил – південноосетинського Обкому компартії та Народно-го Фронту. Це протистояння між двома політичними силами фактично підкреслило головну лінію розмежування в політичній боротьбі.

Прийти до влади в 1990 році Народному Фронту вдалося в результаті активних зусиль із здійснення повторного підвищення південноосетинського статусу. На практиці це вилилося в Декларацію про Суверенітет від 20 вересня 1990 року, а потім і в проголошення Південно-Осетинської Радянської Демократичної Республіки й у формування Тимчасового Виконкому, покликаного здійснювати владу до проведення загальних виборів у Верховну Раду нової республіки. Головою Тимчасового Виконавського комітету був обраний Т. Кулумбеков – креатура НФ [9].

Отже, прихід до влади в Південній Осетії та Грузії нових етнічних еліт був здійснений у результаті гострої боротьби за владу, розгорнутої всередині обох етнічних груп. При цьому, особливістю процесів політичної боротьби за владу в обох регіонах виявився їх край негативний вплив на загальний стан грузино-осетинських стосунків.

Трансформувавши національну ідею в націоналістичну, національні еліти, що прагнули влади на місцях, за підтримки радикальних груп у політичних рухах виступили із закликами, не сприяючими оптимізації міжнаціональних стосунків [10].

Проте південно-осетинська еліта не змогла привести в життя обіцяну національним рухом мету – приєднання до СРСР і до Росії. Верховна Рада СРСР і З'їзд народних депутатів СРСР двічі відмовляли Південній Осетії в проханні підписати самостійно новий Союзний договір. Росія також відкинула, по суті, всі спроби Південної Осетії увійти до її складу й інтегруватися з Північною Осетією, тому замість обіцяної інтеграції з Росією Південна Осетія отримала тяжкий конфлікт із Грузією.

Внаслідок конфлікту статус Південної Осетії фактично перетворився на предмет політичного торгу між Росією та Грузією й важку і не розв'язну для неї самої політичну проблему. Південна Осетія стала буфером між Росією та Грузією, досі не визнаним міжнародним співтовариством державним утворенням. На даний момент її визнали лише Росія (у серпні 2008 року), Нікарагуа, Венесуела та Науру (в грудні 2009 р.), а також Тувалу (23 вересня 2011 року).

10 березня 1992 р., після усунення Звіада Гамсахурдія, на чолі Держради встав колишній Перший Секретар ЦК

Компартії Грузинської РСР Едуард Шеварднадзе. До моменту його приходу до влади внутрішньополітична ситуація в Грузії продовжувала залишатися важкою. На півночі країни тривали грузино-осетинські збройні зіткнення, а на заході йшли протести прибічників скинутого президента (звіадисти), які не змирилися з його вигнанням.

Тим часом, 19 січня 1991 року в Південній Осетії пройшов референдум, в результаті якого 98 % тих, які проголосували, висловилися за незалежність і приєднання до Росії.

14 липня 1992 року озброєне протистояння було припинене, а в зону конфлікту були введені Змішані сили з підтримки миру в складі трьох батальйонів: російського, грузинського й осетинського. У Цхінвалі була розміщена Місія спостерігачів від ОБСЄ.

Після 1992 року Південна Осетія була де-факто незалежною державою, мала власну конституцію (яку прийняла в 1993 році) та державну символіку. Влада ж Грузії, як і раніше, розглядала її як власну адміністративну одиницю, так званий Цхінвальський регіон, але активних дій зі встановлення контролю над нею не робилося.

1 липня 2002 року в Росії був введений новий закон про громадянство, і вже до кінця липня 2002 року кількість російських громадян у Південній Осетії перевищувала 60 % населення, а до 2006 року – 80 % населення.

У 2004 році в результаті «революції троянд» у Грузії, до влади приходить Михайло Саакашвілі, який узяв курс на відновлення територіальної цілісності Грузії. У серпні 2004 року, пройшли кровопролитні зіткнення, в ході яких грузинські війська безуспішно намагалися встановити контроль над Цхінвалі, але, втративши декілька десятків чоловік, відступили.

8 серпня 2008 року грузинські війська вступили у Цхінвалі, столицю Південної Осетії, й оголосили про відновлення територіальної цілісності Грузії. Також було оголошено, що з сепаратистським режимом самопроголошеної республіки буде підписано акт про капітуляцію.

У той же день Росія ввела війська через Рокський тунель – єдиний шлях, що з'єднує Північну Осетію з Півден-

ною. Росія обґрунтувала введення військ необхідністю захисту своїх громадян (раніше Росія надала своє громадянство жителям Південної Осетії й Абхазії) та власних миротворчих сил [11].

До Південної Осетії увійшли близько 150 російських танків і бронетранспортерів. Російська авіація почала бомбити грузинські позиції. 9 серпня частини 58-ї армії Російської Федерації увійшли до Цхінвалі й витіснили грузинських військових, в місто були перекинуті підрозділи 76-ї повітряно-десантної дивізії Пскова.

Війська Російської Федерації швидко просунулися по території Грузії, проте втрутилося міжнародне співтовариство. Армія росіян змушена була відступити. Дипломатичні стосунки були розірвані. Парламент Російської Федерації того ж року визнав Південну Осетію та Абхазію незалежними республіками. Західна Європа була обурена подібним рішенням і відмовилася визнавати їх незалежність.

Поразка грузинської армії болісно вдарила по послабленому іміджу М. Саакашвілі. З 14 по 16 серпня 2008 року керівниками держав, залучених у військові дії, був підписаний план мирного врегулювання грузино-осетинського конфлікту («План Медведєва-Саркозі»). Нині грузинська влада в офіційних документах і виступах використовує для іменування Південної Осетії назву «Цхінвальський регіон», введеному ще під час президентства Едуарда Шеварнадзе. В результаті південноосетинської війни Грузія втратила контроль над 60 % територій регіону, а самопроголошена Республіка Південна Осетія стала де-факто незалежною, але невизнаною державою.

Аналіз зіткнення грузинських, з одного боку, й осетинських позицій – з іншого, та ідеологічної боротьби, що розгорнулася між двома сторонами, дозволяє висловити припущення про те, що грузино-осетинські міжетнічні стосунки піддалися потужній дії й впливу ідеології націоналізму, що відродилася в Грузії в кінці 1980-х рр.

Національна ідея актуалізувалася в Грузії внаслідок розпаду СРСР і надбання незалежності, при цьому ідея політичної незалежності стала стержневою домінантою грузинської масової суспільної свідомості. Незалежність стала розглядатися при цьому як панацея, як рішення всіх

економічних, політичних і інших проблем національного розвитку й усвідомлювалася як наполеглива етнічна потреба. У Грузії відновлення державності стало заповітною мрією спершу елітарної частини населення, а пізніше і всієї нації. І в XIX столітті, і за радянських часів грузинська інтелігенція виховувала народ саме в такому практичному дусі. Досягнення політичної незалежності Грузії стало мало не самоціллю для більшості нації й ніякі економічні та воєнно-стратегічні контраргументи не враховувалися [12].

Надбання політичної незалежності, безумовно, стимулювало процеси національно-державної консолідації в грузинському суспільстві. Особливістю цих процесів у Грузії стало їх протікання в руслі етнічної концепції національно-державного будівництва, спрямованої на формування етнічної нації та держави. Етнічна концепція нації, таким чином, ставала найважливішою характеристикою того, що відродження грузинського націоналізму як теорії і практики націобудівництва, обумовило формування в Грузії етнонаціоналізму, тобто «право крові», як у Німеччині, а не «право ґрунту», тобто в грузинському суспільстві переважала не загальногромадянська свідомість, а етнічна [13].

Серед найважливіших ознак грузинського націоналізму, що дозволяють ідентифікувати його як етнонаціоналізм, – це апеляція до природного права, включаючи і «право крові». Базова формула грузинського національного проекту декларує: нічого не хочемо, крім того, що нам належить по праву, але те, що наше, ми не віддамо [14], а «право крові» служить доказом етнічних прав на територію.

«Вибір» етнічної концепції національно-державного будівництва був здійснений у грузинському суспільстві в силу сучасних і історичних передумов. Так у процесі формування в Грузії етнічної концепції вирішальну роль зіграло націобудівництво в колишньому СРСР, здійснене саме на етнічній концепції нації. Оскільки спроби подолання цих уявлень у Радянському Союзі не досягли кінцевої мети і не привели до формування єдиної громадянської нації, то після розпаду СРСР етнокультурне

уявлення, що переважало в Радянському Союзі, було успадковане всіма державами, які входили до його складу.

Більше того, етнокультурний досвід радянського федералізму знайшов в Грузії сприятливий ґрунт, поєднавшись з історичними традиціями грузинського націоналізму. У цьому плані національна грузинська ідея йшла коренями в середньовіччя.

Позиції з осетинського питання формувалися в процесі специфічного трактування двох ключових проблем: осетинської автономії та проблеми осетинського етносу. Актуалізація обох цих проблем носила цілком об'єктивний характер у світлі національно-консолідаційних процесів, що розгорнулися в Грузії, і була обумовлена необхідністю їх інтеграції та визначенням їх ролі в цьому процесі. Проте проблемність ситуації виникала не стільки від необхідності інтеграції автономій і етнічних меншин в цілому в грузинську державу, яка будувалася, скільки від того варіанту вирішення цієї проблеми, який був сформульований етнонаціоналізмом.

Згідно з етнотериторіальною, або ж політичною, парадигмою етнонаціоналізму осетинська автономія та дві інші автономії в Грузії – Абхазська і Аджарська – не мали права на існування і мали бути скасовані, незалежно від будь-яких політико-правових обставин.

Подібна категоричність, безумовно, провокувала конфронтацію з автономіями, оскільки абсолютно не враховувала усталені на той момент у регіоні соціально-політичні реалії, а також колективні права проживаючих в автономіях етнічних груп.

Особливе невдоволення автономій ці позиції викликали в умовах широкого «параду суверенітетів», що розгорнувся в той період, коли екстериторіальні утворення в СРСР у односторонньому порядку декларували підвищення своїх політичних статусів. На цьому фоні з усіх республік СРСР Грузія виявилася єдиною державою, яка відкрито й офіційно висловила своє прагнення ліквідувати автономії.

Подібна жорсткість щодо автономій виявилася абсолютно ірраціональною, оскільки провокувала спротив меншин і етнічні кризи в республіці, ускладнюючи, таким чином, боротьбу самого грузинського етносу за незалеж-

ність. Проте, якщо розглядати це явище базових принципів національно-державного будівництва, то можна побачити цілком раціональне пояснення. У цьому плані етнотериторіальна парадигма грузинського націоналізму базувалася на повній відмові від федералістської структури Грузинської РСР, демонтажі його національно-державного устрою і прагненні створити унітарну державу з централізованим управлінням, наділивши при цьому всіма владними функціями управління титульний етнос, при цьому етнічні меншини втрачали можливість самоврядування на власних територіях.

Формування таких підходів у грузинському суспільстві значною мірою було обумовлено актуалізацією проблеми території та меж в процесі грузинського націобудівництва. Тому проблема території і меж інтерпретується в Грузії етнічними категоріями – етнічний контроль над територією і визначення етнічних меж відтворюваної держави.

Згідно з етнотериторіальною парадигмою грузинського етнонаціоналізму, межі відтворюваної держави мають бути окреслені по максимально-граничній траєкторії, тому етнічні межі цієї держави повинні бути поєднані з існуючими адміністративними межами ГРСР.

Етнічний контроль над територією зі свого боку об'єктивно неможливий без повного політичного контролю, у зв'язку з чим у якості головної передумови його здійснення розглядається унітарний устрій держави. Тому існування в Грузії автономій вступало в протидію з принципами формування грузинської держави і, в першу чергу, засадами його національно-державного устрою. Тому заперечення легітимності автономій виникало від принципової неможливості їх існування в складі нової Грузії взагалі. У цьому плані осетинська й абхазька автономії як такі ставили під серйозний сумнів можливість встановлення повного грузинського контролю над територією Південної Осетії та Абхазії, а значить, і етнічних меж відтворюваної грузинської держави. Тому існування цих автономій вступало в занадто очевидне протиріччя з грузинськими етнічними цілями.

Проблема об'єктивно полягала в тому, що етнічні меншини не допускалися до грузинського націобудівництва,

незважаючи на їх інтегрованість у грузинське суспільство. І в цьому плані створювалася парадоксальна ситуація в Грузії: навіть у разі згоди осетин жити на «грузинській землі» і за грузинськими законами у них тут не могло бути батьківщини. Батьківщина осетинів (уявляється в етнічній грузинській свідомості як «історична») знаходилася на Північному Кавказі, й осетини у будь-якому випадку залишалися в Грузії «чужинцями».

1. Маргиев В. К вопросу о статусе Южной Осетии // Дарьял. – 1993. – № 3. – С. 130.
2. Пять лет Республике Южная Осетия: Официальные материалы. – Цхинвал, 1996. – С. 3.
3. Там само.
4. Ожиганов Э. Этнонациональные конфликты в Республике Грузия: Южная Осетия и Абхазия. – М., 1994. – С. 2.
5. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. – М., 2001. – С. 162.
6. Южная Осетия: 10 лет Республике / Отв. ред. К.Г. Дзугаев. – Владикавказ, 2000. – С. 100–101.
7. Речь Председателя ВС РГЗ. Гамсахурдиа на сессии ВС 11 декабря // Заря Востока. – 1990. – 14 дек.
8. Гачечиладзе Р.Г. Многопартийные выборы в Грузии // Социс. – 1991. – № 5. – С. 57.
9. Нодиа Г. Политическая смута и этнотерриториальные конфликты в Грузии // Спорные границы на Кавказе / Под ред. Б. Коппитерса. – М., 1996. – С. 87.
10. Чочиев А.Р. Уроки игры на бойне. – Цхинвал, 1994. – С. 46.
11. Иванов В.Н. Межнациональные конфликты: социо-психологический аспект // Социс. – 1992. – № 4. – С. 19.
12. Воробьев В. ОБСЕ заговорила на языке оппозиции // Российская газета. – № 4560, 11.01.2008 [электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.rg.ru/2008/01/11/gruziya.html>
13. Гачечиладзе Р.Г. Правда о грузинской зиме // Социс. – 1992. – № 8. – С. 6.
14. Нодиа Г. Конфликт в Абхазии: Национальные проекты и политические обстоятельства // Грузины и абхазы: Путь к примирению / Под ред. Б. Коппитерса. – М., 1998. – С. 25.

Ростислав Балабан

КОНФІГУРАЦІЯ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу співвідношення бізнесу та влади в Україні.

Ключові слова: *Україна, влада, бізнес, політика.*

Rostyslav Balaban. The correlation of business and power in Ukraine.

The present article addresses the correlation of power and business in Ukraine.

Keywords: *Ukraine, power, business, politics.*

Великий бізнес в Україні має державне походження і є «злитим» з державою (владою). Влада та великий бізнес не залежні й не зацікавлені в суспільстві, й споживчому ринку. Велика частка населення зайнята в архаїчному господарстві. Малий і середній бізнес слабкий і не є впливовою електоральною групою. Суспільство патерналістське. Ці умови формують стільникове суспільство.

Аналізуючи сучасну економіку України, модель відносин бізнесу та влади потрібно зазначити про базис, від якого вона стала похідною, а саме радянську модель економіки.

Не можна не згадати, що радянські системи влади й державності, які існували до 1991 р., формували специфічні умови для існування бізнесу. Сам термін був неприйнятним, оскільки майже все було державним з державним управлінням. Хоча і визначалось, як народна власність, народне господарство. Розуміючи під цим, що весь народ володів всією власністю. Існували і колективні форми власності, як то колгосп, що підпадали під те ж державне (або одержавлене) управління, мало чим відрізнялися, по суті, від державної власності, оскільки колектив не був розпорядником майна і управління.

Максимум, що допускалось у СРСР із приватного, це індивідуальне підсобне господарство. До речі, його статус визначали, як індивідуальне користування, не застосовувався термін, а ні «бізнес», а ні «приватна власність», наскільки ці інститути були антиподами системи. Індивідуальне

господарство було, як правило, натуральним, не механізованим, хоча і спромагалось надлишки давати на базар. Це був чи не єдиний дозволений сегмент приватної справи. Хоча знову ж працювати на базарі можна було у вільний від іншої роботи час. Громадянин не міг бути не задіяний у народному господарстві. Інші види трудової ініціативи були напівлегальні, як то пошиття вдома і т. д.

Органами, що здійснювали управління, були виконкоми (адміністрації) та парткоми (партійні комітети, як райком, обком і ЦК). Вони стояли вище над дирекцією підприємства, а останні були підзвітні їм. Причому партійна ланка часто була домінуюча та визначальна в управлінні й контролі. Плани та програми приймалися на партійних з'їздах, відповідно партійні осередки уповноважувались здійснювати контроль. Відтак був сформований директорський корпус різних державних підприємств, які, як правило, працювали тривалий час і були орієнтовані на підзвітність у стабільній директивній економіці, без практики і знання, як просувати товар, як рекламувати, скільки виробляти тощо. Сучасною мовою: в країні формувався брак топ-менеджерів, відсутність підприємницького духу й ініціативи.

Також специфічне те, що арбітром між виробництвом і споживанням був не ринок, а чиновник. Останній здійснював планування, контроль і інспектування. Проте радянський чиновник хоча і був «всесильним», але він не проявлявся як домінуючий над виробником. Він сам по собі мав ряд обмежень. Нашому часові впадалась тільки ознака «всесильності» чиновника в прийнятті рішення.

Замість окремих державних об'єктів з'явилися приватні ініціативи, які не мають ні державного захисту, ні правового. Тому сучасні приватні бізнеси ставали під патронат не системи, а окремого чиновника. Зрештою «чиновник» став продукувати бізнеси. І як демонструє життя, вільний бізнес не конкурентоздатний із бізнесом від влади, не за якістю, а саме за захищеністю, замовленнями і т. д.

Радянська економіка з єдиним державним центром управління в особі тогочасних менеджерів (хоча сам термін був відсутній і неможливий у застосуванні), ми маємо на

увазі секретарів партійних організацій різних рівнів, прагнула до централізації та гігантоманії.

Існували великі державні підприємства з державним управлінням. Для ілюстрації їх розміру наведемо таке, що на території функціонували автобусні маршрути, будинки культури і т. д. Таке підприємство було не просто окремою виробничою установою, а специфічним соціально-економічним організмом, який включав і «соціалку» (соціальну сферу). Радянське підприємство будувало лікарні, табори відпочинку, житло й інше, що належало підприємству. Чисельність працівників таких підприємств могла скласти 6–7 тис. працівників, як наприклад, «Авдієвський коксохімічний завод», заснований 1963 р. У СРСР великі підприємства (більше 1000 працівників) складали 10,9 % від загального числа підприємств і концентрували 61,5 % робочої сили [1]. Офіційна політика була спрямована на «концентрацію соціалістичного виробництва». Характеризуючи принципи такого управління цей феномен називався гігантоманія. (Відзначимо, що сучасні капіталістичні концерни мають аналогічні ознаки.)

Підсвідомо «влада», як організатор і керівник економіки, прагнула створити щось визначне, щоб демонстративно домінувати із «Заходом» (капіталістичним світом), як елемент пропаганди, також те, що «влада» концентрувала та централізувала не просто великий ресурс, а весь ресурс і тому їй було «легше» в одному місці будувати, щось велике, що легше контролювати і що дасть великі обсяги продукції для насичення дефіцитного попиту чи оборонки.

Навіть побутове обслуговування було монополізоване та централізоване, що підпадало під керівництво спеціального міністерства побутового обслуговування, створеного в 1965 р. Тобто держава керувала і перукарнями, що априорі не могли бути гігантськими, вона їх об'єднувала в управління й таке інше. В побутовому обслуговуванні було задіяно (1968 р.) 1,65 млн. людей. Під них створена мережа навчальних закладів, дослідних інститутів тощо.

Ключова характеристика вищенаведеного – це відсутність приватної ініціативи, ризиків, приватної власності з державним управлінням і державним забезпеченням.

Конкуренція була виключена, оскільки представлялась одна торгова марка, а саме «державна». Була навіть реклама, як то «Летайте самолётами аерофлота», але інших літаків і авіакомпаній у СРСР не було. Система змагань вводилась через «соціалістичне змагання», яке оцінювало кількісні показники самими ж учасниками виробництва, а не ринком попиту та пропозиції.

Люди прагнули придбати імпортне, але це не впливало на асортимент чи технології вітчизняних підприємств. Єдиним імпортером була теж держава. До речі, у 1980–90-ті рр. існував термін «дістати», що пояснює деяку специфіку економіки. Ключовим було не купити, а дістати. Оскільки устрій був таким, що грошима володіли всі. Навіть маргінальні категорії контролювались державою так, що вони не могли спуститись нижче якоїсь межі. Держава займалась працевлаштуванням, а безробіття навіть переслідувалось. Тому потрібні були не тільки гроші, але й зв'язки, або, як називали, «блат».

Також обмежувались державою можливості щодо розкоші громадян, обмежувались можливості придбання індивідуального житла, автомобілів та інше. Можливі наявні ознаки розкоші правлячої еліти не популяризувались, а інформація не була доступна загалом, що вигідно відрізняє радянську систему від сучасної. Причому, як стало відомо в наш час, «перші особи» часто були аскетами. З одного боку, вони були на державному забезпеченні і це було нормою, з іншого – вони управляли всім гігантським ресурсом і будь-яке їх бажання могло бути виконане. Не було потреби і культури демонстрації розкоші чи матеріальної зверхності, хоча їх діти або рідні могли зловживати таким, але знову ж пропаганда тотально обмежувала можливість поширення такої інформації.

Для радянської людини, яку виховали до 80–90-х рр. базовим було житло, яке надавала держава, і його потрібно чекати, автомобіль, який можна купити з розподілом на підприємстві, далі в побуті – кришталь, книжки, килим.

Причому цікаво, що в більшості людей не виникало питання перепродати та збагатитись, оскільки метою було хоча б самозабезпечення товаром. Умовне збагачення в

грошовому еквіваленті нічого не означало, оскільки для придбання товару потрібні були знову ж зв'язки.

У свою чергу, навіть переслідувались по закону ті, хто намагались перепродати. Останніх називали спекулянтами, або фарцовщиками. Переслідування законом означало, що ініціативний громадянин, який перепродавав або підпільно виробляв і продавав, міг отримати термін ув'язнення до початку перебудови 1985 р. Сказати тільки, що в 1961 р. був підписаний указ про посилення відповідальності за порушення правил валютних операцій, що передбачав смертну кару.

До початку дев'яностих, окремі групи товару навіть не розглядались як такі, що можна придбати. Це питання житла. Комерційна нерухомість навіть в уявленні не існувала. Земля не мала вартості й не продавалась, а в користування надавалась реально безкоштовно.

Багато принципів, що формували радянську економіку та були її непохитним фундаментом, стали вибухово-руйнівними вже за кілька років.

Що було отримано в 90-ті:

1. Значення партійних осередків демонтовано. Підприємства перестали бути підзвітними і так само відомими. Але керівництво цих підприємств, яке виховувалось на чіткому підпорядкуванні, не було обізнано, навчено, що робити з наявним ресурсом. Держзамовлення як регулятор зникло.

2. Відбулося збагачення тих, хто міг «взяти» товар і сировину в підприємства та реалізувати їх в іншому місці. Таку просту дію не могли реалізувати колишні радянські директори. Підприємства бідніли, а їх «друзі» збагачувались.

3. Початки кооперативного руху – це оренда або цех із дрібним виробництвом, переважно товарів легкої промисловості.

4. Ринок, але не в розумінні вільного ринку, а в розумінні базарів, де можна було щось продавати, те, що завозили «човникарі»; про поставки мова не йшла.

5. Рекет і бригади, які підмінили державні функції, але були зламані за часів міністра МВД Кравченка. Пізніше контролюючі органи увібрали ознаки рекету.

6. Диспропорція цін. Для прикладу на дрібному рівні приведемо таке: популярними були «відіки», коли ставився відеомагнітофон (а в більшості їх не було) на перегляд фільму, як правило, на піратській копії, збирались глядачі; вартість перегляду – 1 руб. При кількості 20–30 глядачів за 7–6 сеансів заробіток складав місячну платню пересічних громадян. Причому, придбати «відік» було не просто з-за відсутності у вільному продажі та ціни, яка могла складати річну, а то і більше, суму заробітних плат. Таж диспропорція була і на інших рівнях, коли, за словами одного інтерв'юера, вартість телефону-факсу рівнялась кільком тоннам алюмінію. А за такий тоннаж сировини на «Заході» можна придбати сотні цих же телефонів. Зрозуміло, що таке могли реалізувати одиниці, хто мав доступ до «народної» сировини, міжнародних контрактів і виїзду за кордон.

7. Вимивання заощаджень і збідніння населення.

8. Низька ініціативність.

9. Депресивність державного виробництва.

Збідніння населення не виправлялось державою шляхом економічних реформ. Колись соціалістична, а тепер соціальна держава намагалась розрахуватись пільгами. Умовно за низькі пенсії держава давала безкоштовний проїзд. Але тепер транспорт ставав не тільки державним, викликаючи інші конфлікти. Проте система пільг розрослась, причому дивним чином. Пільги переважно не спускались до низових прошарків, а все частіше збирались біля владних мужів. За словами віце-прем'єр-міністра – міністра соціальної політики С. Тігіпка, тільки 23 % усіх соціальних пільг отримують малозабезпечені громадяни.

Держава (влада) не спромоглась навіть до ленінських закликів часів НЕПу, як то вчітсья торгувати, вчітсья продавати і так далі. Перші особи держави були над цими процесами. Рупором влади ставали виборчі кампанії. Перше десятиріччя лейтмотивом багатьох виступів було таке: «ми такі ж бідні, як і ви», «ми дамо», «зробимо, щоб було краще». Тобто жодного пробудження ініціативи, захоочення патерналістських настроїв і жодних системних реформ.

Позитивні реформи відбувались, як обмеження кількості податкових рейдів і перевірок підприємства. Але система залишилася такою, що будь-який бізнес залежний від державних органів, а значить, від чиновника. Причому не в розрізі якості та надання послуг, а в розрізі залежності від чиновника. Парадоксально, але саме за словами чиновників-інтерв'юєрів ми чуємо, що «я можу закрити будь-який бізнес». Це здійснюється такими службами, як санепідемстанція, пожежна інспекція і, при потребі, податковими службами. Окрім цього наявні всілякі дозвільні документи тощо. Це є державні органи, які знаходяться на державному фінансуванні та підсвідомо мають за мету не дозволяти. Чим вищий ступінь заборон і «тертя» в просуванні дозволу, тим більше з'являються неофіційні заохочення чиновників. У результаті машина дозволів перетворюється на самозаохочення до появи нових перепон. В результаті працює така система, що бізнес, який потребує фінансових, людських ресурсів, з рештою роботи отримує чиновницьку протидію. Отриманий прибуток іде на оплату праці, оренду, рекламу, дозволи та інше. Натомість чиновник на дозвільному рішенні, не орендуючи, не оплачуючи працю, зрештою не сплачуючи податки, отримує зиск. Ці два суб'єкти стають не конкурентними між собою. Саме тому ми маємо чиновників на низьких заробітних платах, які ні в якому разі не готові покинути своє місце при цьому зовні не виглядають бідними. Узагальнюючий показник – це рейтинг корумпованості. Так Україна на 152 місці за ступенем корумпованості [2]. Цікаво, що акції по боротьбі з корупцією мають наслідок її поширення та збільшення «тарифів».

Ініціатива Президента (2004–2009 рр.) В. Ющенко про спрощення дозвільних рішень і створення «єдиного вікна» з першого дня виявилась потворною. Дозвільні центри стали додатковою ланкою перепони в просуванні рішення. Тобто хибно влаштована система не може мати окрему «ідеальну» ланку.

Одним із деформаторів став принцип безкоштовного виділення землі. Це була основа радянської ідеології. Після розпаду СРСР і майже два десятиліття цей принцип зберігався, що земля виділялась безкоштовно. Але він

перетворився в таке, що фізичні та юридичні особи могли отримувати в користування землю. Ця земля могла використовуватись комерційно, цінність її зростала і вона могла бути продана за різними юридичними схемами продана. Відтак безкоштовно отримавши та продавши прямий зиск отримує вказаний суб'єкт. Такий обіг повторювався, а доступ до нього мали одиниці.

Відповідно дохідність залежала від наближення до владних органів. Як виявилось, безкоштовність землі залишилась, а ідейність рівності відійшла. Очевидно, що сьогодні наявні реальні оператори з величезними статками землі. Ця тема не популяризувалась і не вивчалась, її можна вчислити за опосередкованою інформацією. Негатив цього такий, що власник не зацікавлений у ефективному використанні й не встигає її освоїти. В період, коли ціни на землю постійно зростали, важливим було їх утримувати, як самодостатній ресурс. Натомість, в аграрному секторі, прошарок дрібних землевласників, які б користувались не лише натуральним господарством, а могли насичувати ринок, не виріс.

У політичній інтерпретації маємо таке, що так звані за назвою селянські (СелПУ) й аграрні (АПУ) партії зійшли з політичної арени. Одна з причин – це брак лідера і розробки доктрини, але не менш важлива девальвація селянства та брак класу фермерів.

Нові власники колись державних (або народних) підприємств або земель стали володарями гігантського ресурсу. Банальний перепродаж давав більше ніж 100 % прибуток, створюючи, таким чином, вільні, або дикі капітали. Частина цих капіталів була використана на здобуття влади, оскільки наближення до влади забезпечує наведений цикл. Цим самим створивши специфічну категорію бізнесу, яка паралельна всім рівням влади. Навіть місцева влада намагалась не допускати до місцевих ресурсів сторонніх. З банальної причини, що доступ до ресурсу та збагачення оцінювались як загроза владі, тому місцеві політичні сім'ї створювали місцеві бізнес-клани.

Взаємодія останніх із пірамідою влади (фактично до 2004 р.) була така, що центральна влада особливо не перей-

малася малими місцевими кланами, але останні не ставали конкурентами з вищими по владній ієрархії. Відзначимо, що після президентських виборів 2004 р. кон'юнктура в цій сфері змінилася. За перемогу помаранчевого президента розраховувались, у тому числі, посадами, намагаючись змінити кучмістів. Натомість отримали специфічний ефект. Нові «помаранчеві» чиновники, часто не впевнені, що протримаються на посаді півроку, прагнули за цей період сколотити ресурс, який їх попередники накопичували 10 і більше років. Помаранчева влада стимулювала маховик комерціоналізації влади, в тому числі корупції.

Натомість школою підприємництва для пересічних громадян були базари. До тих, хто стояв на базарі, термін «бізнесмен» не прижився, оскільки першу хвилю на базар підштовхнула скрута. Вже пізніше ларьок, чи кіоск, чи точка на базарі називались «маю свій бізнес». Із маси базарників віділились різні спеціалізації. Велика маса людей стали дотичними до базарного процесу, але дух підприємництва не поселився в українському народі. За даними опитування «Amway», в Україні у 2011 р. готові до власного бізнесу 35 %, що є одним з найнижчих показників в Європі [3].

Сьогодні змінилась кон'юнктура. Не на всіх вулицях базари і тим більше не на місці Республіканського стадіону (тепер НСК «Олімпійський»), що було ще зовсім нещодавно. Проте (паралельно з появою «бутіків») залишилось таке, як необладнані торгові точки, без опалення та без туалетів, що свідчить лише про стагнацію економіки, відсутність її поступу та безправність працівників.

Базарна тема присутня і в політиці. Якщо взяти київський вимір, то в міській Раді наявні депутати від ринків. Тільки не від інтересів бізнесу, риночників, громади, а насправді від капіталу. Оскільки київські базари для власників це готівка, яка конче потрібна для виборчих кампаній. Для таких депутатів неофіційна мета – це зберегти за собою ринкові площі, а при нагоді ще відвести. Політичні структури, незалежно провладні чи опозиційні, зацікавлені в таких членах, які можуть дати фінансування на виборчу кампанію.

Повертаючись до 90-х, символ підприємництва цього періоду – легендарна сумка з колесами, яку в народі називали «кравчучка». Однойменно з прізвищем першого Президента Л. Кравчука. Перемога наступного Президента – Л. Кучми – відобразилась у фольклорі, з'явилося прислів'я: «Два колеса і ручка називається «кравчучка», а тепер та тачка називається «кучмачка». Суть у тому, що підмічена відсутність змін. Дрібний бізнес не пересів на автомобілі. В Україні замість радянської зрівнялівки продовжило формуватись надбагате суспільство та збідніле.

Термін «бізнесмен» на разі має подвійне тлумачення. Це той, хто займається приватною справою і багатий, інше прочитання – це той, хто багатий і в усьому винний, важливим недоліком є те, що бізнес переважно не оцінюється, як творчий. Часто можна чути від чиновників середньої ланки і всіляких дозвільних систем «...ви ж там гроші заробляєте...», оцінюючи це як негатив або зло. При цьому в приватній бесіді цей же чиновник прагне мати бізнес або є власником бізнесу. Подвійні стандарти теж стосуються пересічних громадян, які критикують уявних бізнесменів, але бажають, щоб їх діти були такими.

Це і є системний парадокс подвійної оцінки і відповідно подвійного стандарту. Тому влада не спирається на ідеї розвитку бізнесу, хоча розуміє що їх у реаліях стає все більше і вони – частина електорату, тому з'являються загравання (популізм) щодо малого та середнього бізнесу.

Відзначимо, що до 2005 р. у передвиборчих кампаніях навіть не згадувались або дуже обмежено питання підприємництва, як слабкої і залежної електоральної групи. Номінальна політична структура, яка за назвою, ніби відображає інтереси бізнесу, – це Партія промисловців і підприємців. Проте ні її рейтинг, ні відгуки підприємницьких кіл не можуть відзначити щось суттєве чи позитивне.

У результаті: зі слабким малим і середнім бізнесом, який не консолідований, наявні великі капітали, які теж не консолідовані, але окремий такий капітал здатний впливати на владні процеси, а тому і відображений у політиці.

Ми підішли до того моменту, що, вочевидь, окремішні речі, як влада, бізнес, громадянське суспільство є складо-

вими політичної системи. Переважно ці інститути розглядаються автономно. Натомість модель є такою, що влада не поєднана, а злита з великим бізнесом. Боротьба за утримання влади має відтінок боротьби проти інших великих бізнесів.

Великий бізнес не зацікавлений ні в споживацькому ринку, ні в громадянському суспільстві, його специфіка така, що він похідний від великих бюджетних ресурсів і великої державної власності. Зрештою, наприклад, вітчизняного оператора металопрокату не цікавить, чи купить український споживач гвіздок, чи ні. Названий оператор продає все або корпораціям, або державам. Українець купує гвіздок навіть не вітчизняного виробництва. Така схема демонструє, що великий бізнес не пересікається з суспільними інтересами. Натомість оператор здобув металургійну галузь не на конкурентних засадах, а на засадах доступу до влади. Умова збереження цього ресурсу, як не дивно, – не ринкові відносини, а патронат влади.

У свою чергу, ми переконані, що громадянське суспільство – це не окреме соціальне утворення рафінованої інтелігенції, яке є носієм певних цінностей. Громадянське суспільство накладається на середній клас і накладається на малий і середній бізнес. Ми можемо сприймати у вітчизняних умовах, що малий і середній бізнес – це автономне середовище. Середній клас це ніби теоретична оцінка за рівнем доходів і, оскільки категорія прийнята, намагаємось нарахувати якесь пристойне число. І на завершення, громадянське суспільство – це ще одне теоретичне утворення, яке неоднозначно окреслюється в українських реаліях. Причина в можливості таких оцінок – це слабкий сегмент малого та середнього бізнесу, аналогічно слабкий несталий середній клас і зрештою аморфне громадянське суспільство. Такі стандарти дають можливість розглядати названі інститути на різних площинах, ніби наявний державний організм, а в різних кутках жевріють названі інституції.

Ідеальна модель це широко поширений малий і середній бізнес. Його потужність не в розмірі окремих капіталів, а в розгалуженості й охопленості, взаємозв'язку різних сфер. Суспільна участь у малому та середньому бізнесі має

бути, щонайменше, більшою 50 % дорослого населення. Відповідно учасники цих приватних справ, які самі створюють робочі місця, задоволені державою, яка не чинить супротив, і складають середній клас. Громадянське суспільство – це цивілізовані відносини в даному середовищі, які вибудовують спільні правила гри, тощо.

1. Концентрация социалистического производства // Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. 1969–1978.

2. Рейтинг коррумпированности стран мира 2011 // libymax.ru/?p=37026

3. www.gfk.ua/publik_relations/partners_news/materials/008987/indexs.ua.html

Світлана Брехаря

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

Центральне місце у відносинах влади та бізнесу належить президентові. Часто така взаємодія є прямою чи непрямою через різні інституції.

Ключові слова: *бізнес, влада, взаємовідносини.*

Svitlana Breharya. The relations between power and business in the Republic of Kazakhstan.

Central place in the relations between authorities and business owned by the president. Quite often, the interaction has a direct than indirect nature through institutions.

Keywords: *business, authorities, interaction.*

Формат взаємовідносин влади та бізнесу є залежним від політичного режиму, що панує в державі. Для конституційно-правових демократій притаманна модель взаємодії влади і бізнесу, метою якої є пошук балансу між інтересами влади, бізнесу та суспільства. В дефектних демократіях домінує модель неформальних зв'язків бізнесу з владою, а

в авторитарних державах специфіка взаємодії влади та бізнесу зовсім інша: центральне місце в системі взаємовідносин належить політичному лідеру, з інтересами якого бізнес має узгоджувати свої дії. Подібну ситуацію ми можемо спостерігати в Республіці Казахстан, де, як зауважують дослідники, «незважаючи на величезні розміри території, існуючу сегрегацію населення за етнічною та регіонально-родовою ознаками, чинний президент та його регіональні ставленики зберігають за собою функції абсолютного політичного арбітра» [1].

У Казахстані створена президентська форма правління, а президент є як юридичним, так і фактичним центром усієї влади в країні. До повноважень президента належить призначення чергових і позачергових виборів до парламенту, призначення за згодою парламенту прем'єр-міністра та звільнення його з посади, визначення структури уряду, призначення та звільнення його членів. Президент країни має право з власної ініціативи припинити повноваження уряду або звільнити від обов'язків будь-кого з його членів.

Специфіка взаємодії влади та бізнесу в Казахстані полягає в тому, що домінуюча роль у взаєминах належить державним інститутам, а не структурам, які представляють інтереси бізнесу. При цьому інституціонально система взаємодії влади та бізнесу виглядає збалансовано, в ній наявні як структури, що контролюють діяльність бізнесу, органи, відповідальні за розвиток приватного бізнесу, так і інститути представництва інтересів бізнесу у владі. Інститути, що контролюють діяльність бізнесу, знаходяться якщо не під прямим, то під опосередкованим підпорядкуванням президентській владі. До них відносяться Комітети митного та фінансового контролю Мінфіну, Податковий комітет Мінфіну, Агентство з регулювання та нагляду фінансового ринку, Агентство з регулювання природних монополій і захисту конкуренції, Агентство з боротьби з економічною та корупційною злочинністю (фінансова поліція).

У структурі державної влади присутні й органи, відповідальні за розвиток приватного бізнесу. Центральним виконавчим органом влади в цьому сегменті діяльності є Міністерство індустрії та торгівлі РК, у структуру якого

входить Департамент розвитку підприємництва, що реалізує функції з формування державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері розвитку та підтримки підприємництва. Основними завданнями Департаменту є створення умов для розвитку підприємництва, розробка заходів із залучення інвестицій, а також вживання заходів за зверненнями та скаргами підприємців на протиправні дії чиновників. На регіональному рівні в республіці при акиматах створені департаменти підприємництва та промисловості. Для організації «зворотного зв'язку» на рівні центральних виконавчих органів створена Рада підприємців при Президентові Республіки Казахстан. Основні завдання ради: аналіз інформації, що надходить від підприємців, розробка на її основі рекомендацій Президентові, Уряду та парламенту з приводу державної політики у сфері розвитку підприємництва.

Крім того, часто виконавчій владі належить ініціатива створення (а також контроль за формуванням) інститутів, покликаних представляти інтереси бізнесу. До таких структур необхідно віднести Раду іноземних інвесторів, консультативно-дорадчий орган, очолюваний Президентом РК, а також створений за його ініціативою. Метою функціонування Ради є забезпечення прямого діалогу влади з іноземними інвесторами, які здійснюють діяльність у Казахстані. Постійними членами Ради від казахстанської сторони є: Прем'єр-міністр Республіки Казахстан, Голова Національного банку Республіки Казахстан, заступник Керівника Адміністрації Президента Республіки Казахстан, заступник Прем'єр-міністра Республіки Казахстан, міністри закордонних справ, індустрії та торгівлі, економіки та бюджетного планування, фінансів Республіки Казахстан, Голова Комітету з інвестицій Міністерства індустрії та торгівлі Республіки Казахстан. Склад Ради з іноземного боку формується з числа перших керівників міжнародних фінансових організацій та іноземних компаній. Крім того, в РК створена мережа експертних рад з питань підприємництва при центральних державних і місцевих виконавчих органах влади (міністерствах, акиматах). До складу рад входять як представники органів виконавчої влади, так і

члени галузевих організацій бізнесу. Мета функціонування цих консультативно-дорадчих структур – отримання експертних висновків, а також розробка рекомендацій щодо проектів нормативно-правових актів, які зачіпають інтереси бізнесу. До складу Ради можуть входити лише акредитовані суб'єкти приватного підприємництва, при цьому їх кількість обмежена, згідно з пунктами 3–4 статті 25 Закону «Про приватне підприємництво РК». Від кожного регіону або галузі може бути акредитовано лише одне об'єднання суб'єктів приватного підприємництва, перевагу під час акредитації отримує та структура, яка має більшу кількість працівників у організаціях. Такі обмеження під час акредитації фактично зводять значення експертних рад до ролі формальних каналів представництва інтересів бізнесу.

У Німеччині, наприклад, юридично можливості для представництва інтересів бізнесу набагато ширші – підхід до реєстрації в органах влади підприємницьких об'єднань істотно відрізняється. Представництво інтересів бізнесу регулюється такими документами як «Єдине положення про федеральні міністерства» та «Регламент діяльності Бундестагу», згідно з якими участь експертів із зацікавлених професійних спілок дозволена як на рівні виконавчої влади, так і в діяльності парламенту. При цьому кількість зареєстрованих при міністерствах і Бундестазі професійних спілок і асоціацій не обмежена, а згідно з «Положенням про реєстрацію союзів і їх представників при Бундестазі» публікація лобістського списку має бути відкритою. Крім того, «Регламент діяльності Бундестагу» передбачає можливість проведення в парламентських комітетах публічних слухань експертів і представників інтересів [2].

До незалежних організацій бізнесу в Казахстані слід віднести Незалежну асоціацію підприємців РК, Казахстанську асоціацію підприємців «KAZKA», Європейську бізнес-асоціацію Казахстану («Євробак») і ряд інших галузевих організацій бізнесу. Між тим, і неурядові організації, що покликані виконувати роль посередників між державою та бізнесом, часто створюються за ініціативою Президента або органів виконавчої влади. Це «Загальнонаціональний союз

підприємців і працевдавців Казахстану «Атамекен»» і «Фонд підприємців Казахстану» (обидві організації створено за ініціативою Президента країни). Однією з найпомітніших і найвпливовіших організацій бізнесу є «Союз «Атамекен»», створений за ініціативою Нурсултана Назарбаєва, а головою президії структури з квітня 2010 р. обраний зять Президента РК Тимур Кулібаєв.

Указ Президента започаткував процес створення в 1997 р. Фонду розвитку малого підприємництва. На разі ця структура має статус національного інституту розвитку, державного фонду, метою роботи якого є стимулювання становлення та економічного зростання суб'єктів малого підприємництва, підвищення ефективності використання фінансових коштів держави, спрямованих на підтримку малого бізнесу. 100 % власником акцій фонду є «Самрук-Казина» – холдинг, що керує державними активами РК. У звіті про діяльність фонду за 2010 р. сказано, що в рамках державних програм через фонд фінансову підтримку отримали понад дев'ять тисяч суб'єктів малого та середнього бізнесу. При цьому, згідно інформації агентства Республіки Казахстан, по статистиці на 1 грудня 2010 р. в країні було зареєстровано 1084170 підприємств МСБ. Тобто фінансову допомогу отримали 0,8 % від загального числа суб'єктів МСБ, а критерії відбору підприємств, яким була надана підтримка, оприлюднені не були. На момент початку 2012 р. фонд інформує про реалізацію низки освітніх проектів і надання консалтингових послуг суб'єктам МСБ. Разом з тим, як зазначають експерти, одним із головних ризиків для малого та середнього бізнесу в Казахстані залишається корумпованість. Так, керівник Асоціації економістів Казахстану Рахім Ошакбаєв стверджує, що бізнес-клімат Казахстану характеризується великою кількістю ризиків. На його думку, «розмір корупційної ренти в структурі собівартості вироблених у Казахстані товарів і послуг ніхто не досліджував, але є очевидна гіпотеза, що ця частка значна, і більшість компаній не можуть дозволити собі в повній мірі одночасно нести податкове та корупційне навантаження, тому ухилення від сплати податків у деяких галузях – повсюдне явище» [3].

Ще одна проблема, яка хвилює представників казахського бізнесу – створення Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану. Перш за все, ця тема хвилює представників виробництва – Митний союз здатний серйозно обмежити можливості існуючих виробників і звести нанівець появу нових.

Постать Президента є центральною точкою тяжіння в системі взаємин влади та бізнесу Казахстану: консультаційно-дорадчі структури бізнесу при органах державної влади створюються за ініціативою Президента. Переважно відносини між владою та бізнесом будуються в односторонньому порядку, урядові органи схильні до регулюючої опіки бізнес-сектора.

Ідеї соціальної відповідальності бізнесу також реалізуються в політиці держави завдяки ініціативі Президента. У 2008 р. на республіканському форумі з соціальної відповідальності в Жезкані глава держави закликав бізнес до партнерства у вирішенні соціальних питань, а також заснував конкурс з соціальної відповідальності бізнесу «Париз». Інституціональну підтримку принципів корпоративно-соціальної відповідальності здійснює Міністерство праці та соціального захисту населення Республіки Казахстан, яке координує конкурс «Париз», сприяє укладенню колективних договорів, контролює виконання зобов'язань і умов меморандумів, укладених між бізнесом і владою. Разом з тим, і в цьому сегменті взаємин влади та бізнесу присутня швидше не взаємодія елементів системи, а вплив влади на бізнес. «Якщо говорити про взаємини бізнесу та влади, то вони далеко не завжди виступають як рівноправні партнери. Місцева влада часто тисне на підприємців і диктує, які саме соціальні програми вони повинні підтримувати. З іншого боку, бізнес часто сам напрошується, щоб йому вказали «правильний напрям соціальних інвестицій» [4].

Тим не менш, необхідно говорити про те, що дії влади не сприяють впровадженню практик корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Казахстані. Реакція влади на низку конфліктів власників і трудових колективів свідчить про те, що держава не зацікавлена в реалізації принципів КСВ, згідно з якими організації добровільно приймають до-

даткові заходи для підвищення якості життя працівників і їх сімей, місцевого співтовариства та суспільства в цілому. Одним з яскравих прикладів тому можуть бути акції соціального протесту працівників дочірніх компаній державної нафтогазової компанії «КазМунайГаз» («Каражанбасмунай» і «Озенмунайгаз») Мангістауської області. Протести на підприємствах почалися з травня 2011 р. і до грудня того ж року носили власне економічний характер: робочі нафтовики вимагали виплати галузевих і регіональних коефіцієнтів до заробітної плати. Вимоги працівників не були задоволені й 16 грудня протестувальники висунули вимогу про відставку Нурсултана Назарбаєва. Виниклі за цим заворушення стала причиною смерті декількох людей у результаті зіткнення страйкуючих і поліції в Жанаозене, а 17 грудня Нурсултан Назарбаєв ввів у регіоні надзвичайний стан. За результатами погромів у Жанаозене Нурсултан Назарбаєв звільнив голову фонду «Самрук-Казина» Тимура Кулібаєва, керуючого активами «КазМунайГазу».

Цілком імовірно, що дані події вплинуть на становище Казахстану в щорічному рейтингу ООН, який визначає рівень розвитку людського потенціалу в державі. Рейтинг є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Відповідно до опублікованого в листопаді 2011 р. рейтингу Казахстан посів 69 місце, у той час як Україна опинилася на 76 позиції з 187 країн світу.

Таким чином, центральною постаттю, яка визначає політику держави стосовно бізнесу, є Президент. Він визначає стратегію відносин, тактичні ж нюанси – прерогатива Уряду, який політично залежний від Президента РК. «Усі великі економічні проекти в Казахстані завжди укладаються та надалі працюють під особистим контролем Президента Нурсултана Назарбаєва. Всі 15–18 великих заводів гірничо-металургійного комплексу (ГМК) Казахстану та підприємства у сфері ПЕК приватизовані під контролем Президента, а також низки провідних «родинних» постатей. Контроль за ПЕК і ГМК країни з боку представницької гілки влади, а тим більше цивільного сектора, відсутній. Міжнародні компанії, що розраховують на ведення успішного бізнесу в

РК, повинні прийняти казахстанські «правила гри». Тактика різних груп при цьому може розрізнятися, але стратегічна лінія орієнтації на «Родину» дотримується завжди» [5]. При цьому інститути представництва інтересів бізнесу істотно не впливають на соціально-економічну політику, що здійснюється державою, відносини між владою та бізнесом будуються переважно в односторонньому порядку – влада регулює діяльність бізнесу, бізнес не впливає на рішення влади. Основним каналом впливу бізнесу на владу є особисті зв'язки. Така система взаємодії склалася багато в чому завдяки інститутам кланово-трайбалістських відносин (жузова система, кланово-родинні відносини), що функціонують у Казахстані. Ці інститути є важливим чинником впливу на характер взаємин «влада – бізнес», а жузова солідарність відіграє значущу роль як у політичному житті країни, так і в економічних процесах, витісняючи принципи ринкової конкуренції.

Загалом, якщо розглядати процес взаємодії влади та бізнесу РК у рамках комунікаційної парадигми, то модель Лассуелла виглядатиме так:

Автократія	Хто	Галузеві організації бізнесу, окремі підприємства, ФПГ
	Що	Інтереси галузі (у разі взаємодії, опосередкованої інститутами); інтереси окремих підприємств, ФПГ (у разі індивідуального лобювання)
	Кому	Усі зусилля, спрямовані на постать Президента
	Канали	Формальні канали взаємодії є лише інституціональним фасадом; неформальні канали взаємодії – особисті зв'язки, родинно-кланові відносини, жузова солідарність
	Ефект	Бізнес погоджує свої інтереси з інтересами глави держави

Автократизм політичної влади Республіки Казахстан поширюється і на взаємини з бізнесом: незважаючи на існування інституційного фасаду, здатного забезпечити конструктивний діалог влади та бізнесу, центральне місце в системі стосунків влади і бізнесу належить Президентові. Доволі часто, взаємодія носить прямий, а не опосередкова-

ний інститутами характер, капітал вимушений погоджувати свої інтереси, перш за все, з інтересами глави держави, але зовсім не всього суспільства.

1. Цит. за: Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентське видавництво, 2010. – С. 272.

2. Толстых П.А. GR. Практикум по лоббизму в России. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 379 с.

3. Цит. за: Переверзев И. Найти золотую середину // Эксперт Казахстана. – 2011. – 7 червня.

4. Цит. за: Воронько Ю. Социальная ответственность бизнеса // Известия Казахстана. – 2007. – 9 августа.

5. Цит. за: Грозин А. Особенности политического режима Республики Казахстан: внутриэлитная ситуация накануне будущей смены лидера страны // «Постсоветское пространство: реалии и перспективы». – М.: Ин-т экономики РАН, 2009. – С. 310.

Марія Мілова,
Олена Димова

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ТРИ УМОВИ ПЕРЕХОДУ ДО ПОРЯДКУ «ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ»

Статтю присвячено вивченню конкретних аспектів розвитку громадянського суспільства в Україні на основі моделі «відкритого доступу», який, з точки зору класиків інституціональної економіки, підтримується стабільним економічним зростанням і сталими демократичними інститутами. Автори аналізують три умови переходу до такої моделі (еліта та верховенство права, роль громадських організацій і контроль за органами примусу).

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації та рухи, модель «відкритого доступу», громадський контроль.

М.І. Мілова, О.В. Димова. Civil society in Ukraine: three conditions of coming to «open access».

The article is devoted to investigation on specific aspects of a civil society in Ukraine on the basis of «open access» model, which is from the point of view of institutional economics classics, is supported by a stable economical growth as well as by stable democratic institutions. The authors analyze three conditions of transfer to such a model (elite and supremacy of law, the role of civil organizations and control of mandatory organizations).

Keywords: *civil society, civil organizations and movements, «open access» model, civil control.*

Формування громадянського суспільства в Україні давно є предметом аналізу українськими вченими, які вивчають його становлення частіше з точки зору постанов і законів державних органів, промов політичних діячів вітчизняного та світового рівнів і т. п. І це, безумовно, важливо для бачення векторів руху, що встановлює наша еліта. Але не менш цікаво та все ж важливіше, на нашу думку, досліджувати формування громадянських інституцій з низу (і саме такі дослідження українських аналітиків цікавлять авторів статті).

Концепція громадянського суспільства, яка запропонована Д. Макліном, пов'язана з новим розумінням свободи – свободи, що знаходить себе у «розбудові солідарних відносин між вільними індивідами». А звідси він робить висновок, що «відчуття належності до громади є центральною рисою громадянського суспільства» [1]. Близько до цього висловлюється відомий український вчений Ф.М. Рудич, стверджуючи, що «громадянське суспільство – це суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно із державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага» [2]. Такі ж акценти на необхідності формування громадянських інституцій саме з нижніх прошарків роблять російські дослідники, коли стверджують, що «сфера громадської роботи, сфера угод, компромісів, поступок, контрактів – все це ознаки громадянського суспільства чи поступу до нього. Там, де бороть-

ба розуміється як змагальність, там, де стосунки людей набувають форми партнерства та регулюються універсальними правилами, відчувається атмосфера громадянських відносин, а не феодальних чи патріархальних» [3].

Головна проблема сьогодення в українському середовищі – актуалізована потреба у формуванні нового суспільства в умовах, які, м'яко кажучи, ніяк не допомагають цьому. Потрібно ретельно проаналізувати умови, що склалися на цьому етапі існування українського суспільства з точки зору як соціально-політичних, так і макроекономічних процесів, бо глибинне вивчення проблематики громадянського суспільства потребує синергетичного підходу. Тому *завдання цієї статті* – використати сучасні концепції світових фахівців, які працюють над цією проблематикою, задля визначення української специфіки та перспектив розвитку.

Сучасні класики інституціональної економіки [4] виявили два основних засоби налаштування соціального порядку в суспільстві. Це порядок «відкритого доступу», який підтримується економічним ростом і демократичними інститутами, та порядок «обмеженого доступу», що характеризується авторитарними «правилами гри» на політичному полі та нерозвинутим ринком у економічному житті. Між цими двома «ідеальними» моделями є безліч варіантів, коли перша чи друга модель соціального устрою превалюють при наявності елементів з протилежної моделі. Однак певні характеристики все одно відзначають якусь певну модель як домінуючу, та саме вона й визначає положення країни у світі.

У багатьох політологічних дослідженнях аналізується українське суспільство з точки зору порядку з «обмеженим доступом» [5] і наведено багато матеріалу, що доводить трансформування з радянської моделі «обмеженого доступу» з домінуючим держсектором у економіці в популістську модель того ж самого «обмеженого доступу» з наявністю суто вітчизняного продукту в економіці – величезними БАГами (бізнесово-адміністративними групами) [6].

Класики інституційної економіки [4] визначають конкретні умови, що сприяють трансформації соціального ладу до порядку «відкритого доступу», зокрема:

1) Еліта повинна зрозуміти необхідність верховенства закону не тільки з точки зору необхідності виконання його більшістю українського населення, але, в першу чергу, необхідності самій підкорятися йому.

На жаль, ми маємо тисячолітню ментальну установку на те, що Слово (тобто закон) – повсякденна життєва практика – може бути не виконана політичними лідерами, які придбали Благодать (тобто Богові одкровення, що першим мав Володимир Великий, коли наважився зробити Русь християнською). Багато культурологів роблять акцент саме на цій відмінності від Західної Європи, яка своє Хрещення придбала «вогнем і мечем», що склало ментальну позицію «Богу – божеське, кесарю – кесарево», та й стало базою для формування громадянських паростків. Українське життя свідчить про те, що відношення до влади не набуло суттєвих змін: й населення, й сама еліта сприймає владу як сакральне, священне явище. А сакральні речі не можуть бути контрольованими з боку громади за самим своїм визначенням – сакральне! З іншого боку, багата на специфічні, суто українські явища, історія пропонує декілька варіантів десакралізації влади, які ми будемо аналізувати більш ретельно нижче.

2) Недержавні, громадські та комерційні організації повинні мати довгострокове життя та існувати й після смерті своїх творців (тобто бути безстроковими). Ця деперсоналізація різноманітних установ та рухів буде свідчити про те, що більшість групових інтересів громадян країни забезпечуються формальними засобами, мають певні інституції (правила гри) та не залежать від кон'юнктури політичного ринку.

В силу професійних інтересів нас цікавлять недержавні та громадські організації. Тому акцент зробимо саме на цьому продукті українського істеблішменту. На жаль, дуже складно зараз зазначити який-небудь суспільно-політичний або громадянський продукт, що не є авторською розробкою, зробленою «під когось», але деякі події свідчать про виникнення колективного продукту, який, мабуть, переживе своїх творців. Про це свідчить плеск громадської солідарності, представлений першими хвилями в 2008 р. – «...ініціатива «Дістали!», яка через «Маніфест

середнього класу» закликала всіх незадоволених 22 грудня 2008 року подудіти в клаксони автівок. Дуже скоро з цієї ініціативи сформувався рух «Третя республіка», який більше був схожий на ще одну партію, адже відверто проголошував боротьбу за владу. Внаслідок нещодавнього розколу в «Третій республіці» частина активістів спільно з автором Маніфесту Юрієм Романенком утворила новий рух – «Хвиля», – який ставить за мету системні зміни та «перезавантаження» Української держави.

Аналогічно в грудні 2008 року про себе вперше заявив громадянський рух «Ми-Україна», який за короткий час зібрав більше 700 активістів по всій Україні. Дрібні підприємці та офісні працівники, які об'єдналися, не мали жодного громадсько-політичного досвіду. Однак уже в лютому 2009 року їм вдалося провести успішну кампанію громадського тиску на владу з метою звільнення моряків-заручників з корабля «Фаїна». Надалі, рух «Ми-Україна» доклався до розробки інструментів захисту громадян від банківської сваволі, а також до вироблення перспективних програм розвитку України. В березні на основі оприлюднених в інтернеті «Революційних тез» заявив про себе всеукраїнський рух «Воля Народу», який поставив за мету реалізацію в Україні системних змін з метою утвердження громадського контролю за державною владою в Україні. «Революційні тези» стали програмними основами більше ніж для 30 ініціатив і організацій по всій Україні. Визнаючи необхідність розвитку громадянського суспільства та його контролю за державою, «Революційні тези» серед тактичних завдань окреслили необхідність спрямувати протестний революційний потенціал суспільства в конструктивне русло; необхідність пропаганди ненасильницьких засобів спротиву; поширення ідеї установчої влади народу та скликання установчих зборів; підготовки тексту нової Конституції України; розробки програм реформування та стратегічного розвитку України. Надзвичайного поширення досягло нове громадянське об'єднання «Захист», у якому постраждалі від банківського сектора громадяни згуртуватися для колективного відстоювання своїх прав. Необхідно відзначити, що «Захист» вже отримав численні

позитивні результати своєї діяльності, виражені в розв'язанні ситуацій конкретних людей» [7].

Безумовно, що світова фінансова криза стала тим поштовхом для українців, який заставив проявити свою активну позицію під гаслом «Так більше не можна жити!» та почати об'єднуватися. Це свідчить про стурбованість різних груп можливістю знайти засоби утриматися на достойному рівні життя (не йдеться про середній рівень, а хоча б не за межами прожиткового мінімуму). Але для життя суспільства це замало – необхідне формування групової психологічної установки на проектування свого життя та життя своїх дітей на значно більший відрізок часу, ніж на найближче сучасне протягом 3–5 років. Психологічний настрій населення у 2008 році свідчив про те, що життя в Україні стало гірше та складніше задля утримання на минулому життєвому рівні [див. 8]. Більше ніж 89 % громадян відповіли «так» на питання «Чи змінилася на гірше впевненість громадян у завтрашньому дні?» [див. там само]. У наступному, 2009, році на запитання «Коли почне покращуватися економічна та політична ситуація в Україні?» оптимістично відповіли 38 % відносно політичної ситуації та майже 35 % сподівалися на покращання в економічній площині у найближче майбутнє (тобто в наступні півроку чи 3 роки); песимістичні погляди були у 41 % громадян щодо політичного поліпшення та 43,6 % – економічного (відповіді «пізніше ніж 3 роки» та «ніколи не буде») [9]. Але значна кількість респондентів (20,5 % та 21,7 %) не змогла дати відповідь («важко відповісти»), не з приводу низького рівня освіти, а тому що, вочевидь, сучасний глобалізований світ, до якого причасна й Україна, настільки складно організований і залежний від багатьох несподіваних факторів, що прогнози робити важко навіть фахівцям-професіоналам. Мабуть, саме останні роки свідчать про наближення до переломного моменту в житті світу, так званої точки біфуркації, коли багаточисельні системні помилки в економічно-фінансовій і геополітичній структурах світу призвели до пошуку засобів перезавантаження цієї глобальної системи.

Саме тому вибагливість сучасного «виклику» – бездоганна робота над виходом з кризи елітарних професіоналів (цікаво, що українці до останнього більш оптимістично оцінювали політичну сферу, ніж економічну, тобто ефект надбання права вибору в 2004 році все ще діяв у психологічному просторі пересічного громадянина). На жаль, українські політики в останній час роблять кроки в протилежний бік. Це й неправові засоби припинення дії різноманітних політичних сил, що репрезентують себе як альтернатива правлячій; й розповсюдження офісів і штабів Партії Регіонів, які займають найвигідніші приміщення; й судові справи проти лідерів політичної опозиції, які викликають гидливість Заходу; й рейдерські захвати бізнесу тих, хто вже не має політичної влади і т. п.

Таким чином, українці знову зіткнулися з повторюванням ситуації 90-х рр. – черговий перерозподіл багатства країни неправовими засобами, що викликає відчуття «життя без майбутнього», бо воно не закріплене ніякими «правилами гри», ніякими звичаями та гарантіями. Звідси небажання встановлювати договірні відносини одних груп інтересу з іншими, бо індекс довіри один до одного постійно падає. Відомий російський економіст, завідувач кафедри прикладної інституційної економіки МГУ та член Ради при Президентові РФ зі сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства О. Аузан, який знедавна почав з'являтися й на вітчизняному ТБ як експерт з формування громадських інституцій, робить акцент на тому, що росіянин починає міркувати вже не менше як на 18 років наперед, як тільки дізнається, що у нього буде хлопчик [10], бо нехай поганий, але все ж працюючий військовий інститут потребує знайомств і коштів для «ухиляння» від нього. Україна не може хвалитися навіть працюючим військовим інститутом, але є добрі ознаки іншої культурної цінності – освіти, котра донині має високі пріоритети. Про це свідчать соціологічні дослідження, які з різних боків ставлять проблему надання якісної освіти. Причому, зростає стурбованість неможливістю надати якісну освіту своїм нащадкам (43,6 % відповіли «не маю можливості дати хорошу освіту») [11] з традиційною перевагою навчання у державних навчальних закладах (43,2 % респондентів) [12].

Цікаво, що суспільство все ж таки спрямовано на будівництво ринкової правової країни, бо найперспективнішими професіями названі юридична (52,8 %) та економічна (51,7 %). Більш того, в психологічному просторі громадян починає зростати ціна людського життя, яке повинно підтримуватися медициною (33,6 %) [13]. Ми можемо зробити оптимістичний висновок – українці орієнтовані на розвиток тих галузей, що мають високі пріоритети й у світових економічних держав-лідерів, хоча, на жаль, вони не орієнтовані на розвиток нано-технологій (вибір фундаментальних наук – фізики, біології, хімії, математики – це лише 6,4 % респондентів), бо розуміють, що тут повинна бути сильна підтримка з боку держави та довгострокові програми.

3) Засоби та органи насильства повинні бути під жорстким контролем громади та не підкорятися вузькому колу груп впливу.

Аналіз української специфіки – формування БАГів, котрі з'єднали політику з економікою без необхідної для розвитку країни модернізації [6] та стали тими впливовими групами, що визначають курс держави, – демонструє збереження патерналістських відносин між владою та народом. Уроки історії безапеляційно стверджують, що безконтрольне використання насилля державою завжди призводить до дешевої вартості людського життя. Тобто «тимчасове» звуження громадянських прав і політичних свобод призводить до згортання дорогих програм, що захищають наші права (адвокатура, судочинство, незалежні експерти, збір фактів та доказів і т. ін.) та підмінюють якість захисту на кількість «проведених справ» чи оптимістичних звітів, які можуть кожного з нас зробити злочинцем або крадієм [4]. На жаль, кримінальна хроніка демонструє поступово формування делінквентної (злочинної) поведінки із первинної девіації (відхиляюча поведінка, яка ще не є, по суті, кримінальною) саме з халатності правоохоронних органів, міліції, прокуратури, які не мають мотивації займатися складними пошуками, ретельним збором фактів, професійним удосконаленням. І це лише перший зріз державної праці.

Крім того, місцеві органи влади сприймаються мешканцями як регіональні феодальні барони, які прислуховуються до електорату тільки у період виборів, а після перемоги формують закритий елітарний клан наблизених, що ретельно замурує канали «зворотного зв'язку» та підготовлює фантастичні звіти щодо розтрачених грошей із бюджету. На питання «Якою мірою Ви впливаєте на місцеву владу?» майже 63 % респондентів відповіли, що вони зовсім не впливають на неї, та лише 0,3 % впевнені у своїй впливовості; ще менше впевнені у своєму впливі на центральну владу 72,4 % [14]. «Хто ж має цю владу, яка дає можливість виробляти державну політику України?» – на це питання українці відповіли так: найвпливовіші – це посада президента (44,2 % опитаних) та уряд країни (30,6 %); наступні – це коаліція (29,7 %), Верховна Рада (27,9 %), великий український бізнес (26,4 %) і навіть російський бізнес (13,9 %). Найменший вплив на державний курс справляють громадяни України – 31 % респондентів [15].

Чи можна стверджувати, що свідомість громадян залишається у межах патерналістських очікувань і не бажає встановлювати «зворотні канали» з владою? На щастя, багата історія нашого краю та й нетривалий, але дуже важливий, період незалежності, свідчать про інше. З історичних прикладів можна вказати такі факти: як наявність волелюбної установки в козаків; формування самостійної життєвої позиції в українських жінок, які мали свої власні гроші з врожаю на присадибній ділянці; попит життя Західної України в парламентських інституціях; відкритий і торговий менталітет приморських жителів, які мали попит життя у зоні порто-франко (тобто безмитної території, де у комерційних справах сам собі хазяїн та голова); рішучий і незламний характер шахтаря-металурга зі Східної України, якого запрошувала царська Росія як висококваліфікованого спеціаліста, який стояв у витоків важкої металургії. Цей перелік можна продовжувати. І, з цієї точки зору, ми знаходимося у більш вигідних умовах, аніж наш північний сусід – Росія. Навіть помаранчеві події 2004 року, хоча й не призвели до реальної

зміни еліти, але дали дуже цінний досвід громадянського обурення та впливу на існуючу владу.

Соціологічні дослідження також підтверджують наявність правосвідомості та бажання брати участь у політичних рішеннях. Адже більшість громадян (55 %) вважають, що практично всі дії влади повинні бути підконтрольні суспільству [16]. Більш того, загальна більшість (78 %) громадян готова брати участь у прийнятті державних рішень [16].

Ці настрої ростуть тим більше, чим більше падає довіра до влади та впевненість у її компетентності. Більшість громадян (майже 74 %) вважає, що українські політики можуть порушити закон у боротьбі з політичними опонентами [17]. Тобто ми маємо таке уявлення про політичну еліту: вона «не грає за правилами», САМА не виконує закон, САМА кожного дня руйнує інституції, котрі повинні організовувати громадян і надавати впевненість одному щодо дій іншого. Більше того, громадяни не вірять у компетентність своєї еліти, бо питання «У правильному чи неправильному напрямі розвивається Україна?» викликає стійку песимістичну відповідь.

Стрибок відчуття неправильного руху з'явився наприкінці літа 2008 р. (з 65,3 % до 81,8 % респондентів), коли хвиля світової кризи сильно вдарила по пересічному громадянину. На початку літа 2010 р. настроїв був позитивний і оптимістичний – лише 32 % вважали напрям неправильним. На нашу думку, це було пов'язано з розумінням того, що увесь світ теж повертається до того рівня, який був до кризи, але восени цього ж року настроїв громадян значно погіршився (54 %) та дійшов до 63,4 % песимістичного настрою навесні 2011 р. [18]. І це вже ніяк не світова криза, бо розумні уряди інших країн вже розпочали правильні заходи, спрямовані на згортання суспільства «безглузлого зверх-споживання» та переходу від «життя у борг» до більш економного життя. Такі негативні настрої характеризують ставлення громадян до тих дій, що здійснює влада, до тих заходів, котрі збільшують боргову яму країни.

Те, що ми маємо на сьогодні – це розуміння того, що існуюча політична еліта не відповідає вимогам сучасного

«виклику» та повинна поступово підкорятися громадянському контролю для того, щоб приймати рішення, керуючись загальнонаціональними інтересами, а не вузькогруповими. Що ж мають робити громадяни, куди крокувати? За думкою авторів, дії громадян і діяльність їх об'єднань можна визначити такими напрямками.

Крок № 1. Десакралізація влади. Вкрай необхідно крок за кроком встановлювати такі відносини між владою та суспільством, які будуть ототожнюватися з відносинами на ринку послуг: адвокат або перукар отримують кошти за певну працю, котра повинна задовольнити замовника цієї послуги. Так само повинно складатися з управлінським державним персоналом: ми самі утримаємо їх на кошти зі своєї власної кишені, сплачуючи кожного місяця податки, які використовуються не за призначенням. Адже зростання протестних настроїв, розуміння того, що влада повертається спиною до демократичних інституцій, збільшення підтримки опозиційних сил, що сидять за ґратами [див. 19] – свідчить про те, що влада сама себе обмежувати та розвінчувати не буде.

У напрямі десакралізації влади А. Аузан [10] пропонує дуже цікавий хід – знищити анонімність виплати прибуткового податку: кожного місяця кожен з нас нехай самостійно віддає цей податок на конкретні цільові програми, котрі може запропонувати сама влада. Таким чином буде складатися персональна історія взаємодій кожного з владою-поставником послуг. І буде складатися зовсім інше відношення до чиновників. Таке, що дозволить, у кінці кінців, відповідати пересічному громадянину, меру, прем'єр-міністру чи президенту в тій формі, що використовували німці Берліна щодо А. Меркель. На прохання канцлера Німеччини виділити спецлінію на автодорозі Берліна для швидкісного пересування з однієї зустрічі на іншу, не втрачаючи часу в автопробках, депутати міської ради відповіли, якщо пані-канцлер не бажає запізнюватися на зустрічі, вона повинна виїжджати значно раніше – як це роблять усі мешканці Берліна.

Здається, якщо кожен з нас щомісяця буде особисто віддавати свої гроші на конкретні справи, то дуже швидко

ми почнемо питати звіт у відповідального за цей проект чиновника: «Де мої гроші?»

Крок № 2. Починати об'єднуватися різноманітним соціальним групам знизу, перетворюючи дрібні приватні справи на загальнонаціональні програми розвитку. Вочевидь, що індекс спроможності домовлятися низький, але все ж аналіз ситуації доводить, що певний запас соціального капіталу в нас усе ще є. Наприклад, робітники великих промислових підприємств мають вищий, ніж середній, бал здатності до самоорганізації та колективних дій для захисту своїх прав (приблизно 3,5 бала), також відносно висока здатність у представників малого та середнього бізнесу (3,4 бала) [20]. Декілька нижчий бал мають активісти неурядових організацій, учителі та лікарі (3,3). Сумно, що представники великого бізнесу та роботодавці мають нижче 3-х балів здатності до об'єднання. Це ілюструє відсутність умов для встановлення «правил гри» та існування за принципом «людина людині вовк» і «кожен сам за себе». Вони не домовляються один з одним, а апелюють постійно до політичної влади – свого «даху» та здоров'я свого бізнесу ставлять у залежність від певної політичної сили. Тому переслідування бізнесу, який належав опозиційним силам – цілком логічна річ. Найнижчий рівень спроможності домовлятися належить пенсіонерам і селянам [20]. І це об'єктивно за умов життя селян і психологічних рис похилого віку.

Українці також мають високий рівень протестних настроїв, які вже ведуть їх на вулиці, до Банківської, на демонстрації [див. 19]. Але задля формування нижчого щабля громадянського суспільства потрібні також й позитивні настрої, які допоможуть робити конструктивні справи. Ті справи, що зможуть стати фундаментом задля подальшого створювання, задля формування стійких інституційних відношень. І саме тут нам потрібні загальнонаціональні цінності: цінність штучності життя, цінність освіти, цінність доброзичливості, цінність професіоналізму та високого стандарту будь-якої творчої сфери життя.

1. Маклін Дж. Громадянське суспільство: свобода у новому тисячолітті // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За ред. А. Карася. – Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 1999. – С. 10–20.

2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Заг. ред., кер. авт. кол. Ф.М. Рудич. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – С. 14.

3. Солонин Ю.Н., Кулакова Т.А. К гражданскому обществу через «PR» // Правовое гражданское общество России: перспективы / Под ред. В.Г. Маратова. – СПб., 2003. – С. 17.

4. Аузан А. Институциональная экономика для чайников / [Електронний ресурс] / А. Аузан // Режим доступу: <http://esquire.ru/auzan>

5. Дубровський В., Ширмер Я., Грейвс-третій У., Головаха Є., Гарань О., Павленко Р. Рушійні сили небажаних реформ: уроки українського перехідного періоду / [Електронний ресурс] / В. Дубровський // Круглий стіл «Рушійні сили реформ в Україні: від 1990-х до 2010-х» // Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua/u/publications/7b1764049c1e22233b97577f50a3988b.pdf>.

6. Верховодова Л.Т. Проблеми розвитку фінансово-промислових груп України. Україна: Формування основи для стабільного зростання. [Електронний ресурс] / Л. Верховодова // Меморандум про економічний розвиток. – 2004. – Т. 2. Світовий Банк // Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTUKRAINE/559521-1105315092779/20314071/1-103.pdf>.

7. Толкачов О. Громадянське суспільство в Україні: фікція чи провідник змін? [Електронний ресурс] / О. Толкачов // Режим доступу: <http://gurt.org.ua/articles/3261>.

8. Яким чином протягом минулого року змінилася упевненість громадян у завтрашньому дні? (динаміка, 2006–2008) / [Електронний ресурс] / Дослідження проведене соціологічною службою УЦЕіПД імені О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=196.

9. Коли почне покращуватися економічна та політична ситуація в Україні? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=448.

10. Аузан Александр. Есть ли у России шанс на модернизацию / [Електронний ресурс] / А. Аузан // Полит.ру // Режим доступу: <http://www.polit.ru/article/2011/02/14/auzan/>.

11. Чи маєте Ви можливість дати хорошу освіту Вашим дітям або онукам? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=337.

12. Які вищі навчальні заклади в Україні дають кращу освіту — державні чи приватні? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=268

13. Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=264.

14. Якою мірою Ви впливаєте на владу? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=441.

15. Хто має вплив при прийнятті політичних рішень? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=361.

16. Чи повинні прості громадяни мати реальний вплив на прийняття державних рішень? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=360.

17. Наскільки ймовірно, що українські політики можуть порушити закон у боротьбі з політичними опонентами? / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=449.

18. Події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі? (динаміка 2004–2011) / [Електронний ресурс] / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=66.

19. Протестні настрої громадян України / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. № 7–8. – С. 49–50.

20. Спроможність до самоорганізації / Дослідження УЦЕіПД ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 7–8. – С. 48.

Дмитро Неліпа

ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКРИМІНАНТНОГО ПІДХОДУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В ПОЛІТОЛОГІЇ

У статті висвітлено специфіку використання дискримінантного аналізу при проведенні системного аналізу політичних явищ і процесів. Виокремлено головні переваги та недоліки цієї технології математичного моделювання та наведено приклади її практичного застосування.

Ключові слова: системний аналіз, політологія, математичне моделювання, дискримінантний аналіз.

D.V. Nelipa. The practice of discriminant approach in system analysis in political science. The article highlights the specifics of the use of discriminant analysis during system analysis of political phenomena and processes. Main advantages and disadvantages of this technique of mathematical modeling have been described and examples of its practical application have been provided.

Keywords: systems analysis, political science, mathematical modeling, discriminant analysis.

Системний аналіз – це загальнонауковий метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні тих чи інших явищ або процесів за допомогою наперед визначеного алгоритму дій та на основі певних принципів, насамперед, принципу системності. В політології його історія розпочалась із другої половини ХХ ст., коли математичні моделі й інструменти для аналізу та прогнозування почали активно впроваджувати в процес прийняття політичних рішень. Загалом, моделювання як базова процедура системного аналізу може здійснюватися і без безпосереднього використання дослідником математики. Так, за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення науковець може створити віртуальний світ, у якому через побудову алгоритмів «якщо – то» проживатимуться проблемні ситуації. Водночас, у західній політичній науці математичне моделювання і до сьогодні залишається доволі популярним.

Його успіх ґрунтується на оперативності отримання інформації та універсальності, адже мовою математики можна описати практично будь-яке явище. В Україні, натомість, використання математичних технологій моделювання при проведенні системного аналізу поки не є достатньо поширеним. Відтак, метою даної статті є з'ясування суті та специфіки однієї з цих технологій – дискримінантного аналізу.

Дискримінантний аналіз – це технологія математичної статистики, що дозволяє досліднику виокремити та вивчити відмінності між двома чи більше групами об'єктів або процесів із врахуванням одразу кількох змінних. Його можна використовувати для розробки системи моніторингу та оцінки діяльності персоналу в державних чи недержавних структурах, голосувань депутатів законодавчих органів, з'ясування економічних відмінностей між регіонами країни, передбачення поведінки виборців та ін. Головними передумовами для проведення дискримінантного аналізу є наявність двох або більше груп і можливість виміру кількох змінних для визначення схожості чи несхожості цих груп [9, pp. 7–8].

Отже, головним призначенням дискримінантного аналізу є класифікація даних. За його допомогою можна визначити, які змінні найкраще розділяють об'єкти чи процеси, що досліджуються, на дві чи більше груп. Рішення про належність або неналежність до групи приймається на основі значення дискримінантної функції. Загалом, використання цієї технології здійснюється за наступним алгоритмом. Спочатку визначають значення дискримінантної функції для кожного окремого випадку. Це може здійснюватися одним із трьох способів: 1) стандартним – за допомогою включення у функцію всіх незалежних змінних (всі змінні вважаються дискримінуючими); 2) покроковим із включенням – на кожному кроці переглядаються всі змінні, в дискримінантну функцію включають ту, яка найкраще розділяє досліджувані об'єкти по групах; 3) покроковий із виключенням – в дискримінантну модель вносять всі змінні з подальшим виключенням тих, які найменше розділяють об'єкти дослідження. Після цього виявляють центроїди – середнє арифметичне значення дискримінантної

функції для кожної із груп. Врешті, значення дискримінантної функції для досліджуваного випадку порівнюють із центроїдами груп – значення якого центроїда найближче до досліджуваного значення, до тої групи й відноситься об'єкт [2, с. 163–164].

Окрім цього, дискримінантний аналіз можна використовувати й для виявлення властивостей або факторів, які об'єднують досліджувані об'єкти в наперед задані класи. Ці властивості називають «групуючими». В якості найпростішого прикладу для їх пояснення можна використати класифікацію автомобілів. Якщо їх поділити за класом на бізнес, середній та економ, такі властивості, як ціна, потужність, розхід палива тощо будуть групуючими, в той час як кількість коліс – спільною характеристикою для всіх класів. Або ж, «групуючою» властивістю може бути ставлення до тих чи інших цінностей (наприклад, наявність чи відсутність культури споживацтва) [5].

Автором дискримінантного аналізу вважають британського біолога Рональда Альмера Фішера. У своїй праці 1936 р. «Використання багатомірного аналізу в таксономічних проблемах» він детально описав специфіку практичного застосування цієї технології. Вчений ставив собі за мету отримання можливості для оперативної та зручної класифікації видів. Науковці на той момент уже мали механізми відмежування одних рослин від інших через спеціальну систему класифікації, однак Р. Фішер прагнув виокремити ті ознаки, які будуть одразу ж помітними та дозволять віднести нові виявлені рослини до того чи іншого виду [6, р. 359].

Одним із найяскравіших прикладів використання дискримінантного аналізу в соціальних науках є дослідження соціолога Фреда Провуста, проведене ще в 1979 р. Він виокремив параметри, за якими відрізняються багаті та бідні райони міст у тій частині Бельгії, де домінуючою мовою є датська. Вчений виділив шість змінних – середній дохід, рівень освіти, професія, забезпечення житлом, індекс соціальної та культурної участі, а також достатній рівень охоплення сферою послуг. На їх основі він порівняв дві групи територій, визначивши, чому ж саме вони настільки відмінні одна від одної [12].

Цілу низку досліджень політичних партій за допомогою дискримінантного аналізу провів і відомий політолог Кеннет Джанда. Наприклад, у статті під назвою «Наскільки добре поняття «регіон» може пояснити характеристики політичних партій?», написаній разом із Робертом Джиллісом, вчений висуває гіпотезу, що політичні партії у певному регіоні світу відрізнятимуться від партій, розташованих на географічно інших територіях. Загалом, науковці дослідили 11 параметрів для 147 партій із 53 країн і з'ясували, що політичні партії з одного регіону схожі між собою та є відмінними від партій із інших територій. Такий висновок є цікавим з огляду на те, що політичні партії, як правило, класифікують за іншими ознаками – ідеологією, організаційною структурою тощо. Більше того, вчені визначили і міру відмінності для цих параметрів, виразивши її у відсотках [8].

У статті «Структурування політичних розколів у посткомуністичних суспільствах: справа Чехії та Словаччини» автори Джефрі Еванс та Стівен Вайтфілд наголошують, що визначення джерел і причин та пояснення перебігу ідеологічних конфліктів у демократичних державах завжди були серед найважливіших завдань політології. Відтак, науковці ставлять собі за мету дослідити ідеологічний спектр політичних партій Чехословаччини загалом і двох окремих держав – Чехії та Словаччини – зокрема. Хоча спільне існування цих країн тривало понад сімдесят років, відмінності між політичними партіями, що утворилися та функціонують у них, є суттєвими. За допомогою технології дискримінантного аналізу вчені виявили, що політичні партії Чехії, насамперед, варто класифікувати на основі їх ставлення до Заходу. На противагу цьому, для словацьких партій ці питання не є настільки важливими. Виборці у цій країні більшою мірою зважають на те, якою є позиція політичної партії щодо етнічних прав угорців. Тобто вченим вдалось порівняти між собою політичні партії обох держав та виявити ті характеристики, які їх найкраще відрізняють [7].

Аналіз поведінки виборців і впливу їх соціально-економічних характеристик на результати голосування

здійснюють у своїй статті австралійські дослідники Роберт Стімсон, Род МакКреа та Тунг-Кай Ши. За допомогою дискримінантного аналізу науковці з'ясували відмінності між політичними партіями Австралії через вивчення характеристик їх прихильників. Було виявлено, що Австралійську лейбористську партію, Ліберальну партію, Державну ліберальну партію та Партію зелених підтримують виборці із середньостатистичними соціально-економічними характеристиками. Проте, у 2001 р. прихильниками першої здебільшого були мешканці бідних мультикультурних районів. Національна партія та Партія «Одна нація» змагалися за території зі схожими соціально-економічними характеристиками: багаті монокультурні та бідні й малоосвічені райони. Австралійські демократи одержали найбільше прихильників на територіях із відносно високим рівнем доходів та освіти [11]. На цій основі автори створили карти підтримки, які можна використовувати для прогнозування результатів наступних виборів.

Схоже дослідження було проведено і російською дослідницею О. Поповою. В статті «Групи підтримки «партії влади» в Санкт-Петербурзі та Ленінградській області» науковець застосовує дискримінантний аналіз для визначення ставлення однієї з категорій виборців – пенсіонерів – до роботи губернатора. В якості змінних було обрано такі індикатори: транспортна ситуація, комунальне обслуговування житлових будинків, забезпеченість опаленням та електроенергією, наявність телефонного зв'язку, наявність робочих місць у районі, стан шкіл і дитячих садків, якість роботи районної влади, стан поліклінік, організація медичної допомоги населенню, соціальний захист малозабезпечених, рівень злочинності. Аналіз продемонстрував, які з цих показників слугують для розмежування двох груп виборців серед пенсіонерів – тих, які підтримують губернатора, та тих, які підтримують не його [3].

Серед найновіших розвідок із застосуванням технології дискримінантного аналізу варто виокремити статтю турецької вченої Альтун Айсен під назвою «Проблема соціального відчуження в Європейському Союзі: дослідження

держав-членів». Вона зазначає, що політичні інституції ЄС уже доволі давно звернули увагу на соціальне відчуження та розробили відповідні програми боротьби з цим негативним явищем. Найбільш активно вони впроваджувалися в 2000–2010 рр. Водночас, у різних країнах-членах Європейського Союзу було досягнуто різних результатів. Відтак, науковець ставить собі за мету виявити схожі та відмінні риси у цих державах через вивчення показників соціального відчуження. Вона досліджує 27 країн-членів ЄС у зазначений період із використанням кількох технологій, у тому числі дискримінантного аналізу. Це дозволило їй з'ясувати, що у цьому контексті не слід розрізняти держав-засновників і держав, що приєдналися пізніше. Проблема соціального відчуження є спільною для всього Євросоюзу і групи країн необхідно виокремлювати зовсім на інших підставах [4].

Для кращого розуміння алгоритму проведення дискримінантного аналізу в рамках системного аналізу політичних явищ і процесів наведемо приклад його практичного використання. Для цього проведемо дослідження двох фракцій Верховної Ради України з метою визначення того, який з обраних факторів найкраще демонструватиме відмінності між ними. Якщо дискримінантний аналіз здійснюється в рамках системного дослідження, йому передуватиме підготовчий етап, на якому буде зібрано необхідні первинні дані. У протилежному випадку досліднику варто починати саме із цього.

Дані для нашого дослідження було отримано із офіційного веб-сайту Верховної Ради України rada.gov.ua [1]. У рубриці «Депутатські фракції» розміщується інформація про персональний склад фракцій та груп і, перейшовши за кількома гіперпосиланнями, можна одержати детальніші біографічні дані кожного з їх членів. Розглянемо для прикладу дві фракції із невеликою кількістю депутатів – фракцію Комуністичної партії України та фракцію Народної Партії у Верховній Раді України. Перша інформація, яку можна відразу ж отримати, це – дата народження народного депутата, стать, попереднє місце роботи та місце проживання. Зведемо ці дані у таблицю 1.

Вихідні дані

Фракція	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Стать	Місце роботи	Область проживання
1	2	3	4	5	6
НП	Баранов В.О.	1957	ч	орган державної влади	Запорізька
НП	Белоусова І.А.	1954	ж	навчальний заклад	Київ
НП	Ващук К.Т.	1947	ж	орган державної влади	Київ
НП	Герасимчук В.В.	1974	ч	підприємство	Київ
НП	Головченко І.Б.	1960	ч	підприємство	Київ
НП	Гривковський В.О.	1967	ч	підприємство	АР Крим
НП	Гринецький С.Р.	1957	ч	підприємство	Одеська
НП	Деркач М.І.	1949	ч	партія	Київ
НП	Довгий С.О.	1954	ч	безробітний	Київ
НП	Зарубінський О.О.	1963	ч	навчальний заклад	Київ
НП	Литвин Ю.О.	1968	ч	орган державної влади	Кіровоградська
НП	Павленко С.Г.	1956	ч	підприємство	Київська
НП	Рудченко М.М.	1951	ч	партія	Житомирська
НП	Сінченко В.М.	1949	ч	партія	Київська
НП	Терещук С.М.	1961	ч	партія	Черкаська
НП	Черній В.В.	1959	ч	орган державної влади	Вінницька
НП	Шаров І.Ф.	1961	ч	орган державної влади	Київ
НП	Шершун М.Х.	1951	ч	партія	Київ
НП	Шмідт М.О.	1962	ч	підприємство	Київ
НП	Шпак В.Ф.	1946	ч	підприємство	Київ
КПУ	Александровська А.О.	1948	ж	орган державної влади	Харківська
КПУ	Алексєєв І.В.	1960	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Бабурін О.В.	1949	ч	орган державної влади	Запорізька
КПУ	Бєвз В.А.	1953	ч	орган державної влади	Вінницька
КПУ	Волинець Є.В.	1978	ч	підприємство	Донецька
КПУ	Гайдаєв Ю.О.	1954	ч	орган державної влади	Київ

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
КПУ	Голуб О.В.	1967	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Гордієнко С.В.	1957	ч	орган державної влади	Полтавська
КПУ	Даниленко В.А.	1948	ч	орган державної влади	Сумська
КПУ	Дем'янчук В.О.	1970	ж	партія	Кіровоградська
КПУ	Кілінкаров С.П.	1968	ч	орган державної влади	Луганська
КПУ	Кравченко М.В.	1950	ч	безробітний	Чернігівська
КПУ	Лещенко В.О.	1938	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Мармазов Є.В.	1943	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Матвєєв В.Г.	1943	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Матвєєв В.Й.	1943	ч	пенсіонер	Миколаївська
КПУ	Найдьонов А.М.	1978	ч	навчальний заклад	Харківська
КПУ	Перестенко М.В.	1966	ж	підприємство	АР Крим
КПУ	Самойлик К.С.	1951	ж	орган державної влади	Київ
КПУ	Симоненко П.М.	1952	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Ткаченко О.М.	1939	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Храпов С.А.	1981	ж	партія	Дніпропетровська
КПУ	Царьков Є.І.	1974	ч	орган державної влади	Одеська
КПУ	Цибенко П.С.	1949	ч	орган державної влади	Київ
КПУ	Шмельова С.О.	1948	ж	підприємство	Київ

Для обробки зведених даних використовуватимемо пакет статистичного аналізу Statistica. Групуючою змінною виступатиме «фракція», а в якості факторів, що впливають на розподіл, – рік народження, стать, місце роботи та область проживання. Для з'ясування того, наскільки дані фактори розрізняють виокремлені нами групи (фракції), виміряємо лямбду Вілкса. Її можна визначити автоматично через уже закладену формулу в програмі

Statistica. Загалом, лямбда Вілкса може набувати значень від 0 до 1. Значення «0» свідчить про те, що за даною характеристикою групи повністю відмінні між собою, при «1» – за даною властивістю різниці між групами немає. У нашому випадку лямбда Вілкса дорівнює 0,67621, що дозволяє стверджувати, що визначені фактори мало дискримінують досліджувані дані.

При проведенні дискримінантного аналізу також визначають приблизне значення критерію Фішера F – «Прибл. F ». Як і лямбду Вілкса, його вимірюють за допомогою готових формул, закладених у програмному забезпеченні Statistica. Через визначення критерію Фішера з'ясовують, чи можна вважати вплив факторів, що досліджуються, значним. Тобто, цей показник демонструє відмінності між середніми значеннями змінних (кожного із факторів) для виокремлених груп. Для цього його порівнюють із табличним значенням – «контрольним», – яке наводиться в спеціальних довідкових таблицях. Для нашого випадку критерій Фішера дорівнює 4,7883. Відповідне табличне значення – 4,40. Оскільки $4,7883 > 4,40$, це свідчить про значний вплив. Якщо б, навпаки, табличне значення перевищувало отриманий у результаті дослідження показник, це означало б, що вплив фактора незначний.

Рівень значимості « p », або як його ще називають p -рівень, відображає, наскільки достовірними є отримані результати. Його також визначають за формулами, закладеними в програмному забезпеченні Statistica. У нашому дослідженні p -рівень дорівнює 0,003, що свідчить про те, що похибка даного аналізу не перевищує 0,3%. Достовірними вважаються такі дані, в яких p -рівень менший 0,05, тобто похибка не перевищує 5 відсотків.

Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2 для з'ясування того, які фактори, якою мірою та з якою точністю дискримінують заданий розподіл:

Лямбда Вілкса: 0,67621

Прибл. F (4,40)=4,7883

$p < 0,0030$

Таблиця 2.

Результати дискримінантного аналізу

	Лямбда Уїлкса	P
Рік народження	0,692962	0,325529
Стать	0,714436	0,140519
Місце роботи	0,848089	0,002777
Область проживання	0,869027	0,001641

Проаналізувавши дані, представлені у таблиці 2, приходимо до висновку, що із вказаних властивостей фракції найбільшою мірою відрізняються за роком народження депутатів, а найменше – за областю, де вони проживають. Водночас, саме останній фактор відображений найточніше.

Оскільки головною метою даного дослідження є суто демонстрація практичного застосування дискримінантного аналізу, інші дані, які потребували б додаткового збору, не використовувались. Однак, якщо б такий аналіз проводився з іншою ціллю, варто було б взяти до уваги ті фактори, які б значно сильніше дискримінували досліджувані дані, приміром – підтримку певних законопроектів, ставлення до тих чи інших політичних проблем, рівень доходів тощо. Для цього можна розширити сферу отримання первинних даних. Наприклад, розробити анкету, яку б заповнили депутати або їх помічники (а саме: щодо позицій із тих чи інших питань), проаналізувати їх податкові декларації, звернутися до політичних партій, які вони представляють, за більш детальними біографіями кожного члена фракції тощо. Можна, також, застосувати технологію Делфі (за відповідями експертів визначити ставлення депутатів до певних політичних проблем) або ж контент-аналіз їх виступів і промов. При проведенні реального системного дослідження усі ці та чимало інших технологій збору первинних даних допоможуть дійсно виявити відмінності між фракціями або дати відповідь на будь-яке інше питання, поставлене аналітиком.

Як і будь-яка технологія дослідження, дискримінантний аналіз має низку сильних та слабких сторін. Головною

Його перевагою є можливість використовувати декілька незалежних змінних для побудови цілісної моделі класифікації об'єктів [2, с. 163]. Цим він відрізняється від багатьох інших технологій математичної статистики, які потребують обов'язкового визначення залежності змінних. Така його властивість дозволяє класифікувати навіть ті об'єкти, які залишаються поза межами груп при застосуванні суто залежних змінних. Другою перевагою є те, що дискримінантний аналіз дозволяє дуже чітко розмежувати групи, оскільки враховуються одразу багато параметрів.

До недоліків можна віднести те, що використання цього методу потребує знань і вмінь роботи зі спеціалізованим програмним забезпеченням на зразок SPSS чи Statistica. Крім того, цю технологію неможливо опанувати через засвоєння теоретичних принципів її роботи. З одного боку, це можна вважати перевагою, однак, як правило, досягти успіху та правильно її використовувати можна лише через метод спроб і помилок. Тому багато політологів відмовляються від неї, вважаючи, що час, затрачений на опанування необхідних навиків, не виправдає отриманих результатів.

Підсумовуючи, варто зауважити, що дискримінантний аналіз, як і будь-яка інша технологія системного аналізу політичних явищ і процесів, має як переваги, так і недоліки, а тому її варто застосовувати, опираючись, насамперед, на її зручність та зрозумілість для дослідника. Відтак, дана стаття, присвячена висвітленню суті дискримінантного аналізу та прикладам його ефективного застосування, потенційно може стати основою для подальших наукових розвідок, зрештою сприяючи активнішому впровадженню одного із найбільш поширених методів західної політичної науки – системному аналізу – у вітчизняній політологічній дослідженні.

1. Депутатські фракції і групи; [електронний ресурс] / Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions.

2. Ахременко А.С. Политический анализ и прогнозирование. Учебное пособие / А.С. Ахременко. – М.: Гардарики, 2006. – 333 с.

3. Попова О.В. Группы поддержки «партии власти» в Санкт-Петербурге и Ленинградской области / Ольга Валентиновна Попова // ПОЛИТЭКС. – 2006. – Т. 2. – № 2. – С. 225–233.

4. Ayyen A.A. The Problem of Social Exclusion in the European Union: A Study for Member States / Altun Ada Ayyen // European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences. – 2012. – Issue 46. – P. 112–129.

5. Bindah E.V. The Effect of Peer Communication Influence on the Development of Materialistic Values among Young Urban Adult Consumers / Eric V. Bindah // International Business Research. – 2012. – Vol. 5, No. 3. – P. 2–15.

6. Daniels M.R. Notes on the Use and Interpretation of Discriminant Analysis / Mark R. Daniels, R. Darcy // American Journal of Political Science. – 1983. – Vol. 27, No. 2. – P. 359–381.

7. Evans G. The structuring of political cleavages in post-communist societies: the case of the Czech Republic and Slovakia / Geoffrey Evans, Stephen Whitefield // Political Studies. – 1998. – Vol. 46, Iss. 1. – P. 115–139.

8. Janda K. How well does «region» explain political party characteristics? / Kenneth Janda, Robin Gillies // Political Geography Quarterly. – 1983. – Vol. 2, No. 3. – P. 179–203.

9. Klecka W. Discriminant Analysis / William Klecka. – Newbury Park, CA: SAGE publications, Inc., 1980. – 72 p.

10. Montiel C.J. Social Representations of a Controversial Peace Agreement: Subjective Public Meanings of the GRP-MILF MOA / Cristina Jayme Montiel, Judith M. de Guzman // Philippine Political Science Journal. – 2011. – Vol. 32, Issue 55. – P. 37–72.

11. Stimson R. Spatially disaggregated modelling of voting outcomes and socio-economic characteristics at the 2001 Australian Federal Election / Robert Stimson, Rod Mccrea, Tung-Kai Shyy // Geographical Research. – 2006. – Vol. 44, Iss. 3. – P. 242–254.

12. Tacq J. Multivariate Analysis Techniques in Social Science / Jacques Tacq. – Newbury Park, CA: SAGE publications, Inc., 1997. – 432 p.

Ігор Черінько

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ УТВЕРДЖЕННЮ УКРАЇНИ ЯК ЄДИНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються ключові загрози українській державності, які перешкоджають подальшій консолідації українського суспільства та ефективному розвитку країни. Будучи тісно переплетеними з загрозами національній безпеці України, такі загрози впливають як із зовнішніх чинників, так і з неефективного управління з боку державної влади.

Ключові слова: *загроза, державність, територія, міграція, єдність.*

Igor Cherinko. The analysis of the threats for uniting Ukraine. *The present article deals with the main threats to Ukrainian statehood, which disturb the consolidation of Ukrainian society and effective development of Ukraine. Being interrelated with the threats to national security of Ukraine, such threats derive their origination from external factors as well as non-effective management of the state authorities.*

Keywords: *threat, statehood, territory, migration, unity.*

Формування України як єдиної держави є ключовим пріоритетом сучасного українського розвитку. Саме формування проблеми не може не викликати остороги, адже має під собою той факт, що Україна як єдина держава досі не сформувалася. Однак зрозуміло, що такий процес не є статичним, і його динаміка може сягати десятиліття.

Водночас формування України як єдиної держави щодним чином не можна пов'язувати з вирішенням проблеми соборності українських земель. Хоча останнє і є важливим фактором, який великою мірою сприяє утвердженню єдиної держави українців, однак таке ствердження зовсім не впливає з вирішення проблеми соборності українських земель. Крім того, чи можна вести мову про соборність українських земель у самому її гносеологічному значенні, а не в загальноприйнятому в науковому світі, коли станом на сьогодні кордони України не збігаються з її етнічними межами?

Формування сучасної української території відбулося у перше десятиріччя після завершення Другої світової війни, і хай там як, але саме завдяки радянській владі українська державна земля набула сучасних обрисів. Так, після того як на завершальних етапах війни в місті Мукачеві відбувся з'їзд делегатів народу Закарпаття, які одноставно висловилися за приєднання цієї території до Української РСР і в червні 1945 року було укладено радянсько-чехословацький договір про кордон, Закарпаття нарешті стало українським. На початку 1947 року було укладено аналогічний договір з Румунією, і, згідно з ним, Румунія визнала територіальні надбаня Радянського Союзу згідно до пакту Рібентропа-Молотова – передачу СРСР Бессарабії та Північної Буковини, які Румунія окупувала в грудні 1917 – січні 1918 років і листопаді 1918 року відповідно.

Кордон із Польщею був оформлений, фактично, в 1944 році, проте набув своїх остаточних обрисів у 1951 році, коли мав місце якщо не найбільший, то один з наймасштабніших у Європі мирних обмінів територіями. Полякам не вдалося на завершальних порах війни реалізувати прагнення відновити свою державу в Кордонах Речі Посполитої XVIII століття чи принаймні забрати Львів собі. Натомість і Сталін вирішив не дратувати поляків і не приєднувати Краків та Люблін до України, хоча цілком міг таке зробити. Крім того, сучасний українсько-польський кордон хоч і проходить по лінії Керзона, проте з значними відхиленнями на схід на користь Польщі. Спочатку було вирішено, що таке відхилення буде не більше ніж 5–7 кілометрів не на користь Україні, проте на практиці були ділянки, де такі відхилення сягнули чи не утричі більше. Після передачі Криму Україні в 1954 році, який, до речі, нам довелося відбудовувати за рахунок свого бюджету, піднімати з руїн війни та розвивати тамтешню інфраструктуру своїми силами, остаточно оформилася її сучасна територія.

Не будемо забувати, що так званий «День Соборності» – 22 січня 1919 року – не можна повною мірою вважати таким, адже на той момент велика частина території Західної України вже була окупована поляками, а через перманентні сварки між керівництвом УНР та ЗУНР на

Паризькій мирній конференції, куди, до речі, українська делегація взагалі приїхала без запрошення, нашим дипломатам не вдалося вибороти право хоча б на якусь незалежність. Навесні 1920 року уряд УНР уклав з поляками Варшавську угоду, яка взагалі обмежувала територію України приблизно вчетверо меншою за її нинішню територію площею та передбачала згоду України на передачу Галичини та Волині полякам [1]. То ж про яку таку соборність можна вести мову, коли той же самий уряд, що проголосив ту соборність, через рік від неї ж і відмовився на користь поляків?!

Румунія, що була доценту розгромлена у Першій світовій війні, без особливих зусиль окупувала наші Чернівці та Бессарабію. Окупацію останньої офіційно визнали, закріпили це положення в принизливій у цілому для Румунії Бухарестській мирній угоді держав Четвертного союзу [2], союзником яких, до речі, була Українська держава. Проте наші союзники по Брестському миру щось не дуже поспішили нам допомогти відібрати у ворога (і свого, і нашого) українську землю... А хай там як, проте саме твердою рукою Сталіна західні території України були повернуті їй назавжди.

Не можна однозначно критикувати українське підросійське минуле, згадуючи тільки погані сторінки російського впливу на Україну. Існують теорії, зокрема міркування авторитетного вченого академіка Пахомова, що українцям взагалі не потрібна своя держава, оскільки їм завжди краще жилося будучи керованими згори [3]. Юрій Пахомов припускає, що не завадило б нам відпустити галичан і областями увійти до складу Росії [4], де нас, до речі, чекають, за твердженням відомого російського політика Володимира Жириновського, у якості Одеського та Київського федеральних округів [5]. Але якщо ми вже обрали шлях незалежності, то нам треба стверджуватися державою без зайвого радикалізму та рішучого приниження одних частин України іншими.

Зрозуміло, що західна частина України, яка тяжіє до націоналізму та стала реально українською, фактично, лише в 1945 році, є відмінною від східної частини України. Натомість суттєвих розмежувань між західними і східними українцями насправді немає, і будь-які балачки щодо

двох Україн та розколу є штучно надуманою демагогією. Потрібно лишень шукати такі ініціативи, які б об'єднували Україну й далі цементували її як державу, а не навпаки роз'єднували, й елементарне невиконання владою взятих на себе зобов'язань щодо формалізації статусу російської мови під приводом того, що «ми ж єдина держава», вселяє радше ненависть як до ідеї такої державності, так і до самої влади, аніж любов і гордість за Вітчизну.

Будемо свідомі того, що загрози становленню України як єдиної держави не є тотожними загрозам національній безпеці України, оскільки друге є більш широким поняттям. Загрози національній безпеці України включають в себе загрози єдності України, натомість ними не вичерпуються. У той же час є такі фактори, які можуть, у принципі, не становити загроз національній безпеці нашої держави, натомість перешкоджати її консолідації. Зупинимося на перетині цих двох категорій загроз.

На разі Україна переживає засилля нелегальних мігрантів, і боротися з цим явищем можна лише посиливши, причому доволі суттєво, кримінальну відповідальність за порушення міграційного законодавства до України. Причому, з цього можна отримати неабияку користь, адже відповідальність може полягати у тривалих примусових роботах – на вугільних шахтах, підприємствах шкідливого виробництва тощо – на цілком або майже цілком безоплатній основі. Не можна драматизувати описану ситуацію, адже кожна країна має свої традиції і закони, які інші держави мають поважати. Наприклад, у США, в 26 штатах, є «закон про три злочини», згідно з яким, особа, яка скоїла два будь-яких злочини, втретє отримує довічне ув'язнення [6]. Наприклад, у штаті Каліфорнія людину, яка вкрала клюшку для гольфу, посадили довічно, адже цей бідолаха був до того двічі судимий [7]. Така ж сама доля, і з тих же причин, спіткала й американця, який украв з магазину відеокасети на суму кілька десятків доларів [8]. У Саудівській Аравії, наприклад, було відрубано голову особі лише за те, що вона своїми словами образила Коран [9]. То ж засудження злісних нелегальних мігрантів, які інакше ляжуть мертвим вантажем на український і без того скромний бюджет, до семи-дванадцяти років робіт на

вугільних шахтах чи уранових копалинах, не буде жорстким покаранням.

У той час, коли знову чуто про російську загрозу суверенітетові України, румунську дилему чи якусь там американську загрозу, зовсім мало чути про ту державу, яка якраз на сьогодні може реально загрожувати територіальній цілісності України – Туреччину. На разі, на хвилі економічного піднесення, у цій державі як ніколи посилюється дух пантюркізму, і його вираженням є, в тому числі, піклування про братні народи за кордоном.

Виправляючи суворий вчинок режиму Сталіна, який полягав у виселенні татар з Криму (дарма що ті самі прийшли в XIII столітті з мечем на нашу землю, забрали в ясир-рабство силу-силенну наших синів і дочок, тисячі дітей лишили без батьків, а сотні козаків посадили на палі...), Україна на сьогодні має майже півмільйонну етнічну групу кримських татар, які, до того ж, компактно проживають на території Кримського півострова. Плани Туреччини щодо цієї території України відомі з давніх-давен, а нині деякі російські політологи всерйоз припускають, що Крим протягом наступних двадцяти п'яти років відійде Туреччині [10].

Звичайно ж, зараз такі твердження видаються радше сміхотворними, натомість враховуючи динаміку демографічних процесів у Криму, щодо сміхотворності таких заяв вже виникають серйозні сумніви. Оскільки служба в турецькій армії є почесним обов'язком кожного громадянина Туреччини, і без військової служби за плечима в цій державі, так само як і в Ізраїлі, влаштуватися на роботу і взагалі отримати яку-небудь повагу в суспільстві просто нереально. Фінансових ресурсів у Туреччині ані на армію, ані на флот теж не шкодують. Туреччина має нині боєздатну армію чисельністю 700 000 бійців та флот, удвічі потужніший за Чорноморські флоти України та Росії разом узяті (при тому, що Босфор і Дарданелли знаходяться під контролем Анкари, і турки ладні в будь-який момент передислокувати свої сили в потрібну акваторію). Враховуючи недолугий стан сучасної української армії, її майже чотирихкратну поступку в чисельності турецькому війську, а також той факт, що Туреччина завдяки своїм АЕС на сьо-

гідні викликає серйозні підозри щодо власних ядерних амбіцій, які їй, загалом, жодна країна світу не зможе перешкодити реалізувати в разі твердого курсу держави на ядерний статус, можна цілком прогнозувати, що у разі збройного протистояння між Україною та Туреччиною за Крим територія нашої держави зменшиться.

Туреччина має добрий досвід створення Турецької Республіки Північного Кіпру через «тимчасове» введення військ на Кіпр у 1975 році. Тоді турки під виглядом захисту своїх співвітчизників ввели на Кіпр війська, натомість вони досі там знаходяться й існування двох Кіпрів вже є об'єктивною реальністю. Не завадило цьому навіть приєднання Кіпру до Євросоюзу. То ж будь-яка провокація у Криму може обернутися введенням туди турками своїх військ під виглядом захисту татарського населення. Такою провокацією може бути позбавлення Криму автономного статусу, масові заворушення в Криму, спровоковані іноземною розвідкою (тією ж турецькою, наприклад), реінкарнація поглиблення співпраці України з блоком НАТО з перспективою на вступ туди.

Однак тут потрібно мати на увазі, що допоки у Криму знаходиться Чорноморський флот Росії, навряд чи третя держава зможе ввести туди свої війська. Крім того, допоки в Криму є російські кораблі, росіянам не так важливо, кому належить той Крим – Україні чи самій Росії – й здійснювати будь-які провокації щодо Криму, як то було в 90-ті роки, чи вводити туди війська тим більше під виглядом захисту своїх громадян (власників російських паспортів) у Криму Росія не буде. Не можна однак сприймати певні етнічні групи в Україні як п'яту колону української державності, однак сліпо йти на поведи їхніх керівних органів та Ради Європи, яка на сьогодні будь-які, навіть здорові спроби навести порядок у сфері етнонаціональної політики з метою знешкодження підривної діяльності, керованої із за кордону, такої як приниження національних меншин визначає як зраду національних інтересів держави.

Не можуть не викликати занепокоєння провокативні настрої, що мають місце в Румунії щодо її історичної спадщини та статусу деяких українських земель. Україні слід жорстко реагувати на офіційному рівні на заяви будь-яких

політиків Румунії щодо приналежності Одеси та Чернівців Румунії та вимагати від уряду Румунії штрафних санкцій щодо осіб, які вдаються до таких заяв, чим порушують головний принцип заключного акту Гельсинського саміту НБСЄ – недоторканність повоєнних кордонів. У той же час мусимо пам'ятати, що питання про майбутнє членство України в ЄС голосуватиметься і в румунському парламенті... Реабілітація фашистських злочинців у Румунії та трактування ганебної участі цієї держави у Великій Вітчизняній війні як героїчні зусилля щодо «визволення» Північної Буковини та Бессарабії від більшовизму, в принципі, є загрозою національній безпеці України. З огляду на це, українцям в цілому не слід торкатися питань щодо перегляду результатів Другої світової війни, і брати в цьому відношенні приклад з Росії, яка на офіційному рівні вважає ревізіонізм результатів подій 1939–1945 років загрозою, оскільки це призводить до поширення фашистських ідей у Європі [11]. Необхідно усвідомлювати, що чим більше ми занурюватимемося у відбілювання та всесторонню історичну реабілітацію воїнів ОУН-УПА, дивізії СС Галичина, пошук нових і нових прорахунків червоноармійців під час Великої Вітчизняної війни, які б можна було видати за злочини, тим більше ми ризикуємо чути з усіх боків провокативні заяви щодо зазіхань на нашу територію.

Потрібно враховувати і те, що, як свідчить історія, територіальні зазіхання можуть траплятися одночасно від кількох держав, як то було з Чехословаччиною після Мюнхенської наради 1938 року, та у разі висунення однією з описаних вище країн територіальних претензій до України, чи практичного впровадження військових засобів щодо «захисту свого населення» на нашій території, інша держава, що потенційно може претендувати на наші землі, може зробити те ж саме, можливо, навіть за попередньої домовленості між ними в закритому порядку. Проте чисельна армія Україні не потрібна, необхідна просто сильна армія.

Враховуючи вищезазначене, напрошуються доволі непрості висновки.

Таку колоритну націю як українці і таку строкату державу як Україна не може об'єднувати лише одна мова. Крім того, надання певним мовам статусу регіональних е,

звісно ж, слухним і політично грамотним рішенням, однак не є вирішенням проблеми допоки російська мова не стане другою державною, а не стоятиме в одному рядку з угорською та словацькою мовами, популярними лише в одній області – Закарпатській, румунською мовою, так само популярною лише в одній, максимум двох областях, якими є Чернівецька й Одеська, та кримськотатарською мовою, якою компактно користується відповідне населення Автономної Республіки Крим (адже татари Донецької області, яких там достатньо багато, наприклад, належать до волзьких татар, а не до кримських, і мова в них є відмінною). Спекуляції щодо «продажу України», «русифікації» тощо мають стати долею маргінальних політичних партій, підтримка яких не може бути високою за умов політично свідомої нації.

Замість того, щоб вести дискусії про зменшення кількості областей і скасування кримської автономії, необхідно радше рухатися в бік подальшої федералізації України. Сильні регіони, з власною регіональною елітою та вибудованою системою управління є запорукою як внутрішньо-економічного успіху України, так і її авторитету на світовій арені.

Не можна сприймати такі явища як федералізація України та її двомовність як перший етап розладу та подальшого розпаду Української держави. Адже сильною та єдиною є не та держава, яка силоміць тримається згори, де мільйонам людей насаджується чужа для них мова під приводом, що вона є державною, а ті, хто не хочуть нею спілкуватися кожного дня і кожної години – просто манкурти та вороги, не та держава є сильною, де влада з метою демонстрації своєї загальнонаціональної діяльності через п'ять хвилин після виборів забуває про свою передвиборчу платформу, а та держава є сильною, де враховуються інтереси населення за його регіональним фактором й шануються переконання великих соціальних груп.

Непорушність повоєнних кордонів є головним принципом не тільки Гельсінського акту, а й сьогоденної європейської політики. Однак це зовсім не означає, що Україні не треба піклуватися про своїх співвітчизників за кордоном, які в сусідніх державах активно подають себе під час

перепису населення як представників титульної нації своєї держави у великій кількості своїй, але дуже рідко записуються в українці. Чому, наприклад, у Польщі на момент кінця 80-х рр. налічувалося до чотирьохсот тисяч українців, а через двадцять років всього лише – під сорок тисяч? Нікуди вони не поділися, просто записалися в поляки. У Росії є близько тридцяти мільйонів чоловік з гіпотетично українськими прізвищами, однак навіть і кожен десятий з них не вважає себе українцем. Можна замислитися над тим, наскільки зворушливо ті ж самі угорці піклуються про своїх співвітчизників у Трансільванії та інших регіонах, які належать до сусідніх держав, а наша культурна політика за кордоном якщо і є помітною, то радше сприймається як щось декоративне, а не живе.

Необхідно пам'ятати сумні уроки Франції та Німеччини, де, без сумніву (навіть вже для самого уряду), через 20–30 років мусульманське населення матиме перевагу над корінними мешканцями. При цьому слід усвідомлювати міфологемність того, що в Україні на сьогодні живе близько 45 000 000 чоловік, оскільки за роки незалежності з України виїхало майже 7 000 000 осіб за кордон, хто на ПМЖ, а хто в пошуках гідної роботи. Відомою є аксіома – населення є стільки, скільки його вимагає економіка, і в Україні аж ніяк не сорок п'ять мільйонів, а значно більше. Складно стверджувати, скільки разом з нелегалами зараз проживає в нашій державі людей, однак не буде помилковим припускати, що така кількість близька до п'ятдесяти мільйонів осіб. Україна нині є чи не третьою державою світу, після Німеччини та США, за кількістю нелегалів на душу населення та в цілому, й особливістю міграції до України є фактично повна відсутність соціалізації мігрантів і небажання їх щодо пристосування до умов українського суспільства та перейняття елементарних правил європейської шкали цінностей. Нерідко мігранти живуть своїми закритими кланами, керуються ледь не печерними порядками і не ставляться до оточуючих їх українців вороже лише тому, що таких просто більше. Крім того, кількість нелегальних мігрантів до України прямо пропорційна зростанню матеріального рівня життя населення в нашій державі, і нині є величезна армія осіб, які

не сприймають Україну як перевалочний пункт, щоб дістатися до Європи, а як кінцеву мету своєї подорожі. Україна ніколи не ствердиться як єдина держава, допоки кожен десятий мешканець нашої країни буде вважати, що кровна помста це нормально, а дівчина не може виходити з будинку сама, без супроводу старшого брата...

Активна антиросійська риторика є згубною для України, оскільки призведе до повної ізоляції нашої держави на міжнародній арені й, зокрема, у плані її найближчого оточення. Бути рівновіддаленою від Заходу та Сходу Україна не зможе, і будь-які концепції так званої «багатовекторності», різних собі «містків між заходами і сходами» є нічим іншим як звичайнісінькою демагогією, і заведуть Україну в глухий кут. Якщо ми не відповідаємо європейським критеріям і в ЄС для нас дорога закрита, потрібно шукати перспективи на Сході, а їх там не так мало, як це описують галицькі словоблуди.

І, насамкінець, надзвичайно важливим фактором є професійна діяльність українських спецслужб і, в першу чергу, Служби безпеки України, яка на сьогодні має статус правоохоронної структури з особливим статусом. Покликанням таких органів є захист української державності від підривної діяльності іноземних спецслужб і злочинних терористичних утворень. Якщо українських високопосадовців будуть використовувати їхні заокеанські «друзі» й аналогічні «партнери» з держав ближнього зарубіжжя задля провокативних заяв на адресу сусідніх з Україною держав, а вітчизняний інформаційний простір буде знаходитися під впливом розвідувальних органів іноземних країн, Україна не зможе консолідовано розвиватися.

1. Підлужський Олекса. Нереалізований шанс // Дзеркало тижня. – 2010. – 24 квітня. – № 16.

2. The Treaty of Peace Between Romania and the Central Powers. Signed at Bucharest, May, 1918.

3. Советник Азарова заявил в Москве, что украинцам не нужно собственное государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/uchenye-ukraincam-ne-nuzhno-sobstvennoe-gosudarstvo.html>

4. Пахомов Юрий. Украина только выпендрож демонстрирует [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr.ua/daily/300611/287688/>

5. Владимир Жириновский: Украину поделят на два округа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/news/8376/>

6. О позиции России на 66-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dmo.nsf/66d11ad1c1bc0a7bc32576790039c04a/b1d0994f63c95f86c32578ce0039986b!OpenDocument>

7. Campbell Duane. Three strikes and you're out – Human rights, US style: As Americans shrug off criticism of Camp X-Ray, thousands of their countrymen suffer cruel but all-too-usual punishment // The Guardian. – 2002. – 26 января. – № 3.

8. Закон «трех ударов» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://best-ukraine.com.ua/index.html?go=599>

9. Greenhouse Linda. Justices Uphold Long Sentences In Repeat Cases. – New York Times. – 2003. – 6 марта. – А1.

10. В Саудовской Аравии мужчину публично казнили за колдовство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/abroad/v-saudovskoj-aravii-muzhchinu-publichno-kaznili-zakoldovstvo.-video.htm>

11. Крым отойдет Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlasti.net/news/59083>.

Тетяна Андрущенко

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Аналізується роль національних держав у розв'язанні локальних і регіональних цивілізаційних конфліктів; автор стверджує, що вирішення міжнародних конфліктів, а відтак і основний зміст радикальних суспільних перетворень, повинні полягати в тому, щоб новостворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізованого розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних взаємозв'язків глобального суспільства, не втрачаючи при цьому власної неповторності.

Ключові поняття: людина, суспільство, культура, цивілізація, держава, цінності.

T. Andrushchenko. The role of national states in civilizational conflict. The role of national states in solving local and regional civilizational conflicts is being analyzed; author argues that the resolution of international conflicts, and thus the essence of radical social transformations must be to be to the newly created nation state came into the mainstream whole civilized development and organically joined the system of economic and political relationships of the global society, without losing its own uniqueness.

Keywords: people, society, culture, civilization, the state, values.

До важливих факторів успішної політичної модернізації, збереження міжцивілізаційного балансу належить ефективне функціонування національної держави, місце та значення якої постійно переосмислюється науковцями, трансформується в умовах глобального світового порядку. В системі локальних цивілізацій національна держава виступає як частковий вияв конкретних цивілізацій.

Сама ідея національної держави в політико-філософських концепціях виникає як доповнення до ідеї правової держави. Захищаючи територіальну єдність і політичну цілісність, національна держава водночас захищає інтереси приватної особи, її політичні й економічні права та свободи. Як слушно підкреслює польський політолог Т. Жиро, народ і національна держава належать до реалій сучасності, тому й усі новітні концепції політичного розвитку повинні враховувати такі історичні факти. В рамках національної держави виникають і неухильно розвиваються цінності громадянського суспільства, національної політичної культури. Національність дає людям спільну ідентичність, яка дозволяє їм сприймати себе як тих, хто гуртом формує свій світ [1, с. 43]. Національна держава не обмежується лише певною територією й населенням. Це складне поняття, наповнене ціннісним і цивілізаційним змістом, що включає історичну пам'ять, національну політичну культуру, норми поведінки та мислення консолідованої спільноти людей. Саме національна держава знаменує вихід народу на арену світової історії, його здатність до творення загальнозначущого у глобальному політичному процесі.

У вітчизняній політичній науці сформувалася думка про те, що в контексті основних тенденцій глобалізації та забезпечення сталого розвитку за національною державою зберігаються центральні позиції й переваги у вирішенні таких завдань, як: національна безпека, включаючи боротьбу з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; надання соціальних послуг; регулювання ринку; контроль над видобутком природних ресурсів; регулювання міграційних потоків; розв'язання міжетнічних суперечностей тощо. На відміну від ізоляціонізму та наступального інтвенціонізму, адекватною реакцією національних держав на виклики глобалізації є їх активна участь у регіональному й глобальному інтеграційному процесах, стверджує дослідниця І. Алексеєнко. Єдиною ж можливістю зберегти власну роль і позиції у світовій політиці є створення урядами суверенних держав транснаціонального світопорядку в умовах активізації інтеграційних процесів, що посилюють прозорість кордонів, формування глобальної системи фінансів і економіки, активної участі у міжнародному співробітництві [2].

Таке ж важливе значення надає національним державам Генрі Кісінджер, який вважає, що після кінця біполярного світу, на місце якого приходять мультиполярна міжнародна система, центром міжнародної політики знову стануть нації. Перед обличчям безлічі центрів сили (США, Європа, Росія, Китай, Індія і т. д.) та при відсутності потужного ідеологічного конфлікту двох головних силових блоків, міжнародна система буде, можливо, визначатися, з одного боку, «дробленням», з іншого – глобалізацією. Але, схоже, Кісінджер не врахував найважливішого нового фактора – впливу воєнничого ісламізму й нового виду воєн – терористичних, яким стара система окремих держав навряд чи може протистояти. Адже на ХХ століття теж покладалися надії, що це буде час спокою та миру. Прийдешня епоха може виявитися не часом національних держав, а саме часом цивілізаційних конфліктів [3].

Сучасний процес «розмивання» суверенітету національної держави не може не позначитися на змісті світового порядку, для якого національна держава була опорою більше двохсот років. З одного боку, інтернаціоналізація

політичного та економічного життя унеможлиблює ефективне демократичне управління в межах кордонів окремої держави. З іншого боку, росте розчарування громадян у можливостях традиційних демократичних систем, що не забезпечують необхідне представництво й захист інтересів локальних спільнот у масштабі держави та цивілізації. Отже, глобалізація, поширюючи демократичний спосіб життя на весь світ, пред'являє нові вимоги до самої національної держави та в результаті змінює її.

Оскільки після другої світової війни на зміну традиційній територіальній імперії прийшов «новий транснаціональний імперіалізм», усе більшого значення набувають націоналістичні рухи в різних країнах, котрі спираються на власний «культурний націоналізм», що випливає з «місцевих інтересів», і призводить до культурного утвердження, незалежності та відродження різних народів (як це видно з прикладів Китаю, ісламських країн, Сінгапуру, Японії, Австралії та ін.).

З позицій національної ідентичності з'являється можливість говорити про феномен «індигенізації другого покоління» (термін Р. Дора), коли у тій чи іншій країні з'являється покоління націоналістів, що спочатку були маргіналізовані (вестернізовані), а потім повернулися до власної культури (Мухамед Алі Джина, Гаррі Лі, Соломон Бандаранаїке) [4, с. 135]. Саме націологічне бачення призводить до аргументованої критики вченим лідерів тих незахідних країн, котрі «бундючно вважають, що можуть кардинально перекроїти культуру своїх країн» і витворюють згубний для людини, нації та держави феномен «культурної шизофренії» [там само, с. 119, 149–162, 237].

Хоча ще до виникнення теорії «зіткнення цивілізацій», а саме в 1977 р., американські вчені дійшли висновку, що етнічні відмінності є одним з найважливіших джерел масштабних конфліктів усередині держав і що вони часто є основною причиною війн. Про зростаючий тиск політизованих етнічних домагань з їх можливими легітимаційними та делегітимаційними наслідками для будь-якого суспільства й політичного режиму попереджав і Дж. Ротшильд. Його послідовник А.П. Брасс взагалі вважає, що етнічність і націоналізм, міжетнічні й сепаратист-

ські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру та стабільність сучасних держав [5, с. 5]. Аналогічної точки зору дотримується й українська дослідниця О. Кривицька. Вона припускає, що «етнічний фактор не лише не втратить своєї ролі в суспільному житті народів, а, навпаки, перетворившись на засіб політичної боротьби, посилить своє значення» [6, с. 47].

Дуже важливим методологічним зауваженням до цивілізаційного підходу є те, що етнічність, як фактор конфліктів, повинна б була з часом нівелюватися на тлі зростання глобальних цивілізаційних розколів. Проте класифікація держав, яка запропонована С. Хантінгтоном у межах цивілізаційної парадигми, дає пояснення варіативності значення етнічних і культурних розбіжностей, що демонструють сучасні країни.

Згідно з його версією, у роки «холодної війни» країни спілкувалися з наддержавами як союзники, сателіти, залежні, нейтральні й неприєднанні держави. Після закінчення «холодної війни» держави встановлюють зв'язок з цивілізаціями як країни-члени (member states), серцевинні держави (core states), самотні (lone states), «розколоті» (cleft states) і «розірвані» (torn states) країни.

Країна-член повністю ідентифікує себе з однією цивілізацією (наприклад, Єгипет – з ісламською цивілізацією, Італія – із західноєвропейською) [4, с. 202]. Цивілізація може включати в себе людей, які хоча і беруть участь в ній, але живуть у державах, де переважають члени іншої цивілізації.

У цивілізації завжди є одне або кілька місць, які її члени вважають основним джерелом (або джерелами) культури даної цивілізації. Ці джерела часто розміщені всередині *серцевинної держави* (або декількох серцевинних держав) даної цивілізації. Кількість серцевинних держав, їхня роль змінюються від цивілізації до цивілізації та в часі. С. Хантінгтон вважає, що православна (російська) цивілізація має домінуючу державу, інші держави-члени, а також пов'язаних з цією цивілізацією людей, котрі проживають у країнах, де переважає населення іншої цивілізації («близьке зарубіжжя» Росії) [там само, с. 202].

На Заході історично завжди було по кілька серцевинних держав. На сьогодні нараховують два ядра: Сполучені Штати Америки та франко-германське в Європі. Великобританію вважають додатковим центром. У Латинській Америці, Африці, ісламських країнах, в рамках підходу, що досліджується, серцевинних держав немає. Частково це пояснюється імперіалістичною політикою західних держав, що поділили між собою Латинську Америку, Африку, Близький і Середній Схід.

Згідно з більш пізньою класифікацією С. Хантінгтона, що була запропонована ним із врахуванням потужності держав у рамках цивілізаційного поділу, єдиною наддержавою залишаються США. Далі йдуть найважливіші регіональні держави – кожна з них відіграє домінуючу роль у своєму регіоні. Потім – група країн, які С. Хантінгтон називає другорядною регіональною силою. До них належать: Великобританія відносно Німеччини та Франції в Європі, Україна відносно Росії, Японія та В'єтнам відносно Китаю, Пакистан відносно Індії, Австралія відносно Індонезії, Саудівська Аравія відносно Ірану, Єгипет відносно Ізраїлю й Аргентина відносно Бразилії. Нарешті, четвертий рівень – це країни, які не увійшли до перших трьох груп [7].

Такі країни часто можуть набувати ознак самотньої країни, або держави-одинака. У *самотньої країни* відсутня культурна спільність з іншими суспільствами. Прикладом такої держави є Японія. Ніхто не ділить з нею її неординарну культуру, навіть японські емігранти в інших країнах, які нечисленні й не піддаються асиміляції (прикладом є японо-американці) [4, с. 205].

Майже всі країни внутрішньо різномірні й мають дві чи більше етнічних, расових і релігійних спільнот. Чимало країн поділені настільки, що відмінності й конфлікти між цими угрупованнями відіграють значну роль у політиці цих держав. Якщо відмінності надто великі, вони можуть спричинити масове насильство та загрожувати існуванню країни. Така загроза і рухи за автономію або відділення виникають тоді, коли культурні відмінності співпадають з географією розселення. Якщо культура та географія не

співпадають, збіг може бути досягнутий шляхом геноциду або вимушеної міграції.

Країни з особливими культурними групами, які належать до тієї ж самої цивілізації, можуть перетворюватися на глибоко розрізнені з реальною (Чехословаччина) або можливою сецесією (Канада). Однак імовірність з'явлення глибоких розколів вища у «розколотих» країнах, де значні групи населення належать до різних цивілізацій. Розділення, що супроводжують їхню напруженість, виникають, коли більше угруповання, що належить до однієї і тієї ж цивілізації, намагається перетворити державу на власний політичний інструмент, а свою мову, релігію та символи – на державні. Подібні спроби здійснювали індуси, сингальці й мусульмани в Індії, Шрі-Ланці та Малайзії [там само, с. 207].

У «розколотій» країні основні групи, що належать до двох або більше цивілізацій, немов заявляють: «Ми різні народи і належимо до різних місць». Сили відштовхування розколюють їх на частини, їх притягають до цивілізаційних магнітів інших суспільств. «Розірвана» країна, навпаки, має одну пануючу культуру, яка співвідносить її з однією цивілізацією, але її лідери прагнуть до іншої цивілізації. Вони, немов би говорять: «Ми – один народ, і всі разом належимо до одного місця, але ми хочемо це місце змінити». На відміну від людей із «розколотих» країн, люди з «розірваних» погоджуються з тим, хто вони, але не погоджуються з тим, яку цивілізацію вважати своєю [там само, с. 209].

На думку С. Хантінгтона [2, с. 243–244] і значної кількості вітчизняних дослідників, найважливішою в глобальному масштабі «розірваною країною» є Україна. Питання приналежності України до Заходу чи Сходу, основне для української історії, що зникло після перемоги комунізму, який запозичив західні цінності, щоб переробити їх та повернути проти Заходу, сьогодні знову набуває своєї актуальності та ваги. Українська еліта та суспільство розділилися на симпатиків і поборників курсу, спрямованого на перетворення України в «нормальну» західну країну. Показовим у відношенні української еліти є, за Хантінгтоном, зростання популярності ідей євразійців, які заявля-

ють про унікальну «євразійську цивілізацію». Неоевразійці, ототожнювані Хантінгтоном з «патріотичною» частиною суспільства, критикують режим за «атлантичну» зовнішню політику, підпорядкування українських стратегічних інтересів західним, скорочення військової сили, відсутність підтримки традиційних союзників і проведення економічних та політичних реформ у неукраїнському напрямі.

С. Хантінгтон стверджує: «З точки зору цивілізаційного фактора, Україна займає унікальну позицію, є свого роду містком між західним і православним світом. З точки зору глобального розподілу сили, Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні стабільного розподілу сили, дуже важливу роль в забезпеченні рівноваги сили в Євразії. З моєї точки зору, ці виклики є найбільш важливішими завданнями, з якими Україна зіткнеться на початку 21-го сторіччя» [17].

Проте дуже багато і для внутрішнього розвитку нашої країни, і для розвитку людства в цілому, важить, за яким саме *сценарієм* буде розгортатися взаємодія між цивілізаціями та країнами, що їх складають.

Як вважає російський прихильник цивілізаційного підходу Ю.В. Яковець, нині починається етап формування нового типу світового співтовариства загальнопланетарного масштабу, яке відрізнятиметься від нинішнього, насамперед, своєю глобальністю, оскільки найяскравішим проявом і показником суспільних процесів є, передусім, глобалізація: розширення та поглиблення соціальних зв'язків та інститутів у просторі й часі [13, с. 6–12]. На думку фахівців, саме в наш час відбувається перехід до нового історичного надциклу і до наступного покоління локальних цивілізацій. Цей перехід є дещо завуальованим: тексти сучасних цивілізацій, як і практичний досвід, зашифровані ідеологічними нашаруваннями, символами ідентичностей і суперечливими цінностями [29, с. 104].

С. Хантінгтон пропонує свою відповідь на питання, *якою буде глобальна політика в найближчому майбутньому*: всі глобальні конфлікти будуть визначатися не національними (як у ХІХ ст.) і не ідеологічними (як у ХХ ст.), а культурними факторами. Світовою політикою буде керувати конкуренція та зіткнення цивілізацій. «Починаючи з

кінця «холодної війни», – стверджує Хантінгтон, – міжнародна політика виходить зі своєї західної фази, і її центральним мотивом стає зіткнення західної і незахідної цивілізацій між собою». Сьогодні незахідні цивілізації перетворюються з об'єктів історії в її суб'єктів. З насту пом епохи цивілізацій втрачається поділ на «перший», «другий» і «третій світ». Тепер країни потрібно групувати не за ознаками їх політичних чи економічних систем, а за їхньою приналежністю до однієї культури та цивілізації. Майбутні військово-політичні блоки будуть базуватись на частіше спільному віровизнанні, ніж на економічних інтересах.

Розподіл світу на цивілізації, очевидно, до певної міри відображає реальну соціокультурну ситуацію, але цивілізаційна модель «працює» не завжди. Так, вона не в змозі пояснити розклад сил напередодні і під час нещодавньої війни в Іраку. Багато арабських політиків намагалися оголосити цю війну зіткненням ісламського світу та західної цивілізації в її американському варіанті. На ділі ж, ісламські держави не тільки не змогли надати дієвої допомоги Іраку, але і не виробили єдиної позиції, а деякі з них навіть приєдналися до очолюваної США коаліції. Усередині західної цивілізації теж не було єдності, якщо такі країни, як Великобританія, Іспанія та Польща підтримали дії американської адміністрації, то Німеччина і Франція виступили категорично проти. Зрозуміло, цивілізаційна ідентифікація відіграє в сучасному світі величезну роль, але в критичні моменти можуть вступити в дію інші чинники, які відсувають на другий план фактори цивілізаційні [8].

А на прикладі таких країн, як Данія, можна навіть говорити про «привид» зіткнення цивілізацій. Прем'єр-міністр Данії Ларс Локке Расмуссен, як Девід Кемерон і Ангела Меркель, до цих пір не визнає, що політика мультикультуралізму в його країні не вдалася. Тим не менш, все говорить про те, що він не зможе зробити вигляд, начебто нічого не відбулося протягом тривалого часу. Привид «зіткнення цивілізацій» не дає спокою не тільки Оденсе або Копенгагену, а й навіть далекій Гренландії [9].

Наукові дискусії щодо перспектив або песимістичних оцінок ролі національної держави у вирішенні цивіліза-

ційних конфліктів продовжують вітчизняні політологи І. Алексеева, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Михальченко, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, Ф. Рудич та ін. Адже особливої актуальності згадана проблематика набуває в умовах перехідної політичної динаміки. За таких обставин для досягнення вищого рівня розвитку свободи особистості, вирішення міжнародних конфліктів основний зміст радикальних суспільних перетворень повинен полягати в тому, щоб новостворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізованого розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних взаємозв'язків глобального суспільства з метою подолання соціальної кризи в засвоєнні нової інформаційної культури, не втрачаючи при цьому власної неповторності.

1. Жиро Т. Политология / Т. Жиро; пер. с польск. – Х. : Гуманитарный центр, 2006. – 428 с.

2. Алексеев І.В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) : монографія. – К. ; Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 360 с.

3. Млечин В.Л. Внешняя политика ФРГ завтра? Попытка прогноза. // Мир и политика. – 2011. – № 09 (60).

4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / Самуель Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеев, Ю. Новиков]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

5. Картунов О., Кремень В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань / О. Картунов, В. Кремень, О. Маруховська // Віче. – 1998. – № 6. – С. 3–13.

6. Кривицька О. «Етнічний антагонізм» лікується толерантністю / О. Кривицька // Віче. – 2001. – № 8. – С. 43–63.

7. Новый світовий порядок у ХХІ столітті: тенденції та європейський вимір : виступ Семюела Хантінгтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень, 18 жовт. 1999 р. [Електронний ресурс]. / С. Хантінгтон. – 30 жовт. 1999 р. – Режим доступу : http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html – Назва з екрана.

8. Халапсис А.В., Халапсис В.С. Будущее человечества: цивилизационные конфликты или переход к ноосфере? // Грані. – 2011. – № 4 (78). – С. 32–36.

9. Denmark: Another point of clash of civilizations [Електронний ресурс]. / V. Trukhachev. – 5 квітня 2011 р. – Режим доступу: <http://english.pravda.ru/world/europe/05-04-2011/117453-denmark-0/> – Назва з екрана.

Микола Кирюшко

АКТУАЛЬНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ ЩОДО РЕЛІГІЇ
ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ІСЛАМСЬКИХ ІНСТИТУТІВ)

У статті розглянуто сучасний стан і особливості релігійної політики Української держави протягом 20 років її існування, що зроблено шляхом аналізу функціонування та розвитку спільноти мусульман в Україні. Наслідком цього стало визначення шляхів вдосконалення законодавчої бази, необхідної для ефективного регулювання державно-церковних відносин.

Ключові слова: держава, Церква, свобода совісті, релігійна свобода, релігійні організації, іслам, мусульмани, політичні інтереси.

M. Kyryushko. Actuality of modernization of a policy of the state in the attitude to religion and the religious organizations in Ukraine (by the example of Islamic institutes). In the article are considered the modern condition and features of a religious policy of the Ukrainian state during 20 years of its existence. That has been carried out with application of the analysis of functioning and development of community of Moslems in Ukraine. Result of it became definition of ways of improvement of the legislative base necessary for effective regulation of state-church relations.

Keywords: the state, Church, a freedom of worship, religious freedom, the religious organizations, Islam, Muslims, political interests.

Протягом 20 років існування державного суверенітету України відносини між державою і Церквою розвивалися, просуваячись від звичайної нормалізації до пошуку оптимальної для України моделі цих відносин. Сучасна модель державно-церковних відносин формується, будучи зумовленою загальним станом суспільства, рівнем демократичного розвитку, інтересами політичного класу. Основний

конструкт цієї моделі передбачає розв'язання проблем, спільних для всіх релігійних організацій. Разом з тим, поліконфесійність України зумовлює врахування у цій моделі специфіки найпоширеніших у нашій країні релігій і конфесій. Другою в Україні за кількістю послідовників релігією (після християнства) є іслам. Тому верифікація розглядуваної моделі з накладанням її на потреби й інтереси спільноти українських мусульман є необхідною та показовою.

Спільнота українських мусульман нині активно адаптується до сучасних реалій, шукає своє місце в українському суспільстві, прагне унеможливити медійні звинувачення в суспільній небезпеці мусульман для країни, для чого бере участь у розв'язанні низки соціальних проблем. Гармонізація міжетнічних і міжконфесійних відносин, у забезпеченні якої беруть участь українські мусульманські організації, здійснюється у комплексній співпраці трьох суб'єктів (акторів) соціальної дії: держави, релігійних організацій, громадянського суспільства. Тільки разом вони можуть забезпечити стан оптимальних відносин мусульманських організацій з владою і суспільством. При цьому держава виступає як генератор залучення мусульман до суспільних справ і вироблення адекватної щодо них релігійної політики.

Важлива роль держави визначається тим, що тільки вона за своєю природою здатна забезпечити розв'язання двох взаємопов'язаних фундаментальних завдань, без чого мусульманські організації в Україні просто приречені назавжди залишитися у своїх соціально-культурних нішах. Оскільки перебування в переважно християнській країні просто прирікає їх на замкнене існування, у відірваному від суспільства стані, що підсилюється ще не вмерлою радянською парадигмою – обмежити діяльність релігійних громад огорожею церкви або мечеті. Функціонально стати генератором виведення мусульманських спільнот зі стану соціальної ізоляції та потім модератором їх праці можуть тільки вищі державні інституції. Саме від них залежать *визначення цілей стратегічних відносин України з ісламським світом* (це не правова, а політична задача) і

розробка концепції *державної політики стосовно ісламу та мусульман всередині країни*. Очевидно, що це не дві різних задачі, а одна й та сама. Лише перша є за своєю суттю геостратегічна, а друга належить до галузі внутрішньої політики, однак її втілення здійснюється в прямій залежності від контексту міжнародних відносин. Мусульман вже не можна розглядати в межах одного лише «Закону про свободу совісті і релігійні організації». Українські мусульмани – це не просто одна з багатьох конфесій, справа є набагато серйознішою. Вони є місцевими *представниками могутнього Ісламського світу*. І відповідно ставитися до ісламу владним чинникам необхідно серйозно, з яким усвідомленням того, що іслам у ХХІ ст. став одним із провідних акторів світової політики й економіки. Доцільно також відкрито визнати, що колишня політика невторчання та обережного спостереження над стихійними процесами в середовищі мусульман до сьогодні призводила лише до загострення процесів, пов'язаних з ісламом.

Розробка нового стратегічного курсу України у відносинах з Ісламським світом є справою малозрозумілою і незвичною для людей традиційної пострадянської політичної культури. Проте від контактів зі світом ісламу багато у чому залежать місце України як гравця на міжнародній арені та її майбутнє. І лякатися складності та новизни нової задачі не слід, оскільки вже можемо спостерігати досвід нашого ближчого сусіда – Росії в самовизначенні щодо цього важливого питання. Ця країна підійшла системно до розвитку відносин із Ісламським світом. У межах цього проекту в Російській Федерації вже створено Групу стратегічного бачення «Росія – Ісламський світ», Центр стратегічних досліджень «Росія – Ісламський світ», Центр арабських та ісламських досліджень, Російсько-арабську Ділову Раду, Центр партнерства цивілізацій, Фонд підтримки ісламської культури, науки й освіти. Урядом Росії було підтримано участь російських вчених у міжнародному русі інтелігенції зі штаб-квартирою у Кувейті під девізом «В ім'я співробітництва культур і партнерства цивілізацій» [1, с. 38]. Заходи щодо зближення Росії з Ісламським світом систематично патрує нинішній (січень 2012 р.)

Президент Д.А. Медведєв. Перші кроки щодо розробки стратегічної програми взаємодії Росії з Ісламським світом було зроблено діючим Президентом Росії після його зустрічі з муфтіями Північного Кавказу та інших регіонів Росії 28 серпня 2009 р.

В Україні назвати якісь відповідники цим крокам просто неможливо. Влада поки що не має відповідних задумів або ж не інформує про них. Втім, розробка аналогічного стратегічного курсу є цілком на часі. Запізнитися з цим – означає відстати від цивілізованих країн назавжди. Після розробки стратегічного курсу доцільним буде перехід на другий рівень – розробка та реалізація державної політики стосовно ісламу й мусульман. Залишати цю вкрай актуальну проблему на розгляд окремих державних чинників неможливо, оскільки вона складатиметься не в межах доцільності, а відповідно до їх власних уподобань, які відбивають хіба що смаки родинного оточення, а не інтереси держави та суспільства. Якщо концепція Стратегічної програми не сформульована, вона все одно існує у вигляді традиційно-усталених поглядів і психологічних установок перших осіб держави та вищого чиновництва (що й відбувається протягом останніх десятиріч в Українській державі). Однак у цьому разі надто переважає суб'єктивний фактор, який дуже залежить від особистих уподобань і традицій виховання можновладців. Вплив наукових обґрунтувань зводиться до мікроскопічного мінімуму, а держава не має концепції по недопущенню ризиків, пов'язаних з ісламом, обов'язкової для всього чиновництва.

З урахуванням шкоди, якої зазнає держава за відсутності такої Стратегічної програми, для її розробки мають бути залучені кращі спеціалісти з питань геополітики, міжнародних відносин й ісламознавства, які відповідно до здобутків комплексу соціальних наук, а не власних смаків, уподобань і сенсацій, визначають основні концепти такої програми глобального бачення для України.

Мета такої Програми – пошук нового місця України в ускладненому світі; ліквідація та попередження ризиків, пов'язаних з таким надзвичайно складним контрагентом, як Ісламський світ; усунення протиріч і конкуренції між

ісламом і православ'ям, симпатії до якого влада не приховує від суспільства; відмова від традицій Російської імперії та Радянського Союзу, за якими іслам був терпимою, але другорядною (після православ'я) релігією, – Україна має стати рідною країною для всіх громадян (мусульман також). За словами Президента США Б. Обама, іслам і мусульмани – це частина США. Так само іслам і мусульмани повинні стати частиною України, а не чимось зовнішнім, ворожим, небажаним.

Суть такої Програми – використання ісламського чинника в національних інтересах України. Таким вже є призначення стратегічного курсу Росії, який здійснюється на просторах СНД. Саме у рамках цієї стратегії Росія успішно прагне посилити свій вплив на мусульманське населення України. Ніщо не заважає Україні використати зв'язки з мусульманами Росії та інших країн у своїх інтересах. Тим більше, що вже існує механізм здійснення подібних контактів. Йдеться про створення 17 червня 2009 р. на саміті мусульманських лідерів Співдружності Незалежних Держав Консультативної ради мусульман СНД. Створення цього органу привітав Президент Росії Д.А. Медведєв, вважаючи його цінним інструментом для зближення народів, покращання взаємодії між країнами та впевненішого проведення політики держав СНД в Ісламському світі, що дозволить повномірно скористатися колосальними ресурсами Ісламського світу для проведення модернізації своїх країн.

Домінантою Стратегічного курсу є, безумовно, проголошення і здійснення партнерських відносин між Українською державою й ісламськими організаціями, а не лише з православними організаціями, що спостерігається в державній внутрішній політиці сьогодні.

У разі цілком реального виникнення утруднень на шляху зближення України з європейськими інституціями найбільш вірогідним є впровадження російської *моделі* відносин між державою й мусульманськими організаціями, яка дуже тонко враховує особливу роль Руського православ'я, не відтискаючи на периферію державної уваги мусульман. Росія була майже вимушена відносно опера-

тивно визначитися з формуванням чіткого погляду на іслам і пов'язані з ним факти суспільного життя. До цього російську еліту буквально підштовхнула гостра проблема мусульманських народів Кавказу та традиційно міцні зв'язки з країнами Близького Сходу. Проблеми Криму та кримських татар є якісно іншими, а широкі зв'язки з арабськими державами так і не було вибудовано. Хоча політичний туризм під виглядом візитів вищої еліти України мав у минулі роки широкі масштаби і був протягом десятиріч справою цілком буденною.

Прийняття кращих рис російської моделі відносин між державою та мусульманськими установами матиме ряд переваг для України.

Це відкриє шлях до тісніших контактів між релігійними установами тюрксько-мусульманських народів в Україні й Росії. Так, ДУМУ взаємодіє з релігійними установами Башкортостану, а представники ДУМУ «Умма» та Релігійного управління незалежних мусульманських громад були запрошені до участі у Форумі мусульманських лідерів 2009 р., а РУНМГ «Київський муфтіят» надається широка допомога в комплектації необхідною літературою, в підготовці та стажуванні імамів. У структурі Центрального духовного управління мусульман Росії було введено посаду представника ЦДУМР в Україні. Метою його діяльності є відновлення духовних зв'язків між мусульманами, які живуть на пострадянському просторі, зокрема і в Україні.

Можливість прийняття російської моделі відносин між державою і мусульманськими інститутами буде вирішальною мірою залежати від того, наскільки швидко та глибоко Україну буде втягнуто в російські інтеграційні проекти – СНД, Євроазійське економічне співтовариство або відновлену Союзу державу. За цього сценарію російська модель в Україні стане реальністю і цілком узгоджуватиметься з проголошеним керівниками мусульманських організацій Росії створенням «єдиного мусульманського простору», де ісламські організації буде втягнуто до цього проекту. Це відкриє шлях до створення спільної міждержавної системи підготовки кадрів імамів і фахівців із шариатських наук, до освоєних вже в Росії ісламських фінансових продуктів,

до започаткування у нас шаріат-банкінгу, надійно гарантованих державами арабських інвестицій із Близького Сходу. Тим самим Україна зможе скористатися великим досвідом, накопиченим Росією у відносинах з Ісламським світом, з міжнародними ісламськими організаціями, чого всі попередні уряди України постійно уникали та сторонилися. Позитивний досвід Росії в контактах з Ісламським світом слід ретельно вивчати й активно використовувати.

Разом з тим, безумовно, прийняття суто російської моделі недостатньо враховує специфіку України і дещо звужує її самостійність у прийнятті рішень стосовно відносин з країнами Ісламського світу та міжнародними ісламськими організаціями. Приймаючи російську модель відносин держави з мусульманами, Україна позиціонуватиме себе як сателіта Росії, автоматично прийме на себе ті самі ризики і загрози, які властиві сьогодні Росії. Крім того, на думку аналітиків, співвідношення сил між духовними управліннями мусульман в Росії складається залежно від суперництва між провідними фінансово-олігархічними кланами. І все це протиборство може бути перенесено на територію України, що позбавить вітчизняних мусульман вільного вибору свого керівництва. Однак все це буде залежати від розвитку політичної ситуації в Україні та розгортання її відносин з Російською Федерацією.

Незалежно від швидкості та повноти розробки Стратегічного курсу стосовно відносин з мусульманами і ставлення до ісламу держава вже в поточний період може і мусить зробити певні кроки для підняття соціального статусу мусульман та їхніх релігійних і релігійно-культурних організацій, що допоможе їм якомога більш повно розкрити свій позитивний потенціал. Допомога держави буде найбільш важливою та корисною у таких моментах:

- 1) Першим за вагою і значенням напрямом є повсякденна неухильна праця по створенню нормальних умов для повноцінного життя людей. Нехтування цим правилом у сучасному світі призводить до різких соціальних зсувів, які усувають з історичної арени політичні системи, ефективні не для суспільства, а лише для вузького кола осіб. Арабські революції виникли на фоні відсутності соціально-

економічних перспектив для людей молодого та середнього віку, закритості соціальних ліфтів. Мирний характер арабських революцій підірвав основу радикальних ісламістських рухів. Для молоді відкрилися реальні надії на достойну працю, перспективи на здійснення кар'єри, на просування щаблями соціальної ієрархії. А популярність радикальних рухів там різко впала. Для України це означає важливість послідовного здійснення реальних справ у інтересах конкретних людей на кшталт того, що зробив у АРК для кримських татар за свого життя В. Джарти – землевідведення для житлового будівництва, виділення землі для Соборної мечеті в Сімферополі, прийняття довгострокової Стратегії розвитку із відповідними планами з чітко визначеними строками, джерелами фінансів і відповідальними виконавцями.

2) Визначення нового стратегічного курсу відносно ісламу й мусульман дозволить розв'язати низку юридично-правових проблем, які не вирішувалися і не могли бути вирішеними у попередні 20 років. Має бути здійснений комплекс заходів, які забезпечать досягнення стану реальної рівності всіх груп населення, включаючи й мусульман. У міру демократичного розвитку країни може знайти своє розв'язання проблема визнання елементів правового самовизначення тюрксько-мусульманських народів, які мешкають у країні (Меджліс як внутрішня, шаріатська форма мусульманської демократії; елементи шлюбного права згідно з шаріатом). Потребують правового регулювання гарантування законом права всіх мусульман на обов'язкову п'ятиразову молитву та халяльне (дозволене) харчування під час перебування мусульманина в місцях позбавлення волі або ж служби в українській армії.

3) У державі здійснюються реформи, однак поки що досить низьким залишається рівень дотримання законів. Держава може більш чітко та послідовно підходити до тих, хто провокує мусульман на протестні дії: плюндрують мусульманські мечеті, кладовища, азизи та інші культові споруди. В абсолютній більшості випадків особи, які вчинили ці протизаконні дії, не були знайдені та покарані. За багаторазово повторюваними словами М. Джемільова, спра-

ви, порушені за фактами нападів невідомих осіб на мусульманські громади та споруди, протягом 20 минутих років не перебували у слідчих органах серед першочергових і важливих. За свідченням А.А. Булатова, скарги до МВС і СБУ з приводу численних проявів ксенофобії та ісламофобії звичайно повертаються для розгляду на найбільш низький рівень [2, с. 78]. Без відповідного реагування Президента України справа, очевидно, не зрушиться з місця. Подолання ксенофобії та ісламофобії має стати державною справою. Держава просто вимушена напередодні «Євро-2012» недвозначно оприлюднити свої позиції щодо цих неприпустимих у сучасному світі явищ. Поряд з цим органи влади можуть підтримувати заходи, спрямовані на стримування й обмеження явищ ксенофобії, антисемітизму та ісламофобії. Вже працюють у цьому напрямі Навчально-тренінговий центр юридичної клініки Національної академії внутрішніх справ, у якому навчають запобігати міжетнічній ненависті. Кримський інженерно-педагогічний університет створює Поліетнічний центр. У відповідності до Закону про політичні партії доцільно нарешті наважитися та зняти з реєстрації відверто конфесійну партію – ПМУ, яка формально існує й сьогодні, а її представники брали участь у роботі територіальних виборчих комісій на виборах до місцевих рад 2010 р.

4) Тільки держава спроможна налагодити за допомогою громадських організацій системний діалог між мусульманами та християнами, мусульманами й іудеями. Без допомоги держави лідери православних і ісламських організацій не зацікавлені у системному діалозі, погоджуються лише на поодинокі акції суто демонстраційного характеру. Важливість такого діалогу визначається тим, що групи, які контактують, розмовляють і спілкуються, ніколи не підійдуть до ситуації відкритого конфлікту. В основах релігій нема й зародків, які призводять до конфлікту. Останні створюються вже соціальними ситуаціями, а їх можна обговорювати та спільно шукати шляхів їх виправлення.

Тільки держава може забезпечити умови для *системного*, регулярного діалогу, бути його модератором (теоретичні засади такого діалогу та його методика вже напрацьовані

[3, с. 80–86]). Однак навіть після досягнення рівня сталості цього діалогу потреба в допомозі держави не зникає. Адже другою стадією діалогу, його вершиною стають спільні справи, міжконфесійні заходи. Опікуватися такими справами може лише держава за допомогою громадських організацій. Такими справами можуть бути: спільне благодійництво; спільні подорожі до святинь обох релігій; відвідування релігійних шкіл своїх опонентів; літні табори для ознайомлення дітей із цінностями не лише своєї, а й інших релігій; спільні протести проти плюндрування мечетей і синагог; системні акції проти ксенофобії, антисемітизму та ісламофобії; обоюсторонні протести проти акцій, які глибоко зачіпають релігійні почуття мусульман (спалень Корану, карикатур на пророка Мухаммада, висміювання жінок у хіджабах); спільна участь у фестивалях культур різних народів [4, с. 6]. Вже напрацьована методика занурення в іншу (нерідну) народну культуру, досвід здійснення чого накопичений уже в літніх таборах толерантності. Смысл цих акцій полягає у наступному: дивіться – так також можна йти до єдиного Бога.

5) Після ліквідації Державного комітету у справах релігій, редукції до рівня відділу Міністерства культури Рада церков і релігійних організацій, яка діяла при Держкомітеті, помітно знизила суспільну ефективність своєї праці, перетворившись на замкнене корпоративне співтовариство. Прагнучи закріпити за собою монопольний доступ до владних інституцій, нинішні члени Ради всіляко стримують вступ до Ради нових членів, обмежують прихід нових установ, які було створено українськими мусульманами. Це негативно відбивається на спільній, корисній для суспільства діяльності мусульман.

6) За умови наявності в суспільній свідомості латентних настроїв, які за відповідних несприятливих умов можуть призвести до загострення етнорелігійної конфліктності, особлива роль належить Українській державі з належними їй ресурсами та механізмами, що мають бути використані для зниження напруженості в етнонаціональній сфері та для запобігання міжетнічним і міжрелігійним конфліктам. Діючи через справедливий сучасний закон на

політичному рівні, активно впливаючи через суспільну систему соціального виховання на усталені норми людського співжиття (на психологічному рівні), держава здатна активно підтримати поширення в суспільстві настроїв толерантності, поступове перетворення їх на традицію.

Основними напрямками політики толерантності, здійснюваної засобами державного управління, є такі:

а) у соціальній сфері – це активне дотримання фундаментальних прав людини на справедливий суспільний порядок і соціальний захист, попередження різкого та масового зниження рівня життя за рахунок демонстраційної соціальної стратифікації, недопущення зростання настроїв соціальної дезорієнтації та апатії, уникнення явних диспропорцій між територіальними й етнічними групами;

б) у сфері державного управління – це розробка та бюджетна підтримка сильних політичних програм, спрямованих на запобігання й протидію всім формам ксенофобії, міжетнічної та міжрелігійної ненависті, проявам екстремізму. В Україні державні службовці повинні ефективно й уніфіковано-однотипно використовувати по всій її території закони, що запобігають дискримінації за етнічною та релігійною приналежністю, зокрема тих її громадян, які належать до національних і релігійних меншин або вважаються «нетрадиційними» для даної місцевості. Щодо мусульман, то це необхідність відповідної корекції правових норм деяких законів, зокрема Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» з заміною терміна «державно-церковні відносини» на «державно-конфесійні відносини», надання державного статусу на території АРК двом головним мусульманським святам – Курбан-байрам й Ураза-байрам, визнання можливості викладання курсу «Етики ісламу» у разі широкого впровадження у школах курсу з основ християнської етики. Гостро необхідними є створення державного наукового підрозділу, який би взяв на себе розробку рекомендацій щодо ефективної державної політики толерантності в Україні, а також активна участь державних інституцій у налагоджуванні систематичного міжрелігійного діалогу (особливо в АРК). Вимагати від державних чинників активного реагування на такі акти,

як залякування і переслідування з метою вигнання з місця проживання, публічне зневажання «чужих» релігійних споруд, символів і кладовищ тощо;

в) у сфері культури та освітньої політики – розробка принципів педагогіки толерантності, розрахованої на всі верстви суспільства, запровадження навчальних курсів з проблем виховання толерантності для педагогів, журналістів, державних службовців. Педагогіка толерантності передбачатиме прищеплення навичок аналізувати етнорелігійну ситуацію в класі, групі, школі, вузі тощо. Відхід від стихійно усталеної політики практичної монокультурності з переходом до політики мультикультуралізму, більш адекватної для реалій України як багатоетнічного та поліконфесійного державного утворення, врахування в освіті й роботі мас-медіа культурно-релігійного розмаїття України. Впровадження (поряд з конфесійно орієнтованими системами етики) світської етики та етикету побутового спілкування, які прищеплять норми толерантного поводження у побуті щодо представників іншої релігії, нації або раси, навчать відповідної лексичної культури. Перегляд історично усталених стереотипів при викладанні історії та літератури відповідно до сучасних, більш об'єктивних історичних та етнополітичних уявлень. Прагнути того, щоб громадянин якомога раніше та точніше дізнавався про зміст понять «расизм», «ксенофобія», «сегрегація», «національна нетерпимість», «релігійні переслідування», здобував навички оцінки місцевих проявів цих явищ у відповідності до міжнародно-правових документів і українського законодавства.

7) Останньою за переліком, але зовсім не за значенням, є суспільна потреба в точному, адекватному знанні про іслам і мусульман. З часом розв'язання цієї проблеми стає однією з ключових ланок основ національної безпеки України. Сукупністю цих обставин пояснюються актуальність вивчення процесу політизації тієї частини українського населення, яка сповідує іслам, і дедалі зростаюча увага наукової громадськості до нього. Разом з тим тривожним фактом стала практично повна відсутність будь-якої підтримки з боку владних інституцій України вивчення цього надзвичайно складного та потенційно конфліктогенного

явища. За десятиріччя піднесення політичної активності мусульман у країні так і не було створено жодної ісламознавчої кафедри в університетах країни або відповідного наукового підрозділу в структурі Національної Академії наук, не здійснено жодного спеціалізованого набору до аспірантури, не виділено жодної гривні на наукове відрядження для вчених для здійснення досліджень або на проведення соціологічних досліджень серед мусульман. Наслідком подібної бездіяльності органів влади стала відсутність не тільки системи моніторингу ісламського середовища, а й просто надійних, достовірних знань про проблеми, які в ньому визрівають. Все, що зроблено українськими вченими в цьому напрямі, – це плід ентузіазму українських вчених-ісламологів, які на свій страх і ризик, за рахунок особистого часу, а подеколи й коштів, намагаються вивчати цей надзвичайно складний і потенційно небезпечний соціальний об'єкт. Варіантів розв'язання такої проблеми є декілька: а) створення Експертно-аналітичної ради при Кабінеті Міністрів України (на зразок відповідного органу в АРК); б) створення кафедри ісламознавства в одному з провідних університетів країни; в) створення дослідницької групи з метою вивчення політичного ісламу НАН України.

1. Швед В.А. Развитие отношений России с Исламским миром: выводы для Украины // Украина и исламский мир. – 2009. – № 3.

2. Булатов А.А. Внутрішньоісламські протиріччя в мусульманській уммі Криму: природа, стан, еволюція: Дис...канд. філос. н. – К., 2011.

3. Кирюшко М.І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних взаємовідносин // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. – К.: Світ знань, 2005.

4. Урядовий кур'єр. – 2011. – 15 червня.

Соловей А.О.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядаються питання українсько-російського співробітництва в контексті євроінтеграційних процесів і глобалізації світової економіки. Надається оцінка сучасного стану співробітництва та перспектив розвитку міждержавних взаємин двох сусідніх держав.

Ключові слова: Україна, Росія, євроінтеграція, партнерство.

Solovey A.O. Ukrainian-Russian partnership in conditions of globalization as important point of the processes of European integration. In this paper, the Ukrainian-Russian cooperation in the context of European integration processes and globalization of world economy. Assesses the current state of cooperation and prospects of bilateral relations between the two neighboring states.

Keywords: Ukraine, Russia, European integration, partnership.

Створення об'єднаної Європи має давню історію, але реальне втілення цієї ідеї стало можливим тільки після закінчення Другої світової війни. Перемога держав антигітлерівської коаліції сприяла загальноєвропейському інтеграційному процесові. На хвилі закликів до європейського єднання була створена Рада Європи, статут якої був підписаний 5 травня 1949 року в Лондоні представниками десяти європейських держав. Штаб-квартира Ради Європи розташувалася у Страсбурзі – місті на кордоні Франції та Німеччини, як символ примирення сторін, що були ворогами у Другій світовій війні. У той же час, протиборство двох політичних систем призвело до гальмування процесу об'єднання Європи, а також до посилення військового та економічного протистояння, були створені військово-політичні блоки – НАТО та Варшавський договір. Шляхи

інтеграції у двох системах були засновані на різних принципах, що відіграло визначальну роль у їх долі, як на Заході Європи, так і на Сході. З руйнацією тоталітаризму наприкінці відбувається поглиблення об'єднувчих процесів і розширення географічних кордонів інтеграційної зони.

Крім того, змінюються фактори успішного соціального і економічного розвитку. На перший план виходять взаємозалежні один від одного здібності держав до технологічних й соціальних інновацій, уміння ефективно діяти в транснаціональному середовищі, яке постійно змінюється.

У світі формується новий устрій, який передбачає домінування міжнародних зобов'язань, режимів і норм над національними інтересами, прийняття ліберальної системи цінностей, що створює культурне й правове середовище, яке сприяє економічному розвитку.

Здобувши незалежність у серпні 1991 р., Україна стала самостійним суб'єктом міжнародних політичних та економічних відносин, що обумовило необхідність визначення пріоритетів зовнішньополітичного курсу держави. Після розпаду Радянського Союзу, Україна отримала геополітичний спадок, як держава між Сходом і Заходом, з винятковим положенням на перетині основних торгових шляхів, багатими природними та людськими ресурсами, трансконтинентальною транспортною інфраструктурою, й низкою інших стратегічних компонентів, розташованих на її території. Були визначені політичні й економічні напрями розвитку на користь демократії та прав людини, створення правової держави, розпочалося активне включення в загальноєвропейські та світові інтеграційні процеси.

Президент України Л.Д. Кучма відмічав, що Європа в епоху глобалізації стає все більш єдиним багатонаціональним утворенням, і для європейської держави не бути учасником європейських структур абсолютно неможливо [1, 460].

Європейський напрям української дипломатії є одним з пріоритетних у міжнародній політиці. На засіданні Верховної Ради України, під час обговорення основних напрямів зовнішньої політики держави ще в 1993 р. підкреслювалося, що перспективним напрямом української зов-

нішньої політики є членство України в європейських організаціях, а також у західноєвропейських або загальноєвропейських структурах [2].

Економічна, політична та культурна інтеграція в європейське співтовариство стала частиною всесвітнього процесу глобалізації. Це об'єктивний процес, який носить системний характер. У результаті глобалізації світ стає більше зв'язаним і більше залежним від усіх його об'єктів.

Європейський вибір України є абсолютно закономірним, що можна пояснити декількома факторами. По-перше, це географічна та культурна близькість між Україною та Європою. По-друге, історична традиція співробітництва українців з іншими народами Європи, п'ята за чисельністю населення та перша за територією на європейському континенті Українська держава є одним з ключових елементів політичного, військового, економічного, наукового та культурного співробітництва Європи. По-третє, ідея повернення до Європи, яка охопила посткомуністичні держави Центральної та Східної Європи стала важливим стимулом для зближення України та ЄС.

Європейський Союз підтримує незалежність і територіальну цілісність держав, а також виступає за розвиток демократичних норм та інститутів демократії, прав людини, верховенства закону, необхідність розширення контактів між урядовими органами та парламентами.

У свою чергу, Україна виступає за розвиток широких торгівельно-економічних та інших зв'язків між державами пострадянського простору на основі суверенного партнерства, рівноправ'я та взаємної вигоди. У зв'язку з особливостями історичного розвитку та специфікою геополітичного й гео економічного становища України, домінантою міждержавних взаємин є українсько-російські взаємини. Росія – це один із головних стратегічних партнерів України з економічних питань, вона отримує 40 % усього обороту зовнішньої торгівлі. У той же час геополітичне становище України робить її важливим зовнішньополітичним партнером Росії, оскільки через українську територію проходять важливі торгово-економічні шляхи, що зв'язують Російську Федерацію з Західною Європою. Обидві держави

мають суттєві взаємні інтереси та практично необмежені перспективи співробітництва в різних сферах.

Перед Україною та Росією як державами, що вийшли зі складу Радянського Союзу і стали на шлях незалежності, постає питання визначення та затвердження своєї політичної та економічної стратегії в інтеграційному процесі. Національним інтересам обох держав в умовах трансформації їх економік буде відповідати співробітництво, яке дозволить на паритетних засадах інтегруватися в економічні системи Заходу.

Україна як самостійний суб'єкт міжнародної політики починає перехід до якісно нового рівня суспільного розвитку. В.М. Литвин відмічав, що для України перші роки незалежності стали, по суті, початком її «нової ери». Це був той час, коли глибинні трансформаційні процеси докорінно змінювали усталений ритм життя, ламали пріоритети, проголошували заповітними й мало не єдиними цінностями поняття, які ще донедавна вважалися безглуздими пережитками минулого [3, 5].

Росія, яка взяла на себе повноваження правонаступниці СРСР, з перших днів після розпаду Радянського Союзу та створення СНД починає активно співпрацювати з міжнародним співтовариством, маючи наміри участі у всіх загальносвітових політичних та економічних процесах.

Налагодження добросусідських взаємин між Україною та Росією відповідає інтересам загальносвітового інтеграційного процесу. Світовому співтовариству необхідна економічно сильна, політично прогнозована, демократична Україна, яка разом з Росією здібна впливати на укріплення стабільності не тільки в регіоні Центрально-Східної Європи, але й на всьому євразійському просторі. Досвід розвитку незалежної України та Російської Федерації підтвердив, що стратегічні інтереси обох держав потребують стабільних, дружніх, рівноправних міждержавних взаємин, про що неодноразово заявлялося керівництвом України [4, 13].

У системі сучасних міжнародних відносин, що почали складатися після розвалу тоталітаризму, перед Україною та Російською Федерацією стояли різні завдання: пріоритетним

завданням України було органічне входження до європейської та світової спільноти, вихід у багатовимірний світ міжнародних відносин; у той час, як Росія – колишня центральна складова Радянського Союзу і як його правонаступниця – прагнула посісти місце СРСР у світовому співтоваристві.

Зовнішня політика України ніколи не спрямовувалася проти інтересів Росії. Керівництво України неодноразово підкреслювало, що, проводячи євроінтеграційну політику, зовнішньополітична діяльність базується на тому, що Україна не буде віддалятися та відгороджуватися від Росії, а буде робити це разом з Росією, виконуючи роль інтегруючого елемента в центрі євразійського регіону [5, 330].

Визначаючи принципи економічного партнерства України з Російською Федерацією, її зацікавленість можна охарактеризувати як прагнення завантажити вітчизняні виробничі потужності, більш повно використати науково-технічний потенціал, що стане можливим завдяки збільшенню обсягів збуту продукції українських підприємств на ринках Росії, поглибити коопераційні зв'язки між підприємствами та галузями України і Росії, активізувати інвестиційне співробітництво.

Російська сторона, зі свого боку, висловлює зацікавленість у збереженні економічних зв'язків з Україною, яка є постачальником стратегічної сировини, запасних частин до техніки, в тому числі й військової, полуфабрикатів, матеріалів та комплектуючих, має значний науково-технічний потенціал, який активно використовується в інтересах Росії, а також у застосуванні української транспортної інфраструктури.

Слід відзначити, що міждержавні відносини України та Росії регулювалися договором між Українською РСР та РРФСР від 19 листопада 1990 року, та угодою між Російською Федерацією та Україною про подальший розвиток міждержавних відносин, підписаною під час українсько-російських переговорів на вищому рівні в Дагомисі 23 червня 1992 року. На підставі цих документів, а також домовленостей у межах СНД, положень Уставу ООН та інших

документів з питань безпеки й співробітництва в Європі готувався текст майбутнього міждержавного договору.

Довгострокові економічні відносини між Україною та Росією необхідно будувати на основі рівноправ'я, з урахуванням національних економічних інтересів обох держав. Саме ці принципи й були покладені в основу «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», підписання якого відбулося 31 травня 1997 року в Києві під час візиту Президента Російської Федерації в Україну, що стало важливою подією в українсько-російських відносинах. Причому, більша частина договору (23 статті з 41) присвячена безпосередньо співробітництву двох держав – торгівельно-економічному, науковому, військовому тощо. Різні види партнерства – тобто взаємовідносини сторін – розглядають ще 8 статей, а ще 10 – розглядають процедурні питання цього Договору. Одним з найважливіших аспектів Договору було юридичне визнання сторонами територіальної цілісності одна одної та непорушності існуючих кордонів. Його 2-га стаття проголошує: «Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів» [6, 508].

Курс на стратегічне партнерство був продовжений 12 лютого 2001 року підписанням у Дніпропетровську Програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва Російської Федерації та України на 2001–2007 рр. Розвиток України та Росії показав, що іноді між державами спостерігалися протиріччя, іноді суттєві, у зв'язку з невідповідністю окремих інтересів. Заяви про незадоволення станом двосторонніх відносин висловлювалися неодноразово з обох боків.

Російська Федерація висловлювала претензії до України щодо проблеми російської мови, намірів України вступу до НАТО, спробами перегляду домовленостей відносно базування Чорноморського флоту тощо. На початку червня 2008 р. Держдумою Росії було прийнято звернення до Президента та Уряду Російської Федерації щодо стану ро-

сійсько-українських відносин згідно з Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Росією та Україною, у якому зверталася увага російського керівництва на «недружню політику» Києва щодо Російської Федерації. Пропонувалося «продовжити наполегливі зусилля для поліпшення російсько-українських міждержавних відносин» [7].

Зі свого боку керівництво України відмічало, що головною проблемою в українсько-російських відносинах є відсутність бажання з російської сторони вести діалог на принципах паритету. Підкреслювалося також, що Росія постійно нехтує двосторонніми та багатосторонніми домовленостями.

Незважаючи, міждержавні проблеми, що виникали час від часу, розглядалися на засіданнях відповідних змішаних комісій, які створювалися урядами обох держав, але також держави часто вирішували проблеми в аварійному режимі, як це відбувалося з питанням газового постачання.

Незважаючи на позитивний характер домовленостей «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», залишився формальним документом, який не був доповнений конкретними механізмами реалізації, не були прийняті необхідні додаткові угоди, що передбачали втілення у життя задекларованих положень.

Політична ситуація в Україні після виборів президента 2010 р., президентство В. Януковича показали, що Україна та Росія намагаються поліпшити міждержавні відносини.

Президент Віктор Янукович відмітив, що зовнішньополітична стратегія повинна відповідати національним інтересам України. Будучи мостом між Сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи та колишнього СРСР, водночас, Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією, Європейським Союзом, США й іншими державами, які впливають на розвиток ситуації у світі [8].

Бажання закріпити позитивні тенденції у взаєминах двох держав було підтверджено зустріччю президентів В. Януковича та Д. Медведєва у Харкові 21 квітня 2010 р.

Під час зустрічі розглядалося широке коло питань українсько-російських відносин, у тому числі, про політичну взаємодію, економіку, гуманітарне співробітництво. Головними підсумками стали домовленості з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України та знижка ціни на російський газ для України. У своїй заяві після підписання нових угод Президент Віктор Янукович визнав, що відкриваємо нову сторінку у відносинах наших країн, підписуючи документи, досить важливі не лише для наших економік, а, передусім, і для пересічних громадян. «Ухвалені рішення вже давно вистраждані народами обох країн, – підкреслював глава держави. – Вони мали особливий характер через найскладнішу економічну ситуацію в Україні». У свою чергу Дмитро Медведєв, звертаючись до учасників зустрічі, підкреслив, що настав час діяти швидко. «Ми реалізували один з найважливіших проектів на шляху відновлення добрих політичних, соціально-економічних і гуманітарних відносин між нашими дуже близькими країнами» [9].

У деякій мірі підписання угод поліпшило психологічний клімат між двома державами, але харківські угоди не вирішили базових проблем, не була знайдена оптимальна формула двосторонніх українсько-російських відносин, не сформований оптимальний алгоритм взаємин, не вдалося налагодити рівноправний діалог. Росія відстоює свої інтереси жорстко, а де це необхідно – і за рахунок інтересів тих держав, з якими співпрацює. Росія прагне розвиватися як глобальна держава і використовує так звану енергетичну зброю та інші важелі впливу, в тому числі й в інформаційній сфері, на захист своїх інтересів. Україна не претендує на такий статус і намагається рухатися у напрямі європейського співтовариства.

Сучасні взаємини між Україною та Росією важко оцінити однозначно, бо вони поєднують партнерство, конкуренцію, а іноді й конфліктність, відбувається пошук компромісів і шляхів формування концептуальних позицій і підходів двох сторін до взаємодії, робляться спроби налагодження атмосфери діалогу, механізмів переговорів на вищому рівні, відбуваються зустрічі президентів і прем'єр-

міністрів двох країн. Міждержавне партнерство вимагає комплексного підходу до розвитку співробітництва, послідовного та збалансованого рішення перспективних та точних питань.

У сучасному геополітичному просторі розвиток українсько-російських відносин показує, що існують важливі обставини, які попри всі ідеологічні нашарування, визначають необхідність всебічної активізації співпраці двох сусідніх держав на принципах рівності та взаємодопомоги.

Формування рівноправних, добросусідських, взаємовигідних відносин між Україною та Росією, їх динамічний розвиток позитивно впливають на соціально-політичну ситуацію у цих двох державах, а також є одним із чинників забезпечення стабільності на європейському континенті та зміцнення системи загальноєвропейської безпеки.

1. Кучма Л.Д. После майдана: Записки президента. 2005–2006. – К.: Довира; М.: Время, 2007. – 686 с.

2. Векторы украинской дипломатии / / Политика и время. – К., 1995. – № 10. – С. 3–9.

3. Литвин В.М. Україна: хроніка поступу (1991–2000) / Відп. ред. В. Смолій. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2000. – 516 с.

4. Кучма Л.Д. Вірю в український народ: Вибрані статті, виступи 1994–2000. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2000. – 496 с.

5. Кучма Леонід. Про найголовніше. – К.: УСПІ, 1999. – 352 с.

6. Україна і Росія: хроніка взаємин 1991–2003 рр./ Ред. кол.: М.І. Зверяков (голова), М.О. Левицький, С.О. Матвеев, А.В. Місуню та ін.; автор ідеї та керівник проекту В.М. Соколов. – О.: Астропринт, 2004. – 520 с.

7. Київська правда. – 2008. – 5 червня. – № 61 (22260).

8. Чорноморські новини. – 2010. – 27 лютого. – № 24–25 (21065–21066).

9. Голос України. – 2010. – 23 квітня. – № 73 (4823).

РОЗДІЛ ІІ. НАУКОВІ РОЗВІДКИ З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Чебан А.Д.

РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ЄВРОПРОСТОРУ

У цій статті мова йде про роль Польщі у вирішенні в критичний момент проблем європростору. Країна, в якій за останній рік змінився майже весь урядовий склад, яка тільки-но провела парламентські вибори (на момент проведення самітів), яку, як країни-члена ЄС, теж торкнулась європейська фінансова криза, і яка з особливим ентузіазмом приєдналася до процесу вироблення заходів, направлених на порятунок справи інтеграції в ЄС і в єврозоні. В результаті дослідження виявлена тенденція спаду зацікавленості до форсованої євроінтеграції.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), Польща, єврозона, криза.

Cheban A.D. The role of Poland in solving the problems of EU.

In this article it is a question of a role of Poland in the decision during the critical moment of problems of eurospace. The country in which for last year all governmental structure which only-that has spent parliamentary elections (at the moment of carrying out of the summits) which as EU Member States, financial crisis and which with special enthusiasm has joined process actions directed on rescue of business of integration into EU and in an euro area too has concerned has changed. As a result of research the tendency of recession of interest to the forced eurointegration is found out.

Key words: European Union (EU), Poland, Eurozone, crise.

В зв'язку з непростою ситуацією, яка склалася в Європі і яка загострилася в цьому році, країни-члени ЄС активізували свої сили на її вирішення. І, здається, на цей час пристрасті трохи вщухли. Як приклад ми розглянемо поведінку Польщі в цьому процесі. Особливо цікаво спиратися на її досвід у цьому питанні через те, що вона, будучи членом ЄС, не входить в єврозону, тобто європейська грошова одиниця «євро» ще не замінила повністю національний «злотий», а цей момент тягне за собою окремі зобов'язання. Сенс у тому, що ми досліджуватимемо поведінку країни, яка ще не є повноцінним актором всіх інтеграційних процесів і інститутів того самого ЄС, членом якого вона є.

Інформаційна база, на яку ми спиратимемося в дослідженні, представлена доступними в інтернет-версії провідними польськомовними часописами «Gazeta Polska» і «Gazeta Wyborcza», а також матеріалами української газети «День» за останні місяці. Варто зауважити, що інформація в них подається не завжди повно, проте це характерно для всієї преси. Особливо це стосується датування тих чи інших подій, тому, доводиться звертатися до інтернет-мережі за додатковою уточнюючою інформацією.

Жовтень був насиченим для Польщі. Окрім загальноєвропейських проблем (канцлер Німеччини Ангела Меркель і президент Франції Н. Саркозі погоджували план порятунку єврозони і весь час вели активні переговори [4, с. 3]), якими вона постійно переймалася, були і питання внутрішнього плану, які вимагали вирішення. Саме в той час проходили вибори в парламент, під час яких вперше, після 1989 року, двічі поспіль перемогла панівна партія – «Платформа обивательська» [8, с. 3]. Крім того, на першу декаду жовтня припало проведення дводенного саміту з нагоди створення альянсу у Вишеграді 20 років тому. Президенти Вишеградської четвірки відзначили, що їх регіон зазнав менших втрат від економічної кризи, аніж великі європейські держави [1, с. 3].

Напередодні зустрічі 27 країн ЄС українські ЗМІ писали про те, що боргова криза стане основним пунктом порядку денного саміту ЄС, який відбувся 22–23 жовт-

ня [7, с. 3]. А на одній із конференцій, організованих Національним банком Польщі 21–22 жовтня в Варшаві, і присвяченій проблемам стабільності континенту та викликам зони євро, її учасники звернули увагу на окремі аспекти проблематики. Головуючий Національного банку Польщі Марек Белка, відкриваючи зустріч, яка проходила під лозунгом «До більшої інтеграції і стабільності Європи: виклики для зони євро, а також для Центральної, Східної та Південно-Східної Європи» звернув увагу на те, що її результати можуть стати дороговказом для європейських керівників. «Ключові проблеми, які стоять перед європейською інтеграцією, мають бути розв'язані спільними зусиллями. Ця конференція має стати платформою для обміну думками та пошуку рішень, які дозволять протистояти викликам Європи нового століття» – повідомив Белка у своєму виступі [16]. Крім того, він переконаний, що спільними зусиллями легше зібрати досвід і знання, які б дозволили країнам просунутись у бік більш зінтегрованої та стабільної політики. Треба тільки впевнитись, що європейський проект спроможний надалі розвиватися.

Голова Національного банку Польщі запевнив оточуючих, що Польща продовжує свій курс по вступу в зону євро незважаючи на кризу. Проте, про конкретну дату вступу і прийняття спільної валюти важко говорити. До того ж треба провести до цієї події підготовчі заходи в польській економіці. В самій же зоні євро основні засади мають бути так адаптовані, щоб бути здатними стояти на захисті стабільності валютно-економічного союзу. Була відмічена і зміна, через кризу, у ставленні до євро як в зоні євро, так і поза нею. По-перше, змінилась сума капіталу потрібного для вступу в єврозону. По-друге, авторитет євро, як спільної валюти, знизився. Важливо згадати і про те, що відлучення східних країн від ядра Європи зашкодило б всій економіці. М. Белка підкреслив: «Європейський Союз має бути каталізатором співпраці. Пропозиції ж, які пропонують створення нових інститутів у зоні євро і їх ізоляція від частини Європи, мають бути відкинутими, так як вони створять дистанцію між єврозоною і рештою Європи» [16].

Президент Польщі Броніслав Коморовський, який теж брав участь у конференції і який як голова країни, що веде євроінтеграційний курс зазначив, що крім недоліків, які є в зоні євро, не можна запропастити доробок процесу інтеграції. «ЄС це конструкція не в меншій мірі політична, ніж економічна, яка спирається на спільні цінності і на засади спільної відповідальності і солідарності країн-членів», – підкреслив Президент. Він сказав, що завдяки цій конструкції «природні політичні й економічні конфлікти інтересів розв'язуються в процесі переговорів і вироблення компромісу». ЄС – конструкція, «яка забезпечила на кілька десятків років спокійне існування в повоєнній Європі», а «встановлення зони євро (...) було подальшим, важливим кроком на шляху до тіснішої інтеграції народів Європи та цілого континенту, до Європи економічно безпечної, солідарної і відкритої для чергових членів» [10].

На думку Президента, існуюча криза в єврозоні – «це поворотний момент в історії, можливо, найважчий з початку процесу інтеграції». Ця глобальна фінансова криза оголила недоліки в цій конструкції, в її інституційній організації і в функціонуванні зони євро, а також всього ЄС. У зв'язку з цим, польський керманіч виголосив бажання активно брати участь у реформуванні устрою валютного союзу, хоч Польща поки що не є членом єврозони. Проте, Президент пропонує організувати співпрацю подібно як з іншими п'ятьма країнами з поза зони євро, які працюють у рамках Угоди Євро Плюс. Він вважає це природним, не тільки з точки зору польської ініціативи, а й бажання взяти участь у валютному союзі в перспективі.

На думку Коморовського, деякі інституційні рішення та засади вимагають переформулювання, інші – доповнення. Він додав, що спільна валюта це також додатковий торговельний обмін, економічний ріст і 14 млн. нових робочих місць. Говорячи про інституційні реформи в ЄС, Коморовський зазначив, що важливо, щоб їх процес був відкритим для проведення подальшої інтеграції, до поглибленої інтеграції. Спільна співпраця допоможе налагодити діяльність монетарного союзу і тим самим гарантувати стабільність і здатність до реагування на оточуючі зміни

ЄС. А зміцнена та розширена, за рахунок нових членів, єврозона поглибить інтеграцію і збільшить значення Європи на міжнародному рівні. Президент висловив свою переконаність у тому, що ЄС і єврозона використають теперішню кризу для подальшої діяльності, яка зміцнить фундамент євроінтеграції і позиції об'єднаної Європи в динамічно змінюваному світі [10]. (Слід зауважити, що під час візиту в Варшаву секретаря Ради національної безпеки і охорони України Раїси Богатирьової, Броніслав Коморовський висловив своє занепокоєння щодо впливу кризи на подальший розвиток євроінтеграційних переговорів з Україною та відповідною затримкою в прийнятті конкретних рішень [11].)

Проте, крім обговорення заявленої проблеми, на конференції в Варшаві, організованій Національним банком Польщі, Президент похвалив Центральний Європейський Банк за гарантію стабільності цін в зоні євро і відзначив його голову Жан-Клода Тріше Командорським хрестом з зіркою Ордена Заслуги РП за «видатні заслуги в проведенні економічних реформ у Польщі та розвиток міжнародної співпраці в сфері фінансів». Натомість, Тріше похвалив Польщу за її винятковість на тлі країн Центральної і Східної Європи. А також звернув увагу на неймовірні темпи розвитку польської економіки починаючи з 1990-х років. Говорячи про причини теперішньої кризи (збільшення державного попиту, ріст інфляційного тиску), оцінив особливу стійкість і витримку Польщі в порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи [14]. Не забув підкреслити й значення роботи в цьому процесі міжнародних організацій, таких як: Європейський центральний банк, Міжнародний валютний фонд, а також сектору приватних банків, представлених у цьому регіоні, яка призвела до уникнення нескоординованих дій. А як перспективу на майбутнє, і під час конференції, і під час передачі естафети управління європейськими фінансами голові італійського центробанку Маріо Драгі, Тріше відзначив: «Нині необхідно уточнити кризове управління за трьома правилами: це збільшення потенціалу європейського фонду фінансової стабільності, зміцнення балансу європейських

банків, а також розробка необхідного середньострокового рішення для врегулювання ситуації у Греції. І це уточнення необхідно зробити терміново» [2, с. 3].

Про роботу в перспективі говорив на конференції представник Європейського Парламенту Єжи Бузек. Основною темою його виступу були проблеми, пов'язані з Грецією, і заходи, які б дозволили стримувати поширення кризи й уникнути її повторення в майбутньому. До того ж він зазначив, що Європі буде важко розвиватися без реформи на ринку праці та пенсійної системи. І наостанок, Є. Бузек, як істинний поляк, продемонстрував свою підтримку ідеї участі Польщі у вирішенні проблем монетарного союзу, як члена ЄС. Адже Польща, будучи членом ЄС і вирішуючи долю всієї Європи, має вирішувати і долю своєї держави [16].

Так, ми бачимо, що організована конференція була лише преамбулою справжніх пристрастей, які припали на другу половину жовтня. А критична ситуація в Європі змусила всіх похвилюватись і попрацювати «за життя».

Яцек Саріуш-Вольскі, голова делегації PO-PSL у Європейському парламенті, напередодні зустрічей представників країн-членів ЄС і єврони визнав, що дистанція між зоною євро, що інтегрується, і рештою країн ЄС буде збільшуватись, якщо не буде застосовано плану по рятуванню, інтеграція європейських країн відбудеться тільки після зміцнення економічного управління [13]. Слід зауважити, що подібні побоювання виникали не раз. Наприклад, влітку 2011 року міністр Яцек Ростовскі під час свого інтерв'ю висловив думку, що так званий шешцьопак (sześciopak) – пакет документів, орієнтований на зміцнення дисципліни публічних фінансів країн ЄС, – стане підставою подальшого затягування інтеграції ЄС і економічного управління в зоні євро, але без виключення країн із-за меж європростору (eurolandu). (Прийнятий пакет документів був у Люксембурзі. А вступити в силу він мав орієнтовно восени 2011 року. Крім того, Я. Ростовскі прогнозував тоді, що тема економічного управління стане тематикою найближчих самітів ЄС – 17 жовтня і єврони – 18 жовтня, які відбудуться в Брюсселі [12]. Проте, ми бачимо, що і тематика зустрічей і терміни їх проведення змінилися).

«Пильнуємо і маємо надію допильнувати, щоб це не набуло інституційної форми і будемо наполягати, щоб у рамках Пакту Євро Плюс країни, які зараз не є членами єврозони, але завтра будуть, мали що сказати з приводу пропозицій (rozstrzygnięc), які будуть готові в формулі +17+, але також обговорені в формулі +27+», – заявив Я. Саріуш-Вольські. Він зазначив, що трактат ЄС передбачає так звану зміцнену співпрацю групи країн, але важливо те, щоб «ті, хто поза, могли долучитись, коли захочуть і будуть готові, і щоб ніхто не міг перед ними закрити двері». Також додав, що захисником таких країн як Польща є Європейська Комісія, яка дбає про суспільний характер ЄС, по відношенню до міжнародного, тобто такого, де рішення опускаються до торгів між головними столицями.

Співпрацю Президента Франції Ніколя Саркозі та канцлера Німеччини Ангели Меркель делегат вважає цілком зрозумілою, так як банки саме цих країн у найбільшій мірі наражені на результати зменшення грецького боргу і понесуть від цього найбільших збитків. «Умовою повного порозуміння є порозуміння цих двох гравців» [13]. Роблячи прогноз щодо їх порозуміння, Я. Саріуш-Вольські не помилився, адже компроміс був досягнутий. Греції списали половину боргу [3, с. 3], проте, заявили, що це виняток і щоб іншим країнам «не повадно» було.

А на недільному саміті єврогрупи, який відбувся після саміту всіх 27 країн, вирішили, що єврозона має далі інтегруватись – зміцнити економічне управління та дисципліну публічних фінансів. Керував самітом євро бельгієць Герман ван Ромпей. Він обіцяв, що з метою гарантії єдності внутрішнього ринку буде перед самітами євро скликати – якщо це буде можливо – саміти «27», для того щоб інформувати країни, які не входять в єврозону про заплановані справи та рішення європейських країн [13]. Проте фінансові ринки так і не почули в неділю постанов щодо Європи в цілому [5, с. 3].

Після саміту в Брюсселі (23 жовтня 2011 р.) прем'єр Польщі Дональд Туск повідомив, що Польща – прихильниця поглиблення інтеграції в єврозоні, а питання, підняті в неділю представниками країн-членів ЄС, свідчать, що інтег-

рація зони євро не виключає інтеграції всього ЄС. Інтеграція єврозони не є альтернативою для інтеграції «27». Криза, яка склалася в Європі, створила уявлення про кінцевість можливого розвитку, на який подавав надії ЄС, стосується це і євро. Польща не проти цієї інтеграції – підкреслив голова уряду – але вживаючи сполучник «і», а не «або» каже про можливість продовження інтеграції в зоні євро і в ЄС.

Він додав, що на зустрічі ЄС у Брюсселі вирішувались проблеми, які стосувались зони євро, при цьому не виключаючи всього Євросоюзу. «Зміцнення економіки в ЄС і особливо в групі євро не спричинить поділу навпіл», – вважає Дональд Туск, так як «ці найгрізніші думки з точки зору євроінтеграції навіть не були виголошені» [9]. Польський прем'єр визнав, що переконання всіх партнерів у тому, що рішення прийняті країнами єврозони мають значення для всіх членів ЄС, коштували невеликої кількості емоцій і приблизно двох годин дискусій. Проте, польський внесок був оцінений іншими країнами.

Прем'єр підкреслив, що Польща не боїться поглиблення інтеграції в зоні євро, так як вона прихильник поступової інтеграції в ЄС і в євроні. Він попередив, що Польща не буде поспішати приймати євро, бо хоче долучатися тільки до добре упорядкованої зони. Він згадав і про те, що протягом найближчих кількох днів могла вирішитись доля Європи. З'являлися думки навіть про можливе зникнення з поверхні землі, з економічної точки зору, кількох країн, за умови неприйняття негайних рішень. Тобто, момент для прийняття спільної монети не дуже підходящий.

І нарешті, прем'єр повідомив про те, що саміт представників ЄС погодився на початок переговорів про зміни в трактаті ЄС для того, щоб поглибити інтеграцію. «Всі погодилися з тим, що є необхідність в інтенсивнішому та превентивнішому контролі для того, щоб подібні кризи не повторювалися в зоні євро». Згідно з прийнятою декларацією саміту ЄС, голова Ради Європейської Герман ван Ромпей має до грудня 2011 року надати рапорт на тему «Можливості впровадження «невеликих» змін у трактат». На будь-які зміни в трактаті мають погодитися всі члени

ЄС, тобто конкретних дій у найближчий час можна не очікувати [9].

Отже, вищезазначена лінія подій дуже яскраво демонструє всю важливість ситуації, яка склалася в Європі восени 2011 року. Матеріали інтерв'ю польських чиновників у польськомовних часописах свідчать про рівень накалювання людських емоцій в критичні моменти. Коли справа, можна сказати, всього життя може розсіпатись у один момент. І хоч відомо, що основні рішення приймалися представниками корифеїв євроінтеграційного процесу – А. Меркель і Н. Саркозі – ми спробували показати роль середньостатистичної європейської країни – Польщі, у вирішенні проблем європростору в критичний момент, наскільки професійно та зважено поляки змогли підійти до вирішення проблем, які не завжди входили в їх компетенцію, але так чи інакше їх стосувались. Проте, не все так благородно, як здається. Адже ми бачимо тенденцію спаду зацікавленості у форсованому вступі в єврозону. Стосується це не тільки Польщі, яка починає філософствувати на предмет стабільності євро і вимагання гарантій, в Україні ця тенденція теж прослідковується [6, с. 10].

-
1. Вишеградський ювілей // День. – 2011. – 11 жовтня. – № 182. – С. 3: ілюстр.
 2. Головний євробанкір передав естафету // День. – 2011. – 21–22 жовтня. – № 190–191. – С. 3: фото.
 3. Греції спишуть 50 % боргів // День. – 2011. – 28–29 жовтня. – № 195–196. – С. 3.
 4. Меркель і Саркозі погодили план порятунку єврозони // День. – 2011. – 11 жовтня. – № 182. – С. 3.
 5. Перша частина саміту ЄС кризи не здолала // День. – 2011. – 25 жовтня. – № 192. – С. 3.
 6. Пожаров О., Райхель Ю. Кому потрібен євро? Контури нової Європи крізь серпанок єврокризи / О. Пожаров, Ю. Райхель // День. – 2011. – 7–8 жовтня. – № 180–181. – С. 10.
 7. Саміт ЄС спробує знайти шляхи виходу з боргової кризи // День. – 2011. – 20 жовтня. – № 189. – С. 3.
 8. Сірук М. «Стабільність і послідовність» Туска / М. Сірук // День. – 2011. – 11 жовтня. – № 182. – С. 3: ілюстр.
 9. Buczewska A. UE. Tusk: Polska nie boi się pogłębienia integracji w strefie euro / Agata Buczewska // <http://wiadomosci.gazeta.pl/>

wiadomosci/1,114877,10522668,UE__Tusk__Polska_nie_boi_sie_poglebienia_integracji.html

10. Komorowski: kryzys gospodarczy to moment zwrotny w historii integracji UE // http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,10510454,Komorowski_kryzys_gospodarczy_to_moment_zwrotny_w.html

11. Prezydent Komorowski zaniepokojony możliwym opóźnieniem integracji UE-Ukraina // http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114877,10550688,Prezydent_Komorowski_zaniepokojony_mozliwym_o_poznieniem.html

12. Rostowski: sześciopak podstawą dalszej integracji UE // http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114877,10405967,Rostowski_i_szesciopak_podstawa_dalszej_integracji.html

13. Sajdak K. Saryusz-Wolski: integracja euro nieunikniona, ale bez zamykania drzwi / Katarzyna Sajdak // http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114877,10535373,Saryusz_Wolski_integracja_euro_nieunikniona_ale.html

14. Tusk: potrzeba integracji i otwarcia UE na nowych członków // http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,10246971,Tusk_potrzeba_integracji_i_otwarcia_UE_na_nowych.html

15. Widzyk A. Niemcy. Merkel wzywa do obrony "dzieła integracji europejskiej" / Anna Widzyk // http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114877,10541343,Niemcy_Merkel_wzywa_do_obrony_dzieła_integracji.html

16. Uczestnicy konferencji NBP: trzeba większej integracji w UE // http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,10511481,Uczestnicy_konferencji_i_NBP_trzeba_wiekszej_integracji.html

Олена Симоненко

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В РЕСУРСНОМУ ВИМІРІ

У публікації досліджено зміст і класифікацію ресурсів політичного лідерства, а також розкрито специфіку їх використання. В результаті аналізу запропоновано визначення ресурсів політичного лідерства, з'ясовано, як відбувається мобілізація ресурсів у тому чи іншому типі політичної культури.

Ключові слова: політичне лідерство, ресурси, політична культура, владні відносини.

Olena Symonenko. Political leadership in the dimension of resources. The paper is devoted to investigation of the

content and classification of resources of political leadership, and also disclosed the specifics of their use. A definition of resources of political leadership has been proposed as a result of the analysis. Principles of the mobilization of these resources in various types of political culture have been defined.

Keywords: political leadership, resources, political culture, relations of power.

В умовах демократизації політичної системи суттєво розширюється особистісна природа політики, що, у свою чергу, вимагає нового осмислення змістовного наповнення політичного лідерства.

Політичне лідерство являє собою складне та багатогранне явище, дослідження якого на початку ХХІ століття, має велике наукове й практичне значення. Воно є невід'ємним атрибутом політичної системи та необхідним елементом для функціонування політичної влади.

У зв'язку з цим, важливого значення набуває дослідження ресурсів політичного лідерства, пов'язаних із механізмами реалізації, конкретними владними суб'єктами, управлінських функцій. Від ефективності реалізації ресурсного потенціалу впливових політичних лідерів залежить функціонування різних політичних структур і суспільства в цілому. Справедливості ради слід відмітити, що де-факто ресурси в їх предметному вираженні завжди розглядалися як одна зі складових лідерства.

Розкриття змісту ресурсів політичного лідерства, їх класифікація, дозволяють нам знайти відповідь не тільки на деякі з поставлених політичною практикою питання, але і дає можливість по-новому осмислити зміст політичних процесів у сучасній Україні. Крім того, аналіз змісту ресурсів політичного лідерства дозволяє реально оцінити ступінь, стійкість, глибину впливу на суспільство конкретного політичного лідера. Адже саме вони (ресурси) визначають свого роду соціальний резонанс діяльності лідера.

Мета даного дослідження – здійснити аналіз ресурсів політичного лідерства, визначити їх місце в системі владних відносин, дати типологію та розкрити специфіку їх використання сучасними українськими політичними

лідерами. З'ясувати, чи відбувається мобілізація ресурсів у тому чи іншому типі політичної культури. Це в свою чергу, дасть можливість формулювати прогностичні судження відносно еволюції самого феномену політичного лідерства в т. зв. «транзитних періодах» суспільного розвитку.

Здебільшого питання ресурсів політичного лідерства розглядаються в рамках вивчення проблем політичної влади взагалі. Серед авторів, які приділили особливе значення вивченню питань ресурсів у політиці, потрібно назвати: Б. Басс, А. Цуладзе, Є. Єгорова-Гантман, А. Ковлер, Г. Почепцов, Є. Могільовкін, Е. Нікітін, А. Петровський.

Однак, до цього часу не існує загально визнаного терміна для визначення поняття «ресурсів політичного лідерства». Для позначення цього поняття одночасно використовуються такі терміни, як: «підґрунтя», «джерела», «засоби» політичного лідерства і т. д.

Отже, питання про зміст ресурсів політичного лідерства в цілому лишається відкритим.

Тим не менш, імпліцитно проблема аналізу ресурсів політичного лідерства піднімалася уже давно, хоча сам термін, у чіткому сенсі цього слова, не використовувався. Так іще в класичній роботі Н. Макіавеллі «Государь» поставало питання про те, яким чином правитель може збільшити ступінь та стійкість свого впливу на різні прошарки суспільства («підданих» у термінології італійського мислителя) [6; 69]. За наявності таких, на перший погляд, розмитих суджень, які сьогодні здаються дещо наївними, безперечною заслугою Н. Макіавеллі є те, що він виділив аспект розгляду проблематики, яка пов'язана з ресурсами політичного лідерства.

У семидесяті роки XIX ст. Б. Басс, чії праці, по праву, вважаються класичними в даній галузі знання, ввів поняття «ефективність лідерства» [11; 124], яку він пов'язував з максимальним задоволенням інтересів не тільки лідера, а й підлеглих. Б. Басс у ефективності вбачав необхідні умови: того, наскільки політичний лідер успішно досягає поставлених цілей; того, як довго триває його кар'єра; на кінець, того, в якій мірі його діяльність має вплив на суспільство. Іншими словами, в імпліцитній формі Б. Басс

тісно підійшов до осмислення ресурсів лідерства на понятійному рівні.

Мабуть, найближче за всіх до вирішення проблеми виміру масштабів суспільного впливу того чи іншого політика підійшов А. Цуладзе, який першим із вітчизняних дослідників ввів поняття ресурсів лідерства. Але в його дослідженні відсутнє ґрунтовне визначення того, що є ресурсами лідерства в політиці.

Та за винятком згаданої вище роботи, практично не було ґрунтовних розробок понятійного осмислення даного феномену. Тоді як на емпіричному рівні більшість дослідників наголошували на тому, що наскільки важливими є для лідера відповідні інтелектуальні та вольові якості, які впливають на його можливості в досягненні цілей: матеріально-технічні та фінансові засоби, доступ до ЗМІ, особисті погляди і т. п. (див., напр., роботи Є. Єгорова-Гантман, А. Ковлер).

Проте паралельно цьому формувався альтернативний підхід, який полягав у тому, що інколи особистості, які не мають яскравих особистісних якостей публічних політиків, виявлялися в змозі не тільки займати високі керівні посади в структурах державної влади, але й досягати реального стійкого впливу на політичну поведінку широких прошарків населення, тобто стати визнаними політичними лідерами загальнонаціонального масштабу.

Причини цього Г.Г. Почепцов вбачав у розвитку технологій політичного маніпулювання, яке сьогодні особливо яскраво проявляє себе у виборчих кампаніях.

Отже, *ресурси політичного лідерства* – це потенційна можливість використання особистих якостей та об'єктивних умов, за допомогою яких відбувається діяльність лідера щодо досягнення як особистих, так і загальнозначимих цілей.

Принаймні, можуть бути виділені три змістовно різних види ресурсів політичного лідерства: особистісні, інституціональні та PR-ресурси.

Кожний вид включає в себе відносно самостійну складову конкретного різновиду меншого рангу. Так, наприклад, особистісні ресурси умовно можуть бути розділені на

індивідуальні та колективні. При цьому перші (індивідуальні) включають в себе особистісно-психологічні характеристики даного політика, наприклад, темперамент, цілеспрямованість, моральні якості і т. п. Тобто те, що на практиці дозволяє лідеру впливати на оточення в процесі безпосереднього спілкування; те, що визначає його стійкість в екстремальних умовах, визначає його здатність приймати рішення в нестандартних ситуаціях, а також уміння аналізувати власні невдачі і т. д. Всі ці якості, безумовно, необхідні в практиці повсякденної політичної діяльності і складають ресурси лідерства, які дозволяють йому більш чи менш успішно досягати поставлених цілей (або не дозволяють того ж іншим, навіть якщо об'єктивно їх позиції в конкурентній боротьбі виглядають сильнішими). Мабуть, саме індивідуальні ресурси й утворюють те, що прийнято називати особистою харизмою конкретного політика.

Однак, досвід, особливо новітньої вітчизняної історії, показує, що харизма далеко не вичерпує зміст особистісних ресурсів політичного лідера. Достатньо показовим прикладом, у цьому випадку, може слугувати боротьба за президентство в 2010 р., де не надто красномовний, скутий на публіці В. Янукович, виглядав дещо слабше на фоні яскравої та колоритної Ю. Тимошенко. Тим не менше, переміг саме В. Янукович, а не харизматична Ю. Тимошенко. Даний результат пояснює те, що умовно може бути позначено як корпоративні ресурси політичного лідерства. Тут мова йде про систему неформальних особистих зв'язків, контактів, які і дозволяють даному лідеру використовувати особисті якості інших у своїх інтересах. Корпоративні ресурси можуть спиратися на: особисту відданість, ділове партнерство, релігійну чи етнічну солідарність, трибалізм тощо. Але в будь-якому випадку наявність розвинутої та багатосторонньої системи особистих зв'язків і дозволяє лідеру максимально використати розмаїття можливостей у досягненні цілей. У даному випадку, по суті, мова йде про використання особистих якостей, знань, інтелекту, матеріальних можливостей не тільки самого лідера, але і тих, хто по відношенню до нього, так чи інакше, виступає в числі його команди.

Такі, в загальних рисах, особистісні ресурси політичного лідерства. Що ж стосується інституціональних ресурсів, то вони умовно можуть бути розділені на формальні та неформальні. Як відомо, формальними інститутами прийнято вважати політико-правові регулятиви (кодифіковані в конкретних нормативних актах), які визначають порядок і процедуру легальної політичної діяльності (включаючи і функціонування органів та установ влади всіх рівнів). Знання та уміння максимально ефективно використовувати законні процедури складають формально-інституціональні ресурси політичного лідерства.

Найбільш показовим прикладом у цьому відношенні слугує так званий «адміністративний ресурс» на виборах в органи законодавчої влади, коли кандидат, не порушуючи «букви закону», по суті, створює собі (або, в крайньому випадку, прагне до цього) переваги в електоральній боротьбі або за рахунок патронажу з боку державної влади, або за рахунок «цехової» приналежності до неї. Іншими словами, на практиці формально-інституціональні ресурси політичного лідерства являють собою можливість використання лідером органів та установ державної та муніципальної влади для реалізації своїх політичних інтересів.

У вітчизняній політології формально-інституційним ресурсам приділяється порівняно більше уваги ніж неформальним. Тоді як, на наш погляд, неформальні інститути здійснюють не менш вагомий вплив на розстановку та співвідношення сил і впливу в суспільстві, на конкуренцію політичних інтересів. Не є секретом, що поміж органів офіційної влади серйозний вплив на суспільно-політичні процеси здійснюють і культурно-історичні особливості того чи іншого регіону, які укріпилися в етнічних чи релігійних традиціях, звичаях, цінностях і стереотипах. Уміння маневрувати в складних, часом суперечливих, неформальних культурних нормах і становить неформально-інституційний ресурс політичного лідерства. І такого роду ресурс здатний відігравати досить серйозну роль у реалізації політичних інтересів лідера, особливо в поліетнічних і поліконфесійних регіонах. Їх зміст (неформально-інституційних ресурсів) визначається тим, як лідер використовує міжособистісні відносини в рамках формальних інститутів

влади для досягнення як своїх, так і загальнозначущих цілей. По суті справи, неформальні інститути – це можливості реалізації лідерських переконань, які з'являються на основі корпоративних політичних інтересів, самі ж такого роду інтереси опредмечуються системою особистих зв'язків у формальних інститутах влади.

Якщо до формально-інституційних ресурсів відносяться політичні партії, організації, органи та установи державної та місцевої влади, то до неформально-інституційних ресурсів – кланово-клієнтеліські спільноти, корпоративні групи впливу, а якщо говорити про Україну, то оскільки інститут лобювання політичних інтересів у нас ще не оформлений де-юре, але, як відомо, давним-давно проявляє себе де-факто, то й лобістські об'єднання, мабуть, варто відносити до неформальних інститутів (під корпоративними об'єднаннями в даному випадку маються на увазі ті спільноти, які прагнуть до отримання односторонніх переваг перед конкурентами).

Не можна лишити поза увагою ще один тип ресурсів політичного лідерства, який є, якщо не найважливішим, то одним із головних. Мова йде про PR-ресурси. Тут можна виділити два різновиди: іміджеві та маркетингові. Перші являють собою можливість формування привабливого образу політичного лідера, роблячи його популярним у найрізноманітніших прошарках населення. В свою чергу ступінь привабливості іміджу визначається можливістю його вербалізації як прямої (публічні виступи безпосередньо перед аудиторією чи в ЗМІ), так і непрямої (тобто тими судженнями, які приписуються йому прихильниками, а інколи і противниками).

Крім вербалізації вагоме значення має й емоціоналізація образу, тобто можливість побудувати та подати його так, щоб задіяти нераціональні, чуттєві сторони сприйняття. Про те, наскільки це може бути важливим, можна судити порівнюючи фігури таких вітчизняних політиків, як Л. Черновецький та В. Кличко (на виборах мера Києва в 2008 р.). Вихований, інтелігентний, який часто має цікаві роздуми В. Кличко залишається чужим і не зовсім

сприймається, як тільки виходить за рамки своєї аудиторії. Тоді як Л. Черновецький, у промовах якого не завжди просліджується не тільки серйозна логіка, але інколи і просто здоровий глузд. Та на виборах у мери Києва 2008 р. Л. Черновецький виглядав все ж яскравіше, артистичніше і, відповідно, цікавіше, навіть для тієї частини аудиторії, яка не належала до його прихильників.

Не менш важливу роль у створенні образу відіграє візуалізація і так звана «легенда». Перша визначає не тільки привабливий зовнішній вигляд лідера, але і його уміння жестикулювати, хода, манери, вміння триматися на людях. «Легенда» являє собою ціленаправлено відібрані та відповідним чином інтерпретовані факти біографії політика, котрі наче ілюструють ключові характеристики образу. І можливості, які має політик у цьому сенсі, також є ресурсами лідерства.

Ясна річ, що PR-ресурси не вичерпуються іміджем, оскільки, яким би привабливим не був образ сам по собі, суттєво збільшувати суспільний вплив політика він може тільки в тому випадку, якщо сформована ефективна стратегія і тактика його (іміджу) просування в різних соціальних групах, до яких належать як реальні, так і потенціальні прихильники лідера. А, отже, неабияке значення для росту особистого авторитету, суспільного впливу лідера має політичний маркетинг. Політичний маркетинг – маркетинг, який використовується відповідно до цілей і задач політичної боротьби. Він характеризує діяльність, яка використовується для створення, підтримки чи зміни відношення суспільства до конкретних політичних діячів, партій тощо.

Маркетинг політичного лідера – це обґрунтована на вивченні виборців система оптимізації важливих характеристик кандидата (зовнішність, манери, публічна поведінка, програма) та інформаційного впливу на цільову аудиторію, з метою отримання максимальної кількості голосів для даного лідера [2; 88].

Якщо про споживчі характеристики товару розповідає його етикетка, то політичного лідера зазвичай представляють його партія, довірені особи, попередня діяльність,

репутація. В політиці, так само як і в економіці, рушійною силою є конкуренція і в першій пропозиція завжди переважає попит, наприклад, в Україні президента у 2010 р. обирали із 18 кандидатів. Таким чином, важливим моментом концептуалізації практики політичного маркетингу є з'ясування того, в якій мірі досвід економіки можна застосувати у сфері політики. В зв'язку з цим ми можемо виділити п'ять напрямів: 1 – це сам продукт, його фізичні характеристики, надання йому товарного вигляду; для кандидата мова йде про його персональні характеристики – вік, зріст, зовнішність, одяг, друзі, сім'я і т. д.; 2 – просування продукту на ринок, його рівномірний розподіл по всіх торговельних точках; для політика це означає – його фізична присутність всюди, де відбувається щось значиме (події, збори впливових груп і т. д.), якщо політик де-небудь не може бути присутнім особисто, то його присутність може замінити довірена особа, або, в крайньому випадку, яскравий плакат; 3 – визначення ціни продукту; для політика, поняття ціни асоціюється з програмою конкретних дій; 4 – торговий персонал, тобто сукупність кваліфікованих продавців, які представляють товар; для політика торговий персонал – це група його помічників, які часто контактують з виборцями та переконують їх віддати голос за даного претендента, і в даному випадку кількість та кваліфікація торгового персоналу є важливим елементом успіху «продажі»; 5 – комунікаційна політика, тобто діяльність з «просування» та рекламування, починаючи з найпростіших засобів представлення кандидата (його фотографії, програмних документів), розповсюдження плакатів та листівок, вручення подарунків, сувенірів і т. д. З настанням епохи електронних ЗМІ радіо та телебачення стали особливо цінними засобами рекламування кандидатів, причому, чим вищий рівень кампанії, тим активніше він використовується. Таким чином, можна сказати, що політика дійсно нагадує економічний ринок, дякуючи чому, власне кажучи, і виник політичний маркетинг. Отже, політичний маркетинг – це сукупність різноманітних методів вивчення «ринку» (тобто населення) і ефективної комунікації з ним із метою впливу на політичну

поведінку громадян; – це не агітація з її безсистемністю та відсутністю наукової обґрунтованості й зовсім не реклама, яка допомагає прикрашати якості претендентів, а то й взагалі наділяє їх неіснуючими чеснотами. Політичний маркетинг – це, перш за все, грамотне, коректне та цілеспрямоване явище, яке підкреслює різним соціальним і національним групам саме ті якості та достоїнства претендента на лідерство, на які очікують. Порівняно з PR-ресурсами, політичний маркетинг означає формування в конкретних соціальних груп ціннісних орієнтацій і психологічних схем сприйняття сфери політики взагалі й окремого політика зокрема. Інакше кажучи, якщо іміджеві ресурси відносяться до персони самого лідера, то маркетингові – до потенційного прошарку тих, хто його підтримує.

Маркетингова концепція «вдосконалення товару» на політичному ринку виступає найбільш ефективним методом боротьби за владу в сучасній ситуації. І звертаючи увагу на традиційні маркетингові технології, такі як масові заходи (презентації, семінари), розповсюдження сувенірної продукції, розробка дизайну політичної символіки та ін., варто відмітити, що досить заможні політичні еліти все це використовують у своєму арсеналі. Маркетингові PR-ресурси є найбільш перспективними ресурсами політичного лідерства, які динамічно розвиваються в сучасному світі. Інакше кажучи, PR-ресурси політичного лідерства дозволяють впливати на масову аудиторію так, як це відбувається в малих групах з високим рівнем згуртованості (що раніше було неможливо в силу власне фізичних причин). Отже, PR-ресурси створюють сурогат міжособистісного спілкування у відношеннях між лідером і конституентами; це спілкування будується за заздалегідь заданими параметрами, які, в свою чергу, визначаються власне практичними задачами, які ставить перед собою лідер у досягненні цілей.

Політичне лідерство, поміж іншим, це ще й уміння максимально використовувати всі доступні ресурси суспільної думки. В цьому випадку ресурси можуть слугувати свого роду критерієм порівняння лідерів різних епох і культур, а також масштабів лідерства. В свою чергу, мас-

штаби, глибина та стійкість суспільного впливу політичного лідера визначаються ефективністю використання ресурсів, якими він володіє.

На сьогодні положення справ у галузі дослідження ресурсів політичного лідерства можна охарактеризувати ще одним способом. Оцінюючи значущість тих чи інших ресурсів, спеціалісти, як правило, ігнорують політико-культурний контекст їх використання. Наведений вище опис ресурсів політичного лідерства, тим не менш, залишає відкритим питання про те, як вони використовуються в контексті політичної культури. Ні для кого не секрет, що використання одних і тих же, в номінальному значенні понять, ресурсів може мати зовсім різний сенс (і ефективність) у досягненні лідером поставлених цілей і реалізації політичних переконань в залежності від того, про яке суспільство йде мова. Таким чином, незалежно від того, які суб'єктивні цілі ставить перед собою політичний лідер, які суспільні інтереси він виражає, його діяльність (у крайньому випадку, до тих пір поки вона залишається легальною) завжди відбувається у відповідності з визначеними «правилами гри». Іншими словами, він завжди підпорядкований тій чи іншій системі регулятивів діяльності (навіть, якщо суб'єктивно він намагається їх «обійти» чи проігнорувати). Такого роду регулятиви, на наше переконання, можуть мати не тільки винятково політико-правову природу. Вони також можуть генетично витікати з конфесійних норм і цінностей, з етичних звичаїв, врешті-решт, з норм соціально-групової моралі та етики.

Тип політичної культури визначає характер взаємовідношень, які виникають між лідером і його прихильниками як реальними («конституентами»), так і потенційними (адресними соціальними групами).

Різноманітні пласти чи в іншій термінології рівні політичної культури даного суспільства і визначають те, якими саме ресурсами політичного лідерства будуть користуватися, в першу чергу, і з найбільшою ефективністю, за якими «правилами гри» це відбувається, та які результати може дати таке використання в політичній практиці. Тобто, політико-культурний аспект – явище багатогранне та

потребує детального розгляду, а отже, може стати окремою частиною даного дослідження.

Величина та стійкість суспільного впливу політичного лідера залежить від того, наскільки ефективно він використовує зосереджені в його розпорядженні ресурси.

Дійсно, майже очевидним залишається те, що чим масштабніший лідер як політична фігура, чим більшим є його суспільний вплив, тим більше різноманітніші в якісному та багаточисленніші в кількісному відношенні ресурси, які ним використовуються. Однак, при цьому, далеко не очевидним є твердження про те, що об'єм ресурсів лідерства, їх якісне різноманіття є, свого роду, наслідком політичної ваги та впливу лідера. Думається, що не менш вагомим буде і зворотне твердження: політична вага, суспільний вплив, особистий авторитет лідера обумовлені саме тими ресурсами, які він здатний задіяти в досягненні цілей, у реалізації своїх політичних інтересів і переконань.

Отже, ресурси політичного лідерства можуть бути різними і нема єдиного «універсального» ресурсу. Політичне лідерство охоплює, щонайменше, три сфери діяльності: відношення між людьми, які виникають з приводу задоволення тих чи інших політичних інтересів і намагань здобути владу; співвідношення індивідів та політичних інститутів; і, насамкінець, своєрідну «презентацію» першого та другого в суспільній свідомості. Саме тому в роботі було виокремлено три відносно самостійні групи ресурсів: особистісні, інституціональні та PR-ресурси.

1. Имидж лидера. Психологическое пособие для политиков / под ред. Е. Егоровой-Гантман. – М. : Об-во «Знание» России, 1994. – 265 с.

2. Ильясов Ф. Политический маркетинг, или Как «продать» вождя /Ф. Ильясов // Политические исследования. – 1997. – № 9. – С. 88–100.

3. Ковлер А. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт / А. Ковлер. – М. : РАН. Ин-т государства и права, 1995. – 115 с.

4. Ледяев В. Власть: концептуальный анализ / В. Ледяев. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 384 с.

5. Могилевкин Е. Личностные факторы и карьера / Е. Моги-
левкин // Прикладная психология и психоанализ. – 1998. – № 2. –
С.23–33.
6. Макиавелли Н. Государь : сочинения. / Н. Макиавелли. –
М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Изд-во «Фолио», 1998. –
656 с.
7. Никитин Е., Харламенкова Н. Феномен человеческого само-
утверждения / Е. Никитин, Н. Харламенкова. – СПб. : Алетейя,
2000. – 224 с.
8. Петровский А. Личность. Деятельность. Коллектив / А. Пет-
ровский. – М. : Политиздат, 1982. – 217 с.
9. Почепцов Г.Г. Как становятся президентами: избирательные
технологии XX века. (Человек и общество на пороге XXI столетия) /
Г.Г. Почепцов. – К. : Знання, 1999. – 380 с.
10. Kuczmarski S., Kuczmarski Th. Values-Based Leadership. –
Englewood Cliffs, 1995. – 304 p.
11. Bass B.M. Leadership, psychology and organizational beha-
vior. – N. Y., 1960. – 582 с.

Марина Терещук

ВИКОРИСТАННЯ PR-ТЕХНОЛОГІЙ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглядаються роль і місце PR-технологій як інструмента досягнення зовнішньополітичних інтересів України. Окрема увага приділена діючим іміджевим та брендинговим кампаніям, що проводяться під орудою Міністерства закордонних справ України.

Ключові слова: PR-технології, державний брендинг, бренд України.

Maryna Tereshuk. Using the PR-technologies in the modern strategy of foreign policy of Ukraine. The article deals with the role and place of PR-technologies as a tool to achieve foreign policy of Ukraine. Special attention is paid to current paying for an image and branding campaign,

conducted under the guidance of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Keywords: *PR-technologies, state branding, Ukrainian brand.*

Передумовою ефективної діяльності держави на міжнародній арені, як відомо, є її здатність використовувати переваги наявних матеріальних і нематеріальних ресурсів для досягнення своїх національних інтересів. У сучасних умовах глобалізації комунікацій одним із ключових нематеріальних факторів, що дозволяє державі здобувати цілком матеріальні результати, є її позитивний образ (імідж, бренд), для формування та підтримки якого використовуються технології з арсеналу паблік рілейшнз (PR). Сьогодні існує досить ефективний інструментарій, що дозволяє презентувати існуючий образ країни в найбільш вигідному світлі. Такий інструментарій дозволяє забезпечувати появу позитивного образу країни із заданими характеристиками, здатного сформувати бажане сприйняття й, як наслідок, прогнозоване ставлення до відбитої в цьому образі дійсності. Саме те, як сприймається країна – її образ, є основою для формування зовнішньополітичних й економічних відносин зі світовим співтовариством, механізмом регулювання внутрішніх процесів, що відбуваються в тій чи іншій країні. Державний брендинг на рівні з публічною дипломатією та міжнародним PR є однією з основних стратегій формування образу та іміджу країни.

Усвідомлення необхідності створення власного позитивного іміджу — це нагальна потреба України як держави, що прагне утвердити себе на міжнародній арені та зайняти гідне місце у світовому співтоваристві. Відповідно, активне просування на міжнародній арені інформації про потенціал і перспективи розвитку України, про позитивні зрушення в українському суспільстві має стати важливими напрямом зовнішньої політики України.

Метою дослідження є виявлення особливостей використання PR-технологій як інструменту забезпечення національних інтересів України в сучасних умовах.

Проблеми формування та підтримки позитивного образу держави та використання технологій міжнародного PR були розроблені у працях таких зарубіжних вчених і дослідників, як С. Анхольт, К. Боулдінг, Д. Бурстін, Е. Галумов, Р. Джервіс, Д. Замятін, Ю. Кашлев, І. Кісельов, В. Кісмерешкін, В. Кононенко, М. Коттем, Р. Коттем, М. Кунчік, Н. Лайдінен, Х. Ларсен, І. Панарін, І. Рожков, В. Сеїдов, А. Смірнова, Дж. Твітчелл, О. Холсті, А. Яковенко та ін. Серед вітчизняних вчених і дослідників, які займались зазначеними проблемами формування іміджу держави та, зокрема, проблемами формування іміджу України, слід відзначити таких, як В. Бебик, О. Бойко, Л. Губерський, С. Гуцал, О. Запорожець, О. Зернецька, В. Королько, О. Литвиненко, Є. Макаренко, Т. Пашукова, І. Слісаренко, В. Терещук, Є. Тихомирова, О. Швец, О. Шевченко, О. Ялова та ін. У своїх працях автори досліджують специфіку формування іміджу такого об'єкта як держава, характеризують структуру та засоби формування іміджу держави, визначають фактори, які впливають на формування іміджу держави, аналізують сучасні та історичні іміджеві стратегії різних держав, досліджують національні образи держав у контексті міжнародних відносин.

Формування іміджу держави у світі є дуже складним і багатогранним політичним процесом. Особливого значення створення іміджу країни набуває для країн, що перебувають на стадії трансформаційних перетворень. Незважаючи на розмаїття поглядів на поняття «імідж держави», дослідники сходяться в одному — формування позитивного іміджу держави лише покращить світові позиції країни. Але формування й ефективна імплементація моделі державного іміджу потребують детально розробленої іміджевої політики держави. Незважаючи на відсутність чіткого визначення іміджевої політики держави, це поняття можна розуміти як сукупність практичних заходів, що направлені на формування та реалізацію зовнішнього та внутрішнього іміджу держави з метою покращання добробуту громадян і підвищення позицій держави в світі.

Зрозуміло, що основою для формування позитивного іміджу України є, насамперед, внутрішньополітична стабільність, прогресивний розвиток економіки, реформування

українського суспільства, європейський вектор зовнішньої політики та зміцнення ролі й місця України у світі. Нині Україна має колосальний потенціал невикористаних можливостей для забезпечення просування своїх національних інтересів на світовій арені, серед яких головна роль належить зовнішньополітичним технологіям паблік рілейшнз. На думку дослідника Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України С. Гуцала, такі інформаційно-комунікативні поняття як імідж, пабліситі, паблік рілейшнз справляють нині не менший вплив на зовнішньополітичну діяльність, її успішність або малоуспішність, аніж економічні та силові фактори. А часом — навіть більший. Тому іміджева стратегія України з часом має перетворитися в один із вирішальних чинників подальшого зростання. Для цього мають бути на усіх рівнях погоджені та сформульовані основні напрями PR для формування позитивної репутації суспільства та держави, що в майбутньому відіграватиме вирішальну роль у прихильному ставленні до них світової спільноти [1, 71].

Важливим завданням здійснення національних зовнішньополітичних PR-програм має бути наповнення конкретним змістом відносин України з країнами-сусідами, іншими суб'єктами міжнародних відносин, стратегічними партнерами. При цьому в основу таких міжнародних відносин мають бути покладені принципи взаємної поваги та довіри при повній повазі до національних інтересів держави. Це означає, що між країнами має існувати найвищий рівень довіри і взаємоповаги, врахування інтересів зарубіжних партнерів. Успішність реалізації зовнішньополітичного курсу держави, її роль та місце в системі міжнародних відносин значною мірою залежать від успіху внутрішньої політики держави. Власне, це і є метою зовнішньополітичної діяльності — сприяти внутрішньому розвитку країни, забезпечити інтереси її національної безпеки, поліпшити добробут громадян. Послідовна й максимально прагматична, наближена до основних потреб розвитку держави зовнішня політика сприятиме зростанню позицій країни в регіоні та світі [2, 247]. Позитивне сприйняття України у світі сприятиме успішному проведенню соціальних та економічних реформ. Сьогодні для його реалізації пот-

рібні продумані кроки, які спрямовані на формування позитивного відношення до Української держави. Це у свою чергу дозволить сформувати сприятливий клімат у вирішенні політичних та економічних завдань розвитку держави.

Досвід багатьох країн світу переконливо показує, що на сьогодні провідною PR-технологією, поставленою «на службу» просуванню національних інтересів, є технологія брендингу, яка полягає у формуванні та просуванні бренду країни як певного нематеріального активу, що ідентифікує країну серед інших, робить його впізнаваним. Використання цих інструментів стало, насамперед, наслідком цілком прагматичних потреб необхідності залучення до країн туристів, студентів, інвестицій тощо. А оскільки в цій царині спостерігається неабияка конкуренція, брендингові PR-технології просування себе «на ринку» стали більш ніж актуальними. Головною метою бренду країни, як і брендів-торгових марок, є створення поінформованості, обізнаності щодо об'єкта (див., наприклад, [3, 81]).

Підґрунтям державного брендингу в Україні, як і в будь-якій країні світу, виступає його програмно-інституціональне забезпечення, тобто наявність концептуальних, програмних і законодавчих документів, які регулюють діяльність урядових структур, громадських організацій та корпорацій щодо просування позитивного іміджу країни та державних брендів. Так, організаційну складову державного брендингу становлять міністерства та відомства, до повноважень яких відносять зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну та інші види міжнародної діяльності, в рамках яких здійснюються державні програми формування позитивного іміджу України, інвестиційного та туристичного іміджу України. Зокрема, Секретаріат Президента України та Міністерство закордонних справ реалізують зовнішньополітичну стратегію держави в контексті ефективності фактора «державне управління» та імідж лідера держави в Україні (політичний чинник державного бренду); Міністерство економіки України та профільні міністерства і відомства сприяють інвестиціям, тобто відповідають за реалізацію економічного чинника державного бренду, в тому числі, такої складової, як «експорт» (зовнішньоекономічний чинник державного бренду); Міністер-

ство культури та туризму України формує імідж «туризму», «історії і культури» держави, що складає туристичний і національний чинники державного бренду.

В Україні ухвалено Концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу на 2008–2011 рр. Нею зазначено, що Міністерство закордонних справ України є державним замовником програми та вказано, що позитивне сприйняття України міжнародними організаціями, іноземними державами та громадянами, зокрема інвесторами, є чинником, який безпосередньо впливає на позитивну динаміку обсягів надходження іноземних інвестицій, а також на інтенсифікацію інноваційного процесу, збільшення експорту продукції, зростання обсягу отриманих від діяльності туристичної галузі коштів, зміцнення гуманітарних контактів [4].

Для практичної реалізації іміджевої стратегії України у 2010 році Міністерство закордонних справ проводило тендер на розробку стратегії позиціювання країни у світі, який виграла компанія CFC Consulting. Незважаючи на певні скандали, пов'язані з обсягом витрачених МЗС на ці цілі коштів, проведена Міністерством і компанією CFC Consulting робота фактично є першою скільки-небудь системною спробою сформуванню впізнаваний бренд України.

Бренд «Україна» — перший за 20 років української незалежності масштабний проект, який має за мету розробку комплексної стратегії позиціювання України за кордоном. Стратегія позиціювання держави у світі вже застосована на практиці багатьма країнами та регіонами. При розробці такої стратегії для України було проаналізовано та враховано іноземний досвід. Окрему увагу приділено менталітетним, етнічним аспектам ідентичності, й економічним, політичним, культурним, спортивним, туристичним та іншим досягненням країни.

В основу брендингової стратегії взято такі елементи:

- Цінності.
- Різносторонній потенціал.
- Швидкий темп сучасного життя.

Для позиціювання України у світі розроблено візуальні зображення нашої держави. Так як у 2012 році Україна проводить Євро-2012, то спеціально для цього створено

логотип квітки соняшника. За задумом, квітка соняшника передаватиме образ України, наповненої теплом, любов'ю й гостинністю, де кожен почуватиметься гостем, якого тут завжди чекають. Цей логотип супроводжує слоган «Увімкни Україну» (Switch on Ukraine).

Слоган: «Ukraine. Moving in the fast lane» представляє собою зображення, що символізує швидкий, динамічний рух України вперед. Слоган розкриває головне послання: Україна — сучасна країна, яка обирає для себе шлях динамічних перетворень, живе бурхливим суспільним життям і є відкритою для діалогу зі світовим співтовариством. Вислів «Ukraine. Moving in the fast lane» (Україна. Рухаючись у швидкісній смузі) використовують як метафору, коли йдеться про людину, яку супроводжує успіх, яка йде в ногу з часом, не боїться виправданих ризиків, не лякається труднощів.

Символами для брендингової стратегії України було обрано персонажі-символи Спритка і Гарнюні. Вони виконані в популярному стилі «аніме», орієнтованому як на дитячу, так і на дорослу аудиторію.

До інформаційних кампаній, які розвиватимуть національний брендинг, відносять:

1) «Ukraine. Beautifully yours», яка покликана ознайомити Європу та світ із туристичним і культурним потенціалом України за допомогою відомих співачок держави. У кожному відеосюжеті одна зі співачок виступатиме в ролі «віртуального гіда», який демонструватиме іноземному глядачеві цікаві туристичні напрямки та маршрути, а також розповідатиме про захоплюючі сторінки національної історії та культури.

2) «Ukraine. All about U» демонструватиме світовій аудиторії потужний туристичний та інвестиційний потенціал України, розроблено телекомпанією CNN у партнерстві з CFC Consulting. Інформаційна кампанія складається з двох пов'язаних за змістом рекламних відеороликів, присвячених, відповідно, туристичному та інвестиційному напрямкам брендингової стратегії України. Ключове повідомлення проекту побудоване на оригінальній грі слів, адже в англійському варіанті літера «U» має подвійне значення: з одного боку, U – це скорочений варіант англійсь-

кого слова «YOU» (українською — «ти/ви»); з іншого — U — це перша літера в слові «Ukraine», яка в назві цієї інформаційної кампанії уособлює Україну.

Крім того, програма передбачає створення інформаційного порталу про Україну (UkraineallaboutU.com), який міститиме всебічну інформацію про нашу країну, її історію та культуру, політичний устрій, економіку й інвестиційні можливості, здобутки та потенціал, а також туристичні ресурси. Інформаційний портал України стане базовим джерелом інформації про Україну в мережі інтернет.

3) «Ukraine Inspires» — «Україна надихає» розповідає про життя та досягнення видатних людей, українців за походженням, у світовому мистецтві, кіно, політиці, науці, техніці, спорті, балеті. Створені в оригінальному стилі фото- та відеосюжети, присвячені відомим українцям, будуть розповсюджуватись у різних рекламних форматах: білборди, кампанії на провідних міжнародних телеканалах і в закордонних ЗМІ тощо.

4) Проект «World Expo Ukraine» має за мету розробити концепцію українського павільйону та втілити її на World Expo, який відбудеться в місті Йосу (Південна Корея) у 2012 році, для демонстрації досягнень України у сфері економіки, науки та технологій.

5) Проект «Міжнародний інформаційний центр «Україна»» ставить за мету розповсюдити по всьому світу позитивні новини про Україну, а також стимулювати появу таких новин. Як відомо, західні ЗМІ приділяють значно більше уваги негативним новинам з України, аніж позитивним. Стихійні лиха, зміни урядів і внутрішні політичні чвари повсякчас зустрічаємо на шпальтах західної преси. Натомість, досягнення України часто залишаються поза зоною уваги міжнародних медіа. Окрім поширення позитивних новин, завдання Міжнародного інформаційного центру «Україна» полягатиме в реагуванні на зовнішні інформаційні виклики (т. зв. антикризове реагування).

6) Проект «Україна глобальна» має за мету популяризацію України в рамках масштабних міжнародних подій, таких як зустрічі глав держав Великої Вісімки (G8), Великої Двадцятки (G20) чи Світовий економічний форум у Давосі. В рамках проекту планується здобути Україною

статусу спостерігача на закритих міжнародних зібраннях (G8, G20); розмістити білборди з рекламою України в аеропорту міста проведення події та поблизу головного місця зібрання; організувати рекламно-іміджеві кампанії, присвячені Україні, на міжнародних телеканалах тощо.

7) Проект «1 мільйон голосів за Україну» дасть змогу організувати збір мільйона підписів громадян ЄС на підтримку приєднання України до ЄС.

8) Проект «Україна — центр сучасного мистецтва Східної Європи» передбачає об'єднати акції, проекти, фестивалі, виставки та видання, в єдину концепцію: Україна — центр сучасного мистецтва Східної Європи. Наслідком має стати формування усталеної асоціації України з сучасним мистецтвом, на зразок того, як Німеччина асоціюється з автомобілебудуванням, Швейцарія — з банками, а Італія — з модою.

9) Проект «Україна модна» має за мету залучити українських дизайнерів та українську індустрію моди загалом до справи покращання іміджу України у світі. А також сприятиме висвітленню українських тижнів моди у спеціалізованих міжнародних засобах масової інформації, залучатиме відомих міжнародних експертів у сфері моди до співпраці з українськими дизайнерами тощо.

10) Проект «Airstrip Fashion Show» передбачає проведення показу мод у найпотужнішому в світі вантажному літаку Ан-225 «Мрія». Проект поєднає демонстрацію технологічного потенціалу України з її потенціалом у сфері індустрії моди.

11) Проект «Душа України в серці ЄС» має за мету проведення серії оригінальних промо-акцій у двох містах-столицях ЄС (Брюссель і Страсбург), де зосереджені найважливіші інститути влади Євросоюзу. Проект націлений на інформування представників європейської та світової еліти щодо найвагоміших здобутків України у різних сферах життя [5].

Як бачимо, Україна має вже певні здобутки в формуванні концепції бренду держави. Залишається тільки отримати від концепції позитивні результати, щоб сили та витрачені кошти не були марними.

Для того, щоб задіяти весь іміджевий потенціал держави, необхідні продумана державна інформаційна політика та спланована брендингова кампанія. Існуючі технології дозволяють створювати новий імідж країни чи запускати нові позитивні характеристики, які закріплюють позиції держави на міжнародній арені та в міжнародному суспільстві.

Використання технологій брендингу має дати позитивний результат. У позиціонуванні країни у світі потрібно використовувати те, що Україна — це європейська держава з багатим сировинним потенціалом, родючою землею, сприятливими кліматичними умовами та високим інтелектуальним потенціалом. Українське суспільство володіє значним ринком кваліфікованої робочої сили. В економіці є перспективні напрями міжнародної співпраці. Вдале поєднання складових іміджу дасть можливість сформувати позитивний бренд країни. Консолідовані дії представників усіх сфер діяльності країни мають бути спрямованими на створення неповторного та сильного образу, що є одним з головних завдань на найближчу перспективу.

Фактори включення України в міжнародні політичні процеси зумовлюють необхідність формування бренд-політики держави, визначають пріоритети державного іміжування та брендування для забезпечення національних інтересів, концепцію національних PR-програм і моделювання державного бренду.

Впровадження державної програми, яка спрямована на покращання іміджу України, повинно посилити організацію проведення органами державної влади комунікаційної кампанії, спрямованої на підвищення міжнародного авторитету держави в політичній, економічній сферах. Програма повинна забезпечити створення сприятливої атмосфери для політичного та соціально-економічного розвитку України, а також покращити сприйняття нашої держави світовим співтовариством як надійного, передбачуваного партнера. Зокрема, як державу з розвинутою індустріальною базою, висококваліфікованим трудовим ресурсом, значним інноваційним, науково-технічним, промисловим, сільськогосподарським і туристичним потенціалом, бага-

тою культурою та історією. Зазначене повинно сформувати комплексний потужний бренд України, який вже в свою чергу сприятиме реалізації національних інтересів України.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному дослідженні ефективних брендингових зовнішньополітичних стратегій країн світу з метою виявлення досвіду, що може бути використаний при розробці політики формування позитивного міжнародного іміджу України.

1. Гуцал С.А. Іміджеві стратегії у вимірах сучасної міжнародної безпеки / С.А. Гуцал // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 50 (у двох частинах). Частина I. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2004. — С. 71–73.

2. Шевченко О.В. Зовнішньополітичні технології публік релейшнз / О. В. Шевченко // Аналітика, експертиза, прогнозування: Монографія. — К.: Наша культура і наука, 2003. — С. 245–257.

3. Fortunato J. A. Making media content: the influence of constituency groups on mass media / John A. Fortunato. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. — 232 p.

4. Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%F0> (переглянуто 12 лютого 2012 року)

5. Бренд «Україна» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://brandukraine.org/> (переглянуто 12 лютого 2012 року)

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «ІСТОРИЧНИХ» І «НЕІСТОРИЧНИХ» НАРОДІВ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ДУМЦІ

Основним завданням статті є розгляд становлення та еволюції концепції «неісторичних» народів у європейській соціалістичній думці. Основна увага була приділена порівняльному аналізу поглядів Ф. Енгельса та О. Бауера щодо даного підходу. Під час розгляду цього підходу було піддано критиці методологічні засади до типологій національних груп у соціалістичній літературі, а також сформульовані ідеї стосовно можливості використання розглянутих категорій у науковому аналізі.

Ключові слова: нація, категорії «історичності» та «неісторичності», соціалізм, національне відродження.

О. Palko. The evolution of the concept of «history-less» peoples in European socialist thought. The main idea of this paper is to analyze the formation and evolution of the socialist idea of «history-less» peoples. The main point is to compare the view on this issue of Friedrich Engels and Otto Bauer. The question about validity of that approach in scientific analyses is maid. The idea of total subjectivity of this division is stated. The author tries to establish the approach according to which the concept of «history-less» peoples should be changed.

Keywords: nation, the concept of «history-less» peoples, socialism, national renaissance.

Концепція історичності та неісторичності окремих народів у марксизмі зайняла місце певного методологічного принципу. З огляду на сучасні процеси відродження народів та етносів, боротьби за сецесію та власну державу (наприклад, ситуація на Балканах), а також офіційну підтримку, надану найвищими міжнародними організаціями для самовизначення та вільного розвитку навіть найменших етнічних і національних груп (наприклад, право нації і на самовизначення є одним із основних принципів ООН і

закріплене Декларацією про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960 рік), а також Декларацією ООН про права корінних народів, 2007 року та ін.), дещо регресивним здається такий підхід до розрізнення та класифікації етнічних груп.

Але можна стверджувати, що даний підхід залишається популярним, особливо в науках, які вивчають явища, пов'язані з етнічністю та національністю. Так, розрізнення «історичних» і «неісторичних» народів розглядається як хронологічно перший підхід до проблеми типологій націй, запропонованих, наприклад, Й.Г. Гердером та розвинутих у працях Г. Гегеля. Але популярність такого дихотомічного протиставлення спостерігалася і в ХХ столітті серед науковців, які прагнули реабілітувати новостворені держави чи виправдати національні рухи. Таким чином, підстава «історичності» була замінена дещо іншими типологічними ознаками. Наприклад, концепція поділу націй на «повні» та «неповні», підхід Ф. Майнеке до видалення «політичних» і «культурних» націй, підхід Г. Сетон-Вотсона щодо «старих» та «нових» націй [1].

Але використання таких бінарних категорій доводить лише те, що сама концепція, запропонована Гегелем, і досі залишається актуальною, адже піддається сумніву не сама методологічна підстава до розподілу, а аргументується можливість боротьби раніше «неісторичних» націй за право на існування та державність у сучасному історичному процесі.

Хоча зазначений підхід детально був розроблений ще Г. Гегелем, для даної статті найбільш важливим є запозичення та спекулятивне використання даної методології в межах марксизму, а пізніше його переформатування у австро-марксизмі. У результаті такого аналізу можна прослідкувати еволюцію даного принципу в західноєвропейській традиції розвитку соціалістичної думки.

Серед основної літератури з вказаної тематики варто відмітити ґрунтовні праці європейських дослідників, які займались проблематикою націй у автентичному марксизмі. Серед таких праць можна виділити дослідження Соломона Блума «Світ націй: дослідження національного

підтексту у працях Карла Маркса» (*Solomon Frank Bloom The world of Nations: a study of the national implications in the work of Karl Marx. – NY.: Columbia university press, 1941. – P. 227.*), Чарльза К. Херода «Нації в історії марксистської думки: концепція історичних та неісторичних націй» (*Charles C. Herod The Nation in the history of Marxian thought: the concept of nations with history and nations without history / The Hague: Martinus Nijhoff, 1976. – P. 138.*), а також працю Романа Роздольського «До національного питання. Фрідріх Енгельс та проблема «неісторичних» народів» (*Roman Rosdolsky Engels and the 'nonhistoric' peoples: the national question in the Revolution of 1848, Critique. – Glasgow, 1987. – P. 220.*)

Окрім цього варто згадати вагоме дослідження Епхрайма Німні «Марксизм та Націоналізм: теоретичні причини політичної кризи» (*Nimni Ephraim Marxism and nationalism: theoretical origins of a political crisis. – London, Boulder, Colorado, Pluto Press, 1994. – P. 242.*) та Романа Шпорлюка «Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста», (український переклад 1998 року). Ці автори розглядали проблему взаємовпливу та взаємопроникнення марксизму та націоналізму, а тому концепція «неісторичності» окремих народів вважалась відправним пунктом для аналізу ставлення Карла Маркса та Фрідріха Енгельса до національної проблематики.

Окремо варто згадати про українських дослідників, які використовували та аргументували вживання критерію «неісторичності» для побудови власних теоретичних концепцій. Дмитро Чижевський та Іван Лісяк-Рудницький застосовували даний підхід до розгляду української літератури та культури. Окремо варто згадати працю В.Ю. Вілкова «Західна націологія ХХ століття» 2008 року, у якій він детально розглядає австро-марксизм і підхід Бауера до «неісторичних» народів.

Отже, завданням даної статті є простежити теоретичний розвиток та еволюцію концепції «історичних/неісторичних» народів у межах соціалістичної доктрини, а також проаналізувати зміну зазначеної концепції в теорії австро-марксизму. Також варто поставити питання про

істинність цих категорій і придатність їх для наукового аналізу, адже часто їх використання обумовлювалось ідеологічними міркуваннями, і загалом поділ націй на цій підставі є досить суб'єктивним та оціночним, а тому науково необґрунтованим. Саме спекулятивність у використанні даних категорій буде піддана аналізу в статті.

Етатизм як підстава історичного процесу в Г.В.Ф. Гегеля

Вперше дихотомію історичних і неісторичних народів ґрунтовно розробив Г. Гегель. У своїх працях «Філософія права», 1821 року та у посмертно виданій збірці його лекцій під загальною назвою «Філософія історії». Г. Гегель розробив психологічно-історичну теорію нації.

Тут варто зауважити методологічний принцип ототожнення понять «народу» та «нації», який використовувався у статті. Це зумовлено тим, що автори, концепції яких будуть проаналізовані у даному викладі, користувались цими категоріями як синонімічними. Так у Гегеля та Енгельса постійно чергуються поняття «народ» (*Volk*) та «нація» (*Nation*). В англomовній літературі також часто зустрічається їх паралельне використання (*nations* та *peoples*). Саме тому в межах нашої статті паралельне вживання зазначених понять повинно бути сприйняте як методологічно обґрунтоване.

У своїй концепції нації Гегель використав розроблену ним у «Феноменології духу» методологію, за якою історія світу визначалась як прогрес в усвідомленні свободи. Переносячи це загальне завдання на окремі народи, визначалось, що завданням кожної окремої національної групи є вихід на сцену історії та боротьба з іншими націями за панування. Кожна окрема нація може здійснити свою мету – процес реалізації Духу й Свободи – лише конституюючи себе у формі держави.

Держава є формою вираження світового духу кожного окремого народу. Державна форма організації спільноти є доказом її найвищого етапу розвитку. Гегель підносить державу на найвищий рівень суспільного розвитку. Розглядає її як мету та засіб реалізації спільноти. Для філософа держава є досить абстрактним поняттям. У «Філософії

права» Г. Гегель так характеризує державу: «Це субстанційне ціле є абсолютною, нерухомою самоціллю, в якій свобода досягає свого найвищого права, і ця самоціль володіє вищим правом щодо окремих індивідів, найвищим обов'язком якої є стати членами держави» [2, 283].

У межах такого розуміння держави та її цінності, філософ розробляє свою концепцію «історичних» і «неісторичних» націй. Для автора у всесвітній історії мова може йти лише про ті народи, які утворили державу [3, 37]. Лише такі народи можуть бути визначені як історичні, адже мають можливість реалізувати свою свободу. «У існуванні народу є єдина істотна мета – стати державою й утримати себе в такому державному стані; народ без такої організації (народ як такий) практично не має історії, існує у формі додержавного народу або у формі дикості» [4, 324].

Тобто, усі інші народи, які не мають держави або з якихось причин втратили свою державність, визначаються «неісторичними». Окрім того, неісторичними визначаються народи, які вже здійснили своє історичне призначення та зійшли з історичної арени. Навіть якщо вони і продовжують існувати, то це є «позбавлене інтересу, мертве існування, при якому відсутня потреба його здійснення, адже ця потреба уже задоволена, – це політична пустота та нудота» [4, 121–122].

Отже, держава для Гегеля є не просто формою організації спільноти, а й гарантією зрілості суспільства, вираженням його суб'єктивного духу, тобто гарантією його свободи. Навряд чи можна вважати дану концепцію Гегеля інструментарною, вона є досить абстрактною, а тому і маніпулятивною. Проблемою у використанні цього підходу, на думку американського дослідника Григорія Грабовича, є підміна абстрактних понять на емпіричні, які і призводять до понятійної плутанини. «Спотворення і спрощення стають неминучими, коли це поняття [...] вихоплюється з його ідеалістичної та метафізичної структури і видається за «об'єктивний», удавано емпіричний погляд» [5, 551]. Григорій Грабович таким чином засуджує спекулятивне використання абстрактних, у гегелівському розумінні, понять. На його думку, використання цих «оціночних» кате-

горій «стає особливо згубним, коли справа заходить про соціально-політичні («революційні») приписи і прогнози» [5, 552]. Саме таким згубним, на думку Грабовича, є використання даних категорій у марксизмі, що й у подальшому призвело до неправильного їх тлумачення та розуміння.

Обґрунтування «неісторичності» націй у Карла Маркса та Фрідріха Енгельса

Після революції 1848 року, Фрідріх Енгельс відродив гегелівське діалектичне протиставлення «історичності» та «неісторичності» та почав використовувати ці категорії, правда, з іншим сутнісним наповненням, у своїх статтях у «*Neue Rheinische Zeitung*», німецькій газеті, яку редагував Карл Маркс. Вперше дана газета з'явилась 1 червня 1848 року та з невеликою перервою виходила щоденно до 19 травня 1849 року, коли остаточно була заборонена. Саме Фрідріх Енгельс найбільше дискутував на шпальтах цієї газети з національного питання та публікував статті, у яких застосовував концепцію «неісторичності» здебільшого на адресу слов'янських народів.

Риторика «історичності-неісторичності» у працях Маркса та Енгельса стала популярною лише у зв'язку з революційними подіями у Європі 1848 року [6, 13]. Аналізуючи причини поразки революції 1848–1849 року, Фрідріх Енгельс пов'язував це саме з діяльністю «контрреволюційних» (читай: «неісторичних») слов'янських націй. Енгельс використовував це протиставлення для розрізнення саме між «революційними» (німці, поляки, угорці) та «контрреволюційними» (чехи, словенці, українці, серби та ін.) народами, які проживали на території Австро-Угорської імперії. Революційність окремого народу визначається, поперше, позицією, яку він зайняв під час революційних подій 1848 року, а також, по-друге, значенням, якого дана національна одиниця може мати для майбутньої соціалістичної революції.

При аналізі ставлення марксизму до національної проблематики, дещо неповним було б обмежувати їхню критику лише до слов'ян. Негативне та принизливе ставлення та відозви щодо окремих народів та етнічних груп було притаманне Марксу та Енгельсу, особливо у їхньому між-

особистісному листуванні. Так, наприклад, можна навести кілька цитат щодо народів, які автори вважали невартими особливої уваги в історії і, відповідно, в епоху майбутнього соціалізму:

«Іспанці таки виродки. Але ще більшими дегенератами є мексиканці. Усі пороки іспанців – пихатість, манія величчя, донкіхотство – притаманні і мексиканцям, але з потрійною силою» [7, 62];

«Мабуть, не потрібно доводити, що тим самим способом, за допомогою якого опіум здобув владу над усіма китайцями, Імператор та його педантична свита будуть позбавлені власної могутності. Здається, що історія споїла цих людей перед тим, як позбавити їх їхньої спадкової тупості» [8, 68];

«...Що за проблема, якщо багата Каліфорнія вирвана з рук лінивих мексиканців, які нічого не змогли з нею зробити?... Звичайно, «незалежність» деяких каліфорнійських і техаських іспанців може при цьому постраждати; «справедливість» та інші моральні принципи, можливо, де-не-де будуть порушені; але яке значення це має у порівнянні з такими всесвітньо історичними фактами?» [9, 292].

Починаючи з 1848 року, основне вістря критики та негативу марксистів було направлено саме на слов'янські народи Австро-Угорської імперії. Енгельс заохочено очікував революції в Європі в 1848 році. Поразка революції, на думку дослідників, була зумовлена саме слабкістю революційних сил серед німецької ліберальної буржуазії, яка не змогла радикально поставити питання про необхідність вирішення аграрного та національного питань в імперії [10, 84], а не контрреволюційними діями слов'янських народів, як це намагався довести Енгельс. Саме невдача революції 1848 року спровокувала низку різкої критики стосовно прагнень і спроможності слов'ян до національного відродження та державотворення. Особливо різко Енгельс висловився у своїх статтях «Боротьба в Угорщині» (8 січня 1849 року), «Демократичний панславізм» (15 лютого 1849 року) та «Німеччина і панславізм» (17 квітня 1855 року), надрукованих у «*Neue Rheinische Zeitung*».

Енгельс запозичив методологію Гегеля, говорячи про уламки чи рештки народів, які не виконують жодної пози-

тивної функції в історії. «Немає жодної країни в Європі, де у якому-небудь куточку не можна було б знайти один або декілька національних уламків, залишків попереднього населення, витісненого та підкореного нацією, яка пізніше стала носієм історичного розвитку. Ці національні уламки, розтоптані без жалю, за словами Гегеля, ходом історії, ці *уламки народів* кожен раз стають фанатичними носіями контрреволюції та залишаються такими до повного їх знищення або повної втрати своїх національних особливостей, як і загалом саме їхнє існування є протестом проти великої історичної революції» [11, 183].

Основним ворогом революції для Енгельса виступали навіть не слов'яни, як окремі народи зі своїми національними особливостями, а їхнє прагнення утворити державу та розроблена ними єдина ідеологія – панславізм, яка почала набирати популярності у Центрально-Східній Європі, і, більше того, була схвалена російським імператором. Це зумовило справжню небезпеку, на думку Енгельса, для революційних європейських народів.

Панславізм, за визначенням автора, – це «союз усіх малих слов'янських націй і національностей Австрії й, окремо, Туреччини для боротьби проти австрійських німців, мадяр і, можливо, проти турків... Панславізм за своєю суттю направлений проти революційних елементів Австрії, і тому він завідомо реакційний» [11, 181]. Метою такого союзу автор вважав утворення слов'янської держави під владою Російської імперії «від Рудних і Карпатських гір до Чорного, Егейського та Адріатичного морів» [11, 182].

Така ідеологія оголошувалась не лише реакційною в теорії, але і небезпечною на практиці. У статті «Демократичний панславізм» Ф. Енгельс пише, що поразка революції зробила очевидним марність ідей про єдність європейських народів і тим самим показала єдино можливий хід розвитку подій у майбутньому. «Гіркий досвід призвів до усвідомлення, що «братський союз європейських народів» може бути здійснений не за допомогою пустих фраз і благих побажань, а лише за допомогою радикальних революцій та кривавої боротьби; що мова йде не про братський союз усіх європейських народів під одним республі-

канським знаменом, а про союз революційних народів проти контрреволюційних, союзу, який може бути здійснений не на папері, а лише на полі битви» [9, 299].

Розглядаючи активні дії слов'янських народів до об'єднання, Енгельс намагався спростувати будь-яку їхню спроможність на активні політичні дії. У 1848 році відбувся Пан-Слов'янський конгрес у Празі, основною метою якого була організація спільних зусиль для протидії німецькому впливові на слов'янських землях. Аналізуючи резолюції цього з'їзду, Фрідріх Енгельс пише: «Справедливість», «людяність», «свобода», «рівність», «братерство», «незалежність» – до цих пір у панслов'янському маніфесті ми не знайшли нічого іншого, окрім цих більш-менш моральних категорій, які, правда, дуже красиво звучать, але в історичних і політичних питаннях абсолютно нічого не доводять» [9, 292]. Таким чином автор висловив думку, що слов'яни не здатні на активну політичну боротьбу, але навіть своїми популістськими заявами підривають могутність єдиного революційного руху.

Ф. Енгельс доводив абсолютну залежність австрійських слов'ян від німців, угорців і росіян. Посилаючись на попередні свої статті, особливо на «Боротьбу в Угорщині», 1848 року, автор говорить: «Ми вже довели, що подібні маленькі національності, які історія ось уже впродовж століття тягне за собою проти їхньої волі, безсумнівно повинні бути контрреволюційними, і що вся їхня позиція в революції 1848 року справді була контрреволюційною» [9, 291]. Але небезпека панславизму для автора все ще залишається очевидною, тому він постійно повертається до цієї теми з притаманною для нього риторикою контрреволюційності в наступних своїх статтях.

Енгельс продовжує аргументувати – хоча можна, звичайно, поставити під сумнів достатню ґрунтовність його думок, – що жоден слов'янський народ, окрім поляків, росіян, і найбільше, турецьких слов'ян, не має майбутнього з тієї простої причини, що у всіх них відсутні необхідні історичні, географічні, політичні, економічні умови для самостійності та життєздатності. «Народи, які ніколи не мали власної історії, які з моменту досягнення ними пер-

шої, найнижчої сходинки цивілізації вже потрапили під чужоземну владу або ж за допомогою цього іґа були *на- сильно* підняті на першу сходинку цивілізації, нежиттєздатні та ніколи не зможуть досягти будь-якої самостійності» [9, 301].

Енгельс поставив під сумнів не лише історію слов'янських народів, а й можливість їхньої єдності, навіть географічної. Той факт, що 15 мільйонів австрійських слов'ян розділені німцями на дві нерівномірні групи, для нього є достатньою підставою для їхньої подальшої асиміляції. До того ж, додає Енгельс, у цих народів відсутня власна буржуазія, що визначалось основною умовою нездатності певної національної одиниці до самостійного державницького існування у теорії марксизму. Таким чином, він приходить до висновку, що в інтересах самих слов'ян стати частиною інших держав, тобто бути асимільованими. З цього випливає, що, на думку Енгельса, німці та угорці своєю національною політикою, направленою проти можливості слов'ян до державної самоорганізації, виконували мало не цивілізаційну функцію захисту Європи від контрреволюційного впливу слов'ян.

Таке ставлення до слов'ян збереглося у марксистів і у подальші роки. Більше того, якщо спочатку з такими висловлюваннями виступав більше лише Фрідріх Енгельс, то в 1855 році у своїй статті для «*New York Daily Tribune*» Карл Маркс підтримав ставлення свого побратима до цих народів. Він написав: «Австрійські слов'яни є двох видів. Перша частина складається із залишків племен, чия історія належить минулому, та чий теперішній історичний розвиток є додатком до інших націй та мов; щоб довершити їхнє нерадівне існування, ці нещасні відблиски колишньої величі не мають навіть власної територіальної організації в межах Австрії, а поділені між різними провінціями [...] Ці племена [...] розглядаються лише як додаток чи до німецької, чи до угорської націй, і у дійсності нічим іншим і не є...» [Цит. за: 14, 30].

Розглянувши погляди та конкретні висловлювання Фрідріха Енгельса та Карла Маркса щодо окремих національностей, варто проаналізувати причини, чому творці

теорії майбутнього безкласового соціалістичного суспільства так переймались проблемами національностей. Якщо за теорією Маркса, держави за соціалізму зникнуть разом із національними протиріччями між ними, то виникає питання, навіщо так багато часу приділяти проблемі, яка от-от має вирішитись сама собою.

Ще однією проблемою, з огляду на все проаналізоване вище, є переорієнтація Маркса та Енгельса з класових проблем на національні. А саме: чому дискусія велась саме навколо категорій націй і національних протиріч, а не класу та класових? Чому автори виступали проти пригнобленого німецькою буржуазією чеського робітничого класу, а не навпаки, намагалися всіляко докласти зусиль до його зміцнення, яке в результаті могло посилити майбутню робітничу революцію. Також вживання категорії «контрреволюційної» нації, наприклад, щодо чехів, однієї з найбільш економічно розвинених націй в Австро-Угорській імперії, є сумнівним. Чому контрреволюційною є нація, економічний розвиток якої, за статистичними даними того періоду, є навіть вищим, ніж угорської, яка є революційною [15, 271–282; 16, 193–218].

Є ще одна складність, яка виникає при аналізі ставлення Енгельса та Маркса до бездержавних народів. Такою проблемою є їхня вибірковість у ставленні до окремих національних груп. З одного боку, вони засуджували державотворчі процеси серед слов'ян Австрійської імперії, але захочували таку ж активність з боку Ірландії та Польщі. Відповідь на це питання дав Роман Роздольський, українсько-американський вчений-марксист, якого найчастіше цитують західні дослідники при аналізі національної проблеми в марксизмі. Роман Роздольський у дисертації «Проблема неісторичних народів у Карла Маркса та Фрідріха Енгельса», 1929 року, а також ґрунтовній монографії «До національного питання. Фрідріх Енгельс та проблема «неісторичних» народів», 1934 року пояснює таку позицію Маркса та Енгельса як зародження етноцентричної позиції авторів у їхньому аналізі національного питання [17, 34].

Революційні події 1848 року змусили лідерів німецького лівого руху вибирати між австрійськими німцями та австрійськими слов'янами. Ця дилема постала для Маркса

та Енгельса в зв'язку з національним відродженням слов'ян у межах імперії. Зрозуміло, що компромісу в такому виборі бути не могло. Таким чином у фаворі залишилися німці, а також угорці та поляки, яким вигідна була німецька гегемонія в Австрії, проти 15 мільйонів поневолених слов'ян, які, не маючи власної буржуазії, переважно складались із експлуатованих німецькими капіталістами робітників і селян.

Таким чином, відбулася підміна понять: замість підтримки окремих соціальних груп, перевага в теорії та на практиці була надана національним групам, особливо німцям. Стосовно цього, варто зауважити, що Маркс ніколи не вірив у одномоментну європейську пролетарську революцію. Маркс неодноразово писав про те, що така революція може початися лише в найбільш економічно розвинених Англії або у Франції. Саме англійський і французький пролетаріат мав бути тим рушієм, який розпочне всесвітню революцію. Тому національна боротьба проти сильної Англії, наприклад, ірландські національно-визвольні рухи, схвалювалась, а проти слабкої Німеччини чи Австрії – засуджувалась. Саме за таким принципом (рівнем економічного розвитку, ступенем розвитку національної буржуазії та пролетарського класу) перевага у виборі між австрійськими німцями та слов'янами у дискусії 1848–1849 року була надана більш прогресивним німцям.

Була ще одна підстава, чому слов'янським народам не можна було сприяти у їхньому прагненні державотворення. Такий можливий наслідок з їхньої боротьби міг призвести до того, що німці та угорці були б відрізані від Адріатичного моря, а це, у свою чергу, призупинило б їхній економічний розвиток. Про такі територіальні претензії не говорилось відкрито, все завуальовувалось ідеологічними міркуваннями, виявом яких може бути загальна риторика Енгельса, наприклад, що в інтересах загального поступу Німеччина та Угорщина «не можуть допустити відторгнення та самостійного конституювання нежиттєздатних маленьких проміжних держав» [9, 297]. Зрозумілий вибір на користь німецької революції так само очевидно призвів до засудження та визнання контррево-

люційними усіх слов'янських націй, підтримавши, таким чином, німців, угорців і поляків, національне відродження та об'єднавчі ідеї слов'ян були остаточно засуджені.

Роман Роздольський аналізує необхідність такої переорієнтації з класової до національної проблематики, але у своїх судженнях приходять до тих самих висновків, що і Енгельс, адже використовував ту саму методологію. Аргументація Роздольського зводиться до того, що 1) об'єктивні умови не сприяють емансипації слов'янських народів, навіть більше, якщо і з'явиться така можливість, то ці народи настільки економічно відсталі, що і не зможуть скористатися з неї та створити сучасну (тобто, політичну) націю; 2) ліві партії не мали іншого виходу як протистояти таким національно-визвольним революціям, навіть якщо їхньою метою була боротьба проти пригноблення та експлуатації; перемога буржуазії повинна була вистлати шлях для остаточної перемоги людства як цілісності у формі загальної пролетарської революції, яка наближається [18, 40].

Такий вибір німецьких лівих із засудження «контрреволюційних» слов'ян був спричинений історичними обставинами, а тому був неминучим. Німецька революція була визнана умовою загального прогресу людства, ціною за який була визнана необхідність стерти усі національні чи культурні відмінності. Усі національні рухи, які сприяли такому прогресивному поступу за цими критеріями визнавались корисними (наприклад, боротьба за відновлення Польщі, але лише за рахунок російської її частини), а ті, що суперечили йому (наприклад, чеська національно-визвольна боротьба проти німців) – однозначно засуджувались.

Очевидно, що Фрідріх Енгельс, хоча і використовував гегелівські категорії «історичності» й «неісторичності», вкладав у них інший зміст. Саме тому ідеальні категорії Гегеля, які він застосовував до своєї концепції розвитку історії як процесу розгортання світового духу, набули матеріалістичного навантаження в дусі діалектики марксизму. Основним критерієм історичності для Енгельса стала революційність певної нації. Але чи можна револю-

ційність вважати об'єктивним критерієм? Енгельс у своїх статтях зазначав, що звичайно слов'яни мали інший, окрім обов'язкової асиміляції, вихід. Якби ці народи «...в яку-небудь епоху свого гноблення почали нову революційну історію, вони одним тільки цим довели б свою життєздатність. Революція з цієї самої миті була б зацікавлена у їх звільненні й приватні інтереси німців та угорців поступилися б місцем більш важливим інтересам європейської революції» [9, 304].

З цієї цитати Енгельса можна зробити висновок про історичну поразку його підходу. Адже висновки про революційність окремих націй не можуть ґрунтуватись лише з огляду на їхню попередню історію, адже це значило б відмовити їм у можливості майбутньої боротьби. Саме події наступного століття з його активізацією національно-визвольної боротьби серед великої кількості європейських «неісторичних» народів і розвитком націоналізму як окремої ідеології, яка мало не стала новою релігією для цих націй, довели, наскільки вузькою була концепція засновників марксизму. Саме націоналізм став тим основним викликом для марксизму, який змінив його обличчя і хід усієї історії в ХХ столітті.

Переосмислення підстави «історичності» в підході Отто Бауера

Концепція «історичних/неісторичних» народів знову набула популярності в останні роки ХІХ – початку ХХ століття у розробках німецьких та австрійських соціалістів. Найбільш сприятливими для перегляду цієї концепції були умови та події, які мали місце в Габсбурзькій імперії на початку нового століття. По-перше, активізувався економічний розвиток слов'янських народів імперії. По-друге, внаслідок низки політичних законів і рішень щодо Богемії, було посилено антагонізм між чехами та німцями, що сприяло посиленню етнічної самосвідомості чехів.

Політична ситуація в імперії була дуже нестабільною, однією з причин чого були постійні національні конфлікти та боротьба за права окремих націй. Навіть спроба вирішити певним чином національні протиріччя шляхом надання певного автономного статусу окремим територіям, яке було

зроблене на Брюнському конгресі Соціалістичної Партії Австрії, не вирішила проблему. Хоча як наслідок даного конгресу єдина соціалістична партія і була поділена на шість автономних груп за національною ознакою, суперечки та протиріччя між політичними лідерами у партії та і в країні загалом не зменшились. Чехи, які були на той час найбільш економічно розвинені, а, отже, й найактивніші в боротьбі за свої політичні права, постійно були незадоволені своїм статусом, а тому лише поглиблювали конфлікти в імперії.

Саме така ситуація у країні з її перманентними національними конфліктами зробила енгельсівську концепцію «історичних/неісторичних» народів знову популярною в соціалістичних колах. Нового наповнення вона набула у роботах австро-марксистів, особливо Отто Бауера в його фундаментальній праці «Національне питання та соціал-демократія», 1907 року, а також у його дискусіях із Карлом Каутським, який теж реанімував зазначену концепцію у своїх роздумах про майбутнє малих народів Австро-Угорської імперії.

Перш за все, варто зауважити деякі особливості підходу Бауера до проблеми історичності народів. Критичність національних суперечок у імперії зробила національне питання одним із основних на порядку денному для австрійських соціалістів. Не дивно, чому основним досягненням даної школи є саме розробка національного питання [19, 285]. Вже згадуваний вище Брюнський конгрес і програма з національного питання, прийнята на цьому з'їзді, подекуди навіть поглибили конфлікт між націями, адже надали офіційного автономного статусу найбільшим національним спільнотам.

Ще одним каталізатором національних конфліктів був капіталізм, який все більше набирив обертів і просувався на схід Габсбурзької монархії. Саме капіталізм Бауер називає основною причиною національного відродження в імперії, а також пробудження неісторичних народів. За його словами, таке відродження співпадало з періодом економічної трансформації від мануфактурного до сучасного фабричного виробництва, соціального звільнення селянства

та політичних буржуазних революцій [16, 193]. Отто Бауер доводить цей аргумент тим, що саме чехи, як найбільш економічно розвинена національна спільнота в імперії, після німців, є тією нацією, яка найактивніше проходить процес набуття власного історичного статусу.

Ще одним засновком до теорії Бауера, виходячи з прикладу чехів, є можливість процесу набуття історичності кожною нацією окремо. Отже, Бауер погоджується та приймає методологію Енгельса у його розрізненні історичних та неісторичних народів, але стверджує, у свою чергу, що таке розрізнення не є сталим, а є лише характеристикою окремого періоду існування нації. Найкращим прикладом, знову ж таки, є чехи, які найшвидше стають історичною нацією внаслідок високих темпів капіталістичного розвитку [16, 177].

Наступною умовою для набуття історичності, в концепції Бауера, є наявність власного середнього класу та/або аристократії, тобто наявність того класу, який би міг стати носієм національної культури. До прикладу історичних народів у імперії, для яких притаманна наявність обох цих класів, автор називає німців та італійців. Поляків автор теж вважає історичною нацією, але лише тому, що вони зуміли зберегти власну аристократію – шляхту. Як доказ важливості такої соціальної стратифікації для набуття чи втрати історичності, Бауер знову пише про чехів, які в результаті історичних перипетій втратили більшість свого населення разом із власною історією. Рештки нації не могли більше розвивати власну культуру. Саме втрата аристократії та середнього класу призвела до втрати культури та того, що чехи були знесені з історичного процесу. Це зумовило також втрату народом своєї мови, яка перетворилась на селянську говірку з пониженням статусом.

Але все змінилось із посиленням економічного розвитку з початку ХІХ століття. Саме капіталізм пробудив самосвідомість усієї нації. Бауер говорить про появу національної гордості чехів, адже вони належали до іншої нації, аніж ті, хто так довго їх пригнічував та експлуатував [16, 187]. Усвідомлення своєї відмінності мало наслідком посилення міжнаціональної ненависті та показового проти-

ставлення себе іншому (читай: німцям, які були найбільшим ворогом для чеського народу періоду національного відродження), а також заперечення всього чужого. Основним слоганом відродження для чехів, за словами Бауера, була вимога не соромитись власної мови.

Але в розгляді теорії Отто Бауера не стільки важливими є ті процеси, які призвели до втрати історичності, як ті умови та підстави, що зумовили можливість її відновлення. Автор не просто говорить про ті етапи, які вже пройшов чеський народ для відновлення своєї історичності, а наче будує схему, за якою повинні направлятися інші все ще неісторичні народи імперії.

Найбільшого значення для відновлення національного духу Бауер надає інтелігенції. Те, що розпочала буржуазія з творенням національного середнього класу, закінчила інтелігенція. «Те, що було напівзрозумілим настроєм серед народних мас, інтелігенція перетворила на чітку ідею, усвідомлене прагнення» [16, 187]. Швидкому поширенню цієї ідеї сприяло те, що її найпалкішими прихильниками стали сільські вчителі та пастори, які поширили цю ідею всією країною. Таким чином, говорить Бауер, ненависть до німців об'єднала націю [16, 188].

Наступним завданням інтелігенції для національного відродження народу стало нове відкриття власного минулого. Дослідження, які спочатку все ще писались німецькою мовою, згодом стали перекладатись і публікуватись чеською. Саме ідея необхідності символічного оформлення єдності народу засобами національної мови, перетворила останню з мови, придатної лише для міжособистісного спілкування, у мову академічної спільноти, мову науки. Все це відродило чеський народ, але все ще не оформило його у політичну єдність. Бауер називає це «неадаптованістю держави до нових умов» [16, 190].

Незважаючи на такі зміни в окремих націях, Австрійська імперія все ще залишалась лише німецькомовною та німецько врядною. Саме це зумовило особливе ставлення слов'ян до революції 1848 року. Ця революція не була підтримана народами імперії, тому і зазнала поразки. Оскільки австрійська держава для інших народів почала сприй-

матись як чужа та ворожа [16, 191], то революція, яка мала місце в багатонаціональній імперії, набула характеру національно-визвольної. Хоча навіть після цієї революції, чехам та іншим народам знадобилось багато часу, щоб насправді стати історичними в тому розумінні, якого надавав цій категорії Отто Бауер.

У своєму ґрунтовному дослідженні Бауер звертався до досвіду не лише чехів. Свою найбільшу зацікавленість цим народом, який «першим з'явився на ринку історії та найголосніше заявив про себе» [16, 192], автор пояснює тим, що лише чехи внаслідок високого економічного розвитку досягли такого високого рівня національного становлення та самосвідомості. Найповільніші темпи національного відродження притаманні русинам (українцям), які також мають найнижчі показники економічного розвитку. Бауер вказує на те, що час від часу навіть ставиться під сумнів право цього народу на окремішне існування. Русини навіть не перебувають на початковому етапі запропонованої Бауером схеми, адже «не лише не мають університету, але також мають лише зародкову систему початкових шкіл» [16, 193].

Врешті Бауер виводить правило, яке ґрунтується на взаємозалежності показників економічного та національного розвитку. «Чим менша частина народу задіяна в сільському господарстві та лісництві, тим більше народ охоплений процесом індустріалізації і чим більше він відчуває на собі вплив капіталізму, тим вищий рівень національного розвитку притаманний цьому народові; пробудження неісторичних народів є одним із чисельних проявів капіталізму» [16, 193].

Розглянувши погляди Отто Бауера на процес історизації нації, тобто переходу народу зі статусу неісторичного в історичний, варто зауважити саме на важливості економічного аспекту розвитку певної національної спільноти. Саме в епоху капіталізму з'являються національні держави. Для Бауера капіталізм є не просто періодом чи етапом суспільного розвитку, а певним показником економічного розвитку. Саме через це кожна національна група до високого економічного рівня доходить по-різному та своїми власними темпами, тому і нації стають історичними в міру своєї капіталізації.

З одного боку, ця матеріалістична концепція появи історичних націй у залежності від рівня економічного розвитку, розроблена в дусі та в межах марксизму. Бауер вважає, що розвиток матеріальної сфери суспільства є визначальним в історії та що соціально-економічний критерій є головним при оцінці історичності нації. Але теорія Бауера суперечить підходу Енгельса, адже останній вважав, що історичність і неісторичність є перманентними ознаками нації, цей статус є властивим самій нації від початку, але не може бути набути. Бауер, навпаки, розглядає націю як результат становлення виробничих відносин, а тому статус «неісторичності» є дуже відносним, який важко визначити об'єктивно.

З іншого боку, якщо не зважати на таку економічну та класову домінанту теорії Бауера, вона має багато чого спільного з іншими періодизаціями національного відродження, запропонованими, правда, вже в ХХ столітті. Такою є, наприклад, відома періодизація чеського професора Мірослава Гроха, який виділяє три етапи національного відродження слов'янських народів: академічну, культурно-просвітницьку та політичну [20; 21].

Подібні періодизації більше стосуються процесу набуття державності, конституювання себе як політичної нації. Тоді як австро-марксизм більше цікавився додержавницьким періодом усвідомлення себе нацією. Дана теорія обґрунтовувала право бути окремим народом, але не конституювати себе як окрему державу.

Австро-марксистичні намагались знайти оптимальний спосіб перебудови Австрійської імперії, зберігши при цьому єдину державу, але надавши можливість кожній нації реалізувати свої культурні права. Не випадково, оптимальним способом існування слов'янських націй вважалась лише культурно-національна автономія, проект якої детально розробив інший представник австро-марксизму Карл Реннер [22]. Отже, державність та історичність не були тотожними поняттями, тому Бауер і не торкався у своєму огляді процесів творення національної держави.

Розглянувши соціалістичні концепції історичних і неісторичних народів, які були розроблені у ХІХ – на по-

чатку ХХ століття, варто зробити висновок, перш за все, про популярність даної методології діалектичного протиставлення для подальших наукових пошуків. Майже кожна сучасна типологія націй спирається на це протиставлення, застосовуючи його і до інших підстав розрізнення. Так з'являються «повні» та «неповні» нації, «вищі» та «нижчі» культури [23], – концепції, якими можна дуже легко маніпулювати та згодом застосовувати для обґрунтування більших прав однієї нації поряд з іншою.

Щодо такого запозичення та розрізнення націй цікавою є заочна дискусія між професорами Іваном Лисяком-Рудницьким і Георгієм Грабовичем. Георгій Грабович написав своє відоме дослідження з історії української літератури, в якому ставить під сумнів доцільність використання Дмитром Чижевським категорій «історичності» та «неісторичності» до поділу націй [24, 32]. У відповідь на цю критику І. Лисяк-Рудницький опублікував есе «Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй» [25], у якому намагався довести повноцінність категорій, щодо яких велась дискусія. Для Лисяка-Рудницького критерієм розрізнення націй є наявність власної еліти, яка може репрезентувати та відтворювати національну культуру. На цій підставі він погоджується із Чижевським, що Україна є неісторичною нацією.

У відповідь Григорій Грабович написав есе «Ще про «неісторичні» нації і «неповні» літератури» [5], у якому назвав ці категорії «оціночними» та непридатними для наукового аналізу. Порівняння окремих націй і літератур для нього не має нічого спільного з їхнім ранжуванням на «вищі» та «нижчі». Грабович стверджує, що національні культури повинні розглядатись та оцінюватись у відповідності до власних умов і особливостей розвитку, а не патернів, взятих за зразок з інших культур.

Також варто зауважити про деякі моменти в теорії і Фрідріха Енгельса, і Отто Бауера, які не витримали перевірки часом. Це їхнє нехтування важливістю держави для національного відродження. Всі події ХХ століття довели, що забезпечення достатніх умов для економічного розвитку чи свобода в реалізації власної культури та використан-

ня національної мови є недостатніми для самоздійснення нації. Тому варто поставити під сумнів тезу про те, що державність є відносною формою втілення історичності. Вищість соціально-економічного критерію над політичним у Енгельса можна довести тим, що навіть деяких народів із власною державою, наприклад, датчан, бельгійців і швейцарців, Енгельс називав «вбогими та безсилями так званими націями» [26, 61].

Проаналізувавши підхід Енгельса та Бауера щодо даної концепції, варто зауважити на основному моменті, який відрізняє підхід Бауера від його попередника: це надання права нації стати історичною, якщо вона досі не була такою. Таке ставлення Бауера хоча й було зрозумілим з огляду на складність національної ситуації в імперії, але є достатньо сміливим зауваженням. У той час, коли соціалістична думка західноєвропейських країн взагалі не переймалась національними питанням, очікуючи зникнення національних протиріч разом із державами в соціалізмі, австро-марксисті розуміли важливість національних вимог і реалізації національних прав.

Концепція історичних і неісторичних народів, з огляду на даний аналіз, є досить відносним підходом, бо методологічний принцип не верифікується. Варто поставити під сумнів можливість застосовувати та об'єктивно ставитись до категорій, які часто використовуються дослідниками, але при цьому їм надається власне, тобто суб'єктивне наповнення та значення. Тому правомірним при використанні даних категорій було би посилення на розробника концепції, якої дотримується кожен окремий автор.

Загалом, концепція неісторичності народу повинна розумітись лише як одна з історичних форм типології чи критерію до оцінки народів. Пристосовуючи дану концепцію до сучасних умов, її можна було б переформатувати, наприклад, як «значення окремого народу для історичного розвитку людства». Тоді можна оцінювати вплив кожного окремого народу на історичні події на міжнародному рівні. Хоча і таке тлумачення буде не достатньо об'єктивним, адже вписуватиме усі народи й етнічні групи в європейське уявлення прогресу та лінійного спрямування історії.

Тому варто, мабуть, відмовитись від претензій на порівняння різних народів через співставлення ступеня їхнього розвитку, і тим самим надати кожній окремій національній групі права розвиватись за власними темпами та щодо власних якісних і кількісних показників.

1. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г. Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.
2. Гегель Г.Ф.В. Философии права / Г.Ф.В. Гегель. — М.: Мысль, 1990. — 525 с. — (Философское наследие).
3. Гегель Г.Ф.В. Философия истории / Г.Ф.В. Гегель. — М.-Л., 1935. — 470 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / Г.Ф.В. Гегель. — СПб., 1993. — 324 с.
5. Грабович Г. Ще про «неісторичні» нації та «неповні» літератури / Г. Грабович // Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. — К., 1997. — 604 с.
6. Wolfram W. Swoboda The Changing Views of Marx and Engels about the Nationalities in the Austrian Monarchy, 1845–1855 / W. Swoboda // Austrian History Yearbook. — University of Minnesota: Center for Austrian Studies, 1973. — № 9. — Pp. 3–28.
7. Marxism in Latin America / ed Aguilar, Luis E. — NY: Alfred A. Knopf, 1968. — 271 p.
8. Karl Marx on Colonialism and Modernisation / ed. Avineri S. — London: Anchor, 1969. — 493 p.
9. Энгельс Ф. Демократический панславизм / Ф. Энгельс // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. — Т. 6. — С. 286–306.
10. Loewy M. Marxism and the national question / Michael Loewy // New Left Review I/96. — March-April 1976. — Pp. 81–100.
13. Энгельс Ф. Борьба в Венгрии // Ф. Энгельс // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения — М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. — Т. 6. — С. 175–186.
14. Herod Charles C. The Nation in the history of Marxian thought: the concept of nations with history and nations without history / Charles C. Herod. — The Hague: Martinus Nijhoff, 1976. — 138 p.
15. Jaszi Oscar. The dissolution of the Habsburg monarchy / Oscar Jaszi. — Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1929. — 488 p.
16. Bauer Otto. The question of nationalities and social democracy / Otto Bauer. — Minnesota: University of Minnesota Press, 2000. — 494 p.

17. Rosdolsky Roman. Engels and the 'nonhistoric' peoples: the national question in the Revolution of 1848 / Roman Rosdolsky // Critique. – Glasgow, 1987. – 220 p.

18. Nimni Ephraim. Marxism and nationalism: theoretical origins of a political crisis / Ephraim Nimni. – London, Boulder, Colorado: Pluto Press, 1994. – 242 p.

19. Kolakowski Leszek. The Golden Age. Main Currents of Marxism. Its Origins, Growth and Dissolution / Leszek Kolakowski. – Vol. 2. – Oxford; NY: Oxford University Press, 1982. – 542 p.

20. Hroch Miroslav. From National Movement to the Fully-formed Nation / Miroslav Hroch // New Left Review I/198. – March-April 1993. – Pp. 134–176.

21. Hroch Miroslav. Social Preconditions of National Revival in Europe / Miroslav Hroch. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 220 p.

22. Renner Karl. State and nation / Karl Renner // National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics / ed. by Ephraim Nimni. – Routledge, 2005. – 260 p.

23. Grabowicz George G. Toward a History of Ukrainian Literature / George G. Grabowicz // Harvard Ukrainian Studies. – 1978. – № 4. – Pp. 407–523.

24. Грабович Григорій. До історії української літератури // Грабович Григорій // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – 604 с.

25. Лисяк-Рудницький Іван. Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 29–39.

26. Энгельс Ф. Письмо из Германии. Война в Шлезвиг-Гольштейне / Ф. Энгельс // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1976. – Т. 43. – С. 60–63.

Ігор Гербут

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

У статті аналізуються процеси впливу виборчої інженерії на партійні системи. З'ясовано досвід зарубіжних країн щодо використання виборчої інженерії як механізму формування партійних систем з метою покращання політичної ситуації; досліджено взаємозв'язок сучасних виборчої та партійної систем в Україні.

Ключові слова: виборча інженерія, виборча система, партійна система.

I. Gerbut. Electoral engineering as a technology building of party systems. This article analyzes the possibilities of electoral engineering influence on the party system. The author examines the experience of foreign countries concerning the use of electoral engineering as a mechanism for the formations of party systems with a view to improving the political situation. Article explores the relationship of the electoral system and party system in Ukraine.

Keywords: electoral engineering, electoral system, party system.

Наявність розвиненої партійної системи є необхідною умовою існування представницької демократії у будь-якій сучасній країні, оскільки з появою загального виборчого права та парламентаризму, політичні партії виконують об'єднуючу функцію, представляючи інтереси виборців у системі влади. Розвиток демократичних політичних систем доводить, що політичні партії загалом залишаються найефективнішим інструментом реалізації групових інтересів у сфері політики. «Загальне виборче право, конкуруючі політичні партії та законодавчі органи є виразними індикаторами сучасної демократії. З цієї причини наявність партійних систем і їхня конфігурація помітно впливають на дієвість та громадське сприйняття демократичного ладу» [1, 12].

Питання щодо можливостей управління процесами інституційних змін через зміну виборчого законодавства, в тому числі й конфігурацією партійних систем, досліджувались такими зарубіжними вченими, як М. Дюверже, Ш. Ейзенштадт, С. Ліпсет, С. Роккан, Г. Сарторі, Ф. Херменс та ін. У своїх дослідженнях вони зазначають, що достатньо великий досвід вивчення політичних інститутів, форм правління і виборчих систем дозволяє займатися соціально-політичним проектуванням за допомогою електоральної інженерії [2, 83–84]. Пізніше дослідження впливу виборчих систем на партійну систему проводили такі вчені, як Д. Рай, В. Райкер, Р. Таагепера і М. Шугарт, А. Лейпхарт, Г. Кокс та ін. [3].

Вітчизняні вчені також приділяють увагу проблемам залежності конфігурації партійних систем від виборчих систем та інших соціополітичних факторів, зокрема: Ю. Шведа, А. Романюк, А. Мелешевич, Г. Мазуренко та ін. [4]. Але необхідно зазначити, що це питання потребує подальшого вивчення у зв'язку з постійними інституційними змінами в Україні, що є притаманним багатьом країнам з молодою демократією.

Мета цієї статті полягає у вивченні можливостей виборчої інженерії змінювати партійні системи та в дослідженні впливу таких змін на політичні системи. Україна, яка стала незалежною та обрала курс демократичного розвитку, але не має у своїй історичній спадщині достатніх демократичних надбань, потребує накопичення міжнародного досвіду щодо побудови ефективних політичних інститутів, зокрема партійної системи.

Починаючи з 80-х років минулого сторіччя увага до політичних інститутів суттєво зросла, оскільки стало зрозуміло, що модернізація країн третього світу не схожа на еволюційний шлях розвинених країн. Більше того, замість конвергенції країн, що розвиваються в одному напрямі, виявилась стійка різниця в їхній класовій структурі та політичній мобілізації. Проблема розуміння наслідків від інституційних змін стала більш актуальною, коли багато країн Східної Європи, Африки та Латинської Америки відійшли від авторитарного правління й стали на шлях демократичного розвитку. Перед політологами постало пи-

тання вибору найкращого типу інституційного устрою, який могло б забезпечити новим державам демократичне правління.

У політичній науці існує і протилежна точка зору стосовно реформування політичних інститутів, згідно з якою історичне та інституційне минуле країн досить сильно впливає на наслідки від проведених політичних реформ, зокрема від змін виборчої системи, і може навіть стати неперодоланим бар'єром для втілення нових інституційних проектів. Наприклад, відомий австрійський вчений Ф. Хайєк стверджував, що інститути не конструюються, а скоріш еволюціонують. Дійсно, якщо не враховувати інституційну спадщину країни при реформуванні виборчого законодавства, то це призведе до великої похибки між очікуваним і реальним результатом. Але поклатися тільки на еволюційні процеси було б неправильно, оскільки ті держави, які обрали демократичний шлях розвитку і, разом з тим, не мають у своєму минулому належних демократичних традицій, потребують створення ефективних нових політичних інститутів. Особливо гостро ця проблема стосується країн, які складаються з територій, що мають різні, а іноді й суперечливі інституційні традиції. До таких країн належить і Україна – держава, територія якої складається з частин, пов'язаних з австро-угорським й польським парламентаризмом, із козацтвом, кримсько-татарськими і російськими авторитарними політичними традиціями [5, 81–87].

Реформування політичної системи в країні передбачає, насамперед, визначення критеріїв, якими необхідно керуватися при створенні нових інститутів, зокрема партійної системи.

Відомий американський політолог С. Хантінгтон у своїй праці «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються» (1968 р.) стверджував, що для перехідних суспільств визначальним є забезпечення політичного порядку та збереження соціальної стабільності. Вихідним критерієм модернізації країни є, на думку автора, ефективність політичного режиму, а найважливішою проблемою політики – відставання в розвитку політичних інститутів відносно соціальних та економічних змін. Вивчаючи країни Азії,

Африки та Латинської Америки, які вибороли свою національну незалежність після Другої світової війни, вчений зробив висновок, що проведення вільних і справедливих виборів не має сенсу за відсутності певного рівня політичної організації. Чим складніша структура суспільства та різноманітніша діяльність, яку воно здійснює, тим більше рівень єдності цього суспільства буде залежати від політичних інститутів, які історично виникають у результаті поступового розвитку процедур і організаційних механізмів розв'язання суспільних конфліктів. Ті країни, інститути яких здатні включати нові соціальні сили та витримувати підвищені рівні політичної активності в результаті процесів модернізації, будуть мати більше шансів досягти та підтримувати політичну стабільність.

Отже, перспектива стабільності в суспільствах із низьким рівнем політичної активності залежить від характеру політичних інститутів, які пов'язані з процесами модернізації та розширення активності населення. Політичні партії та система їх взаємодії є головним інституційним засобом організації та підвищення рівня політичної активності. С. Хантінгтон зазначає, що чим більше влада країни, в якій відбувається модернізація, буде утискати партії, тим більша вірогідність виникнення нестабільної ситуації в суспільстві. Наявність сильних партій у перехідному суспільстві (хоча б одної) зменшує ризики виникнення політичної нестабільності та революційного перевороту. Першою ознакою інституційної сили політичної партії є її спроможність пережити свого засновника – харизматичного лідера, який привів її до влади.

Важливим завданням було визначити, чи існує залежність між кількістю партій і їхньою силою в перехідних суспільствах, і якщо існує, то який характер цієї залежності. Дослідивши більше, ніж сімдесят країн за період 1945–1965 рр., С. Хантінгтон зробив висновок, що багатопартійна система в суспільствах, що модернізуються, слабка, тобто найбільш вразлива для військових переворотів і бунтів. Це пояснюється тим, що змагання партій за електорат призводить до посилення соціальних розколів і етнічної та релігійної ворожнечі. Сильна багатопартійна система може існувати тільки при високому рівні мобілі-

зації та політичній активності різних соціальних сил суспільства (наприклад, середнього бізнесу, селянства, профспілок та ін.), яким потрібне представництво своїх інтересів у політиці [6, 25–35, 393–417].

Інший підхід до проблеми вибору критеріїв при створенні нових політичних інститутів має сучасний норвезький політолог Я. Елстер. У тому випадку, коли неможливо опиратися на політичну традицію, він пропонує виходити не з раціональних інструментальних міркувань, а з етичних і нормативних уявлень про інститути. Тобто при створенні інститутів необхідно керуватися певними моральними принципами, зокрема поняттями про справедливість, рівність і людську гідність. Іншими словами, потрібно орієнтуватися на прийнятну в даному суспільстві систему цінностей, яка буде відзеркалюватися в політичній культурі.

Найбільш справедливим, з точки зору захисту інтересів різних соціальних груп, вважається пропорційне представництво у парламенті, що призводить до формування багатопартійності. Головний прибічник введення системи пропорційного представництва у нових демократіях А. Лейпхарт зазначав, що вона сприяє більш адекватному відображенню настроїв виборців. На думку С. Роккана, пропорційне представництво з самого початку застосовувалось для забезпечення представництва національних меншин для того, щоб зменшити рівень загрози національній єдності та політичній стабільності. Наприклад, такі поліетнічні країни як Бельгія і Швейцарія одні з перших почали застосовувати пропорційну виборчу систему, яка потім стала ефективним інструментом забезпечення представлення різних соціальних груп [7, 88–106].

Отже, реформування партійних систем буде змінювати їх конфігурацію в залежності від мети проведення інституційних змін. П. Норріс вважає, що виборча інженерія повинна застосовуватися в тих випадках, коли існує загроза надмірної нестабільності та фрагментарності партійних систем, або у випадку, коли існує тенденція до встановлення однопартійної системи [8, 81].

Ефективне застосування виборчої інженерії для створення нової партійної системи передбачає дослідження

взаємозв'язку партійних і виборчих систем. Основи теорії, що вивчає цей зв'язок, були розроблені М. Дюверже, який розглядав партійні системи як залежні змінні. Перший закон Дюверже говорить про те, що пропорційні виборчі системи зумовлюють виникнення багатопартійної системи, яка складається з жорстко структурованих, самостійних і стабільних партій. Згідно з другим законом Дюверже, мажоритарна система в два тури призводить до системи декількох партій, які прагнуть до об'єднання у дві коаліції. Третій закон стверджує, що мажоритарна система в один тур веде до двопартійності [9, 300].

На практиці визначений вплив виборчих систем завжди діє з урахуванням специфічних умов конкретної країни. М. Дюверже зазначав, що, наприклад, у Данії мажоритарна система не призвела до утворення двопартійної системи, оскільки в різних частинах країни домінували різні партії. Д. Рай зробив висновок, що бувають ситуації, коли малі партії перемагають і при мажоритарній системі, якщо в окремих округах вони мають стійку підтримку виборців. У даному аспекті дуже цікавим є приклад Лівану, де в 1960 р. було введено мажоритарну систему відносної більшості, але через те, що в країні діяла система розподілу влади між різними конфесіями, кількість представлених у парламенті партій була значною, причому всередині кожної конфесії існувала своя міжпартійна конкуренція.

Таким чином, можливі ситуації багатопартійних систем і при мажоритарній виборчій системі в один тур, але в усіх країнах з двома домінуючими партіями завжди діє мажоритарна система [10, 107].

П. Норріс зазначає, що змішана виборча система може призвести до утворення різних партійних систем. Якщо у виборчій системі домінує мажоритарний компонент (існує велика кількість одномандатних округів), як наприклад, у Південній Кореї чи Японії, то тоді партійна система буде схожа на партійні системи тих країн, які проводять вибори за мажоритарною системою. Якщо змішана система є зв'язаною (коли результати голосування за кандидатів у округах впливають на розподіл місць за партійними списками), то в такому разі буде функціонувати багатопартійна

система як, наприклад, у Новій Зеландії чи Угорщині. Винятком з цього правила є Росія (з 1993 року) й Україна (з 1998 по 2006 рр.), тому що при наявності двох незалежних складових – мажоритарної та пропорційної, утворилися багатопартійна фрагментована система. Це пояснюється існуванням нестійкої партійної системи (коли значна частина виборців змінює свої вподобання щодо партій у період між виборами), соціальними розколами та відсутністю процесів консолідації нації [11, 84].

Нові теорії, зокрема розроблені Ліпсоном, Грумом і Рокканом, пояснюють подібні «винятки законів Дюверже» тим, що розвиток партійної системи залежить не від виборчої системи, а від рівня та характеру суперечностей, що існують у суспільстві. Якщо в країні існують значні соціальні протиріччя, то багатопартійна система буде розвиватися навіть при мажоритарній виборчій системі [12, 375].

Не можна не погодитися з тим, що конфігурація партійної системи має складний взаємозв'язок з різними інституційними факторами, але спроможність виборчої інженерії впливати на партійні системи через зміни виборчого законодавства доводять проведені реформи в таких країнах, як Індонезія, Південна Корея, Японія, Таїланд, Турція, Боснія, Косово та ін. Основна мотивація проведення реформування в цих країнах була схожа – підвищення стабільності влади, зменшення партійної фрагментарності, обмеження можливостей для виникнення нових партій. Як правило, це досягалося через заміну пропорційного представництва виборчою системою з мажоритарною складовою. Наприклад, у 1994 році Японія змінила свою виборчу систему єдиного неперехідного голосу (коли в багатомандатному окрузі виборець має право проголосувати лише за одного кандидата з того чи іншого партійного списку, поданого в бюлетені), яка збільшує навіть внутрішньопартійну фрагментацію, на змішану систему з великою мажоритарною складовою (три п'ятих місць обираються в одномандатних округах). Така реформа була направлена на створення двопартійної системи та зміну національної політики країни [13, 1354–1360].

Необхідно зазначити, що вплив інституційних змін на розвиток партійних систем для країн з давніми демократичними традиціями та країн перехідного періоду відрізняється. Г.В. Голосов вказує на те, що країни з розвинутою демократією мають стійкість до інституційних інновацій [14, 117].

Ю.Р. Шведа акцентує увагу на тому, що не можна розглядати виборчі системи як незалежні, а партійні системи як залежні величини. «Партійні системи будуть здійснювати вирішальний вплив на виборче законодавство і обирати такі системи агрегації, які будуть сприяти зміцненню позицій партії або шляхом збільшення свого представництва, або шляхом встановлення виборчого бар'єру» [15, 376]. Про те, що партії можуть маніпулювати виборчим законодавством у своїх інтересах, зазначали Дж. Сарторі, Г.В. Кокс, Р. Таагепера і М.С. Шугарт [16, 40; 17, 45].

Становлення та розвиток партійної системи України також тісно пов'язані зі змінами виборчого законодавства. Вже в перші роки зародження багатопартійності (1992–1993 рр.) політичні партії ініціювали запровадження пропорційної (чи хоча б змішаної) виборчої системи, але рішення було не прийняте. Це пояснюється тим, що на той час партійна система була слабка, не було потужних партій і більшій частині депутатів пропорційна система була не вигідна.

У 1997 році Верховною Радою була затверджена змішана виборча система, яка дала змогу партіям впливати на політичні процеси в державі. Голосування за зміну системи проходило нелегко, оскільки був конфлікт інтересів між представниками партій, які вже відчули свою впливовість, представниками слабких партій і позапартійними. В результаті виборів 1998 року з 30 партій та блоків 4-відсотковий бар'єр подолали 8, але більшість із них (крім лівих партій) не змогла утворити фракції лише на партійній основі без залучення позапартійних депутатів. Парламент третього скликання не став чітко структурованим, але були створені умови для розвитку партійної системи. Це був крок уперед, тому що для демократичного розвитку суспільства необхідна наявність як провладних партій, так і повноцінної потужної опозиції.

У 2002 році вибори також проводилися за змішаною системою, хоча ще в січні 2001 року народні депутати прийняли закон (254 голосами), за яким вибори повинні були проходити за пропорційною системою, але Президент Л. Кучма його не підписав. Це вказує на те, що процес розвитку партійної системи активно продовжувався, але не всі були зацікавлені в більшій структурованості парламенту та в збільшенні його впливу на формування Уряду. Президент не хотів звуження своїх повноважень щодо Кабінету Міністрів, а депутати, обрані в мажоритарних округах, і надалі мали більше шансів отримати мандати при змішаній системі. У результаті окремим фракціям, утвореним на партійній основі, не вистачило голосів у 2003 році для прийняття нового Закону «Про вибори народних депутатів України». Тільки в березні 2004 року, після розгляду шести законопроектів, був прийнятий закон про пропорційні вибори. Основних причин для такого рішення було дві: по-перше, пропорційні вибори були зафіксовані в попередньо схваленому проекті конституційних змін; по-друге, на цьому наполягали комуністи та соціалісти. Таким чином, вибори до Верховної Ради в 2006 році проходили за новою пропорційною системою [18, 8–11].

Після виборів 2006 р. процес формальної партизації влади та політики в цілому сягнув найвищої за весь період незалежності України позначки: вперше всі найвищі посадові особи держави – Президент, Голова Верховної Ради та Прем'єр-міністр були лідерами (формальними чи неформальними) політичних партій.

Пропорційна виборча система із закритими партійними списками призвела до певних негативних наслідків, які перешкоджають стабільному розвитку партійної системи:

- зниження якості депутатського корпусу, поширення політичної корупції у виборчому процесі, що призводить до зменшення ефективності діяльності партій в органах влади;
- зниження рівня внутрішньопартійної демократії, зростання ролі партійного керівництва у формуванні виборчих списків;
- викривлення регіонального представництва, «недопредставленість» у Парламенті інтересів певних регіонів;

- зниження рівня політичної відповідальності та підзвітності парламентських політичних сил, розрив зв'язків між депутатами та виборцями [19].

Виборча система із закритими партійними списками неодноразово піддавалася критиці, як з боку міжнародної спільноти, так і з боку українських політиків, експертів і громадських організацій. На жаль, прийнятий у листопаді 2011 р. новий Закон України «Про вибори народних депутатів», який змінює пропорційну систему на змішану, залишає жорсткі партійні списки у пропорційній складовій. Незалежна від партійних списків мажоритарна складова та підвищення прохідного бар'єру з 3 % до 5 %, скоріше за все, дозволить «партії влади» після виборів 2012 року мати більшість у Верховній Раді, але сама партійна система втратить можливість розвиватися у напрямі моделі поміркованого плюралізму.

Оскільки радикальні ідеології ніколи не мали в Україні суттєвої підтримки, то багатопартійна система, яка може краще представляти інтереси суспільства, в поєднанні з прохідним бар'єром (3 % або 4 %) найкраще підходить для сучасної України. Для прискорення процесів становлення сильної партійної системи доцільно було б залишити пропорційну виборчу систему, але з відкритими списками. Відкриті списки підвищили б рівень політичної відповідальності депутатів (а значить і партій) перед виборцями та позитивно вплинули б на демократизацію внутрішньопартійних процесів.

На сьогодні ж виборча інженерія в українській політиці використовується як технологія завоювання й утримання влади, аніж інструмент забезпечення довгострокової політичної стабільності та демократичного розвитку країни.

1. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. – Л.: ЦПД-«Астролябія», 2005. – 348 с.

2. Кынев А.В., Любарев А.Е. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2011. – 729 с.

3. Rae D.W. The Political Consequences of Electoral Laws. – New Hawen: Yale University Press, 1969. – 140 p.; Riker W.H. The

number of political parties: Areexamination of Duverger's law // Comparative Politics. – 1976. – № 9. – P. 93–106; Taagepera R., Shugart M. Seats and Votes: Effects and determinants of electoral systems. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1989. – P. 190–198; Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2000. – P. 13–25; Cox G.W. Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 340 p.

4. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. – Л.: ЦПД-«Астролябія», 2005. – 348 с.; Meleshevich A. Party System in post-Soviet countries: a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. – NY: Palgrave, 2007. – P. 262; Мазуренко Г.М. Особливості взаємодії виборчої та партійної систем при різних формах державного правління // Політика і час. – 2002. – № 9. – С. 61–65.

5. Кынев А.В., Любарев А.Е. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2011. – 729 с.

6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

7. Кынев А.В., Любарев А.Е. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2011. – 729 с.

8. Norris, Pippa. 2004. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior. Cambridge: Cambridge University Press. – 375 p.

9. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2002. – 560 с.

10. Кынев А.В., Любарев А.Е. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2011. – 729 с.

11. Norris, Pippa. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 375 p.

12. Шведа Ю.Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. – Л., 2010. – 462 с.

13. Reilly B. «Democratization and Electoral Reform in the Asia-Pacific Region: Is There an 'Asian Model' of Democracy?» Comparative Political Studies 40. – 2007. – № 11. – P. 1350–1371.

14. Голосов Г.В. Пределы электоральной инженерии: «смешанные несвязанные» избирательные системы в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации // Полис. – 1988. – № 1. – С. 106–129.

15. Шведа Ю.Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. – Л., 2010. – 462 с.

16. Кокс Г.В. Ціна голосу. Стратегічна координація у виборчих системах світу. – О.: Бахва, 2003. – 335 с.

17. Гельман В.Я. Институциональный дизайн: «создавая правила игры». // Первый электоральный цикл в России (1993–1996). / Общ. ред.: В.Я. Гельман, Г.В. Голосов, Е.Ю. Мелешкина. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2000. – С. 120.

18. Бевз Т.А. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності права // Наукові записки ІПІЕНД. – 2010. – Вип. 50. – С. 6–17.

19. Партійна система України: становлення, функціонування, майбутнє, 2010 / Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2010&cat=156>

Євген Куценко

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2007 р. В УКРАЇНІ

У статті розглядається ефективність виборчих технологій, які були використані п'ятьма українськими політичними силами на дострокових парламентських виборах в Україні 2007 р. Проведено детальний аналіз ступеня ефективності виборчих технологій залежно від низки чинників.

Ключові слова: виборчі технології, виборча кампанія, вибори, електорат.

Y. Kutsenko. Efficiency of electoral technologies at Parliament elections-2007 in Ukraine. The article is about efficiency of electoral technologies that were used by five Ukrainian political parties at Parliament elections-2007 in Ukraine. In the research levels of efficiency of electoral technologies are analyzed depends of different factors.

Keywords: electoral technologies, election company, elections, electors.

Як і в усьому світі, в Україні відбувається активний процес технологізації сфер людської життєдіяльності. Не становить винятку і розвиток політичних процесів, зокрема такої важливої складової, як проведення виборів. Поступово на зміну аматорству під час проведення виборчих кампаній приходить професійний, системний підхід із залученням відповідних фахівців і новітніх досягнень у сфері виборчих технологій.

Цілком очевидно, що основним критерієм використання тих чи інших виборчих технологій є їхня ефективність. Тобто здатність привести політичного лідера та/або його команду до успішного результату виборчої кампанії.

Реалії сучасного політичного процесу, потреба в розробці наукової основи проведення виборчих кампаній, ефективного впливу на електорат зумовили появу низки теоретичних досліджень із виборчих технологій.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких слід окремо відзначити роботи Л. Кочубей, А. Куліша, І. Шкурата, В. Полторака, Д. Видріна, М. Варія, М. Малишевського, В. Амеліна, С. Устименко, І. Грознецького, О. Матвейчева, Є. Малкіна й Є. Сучкова та ін. Характеризуючи ступінь наукового розроблення проблеми, варто звернути увагу на дисертаційні дослідження О. Хромця, Г. Пилипенко та В. Мокана.

Спеціальні дослідження, в яких системно розглядається ефективність виборчих технологій на позачергових парламентських виборах 2007 р. в Україні, відсутні.

Зважаючи на те, що Україна на разі перебуває напередодні чергових виборів до парламенту, доцільним є з'ясувати ефективність застосування виборчих технологій на дострокових парламентських виборах 2007 р. в Україні. Мета роботи передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- дослідити особливості виборчих технологій, які були використані політичними силами, що ввійшли до складу Верховної Ради України VI скликання (Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (НУ-НС), Комуністична партія України (КПУ) та Блок Литвина);

- визначити ступінь ефективності виборчих технологій, що були застосовані зазначеними вище політичними силами на дострокових парламентських виборах 2007 р.

Наукова новизна дослідження полягає у системному аналізі комплексу виборчих прийомів, які привели до перемоги на позачергових парламентських перегонах 2007 року п'ять вищезазначених українських партій та їх блоків.

Слід відзначити, що особливістю дострокових парламентських виборів 2007 року є те, що вони були своєрідним продовженням попередніх виборів до Верховної Ради України 2006 року. Це пояснюється, насамперед, тим, що виборча кампанія 2007 р. була обмежена у часових рамках, що і зумовило схожість технологій, агітаційних матеріалів, стратегічної лінії загалом, з тими, що використовувалися під час виборів до Верховної Ради України в 2006 р. [4]. Однак, незважаючи на це, вони все ж таки мають свою специфіку, яку ми спробуємо простежити у даному дослідженні.

Партія регіонів. Найбільший відсоток голосів виборців (34,37 %) і, відповідно, найбільше депутатських мандатів (175) [8] на парламентській виборчій кампанії отримала Партія регіонів.

У цілому на виборах 2007 р. ця політична сила відзначилася активним використанням маніпулятивних і деструктивних піар-технологій, антиреклами, а також технологій популізму, направлених проти «помаранчевого табору», в цілому, і Блоку Юлії Тимошенко, зокрема.

Абсолютна більшість рекламних роликів Партії регіонів була спрямована на те, щоб вплинути на психіку виборців у вигідному для себе напрямі: подати власну політичну силу в максимально позитивному світлі, а своїх головних опонентів із «помаранчевого» табору – в максимально негативному. Для цього політтехнологи «регіоналів» використовували тривожну музику, темно-помаранчеві відтінки, чорно-білий відеоряд, коли йшлося про опонентів. І, навпаки, яскраві кольори й оптимістичну музику при донесенні основного меседжу – «позбавитися від «помаранчевого» хаосу можна лише проголосувавши за Партію регіонів на чолі з Януковичем».

Серед інших психотехнологій з арсеналу Партії регіонів можна виокремити прийоми порівняння Партії регіонів із БЮТОм та В. Януковича з Ю. Тимошенко, а також прийоми психологічного тиску. Так, у «атакуючому» ролику під назвою «Її перемога буде ТВОЄЮ поразкою» були використані посилання на авторитети в поєднанні з різними спекуляціями: перекручування цитат, посилання на неіснуючі джерела, маніпуляції фактами тощо [12, 23].

До ще однієї застосованої «регіоналами» маніпулятивної технології можна також віднести і прийом перебільшення: «Її перемога буде ТВОЄЮ поразкою», який був націлений на додаткове акцентування події, перебільшення його значення в житті кожного окремо взятого виборця.

В арсеналі виборчих технологій Партії регіонів у 2007 р. можна також знайти й іміджеві технології, які, на думку української дослідниці Л. Кочубей, ґрунтуються на тому, що в Україні, як і в більшості країн СНД, спрацьовує релятивна система «партія – лідер», за якої імідж партії залежить від іміджу політика, який її очолює [5, 200]. Результатом застосованих Партією регіонів виборчих технологій стало те, що вона формально стала лідером виборчих перегонів 2007 р., проте однозначно оцінити її успіх достатньо складно, якщо здобутий результат взагалі можна вважати успіхом. Оскільки за відносними показниками Партія регіонів дійсно покращила свою електоральну підтримку в порівнянні з 2006 р. на 2 %, але за абсолютними цифрами кількість виборців, які проголосували за неї, в порівнянні з 2006 р. зменшилась більше як на 100 тис. Крім того, незважаючи на вищий відсоток, отриманий цією політсилою в 2007 р., кількість депутатів-регіоналів у Парламенті зменшилась на 9 осіб [8].

Отже, виборчі технології, які були застосовані «регіоналами» на позачергових парламентських виборах 2007 р. через неврахування низки чинників (наприклад, невідповідність деяких гасел інтересам і потребам виборців, інколи спрямованість не на ті цільові електоральні групи, кадрові прорахунки в іміджевих технологіях) та інші помилки, були малоефективними.

Блок Юлії Тимошенко. Формально другим перетнув фінішну пряму позачергових парламентських виборів 2007 р.

Блок Юлії Тимошенко. Ця політична сила набрала 30,71 % голосів та отримала 156 [8] депутатських мандатів у Верховній Раді України VI скликання.

Щодо виборчих технологій, які привели БЮТ до цього результату, то ця політсила також використовувала маніпулятивні піар-технології та антирекламу своїх головних опонентів – Партії регіонів, різноманітні психотехнології, а також іміджеві та популістські технології.

Під час виборів 2007 р. БЮТ так само як і Партія регіонів активно використовував технологію наголошення на економічних і соціальних досягненнях власного уряду, які, водночас, у якості антиреклами порівнювались із прорахунками уряду їх політичних супротивників.

Ще однією характерною рисою антиреклами-2007, розробленої БЮТом, стало використання гумору, сарказму та іронії. Це, наприклад, яскраво проявилось у відеоролику зі зверненням бабусі до онука, який вимикає світло під час зйомок реклами: «Вітю, не пустуй!» [7, 177].

БЮТ застосовував і психотехнології у своїй рекламі, направлені на формування позитивних емоцій щодо Ю. Тимошенко.

Технологію залякування Блок Ю. Тимошенко використав з метою дискредитації лідера Партії регіонів, задля чого діяльність В. Януковича відображується як така, котра створює загрозу добробуту громадян.

На регіональному рівні «біло-сердечні» експлуатували технологію «сімейний агітатор» [10, 130]. Її зміст полягав у тому, що за кожною виборчою дільницею закріпляли людину (агітатора), яка проживала на території дільниці.

У цілому піар-кампанія блоку була досить вдалою. Щоправда, дещо невиразною на загальному фоні реклами виглядала тема проведення загальноукраїнського референдуму щодо основ конституційного ладу України.

Популістськими виглядали окремі гасла Блоку Юлії Тимошенко, зокрема, обіцянка скасувати загальний військовий обов'язок, значно підвищити виплати породіллям.

Результатом такої виборчої кампанії стало те, що БЮТ вкотре підтвердив свою перевагу над пропрезидентською

«Нашою Україною», показавши цього разу, в порівнянні із НУ-НСом, удвічі кращий результат [8].

Важливим є і суттєве скорочення розриву між БЮТОм та Партією регіонів. Якщо в 2006 р. такий розрив складав 10 %, то в 2007 р. – лише 3,5 % [8].

Заслужовує на увагу і порівняння приросту результату самого БЮТу в порівнянні із 2006 р., адже цій політичній силі вдалося значно покращити свій успіх (чисельність фракції блоку зросла на 27 депутатів – із 129 до 156 [8].

Отже, наведені вище результати дають підстави стверджувати, що БЮТ, зайнявши друге місце на виборах 2007 р., фактично став неформальним переможцем цих парламентських перегонів.

Завдяки вдало розробленим і бездоганно втіленим у життя виборчим технологіям, виборчу кампанію цієї політичної сили можна вважати найбільш успішною, професійною, а значить – суперективною. Запорукою цієї ефективності стало те, що стрижневою опорою виборчої кампанії БЮТу була сильна харизматична постать Ю. Тимошенко. Але позитив команди БЮТ полягає саме у вдалій експлуатації образу. Ще однією перевагою «біло-сердечних» стала ідейна та змістовна слабкість антиреклами, яку проти них використовували політтехнологи Партії регіонів. Саме це, а також жорстка опозиційність, послідовність і чіткість образу дозволило БЮТу покращити свої результати відносно 2006 р.

Блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Третім за відсотком отриманих голосів (14,15 %) та кількістю депутатських крісел у Верховній Раді України VI скликання (72) [8] став пропрезидентський блок «Наша Україна – Народна Самооборона».

На позачергових парламентських виборах 2007 р. НУ-НС відзначився використанням з різною ефективністю технологій популізму, антиреклами, маніпулятивних психотехнологій, іміджевих технологій, технологій порівняння і технологій «центрального месиджу».

Однією із наріжних у виборчій кампанії НУ-НСу стала технологія «центрального месиджу» («Закон один для всіх» та «Скасуємо депутатську недоторканність») [3, 150].

Щодо технології антиреклами, то пропрезидентський блок НУ-НС, як і БЮТ, будував її на критиці досягнень уряду Януковича в соціально-економічній сфері.

Атаку на «регіоналів» спричинила також заява про ініціацію ними референдуму стосовно офіційного статусу російської мови й випуск кількох політичних роликів на цю тему.

У своїй антирекламі пропрезидентський блок партій також намагався вплинути на емоції виборців за допомогою соціальних стереотипів – спрощених образів, стандартизованих уявлень про навколишній світ.

Досить вдалою є ще одна виборча технологія, що була застосована НУ-НСом у 2007 р., яку умовно можна назвати «технологія порівняння». Вона була покладена в основу політичного ролика «Породілля в селі» [12, 124], мета якого – формування порівняльних асоціацій і, як наслідок цього, логічність негативного ставлення до «влади заможних», що асоціюються в багатьох українців із Партією регіонів.

Значну увагу політтехнологи пропрезидентського блоку приділили використанню іміджевих технологій. По-перше, було зроблено спробу «очищення» в очах виборців партійного списку НУ-НСу (насправді – лише його першої п'ятірки) та сформуванню свого роду «команду зірок». У результаті, до складу першої п'ятірки виборчого списку блоку увійшли дійсно доволі авторитетні, прогресивні, перспективні та, водночас, молоді політики: Ю. Луценко, В. Кириленко, А. Яценюк, А. Гриценко і М. Катеринчук [9]. З технологічної точки зору такий хід дійсно можна вважати вдалим, але разом з тим потрібно зауважити, що НУ-НС від цього не став схожим на злагоджений колектив однодумців, тому позиціонувати блок як моноідеологічний проект не вдалося.

Ще однією суттєвою помилкою НУ-НС варто вважати безпосередню участь у кампанії Президента країни В. Ющенка й агітація його за блок [3].

У цілому, в порівнянні із виборчою кампанією 2006 р., кампанія НУ-НС 2007 р. була значно професійнішою. Але результат НУ-НС, незважаючи на формальний відсотковий приріст у порівнянні із 2006 р. на 0,2 %, все ж варто розцінювати як незадовільний. За блок проголосувало на 200 тис. менше виборців, ніж на попередніх виборах, і, що

більш суттєво, НУ-НС отримав на 9 мандатів менше, ніж «Наша Україна» 2006 р. [12, 25].

Однією з ключових проблем блоку, що не дозволила суттєво поліпшити його результат, була відсутність конкурентоспроможного офіційного лідера.

Таким чином, наведені вище цифри та виведені на їх основі міркування дають підстави стверджувати, що застосовані пропрезидентським блоком на позачергових парламентських виборах 2007 р. виборчі технології, насамперед, через неврахування соціально-економічної та політичної специфіки виборів 2007 р., невисоку відповідність інтересам і потребам виборців, втрату популярності у власних цільових групах, неспрацьованість і різношерстність команди, були низькоефективними.

Комуністична партія України. Характеризуючи виборчі технології, які використовувала Комуністична партія України у боротьбі за своє місце під сонцем у законодавчій владі, відзначимо, що вони вирізнялися своїм відвертим цинізмом, деструктивністю та перенасиченістю маніпуляціями, які деякою мірою навіть становили загрозу національній безпеці Української держави.

Суто з технологічної точки зору, виборча кампанія КПУ була доволі добре продуманою. Ця політсила не лише чітко визначила свою електоральну нішу, але й стратегічно правильно спрямувала свої зусилля на вихід з тіні Партії регіонів та позиціонувала себе як єдину ліву силу, яка здатна потрапити до Парламенту наступного скликання.

У той же час КПУ вдало застосувала технологію, спрямовану на ідентифікацію цієї партії населення з опозицією. Слід також відзначити, що в рекламі парламентського сезону 2007 р. комуністи відмовилися від креативу попередньої кампанії – роликів, героями яких були стильні енергійні юнаки та дівчата, які сигналізували про привабливість партії для молоді, здійснивши перехід до агресивних технологій. Зокрема, КПУ випустив рекламний спот, що працює на розкол суспільства: «Хто ти – нащадок Ватутіна і Ковпака чи Бандери і Шухевича?» [8].

Вдалою можна вважати і технологію особистого звернення лідера, яку П. Симоненко успішно використав,

закликавши прихильників інших лівих партій проголосувати за комуністів і не втратити, таким чином, свої голоси.

Натомість доволі невдало КПУ застосувала іміджеві виборчі технології. Так, традиційно слабко в комуністів була презентована перша п'ятірка.

Використання всіх названих технологій різною мірою сприяло тому, що комуністам частково вдалося взяти реванш за 2006 р. і отримати в півтора рази більше голосів, ніж на попередніх виборах [10, 128].

Збільшила свою підтримку КПУ не лише у відсотковому співвідношенні, але й кількісному. В 2007 р. за комуністів проголосувало на понад 300 тис. виборців більше, ніж у 2006-му. Збільшили комуністи і кількість депутатів фракції – із 21 до 27 осіб [8].

Їх успішний результат можна пояснити не стільки реальним зростанням рейтингу КПУ, скільки лояльністю щодо комуністів з боку Партії регіонів, яка не вела проти компартії жорсткої боротьби. Також комуністи, певною мірою, могли розраховувати на голоси соціалістів і прогресивних соціалістів, які погіршили свої результати та мали імідж непрохідних.

У цілому в своїй виборчій кампанії комуністи в основному опиралися на деструктивні та маніпулятивні психотехнології, активно використовували відверту антирекламу, популістські лозунги та брали на себе брехливі зобов'язання.

Висока ефективність таких виборчих технологій на позачергових парламентських виборах 2007 р. свідчить про все ще дуже низький рівень політичної культури українського суспільства, особливо електоральної групи, на яку у своїй виборчій кампанії опирались комуністи. Крім того, запорукою їхнього успіху була чітка й непохитна спрямованість на свій сегмент виборців, повне розуміння їх потреб та інтересів, відповідність ідеології стратегії й тактиці виборчої кампанії, наявність професійної і спрацьованої команди та необхідне ресурсне забезпечення.

Блок Литвина. П'ятою політичною силою, яка ввійшла до Верховної Ради України VI скликання став Блок Литви-

на, який отримав 3,96 % голосів та 20 депутатських мандатів [8].

На виборах-2007 ця політсила відзначилася тим, що особливий наголос зробила на використанні іміджевих піар-технологій, а також технологій популізму та позиціонування себе як «третьої» сили.

Іміджеві технології блоку характеризуються тим, що вони були побудовані власне на авторитеті та харизмі його лідера – В. Литвина, який значно змінився в порівнянні з минулими виборами 2006 р., які Литвин, по суті, програв. Так, у формі подачі інформації він перестав бути обережним і виваженим, більше схилився до популізму, агресії та засудження всіх опонентів.

Також Блок Литвина почав позиціонувати себе як альтернатива і біло-блакитним, і помаранчевим політичним силам. Команда цієї політсили чітко орієнтувалась на виборця, який розчарувався у лідерах передвиборчих перегонів.

Головним гаслом кампанії стало «Країні потрібен Литвин». Слоган, виходячи з української ментальності, виглядає дещо примітивним, проте він влучний і достатньо непогано запам'ятовується.

Комплексне застосування таких, здавалося б, простих технологій дало відчутний ефект. Результат виборів для блоку В. Литвина можна назвати більш ніж успішним, адже блок зробив те, що йому не вдалося півтора роки тому – подолав 3 % виборчий бар'єр.

У 2007 р. відсоток прихильників Литвина виріс у більш як півтора рази, кількісно за його блок проголосувало на 300 тис. більше, ніж на попередніх виборах. А головне, що В. Литвіну вдалося провести до парламенту свою фракцію в 20 депутатів [8].

До чинників ефективності виборчих технологій Блоку Литвина в 2007 р. можна віднести безпомилкове врахування соціально-економічної та політичної специфіки ситуації напередодні виборів, повну відповідність інтересам і потребам виборців, чітку спрямованість на обрані цільові електоральні групи, відповідність ідеології стратегії та тактиці виборчої кампанії, особистий авторитет і харизматичність лідера блоку – В. Литвина, наявність професійної та спра-

цьованої команди, а також необхідне ресурсне забезпечення.

Таким чином, позачергові парламентські вибори 2007 р. підтвердили тенденції, продемонстровані попередніми виборчими кампаніями, в першу чергу 2006 р. Це – ріст популярності БЮТу, падіння рейтингу більшості лівих політичних партій, відсутність однієї чи кількох партнерських провідних політичних сил, які б користувалися довірою переважної більшості громадян України.

В цілому, за результатами виборів до складу Верховної Ради України VI скликання ввійшло п'ять політичних сил: Партія регіонів, БЮТ, Блок «НУ-НС», КПУ і Блок Литвина. Проведене дослідження яскраво продемонструвало, що потрапити до парламенту їм значною мірою допомогли різноманітні виборчі технології, які вони використовували на різних етапах виборчої кампанії.

Прикметно, що ці технології, в першу чергу, мали за мету заручитися підтримкою виборців, які вже підтримували зазначені політичні партії та блоки на попередніх виборах.

Слід відзначити, що на виборах 2007 р. усі політичні сили намагалися маніпулювати свідомістю електорату та впливати на його поведінку шляхом застосування маніпулятивних, деструктивних піар-технологій, антиреклами та психотехнологій.

Цікаво, що надзвичайно ефективними себе зарекомендували іміджеві виборчі технології. Це пряме свідчення того, що вітчизняна політика й надалі залишається глибоко персоніфікованою.

Крім того, стало цілком очевидно, що агресивні виборчі технології ефективніше діють на український електорат, у той час як нейтральна риторика часто не приносить бажаного результату.

Це, насамперед, свідчить про низьку політичну культуру багатьох українських виборців. Така тенденція є досить загрозливою, адже зловживання «брудними» виборчими технологіями може призвести до розколу суспільства, а відтак – становити пряму загрозу національній безпеці України.

Не можна не враховувати цього і зважаючи на те, що у цьому році Україну чекають чергові вибори до Верховної Ради України. Вони значно відрізняться від попередніх, як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин.

По-перше, вони будуть відбуватися вже не в парламентсько-президентській, а президентсько-парламентській Україні. По-друге, вся повнота виконавчої влади сьогодні належить Партії регіонів, яка на дострокових парламентських виборах 2007 р. стала переможцем тодішньої виборчої кампанії, та, зокрема, її лідеру – Президенту України В. Януковичу. По-третє, законодавча влада знаходиться під контролем відносно стабільної пропрезидентської коаліції, основну роль у якій знову ж таки відіграє Партія регіонів. По-четверте, восени 2012 р. вітчизняний парламент обиратиметься за відмінними від 2007 р. правилами.

Так, пропорційну виборчу систему було замінено на змішану, за якою одну половину депутатів (225) буде обрано за партійними списками, а іншу (решту 225) – в одномандатних виборчих округах. Не вдасться брати участь у цьогорічних виборах і виборчим блоком. Це право матимуть винятково партії, яким до того ж доведеться долати уже не 3-х, а 5-відсотковий прохідний бар'єр.

Цілком очевидно, що всі зазначені нововведення уже можна вважати свого роду виборчими, а точніше, передвиборчими технологіями, які покликані працювати на провладні політичні сили (в першу чергу, Партію регіонів).

Як уже зазначалося, парламентські вибори 2007 р. засвідчили призупинення зростання рейтингу Партії регіонів. Більше того, він почав поступово знижуватися після спроб проведення пропрезидентською командою низки непопулярних реформ (наприклад, податкової, пенсійної).

Саме з метою самозбереження Партія регіонів і стала основним ініціатором прийняття змін до виборчого законодавства. Адже 5 % виборчий бар'єр значно ускладнить прохід до парламенту в 2012 р. значної кількості опозиційних партій.

Іншим ударом 2012 р. по ним буде технологія розпорушення голосів прихильників опозиційних партій, яка полягає в забороні йти на вибори блоками партій.

З іншого боку, можна спрогнозувати активізацію на виборах 2012 р. адміністративних технологій. Серед них, зокрема, активно буде використовуватися технологія «джеррімендерінгу» (нарізки виборчих округів у вигідному для влади форматі) та мережевого маркетингу (фактично, підкупу виборців).

Натомість опозиція, швидше за все, візьме на озброєння технології максимального залучення виборців та інтернет-технології.

Цілком очевидно, що всі учасники цього річних парламентських перегонів активно звертатимуться до іміджевих технологій.

Окрім адміністративних технологій, у виборчій кампанії 2012 р. не можна виключити й застосування агресивної атакуючої антиреклами та деструктивних технологій з опорою на розкол суспільства за регіональним принципом.

Однак, швидше за все, останні вже не будуть сприйматися українцями, принаймні настільки беззастережно як у 2006–2007 рр., оскільки останнім часом в Україні відбулись значні зрушення в бік становлення громадянського суспільства.

1. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології / М. Варій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.

2. Григораш А. Секрети виборчих технологій Партії регіонів // УП. – 2007. – 15 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/08/15/3270862/>

3. Дмитриева Л.М. Приемы убеждения и аргументации в рекламе. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2005. – 304 с.

4. Колесников О. Тенденції еволюції виборчих технологій в Україні // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – 2008. – Спецвипуск: Політичний менеджмент. – С. 345–361.

5. Кочубей Л.О. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): Монографія / Л.О. Кочубей. – К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2006. – 280 с.

6. Кошелюк М.Е. Технологии политических выборов / М.Е. Кошелюк. – СПб.: Питер, 2004. – 239 с.

7. Мадрига Т.Б. Особливості застосування виборчих технологій у парламентських виборчих кампаніях 2006–2007 рр. / Т.Б. Мад-

рига // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – С. 176–180.

8. Матеріали Агентства моделювання ситуацій: вибори-2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vybory.org/articles/1221.html>

9. Моқан В.І. Чинники ефективності виборчих технологій в Україні // Гілея. – 2010. – С. 54–63.

10. Нальотов А. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість / А. Нальотов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 126–137.

11. Секретні виборчі технології Юлії Тимошенко. Опора на керований конфлікт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vybory.org/articles/1156.html>

12. Яцунська О. Антиреклама на дострокових парламентських виборах як засіб маніпулювання суспільною свідомістю (частина II) / О. Яцунська // Віче. – 2009. – № 24. – С. 22–26.

Ольга Науменко

ЯКІСНИЙ СКЛАД І СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються якісні особливості управлінської еліти України на основі ціннісного підходу. Увага зосереджується на таких якостях державних службовців, як професіоналізм, компетентність, особистісні та моральні якості людини. Проаналізовано основні шляхи удосконалення кадрового забезпечення державного управління.

Ключові слова: *управлінська еліта, ціннісний підхід, ціннісна еліта, державна кадрова політика, керівник-лідер.*

О. Naumenko. The qualitative structure and preparation system of government's personnel in modern Ukraine. The article considers peculiarities of Ukraine government's elite on the basis on valuable approach. The main attention is focusing on such government employee's qualities as professionalism, competitiveness, individual and moral human

qualities. There were analyzed the particular improvement ways of personnel ensuring of government management.

Keywords: *government's elite, valuable approach, valuable elite, government's personnel policy, manager-leader.*

Результати аналізу актуальних досліджень і публікацій з проблеми якісної системи добору управлінських кадрів підтверджують її актуальність, теоретичну та практичну значущість. Але дана проблема потребує більш глибокого дослідження в науковому контексті.

Автором статті було опубліковано ряд наукових досліджень про політико-управлінську еліту, щодо основних тенденцій її розвитку та становлення за часів державної незалежності в умовах трансформації політичної системи, зокрема в особливостях еволюції політичного режиму.

Метою автора є спроба розглянути управлінську еліту через ціннісний підхід, визначальними рисами якого є особисті якості людини. Оскільки, ще від моменту народження існує певна нерівність між людьми, як за індивідуальними особливостями, так і за соціально-економічними, що в подальшому визначає приналежність людини до елітного середовища.

Метою статті є аналіз шляхів підвищення якісних характеристик управлінської еліти та системи підготовки управлінських кадрів в Україні.

Управлінська еліта – це частина суспільства, яка посідає найвищі позиції та складається з авторитетних, спеціально підготовлених людей, керує соціально-економічними процесами й утворює «правлячу меншість» [1].

Управлінська еліта складається з «вищих керівних кадрів», які розподіляють на дві групи: до першої відносяться особи, обрані народом – Президент України, депутати Верховної Ради; до другої – політики, яких призначають «обранці», – Прем'єр-міністр, міністри. Функції еліти регламентуються Конституцією України й іншими законодавчими актами. В нормативно-правових актах немає чіткого переліку осіб або суспільних груп, приналежних до державно-управлінської еліти, але визначаються умови відбору, навчання та функціонування деяких поса-

довців. До них належать: члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних органів виконавчої влади та їх заступники, керівні працівники (включно до начальників структурних підрозділів) Секретаріату Президента України, голови обласних державних адміністрацій та інших установ I–II номенклатури, голови правлінь загальнодержавних (національних) акціонерних товариств, контрольний пакет акцій яких належить державі.

Якість політичної влади багато в чому визначається якістю політичних еліт і їх взаємостосунками. На жаль, сучасна еліта не відповідає необхідній управлінській компетентності, моральним і лідерським якостям. Рівень професійно-управлінської придатності значної частини чиновників вищих ланок державної влади, на сьогодні, можна визначити, як низький [2].

Якісний склад політичної еліти в значній мірі залежить від особливостей її формування та відтворення. Цей підхід визначається, як ціннісний або меритократичний, та акцентує увагу на персональних характеристиках індивідів, що відносяться до політичної еліти. Насамперед, це духовні та моральні якості. За ціннісним підходом еліта існує не в кожному суспільстві, на відміну від структурно-функціонального підходу.

Засновник ціннісного підходу Вільфредо Парето обґрунтував, що рівновага в суспільстві вимагає постійного кооптування осіб з елітарними якостями до правлячої еліти, але неелітарного походження з одночасним виведенням із неї осіб з неелітарними якостями. Але це не відбувається, тому правляча еліта погіршує свій якісний склад і сприяє кількісному зростанню контреліти. Парето робить висновок, що головним результатом революційних змін стає поява нової еліти – з деяким домішком старої.

«Маючи бодай найменше реальне уявлення про політику, – як пише П.П. Шляхтун, – і тих, хто її здійснює, важко назвати представників політичної еліти «кращими» людьми, наділяти їх якимись особливими позитивними соціальними, психологічними чи моральними якостями. Наївно вважати, що ще вчора простий громадянин, потрапивши до парламенту за партійним списком, раптом стає

кращим від інших. До того ж, як тільки політик сходить із політичної сцени, про нього, а значить, і про його «особливі» якості одразу ж забувають» [3; 4].

У процесі формування якісної еліти на державній службі, існує ряд проблем. Справжній управлінець має володіти певним набором якостей, але, як показують реальні умови, професіоналізм не є визначальним чинником у службовій кар'єрі. Державна служба стала найзалежнішою від політичної кон'юнктури, її розглядають не як служіння державі, а як сервіс для політиків, як слугування, як допоміжний інструмент проведення лінії конкретних людей, які зайняли посади внаслідок виборів. Тому особиста відданість стає критерієм професійної придатності людини, при розгляді питання її призначення на посаду. На службовому просуванні лише незначною мірою впливає спеціальна освіта та стаж. Не існує чіткої та зрозумілої системи критеріїв просування службовими щаблями.

Матеріальна винагорода за роботу на державній службі незначна. Різниця в розмірах заробітної плати державних службовців і службовців недержавного сектора не дозволяє залучати найкваліфікованіших спеціалістів на роботу в державний апарат, призводить до «перетікання» найпідготовленіших кадрів у недержавний сектор. При цьому не спрацьовує навіть чинник стабільності, що завжди був привабливою рисою вітчизняної державної служби.

В державному апараті спостерігається високий рівень корупції. Намагання покращити своє матеріальне становище через здійснення корупційних дій часто стає мотивом вступу на державну службу. Доступ до прийняття владних рішень особа розглядає не як служіння суспільним інтересам, а як можливість покращити свій фінансовий стан [5].

На думку автора статті, існують шляхи подолання кризового стану в державному управлінні, а саме в підготовці кадрів. Хоча наша держава ще досить молода, але вже активно проводиться наукове моделювання підготовки та формування управлінських кадрів у освітніх закладах.

Ціннісна еліта – це кращі за своїми моральними, інтелектуальними, творчими параметрами та здоров'ям люди,

які мають великі здібності до певного виду діяльності та відповідно до цієї діяльності ділові та особистісні якості. Ціннісна еліта може бути управлінська, політична, наукова, тобто фахова в певній галузі.

За сутністю ціннісна еліта – це найкращі з кращих, оцінка яких при порівнянні, надає можливість відрізнити посередність від того, хто дійсно спроможний бути зархований до кращих, тобто належати до еліти.

Вся система добору ціннісної еліти у сфері трудової діяльності має бути побудована не на тому враженні, яке складається про працівника в оточуючих, а в систематичному відстеженні результатів його трудової діяльності, їхньому вмінні досягти результатів із мінімальним витрачанням психічної енергії, тобто з обов'язковим збереженням здоров'я.

Можна назвати локальним той механізм добору кадрів, який був поширений у радянські часи і практикується до сьогодні. Йдеться про добір кадрів на керівні посади, висування в резерв на заміщення вакантного місця, на основі як одиничних спостережень із використанням різноманітного інструментарію, так і моніторингових спостережень.

Існує два підходи до добору представників ціннісної еліти в організаціях – локальний і системний використання локального підходу малоефективне щодо нашої ментальної дійсності й цілком не може бути реалізоване поза системним підходом, адже тільки останній гарантує досягнення суспільно корисних кінцевих цілей через трудову діяльність, у першу чергу, управлінців.

Реалізація системного підходу пов'язана з формуванням порівняно нової для вітчизняних організацій культури цільового управління, яка базується на реалізації в практиці принципів та інструментів стратегічного менеджменту. Виникає потреба у формуванні механізму добору кадрів на суто науковій основі [6].

Постає необхідність формування нової генерації високоосвічених, здібних керівників-лідерів усіх рівнів, справжньої національної управлінської еліти. При цьому елітою слід вважати корпус висококваліфікованих керівників, які мають відповідні якості. Першу групу формують природні

риси – харизма та воля. До другої групи належить сформована в процесі навчання висока компетентність у обраній сфері діяльності. В третю групу включені знання основ філософії та психології управління, належне володіння управлінськими технологіями, методологією управлінської діяльності та високою управлінською культурою. Саме професіоналізм керівника виступає ключовим елементом нової парадигми соціального управління та необхідною передумовою належного функціонування й розвитку організації, якою управляє керівник. Професіоналізм включає цілісну систему знань, умінь, практичних навичок та особистих якостей керівника, які забезпечують ефективне виконання всіх управлінських завдань.

Основною парадигмою нової системи управління є підвищення ролі таких її аспектів, як кадрове забезпечення управління та вирішення проблеми формування управлінської еліти [7].

Сучасний керівник-лідер повинен мати стратегічний план та знати, як організувати людей для досягнення встановлених цілей, володіти необхідними здібностями до керівної діяльності й відповідними моральними якостями та бути представником дійсної ціннісної еліти. Значна частина управлінської еліти наразі більше відповідає зазначеним якостям за функціями, ніж за ціннісними характеристиками.

На сучасному етапі політичної еволюції нашого суспільства зрозуміло, що розбіжності між старою та новою елітами не настільки великі. Обидві еліти складаються із людей, вихованих в умовах десятиліть панування тоталітаризму, що породжував певну ментальність, звички та стереотипи поведінки. Для виховання нової, демократичної еліти знадобляться роки, навіть десятиліття [8].

Значно збільшується роль інтелектуального капіталу під впливом інформаційної революції та появою нових організацій, що безпосередньо стосується службовців у системі державного управління.

Знання, навички професійного характеру, вміння приймати правильні рішення, здатність орієнтуватися в складності завдань і організаційних обставин, можливість за-

стосовувати та реалізовувати творчі здібності, можуть бути використані при проектуванні нових моделей політико-управлінської еліти.

Одним із шляхів вирішення даної проблеми є підготовка управлінських кадрів через систему освіти та самоосвіти. На сьогодні в Україні функціонує ряд навчальних закладів для підготовки державних службовців, що сприяє підвищенню їх компетентності. Але наявна система потребує тісного взаємозв'язку наукових досліджень у сфері державної служби з практичною діяльністю.

За основу системи підготовки кадрів державних службовців в Україні обрана європейська модель. Відповідно до моделі, підготовка ведеться в спеціалізованих навчальних закладах – інститутах, академіях. Визначальне місце в підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації державних службовців нашої країни належить Національній академії державного управління при Президентові України, яка готує державних службовців для роботи на посадах I–IV категорій і входить до системи органів виконавчої влади.

Всі напрями діяльності Академії спрямовані на модернізацію системи професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою забезпечення основ демократичного врядування в Україні, підготовки національної управлінської еліти та поліпшення кадрового потенціалу державної служби [9]. В Інституті підвищення кваліфікації Академії, де проходять навчання державні службовці I–IV категорій, відбувається формування вищої політико-управлінської еліти держави.

Академія муніципального управління в м. Києві здійснює підготовку бакалаврів і спеціалістів на базі середньої освіти за спеціальностями, які спрямовані на професійну діяльність у деяких сферах державного управління й органах місцевого самоврядування. Низка навчальних закладів університетського рівня Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, готують магістрів державної служби, для обіймання посад V–VII категорій.

Деякі приватні вищі учбові заклади, теж займаються підготовкою управлінських кадрів, а саме: Міжрегіональна

академія управління персоналом, Інститут політичних наук НАН України та регіональні заклади [10].

Слід приділити належну увагу формуванню ефективної державної кадрової політики. В вищих органах влади не існує єдиного підходу до системи підбору кадрів, тому постає питання про її створення, вибудову та впровадження. Сутність даної політики полягає в правильному доборі кадрів і їх просуванні, в формуванні кадрового резерву та створенні об'єктивної системи атестації.

Кадрова політика на державній службі має коло своїх суб'єктів та об'єктів. До суб'єктів кадрової політики можна віднести: органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські організації, навчальні заклади, політичні партії, трудові колективи, підприємства та установи різних форм власності. Об'єктом кадрової політики є як державні службовці й посадові особи місцевого самоврядування, так і громадяни, які працюють або навчаються та за рядом ознак можуть бути залучені до державної служби.

На сьогодні гостро постає потреба в поліпшенні якісного складу кадрів органів державного управління та місцевого самоврядування. Наведемо основні шляхи вдосконалення кадрового забезпечення державного управління:

- необхідним є впровадження системи критеріїв добору; організації атестаційних комісій зі змішаним складом, до яких включаються й працівники кадрових служб інших установ;
- розробка нових загальних критеріїв і кваліфікаційних вимог до державних службовців, залежно від виконуваних ними функцій;
- запровадження нових тестів щодо добору;
- створення системи матеріальних, організаційних і моральних стимулів для втримання й залучення перспективних кадрів;
- введення державного кваліфікаційного іспиту під час прийому на управлінські посади;
- встановлення оптимальних строків перебування на певних посадах;

- розроблення моделі професійного компетентного державного службовця для ефективного вирішення управлінських завдань [11].

Ефективність функціонування системи державного управління залежить не тільки від її організаційної структури, а й від індивідуальних характеристик державних службовців (наявність певних знань, аналітичних здібностей, моральних якостей для прийняття та успішної реалізації управлінських рішень). Тому формування якісного складу державних службовців у центральних органах влади та на місцях є однією з умов підвищення ефективності державної служби.

Досить важливим є встановлення взаємозв'язку закладів освіти з практикою управлінської роботи в органах державної влади, чого дотримуються тільки деякі спеціалізовані вузи. Практично відсутній механізм зворотного зв'язку навчального закладу з реальними потребами державної служби. Для України вироблення сучасної кадрової політики – це не тільки актуальне та складне, а й принципове питання [12].

Висновки. Через недосконалість існуючих законодавчих та інших нормативно-правових актів, нагальним є прийняття нормативно-правового акта «Про державну кадрову політику в вищих органах влади». Згідно з яким будуть встановлені чіткі критерії, вимоги та повноваження щодо номенклатурного складу посад і їх структури в органах державної влади України; з метою уніфікації каналів рекрутування, запобіганню протекціонізму та корупційним діянням.

Необхідним є підвищення системи кваліфікації кадрів усіх галузей через утвердження пріоритету освіти. Також потребує створення та подальшого вдосконалення система посад щодо всіх органів державної влади, вибудова чіткої ієрархії посад і характеристики відносно кожної з них.

Отже, наша держава потребує особистостей, які володіють певними управлінськими здібностями, задля забезпечення потреб національної економіки, науки та культури висококваліфікованими управлінцями нової формації.

1. Дмитренко Г., Ріктор Т. Стратегія формування управлінської еліти в Україні у сучасних умовах // Персонал. – 2007. – № 6. – С. 64.
2. Олійник В.В. Концептуальні підходи до формування ціннісної управлінської еліти в освітньому процесі // Теорія та практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2008. – № 2. – С. 45.
3. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – К.: Либідь, 2002. – С. 446–449.
4. Див.: Мандзій Л.С., Дацаківська О.Ю. Політична еліта: історія та теорія: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 218–219.
5. Грицяк І.А. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє: Монографія / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; Відп. редактор І.А. Грицяк. – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 144–149.
6. Див.: Ріктор Т.Л. Владна еліта в умовах нестабільності українського суспільства. – К.: Софія-А, 2007. – С. 215–228.
7. Романовский А.Г. Философия формирования профессионализма в системе подготовки управленческой элиты // Теорія та практика управління соціальними системами. Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – № 4. – С. 3–8.
8. Див.: Попадюк Н.І. Проблема зміни управлінських еліт: вітчизняний і зарубіжний досвід // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2009. – № 2. – С. 145.
9. Ковбасюк Ю. Підвищення кваліфікації державних службовців – запорука успішної реформи у державі // Освіта і управління. – 2010. – Т. 13. – № 2–3. – С. 131–135.
10. Рудич Ф.М. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – С. 100.
11. Смолярова М.Л. Ефективність формування кадрового резерву для державної служби // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – № 2. – С. 75–77.
12. Див.: Кравченко Т.А. Формування державної кадрової політики у сфері державного управління: концептуальні засади та особливості // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2011. – № 2. – С. 115.

Марина Остапенко

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ЕПОХА ПОЛІТИКИ ОБРАЗІВ

У статті проводиться аналіз взаємопов'язаних між собою процесів формування інформаційно-комунікаційного простору та віртуалізації політичних відносин і з'ясовуються особливості їх впливу на ставлення людини до політики та участі в ній у сучасному суспільстві.

Ключові слова: *інформаційний простір, політична комунікація, віртуальний світ, віртуалізація політичних відносин.*

M. Ostapenko. The information society: epoch of policy of appearances. *The article is devoted research of between itself processes of forming informatively communicative to space and virtualization of political relations to finding out of features of their influence on attitude of man toward a policy and participating in it in modern society.*

Keywords: *informative space, political communication, virtual world, virtualization of political relations.*

Характерною особливістю сучасного етапу суспільного розвитку є всебічна інформатизація всіх сфер життєдіяльності. Під дією цього стрімкого, всеохоплюючого процесу на тлі розвитку інформаційних технологій відбувається своєрідна віртуалізація суспільних відносин, соціально-економічних і політичних процесів. Інформаційний фактор стає все більш значущим у формуванні цінностей, виборі орієнтацій, побудові життєвих планів, суттєво впливає на світосприйняття.

Однією з актуальних проблем сучасної політики є створення системи ефективної комунікації, зворотного зв'язку між владою та громадянами. Виникає питання: як можна використати ресурси інформаційного суспільства для оптимізації цих процесів? І як вони можуть змінити політичне життя?

Метою статті є аналіз взаємопов'язаних між собою процесів формування інформаційно-комунікаційного простору та віртуалізації політичних відносин і з'ясування особливостей їх впливу на ставлення людини до політики та участь у ній.

У науковій літературі використовуються поняття «інформаційний простір», «комунікативний простір», «інформаційно-комунікативний простір». Перші два поняття – інформаційний та комунікативний простори – переважно досліджуються як окремі та самостійні явища, процеси, феномени. Сутність інформаційного простору пояснюють геополітичний, ноосферний, семантичний, соціокультурний, інформаційно-комунікативний, соціально-інформаціологічний підходи. Комунікаційний простір і його аспекти досліджуються у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: Д. Бела, М. Кастельса, М. Маклюена, Й. Масуди, Е. Тоффлера; І. Додіна, О. Захарової, В. Іноземцева, А. Майноло, О. Ненашева, О. Соловйова, С. Тихонової; Ю. Бондаря, О. Дубаса, О. Єропудової, О. Картунова, В. Коляденка, Ю. Шайгородського та інших.

Справедливим є обґрунтування О. Дубасом існування інформаційно-комунікаційного простору як категорії, що розкриває форму існування інформаційних систем, яка забезпечує та стимулює оперативні взаємодії виробників інформації та її споживачів, трансляцію знань, накопичених в інформаційних ресурсах, і їхнє збереження в сформованій інформаційній інфраструктурі, сукупність комунікаторів, реципієнтів, значенневих повідомлень, комунікаційних каналів і засобів комунікації [Див. : 1].

У цьому теоретичному конструкті, на наш погляд, вдало поєднується технічний, технологічний і соціокультурний аспекти інформаційного та комунікаційного просторів. Адже розвиток інформаційно-комунікаційного простору супроводжується не лише вдосконаленням засобів передачі інформації, засобів комунікації, але й зміною політичних і культурних цінностей людини – утворюється нова система цінностей, затверджуються нові пізнавальні та практичні пріоритети, що впливають на політичну поведінку й політичну культуру. Так, у сучасному суспільстві

джерелом і засобом формування знань виступає інформація, що, переважно, розповсюджується ЗМІ (преса, радіо, телебачення, книги, інтернет тощо), а не безпосередні контакти з навколишнім світом і особистий досвід. Подія стає подією для суспільства тоді, коли одержує інформаційне забезпечення.

Основними ознаками інформаційного простору політики науковці визначають: швидкість, щільність і відкритість інформаційних обмінів у політичному просторі; зворотний зв'язок, недостатність якого суттєво позначається на розвитку демократії; сегментація та стратифікація інформаційного простору; інформаційна нерівність.

Особливості інформаційно-комунікативного простору, швидкі темпи розвитку інформаційних, цифрових технологій зумовили заміщення політичної реальності реальністю віртуальною. Це виражається в тому, що у сучасному суспільстві людина віддаляється від соціальних, політичних інститутів, які виступають як об'єктивна щодо неї реальність. Її інтереси переміщуються до сфери віртуального світу, який передбачає спілкування людини з образами, симулякрами, а не з реальними об'єктами.

Серед науковців є різні погляди щодо змісту віртуальності. Так, російська дослідниця Р. Шагієва стверджує: «...інформаційне суспільство характеризується співіснуванням двох світів – звичного нам фізичного світу ...і віртуального світу, створеного людиною й існуючого в штучному комп'ютерному середовищі» [2, 266]. Віртуальна реальність, на її думку, є частковим відображенням фізичного світу в пам'яті програмних засобів і комп'ютерів. Ці два світи не просто співіснують, а взаємодіють і впливають один на одного. Відповідно до цього, віртуальна реальність – це категорія, що позначає сукупне відображення об'єктів, явищ, процесів і зв'язків фізичного світу в пам'яті комп'ютерів інформаційно-комунікаційних систем [2].

На наш погляд, такий підхід є дещо спрощеним і потребує, щонайменше, серйозних уточнень. Дійсно, є світ реальний і віртуальний світ. Дійсно, вони взаємодіють і впливають на поведінку та стиль життя людини. Дійсно, віртуальний світ створений, як правильно зазначає

дослідниця, людиною. Проте, помилковим, на нашу думку, є твердження про те, що цей світ існує в пам'яті програмних засобів і комп'ютерів. Цей світ створює людина, він формується в її свідомості та залишається у її пам'яті. Комп'ютер, у даному випадку, – лише засіб, за допомогою якого формується віртуальна реальність, віртуальний світ людини. Поняття віртуальність, віртуальний світ має психологічну, а не технологічну суть. Це – своєрідне символічне середовище людського світосприйняття.

Цікавих висновків щодо виникнення віртуальності дійшов вітчизняний дослідник Ю. Шайгородський. Він підкреслює: «...у якості символічного середовища новою її (*віртуальність – авт.*) можна назвати з певними застереженнями. Свого часу Т. Парсонс посередниками соціальних комунікацій називав гроші, владу, вплив, ціннісні орієнтації... Всім цим посередникам завжди була властива віртуальність у значенні «ідеальності» (знаковості, символу, еквівалента) (...). Переосмислюючи, у зв'язку з цим, вплив традиційних засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали), автор висловлює думку про «...всебічний розвиток віртуальності як місця зосередження універсальних дискурсивних практик. З появою новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій цей процес набув нових ознак: віртуальне середовище виокремилася в структурі політичних комунікацій. Віртуальність творчо комбінує різні явища, які в реальному житті не представлені разом. Вона дозволяє поєднувати речі, які, на перший погляд, не мають нічого спільного... Таким чином формується принципово новий тип символічного існування людини, культури, соціуму» [3, 60].

Універсальними властивостями віртуальної реальності науковці визначають: нематеріальність впливу (зображуване створює ефекти, характерні для предметного поля); умовність параметрів (об'єкти штучні й змінювані); ефемерність (свобода входу/виходу забезпечує можливість переривання й поновлення існування) [4].

Аналізуючи сутність віртуального, доцільно звернути увагу на те середовище, де розгортаються віртуальні світи. Це середовище науковці називають кіберпростором.

Російський дослідник І. Рассолов стверджує, що кіберпростір – це сфера соціальної діяльності, пов'язана з обігом інформації в інформаційній всесвітній мережі, а також у інших інформаційно-комунікаційних мережах (регіональних, відомчих, корпоративних). Він відмічає, що кібернетичний простір це: 1) глобальне об'єднання комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів, що не мають чітко визначеного власника та службовців для інтерактивного з'єднання (комунікації) фізичних та юридичних осіб; 2) новий простір людського самовираження та спілкування; міжнародний простір, що перетинає будь-які географічні межі; 3) децентралізований простір, яким жоден оператор, жодна держава повністю не володіють і не управляють; 4) різномірний (гетерогенний) простір, де кожен може відносно вільно діяти, висловлюватися та працювати [5, 6–7].

Науковці доходять думки, що кіберпростір – це категорія, що позначає простір взаємодії, утворений глобальною мережею комп'ютерів, з яких складається інтернет. Кіберпростір – це продукт новітніх технологій, нова форма суспільних відносин, у якій існують особливі соціальні групи – комп'ютерні-групи, тобто спільноти людей, пов'язані певними загальними інформаційними інтересами, заради яких вони вступають у певні соціальні відносини, встановлюють соціальні зв'язки між собою і світом завдяки інтернету. Кіберпростір інтернету створює умови, що сприяють залученню людини до нових форм соціальної взаємодії і, певною мірою, формують особистість [6].

Не можна не визнати, що наше, навіть приватне, життя все більше залежить від кіберпростору, від віртуального світу. А, на думку дослідників, у XXI столітті основним середовищем політичного, економічного та соціального життя стане кіберпростір, звернений у мережу інтернет. Ними доводиться те, що комунікації у мережі інтернет не орієнтуються на інституційні та групові норми, які традиційно визначають поведінку людей; у цьому середовищі розвиваються віртуальні спільноти, альтернативні реальному суспільству. Активність людей у мережі інтернет переорієнтується з «живого» спілкування з родичами, друзями на комунікації свого віртуального еґо з такими ж

віртуальними партнерами. Привабливість інтернет-спілкування полягає у можливості конструювати та трансформувати віртуальну особистість – «віртуала»; доступності інформації, можливості анонімного її розповсюдження серед великої кількості людей [4; 6; 12].

Віртуалізація – це процес заміщення реальності її образом, де обов'язково використовується логіка віртуальної реальності – логіка нематеріального, умовного та вільного маніпулювання образами. Віртуалізується не лише суспільство, але й особистість. Ступінь доступу до інформаційних кодів сьогодні є основою будь-якої стратифікації. Усе це вказує на появу нової соціонормативної моделі громадянина, якому властиві психологічний, когнітивний і комунікативний плюралізм, невизначеність, пошук Я-концепції, пошук стратегій самопрезентації, можливість управління враженням про себе. Проте, створення віртуальної особистості несе загрози втрати реальної особистості. Особистісні риси, що визначають індивідуальний стиль, активними користувачами інтернет втрачаються, формується розмита чи мінлива ідентичність.

В умовах інформаційного суспільства домінування віртуальних образів (симулякрів), перетворення іміджу на центральну категорію політичного процесу, створюють оптимальне середовище для підтримки мінімального інфобалансу між державою та суспільством, легітимності політичної влади.

Сьогодні політика компенсує дефіцит реальних ресурсів і вчинків розмаїттям образів. Боротьба за політичну владу технологізується. Віртуалізація провокує перетворення глобальної комп'ютерної мережі інтернет у засіб і середовище політичної боротьби. Майже всі політичні кампанії й акції супроводжуються створенням спеціалізованих серверів і web-сторінок, завдяки чому формується імідж політика, організації, проводиться агітація, комунікація з прихильниками тощо.

Боротьба партійних організацій і конкуренція програм, ідеологій дій досить часто підміняються змаганням віртуальних образів – політичних іміджів, які створюють рейтинги й іміджмейкери, прес-секретарі, PR-технологи й

електронні ЗМІ, рекрутовані на час політичних кампаній. Варто додати, що і багатопартійність, і парламентаризм поступово втрачають свою реальність, лише імітуються політологами, експертами-консультантами, іміджмейкерами як зручне та звичне середовище змагання політичних образів. Партії, що виникали як представники класових, етнічних, регіональних та інших інтересів, перетворюються на «бренди» – емблеми та рекламні слогани, які привертають увагу електорату. Симптомом віртуалізації політики, крім багатоманіття партій, є зміна громадської думки під впливом рейтингів. Створюючи їх, організатори фактично працюють з образами, які стають реальними факторами прийняття та реалізації політичних рішень. Образи заміщають реальні поступки політиків і волевиявлення громадян. Останнє дозволяє стверджувати, що джерелами віртуалізації є не лише розвинута мережа інтернет, кіберпростір, а й саме суспільство споживання образів, масовий ринок, зміни культурних цінностей, норм соціального та політичного життя.

Розглядаючи особливості інтернет-спільноти, слід зазначити її глобальний, наднаціональний характер. Разом з тим, локальні спільноти мають національну специфіку, яка обумовлюється культурою, політичною структурою країни, рівнем доступу громадян до інформації, що розміщується в мережі інтернет, і соціально-психологічними особливостями поведінки громадян.

В Україні сьогодні, за даними реєстру каталогу «Мета – Україна», інтернет налічує 331 сайти політичної спрямованості. Серед них: інформаційно-політичних – 98; сайтів політичних партій – 110; особистих сайтів політиків – 71; сайтів партійної преси – 15; порталів соціологічних досліджень політичної сфери – 37 [7].

Послідовники філософа М. Маклюєна запропонували розподіляти людей на дві категорії: on-line і off-line. Та частина людей, яка активно долучена до життя в мережі – це on-line. Пасивна, позамережева – off-line, тобто люди, які не включені до світового комунікативного процесу. Причому при збільшенні швидкості технічного прогресу прірва між ними буде лише зростати. За даними Vigmir,

у січні 2011 року було визначено, що кожний другий українець є користувачем інтернету. Більше всього користувачів налічувалося у київському регіоні – 55,68 % від загальної аудиторії українського інтернету. Далі йдуть Донецьк, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, Крим, Луганськ, сумарна частина яких складає 32,9 %. Найменша активність використання інтернету виявлена в Рівненському (0,25 %), Житомирському (0,24 %) й Івано-Франківському (0,16 %) регіонах [8].

Комп'ютерні мережі надають нові можливості для самоорганізації як суспільства в цілому, так і окремих соціальних груп у процесі захисту своїх інтересів. Завдяки комп'ютерним мережам виникає новий простір спілкування людей. Мережі побудовані достатньо ефективно та демократично. Тут є можливість як індивідуального спілкування, так і колективного – інтернет-конференції, форуми тощо.

Найбільш реальні перспективи в Україні має процес використання інтернет-технологій для подальшого розширення можливостей існуючої системи представницької демократії та розвитку процесів «електронної демократії». Її основний сенс полягає у використанні інтернету для розширення доступу громадян і ЗМІ до законотворчої діяльності; зменшення витрат при формуванні асоціацій та об'єднань громадян; зростання ефективності зворотних зв'язків між громадянами та владою.

Розуміючи це, деякі політики вже роблять певні кроки в створенні політичного кіберпростору – засновують віртуальні партії. Так, у 2001 році було створено Віртуальну партію України. Її мета – розширення «жителів» мережі, створення електронного уряду в Україні; соціальна база – on-line-пролетаріат і їх авангард – «золоті комірці»; голова партії – О. Чубатенко; місцем проведення установчих зборів був сайт www.vpu.org.ua, на якому протягом п'яти днів розміщувалися доповіді, виступи, обговорення та голосування [9].

Напередодні парламентських виборів 2007 року Партія політики Верки Сердючки провела установчий з'їзд на сайті zaverku.org.ua, у результаті якого було прийнято

резольоцію, зміст якої зводився до обрання верховного координатора партії, якому надавалися повноваження проводити переговори з іншими політичними силами. Мета проекту – створити виборчий блок Верки Сердючки [10].

Мін'юстом України в серпні 2011 року офіційно було зареєстровано політичну партію «Інтернет-партія України», головою якої є Д. Голубов [11].

Підсумовуючи, варто зазначити таке:

1. Без сумніву, нові технології можуть суттєво вдосконалювати методи політичної комунікації та сприяти більш активній участі громадян у цьому процесі. Вони надають громадянам можливість безпосередньої комунікації з представниками влади, що формує відчуття замученості до політичного життя в державі і до процесу прийняття рішень. З іншого боку, нові технології комунікації інформаційного суспільства також дозволяють владі реагувати на запити, які надходять від громадян, і узгоджувати свою політику відповідно до їх очікувань. Ключове ж питання під час оцінки ролі інформаційних технологій у процесі діалогу між владою та громадянським суспільством полягає в тому, наскільки вони готові використовувати можливості, які надаються їм новими каналами комунікації.

2. Віртуалізація – відносно новий феномен, який потребує наукового дослідження. За допомогою новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій віртуальне середовище виокремилася в структурі політичних комунікацій, а сам «віртуал» став своєрідним споживачем інформації, яка формує відповідний «віртуальний дискурс». Віртуалізується як система політичного управління, так і політична поведінка особистості. Стає ніби нематеріальною участь людини в політичних діях (глядач-співучасник телешоу, голосування через інтернет, дофантазування зовнішніх достоїнств політика у віртуальній сфері). Віртуалізація, як елемент сьогодення, повинна все ж таки працювати на користь соціального, суспільного прогресу. І в цьому питанні багато чого залежить від інтернет-провайдерів, контент-провайдерів, інтернет-спільноти, їх політичних знань і політичної, а також інформаційної культури.

3. Варто усвідомити те, що інформаційна епоха – це не лише синтез позитивних моментів технічного прогресу та його можливостей. Також це і ера розколотих комунікацій, фрагментованих суспільств і суперечливих інтересів. У ньому превалюють нав'язані образи, продукуються нові взаємовідносини між простором і часом, між кіберпростором і людиною, культивуються нові інтереси, цінності, культурні особливості й норми поведінки. Формування єдиного інформаційно-комунікативного простору світу повинно, за багатьма ознаками, посилювати природне прагнення людей до об'єднання, гармонізації людських відносин, вироблення нових підходів до вирішення соціальних і економічних проблем, що стоять перед людством. Натомість, як свідчить практика, актуалізуються інші проблеми, орієнтовані, насамперед, на культурно-комунікативну сферу соціальної реальності – проблема діалогу культур, етнічний, релігійний консенсус, толерантність тощо. Їх вирішення спонукає наукову спільноту до нових пошуків і досліджень.

1. Дубас О.П. Інформаційно-комунікаційний простір: поняття, сутність, структура / О.П. Дубас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 19. – С. 223–232.

2. Шагієва Р.В. Концепция правовой деятельности в современном обществе / Розалина Васильевна Шагієва. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2005. – 310 с.

3. Шайгородський Ю. Ідеологія, міфологія і символізація політичного простору / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. Спецвипуск. – 2010. – С. 53–61.

4. Емелин В.А. Виртуальная реальность и симулякры [Електронний ресурс] / Вадим Анатольевич Емелин. – Режим доступу: <http://emeline.narod.ru/virtual.htm>

5. Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы / Илья Михайлович Рассолов. – 2-е изд., доп. – М.: Норма, 2009. – 210 с.

6. Цимбалюк С.І. Культура інформаційного суспільства: соціально-психологічні виміри [Електронний ресурс] / Світлана Іванівна Цимбалюк. – Режим доступу: http://www.univerua.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&catid=76%3A2010-11-11-14-00-30&id=249%3A2010-11-11-14-57-17&Itemid=248&lang=ru

7. Реєстр сайтів «Мета – Україна». – Режим доступу: <http://dir.meta.ua/ru/country/politics/party-mass-media/>

8. Баловсяк Н. Каждый второй украинец пользуется интернетом / Надежда Баловсяк. – Режим доступу: <http://man.tochka.net/40346-kazhduy-vtoroy-ukrainets-polzuetsya-internetom/>

9. Сайт Віртуальної партії України. – Режим доступу: www.vpu.org.ua

10. Виртуальная Партия политики Верки Сердючки провела собрание в интернете. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/news/355169.html>

11. В Украине появилась еще одна «виртуальная» партия. – Режим доступу: <http://www.bagnet.org/news/ukraine/157863>

12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ. Б.Э. Верпаховский]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.

Ігор Рафальський

ОРІЄНТИРИ САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються історіографічні проблеми дослідження національного самовизначення. Особлива увага приділяється дискурсу національної ідеї, національного будівництва, української етнополітики, впливу геополітичних процесів на національну ідентичність.

Ключові слова: самовизначення, національна ідентичність, етнополітика України, етнокультурні взаємодії.

Igor Rafalsky. The orients of self-identification in terms of independence of Ukraine. The article deals with historiographic research problems of national self-determination. Particular attention is paid to the discourse of the national idea, national construction, Ukrainian ethnic policy, the impact of geopolitical processes of national identity.

Keywords: self-determination, national identity, ethnic policy of Ukraine, ethno-cultural interaction.

Національне самовизначення у вигляді проголошення незалежності та створення національної державності підсумовує більш або менш тривалий період, упродовж якого

складаються необхідні внутрішні передумови та сприятливі зовнішні обставини суверенізації.

Реальне здобуття незалежності, що відбувалося у вирі геополітичних трансформацій, пов'язаних із крахом комунізму, поставило перед національною самосвідомістю цілком нові виклики. Стрімкість державно-політичних процесів на території колишнього СРСР вимагала такого ж інтенсивного переосмислення підстав національного самовизначення, його конкретно-історичних умов і стратегічних орієнтирів.

Вітчизняна філософська й політологічна думка відгукнулася на цю потребу досить значним доробком оригінальних праць, у яких проаналізовано не лише генезис національної ідеї, але й актуальні на кінець ХХ сторіччя підходи до феномену нації, вироблені світовою наукою. Свій вагомий внесок у дискурс української національної ідеї в період після 1991 року зробили, зокрема, І. Дзюба, М. Маринович, А. Свідзинський, О. Забужко, М. Розумний, С. Римаренко, Г. Касьянов, В. Кремень, Ф. Канак, М. Михальченко, Ю. Бадзьо, І. Кресіна, Л. Нагорна, О. Майборода, О. Шморгун. Окремі аспекти національного будівництва висвітлені в працях Р. Кіся, О. Сугоняко, В. Колосова, С. Онищук та інших авторів.

У цих працях всебічно розглянуті ключові питання, які мусила розв'язувати суспільна свідомість в умовах державного суверенітету України. До таких питань належать: параметри та виміри національної ідентичності, ієрархія суспільних вартостей, утвердження спільних символів, принципи суспільно-політичного співжиття, зовнішньополітичні орієнтації тощо.

Складність процесів національно-державного становлення в Україні була обумовлена тим, що вони співпали в часі з докорінними змінами в організації соціального, економічного, політичного життя спільноти, а також із різкою зміною світоглядних орієнтирів і психологічних установок, що були охарактеризовані П. Штомпокою як трансформаційна травма [52].

На цьому тлі відбувалося становлення національної свідомості українців як державної нації. Іншим вагомим чинником наповнення цієї свідомості конкретним змістом

стали чинники глобалізації та утвердження принципів постмодерну в європейському культурному просторі. Ці обставини, а також розвиток масових комунікацій, що привів до ефекту т. зв. медіакратії, наклали на процеси суспільних трансформацій та акти національного самовизначення кінця 1989 – початку 1990 рр. відбиток своєрідної карнавальності в сенсі переважання форми над змістом, віртуальності, суттєвого елементу гри в суспільних діях [22].

Особливості формування української національної ідентичності в умовах прискорених суспільних трансформацій кінця ХХ ст. висвітлюються в працях М. Рябчука [45], С. Грабовського [11], Ю. Пахомова [35], В. Лупація [25], О. Кривицької [19]. Політологічне й соціологічне тлумачення феномену новітньої української ідентичності містять праці М. Михальченка [27], Л. Нагорної [31; 32], П. Гнатенка і В. Павленко [12], Р. Додонова та С. Мофи [17], З. Гриценко [14], О. Гнатюк [13].

Незалежність України була підготовлена великим історичним періодом становлення: національної самосвідомості, однак у сам момент її отримання тим адміністративним утворенням, що мало назву УРСР, імператив національного самовизначення ще далеко не мав тієї суспільної переконливості, яка б могла забезпечити швидкий і безперешкодний поступ новоствореної держави. Значним гальмом у цьому процесі був і досі залишається конфлікт ідентичностей, пов'язаний із суперечливими процесами: а) переходу української національної самосвідомості від етнографічно-культурологічного до соціально-політичного принципу; б) розпаду та часткової регенерації пострадянської ідентичності; в) зародження регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти та стратегічні вектори інтеграції.

Кризовий стан національної ідентичності констатується більшістю вітчизняних дослідників процесів націостановлення, що пов'язується із загостренням суспільно-політичної ситуації в країні, а також із невизначеністю пріоритетів та орієнтирів національного розвитку.

Класифікацію типів колективної ідентичності, що визначають стан суспільної свідомості та політичні реалії пострадянської України, запропонував М. Михальченко.

Він виділяє такі групи населення: а) «традиціоналісти», орієнтовані на минуле, прихильники радянських традицій і суспільних стереотипів; б) «прожектери-футуристи», до числа яких належать ентузіасти глобалізованого майбутнього, в якому немає місця національностям; в) «прагматики-сучасники», для поведінки яких характерною є потреба самореалізації в будь-яких умовах; і нарешті, г) «націонал-патріоти» як послідовники традиційної української ідеї, які намагаються реалізувати її в сучасних умовах [27, 24].

Іншу класифікацію запропонував дослідник національної свідомості М. Розумний, який виділяє наявні в Україні чотири типи ідентичності, що визначаються двома головними дихотоміями суспільного вибору – лібералізму/комунізму та національної/імперської ідентифікації [37, 320-321].

Відповідно, йдеться про комплекси суспільних уявлень, що визначають наступні позиції політичних акторів і їхніх груп соціальної підтримки. Ліберально-національний підхід закорінений у європейській традиції державотворення Нового часу, він став офіційною ідеологією українського самовизначення кінця ХХ ст., однак зіткнувся з частковим або повним неприйняттям його частиною населенням країни. Антагоністом цього підходу виступає комуністично-імперська орієнтація, що базується на етатистських соціальних очікуваннях, підданській політичній культурі (в розумінні Алмонда та Верби) й обоюдно з приналежністю до колишнього СРСР та Росії, продукує різноманітні реінтеграційні проекти.

Кожна з цих ідентичностей передбачає свій спосіб реагування на виклики національного державотворення, а також свій погляд на можливий вектор і форму наднаціональної чи міжнародної інтеграції. Відповідно, в різні моменти брала гору та чи інша позиція, а відтак українська політика національного самовизначення продукувала невпорядковану сукупність рішень, інституцій, угод і зобов'язань, що частково суперечили одне одному, породжували невизначеність і конфліктність як у політичному процесі, так і в свідомості громадян.

Аналіз цих процесів в українській політичній думці переважно зосереджений на проблематиці етнокультурних

взаємин. Значний доробок вітчизняної етнополітології представлений працями В. Євтуха [87], Л. Нагорної [31; 32], М. Обушного [33], І. Онищенко [34], І. Вільчинської [7], О. Тоїчкаїна [50], Т. Татаренко [51], С. Римаренко [40; 41; 42] та ін. У центрі уваги їхніх авторів – історія та сучасний стан етнічних та етнокультурних груп України, культурологічні, соціологічні та політико-правові аспекти їх життя і громадянської активності.

Та не менш актуальною є й постановка питання про характер нової суспільної одиниці, що витворюється в процесі національного самовизначення. Нація формується, вбираючи в себе характеристики успадкованих від попередніх періодів історії України типів ідентичності, але при цьому й набуваючи нових рис, нового політичного досвіду та культурної індивідуальності. Дослідження цієї нової якості суспільного цілого, що витворюється в умовах незалежності внаслідок зіткнення ідентичностей, їх дифузії та взаємного пристосування в умовах реального співжиття, здійснюється в контексті теоретичного опанування поняття «політичної нації». Даний напрям у політичній думці представлено, зокрема, працями Л. Нагорної [31; 32], Я. Грицака [15], В. Конопельського [21], В. Степаненка [47], Т. Возняка [8], С. Римаренко [41; 42; 43] та ін.

Розглядаючи український проект у складній і динамічній сукупності його аспектів та елементів, доречно, на нашу думку, приділити окрему увагу світоглядним, культурним, ідеологічним, політичним і нормативно-правовим аспектам національного самовизначення.

Найбільш загальні положення, що складають базис колективного самоусвідомлення та самопроектування, фіксуються в нормативних документах, і передовсім у тих з них, що покликані конституювати саме існування національної держави як політичного суб'єкта.

Вже перші акти Української Народної Республіки 1917–1918 рр. у мотивуючій частині містять посилання на принцип національного самовизначення: «Хай український народ має право сам порядкувати своїм життям»; «Однині самі будемо творити своє життя»; «Твоєю силою, волею, словом Стала на землі українській вільна Українсь-

ка Народна Республіка» та ін. Подібні формули використовуються не лише у внутрішньодержавних актах, але й у міждержавних, зокрема, в документах, що легітимізують у 1919 р. об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу.

Розпад СРСР і створення незалежної України поставили питання про світоглядні та правові підстави національного самовизначення. Їх містять основні документи, що визначали державотворчі принципи на момент проголошення української незалежності. Так, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року в якості суб'єкта права на самовизначення називає «народ України» і посилається на волю цього суб'єкта, представляти який вповноважена Верховна Рада Української РСР.

Разом з тим, розділ 1-й Декларації інакше ідентифікує суб'єкта самовизначення – українська нація (український народ). Відмінність між цими поняттями є досить суттєвою. Якщо воля народу України досить чітко виражається як сукупна воля всіх чи простої більшості громадян, які на даний момент мешкають на її території, то категорія «української нації» вимагає вже залучення інших критеріїв – не стільки соціометричних, скільки історичних, культурних і навіть світоглядних. Українську націю творять лише ті, хто усвідомлює свою приналежність до неї, це – уявлена спільнота (Б. Андерсон), що об'єднує в надісторичну та позатериторіальну цілість «живих, і мертвих, і ненароджених, в Україні і поза нею суцких» (Т. Шевченко). Посилання на волю такого суб'єкта вже не спирається винятково на арифметичну переконливість позиції простої більшості громадян. Легітимація певного рішення чи політичного курсу в такому випадку випливає, головним чином, з тягlosti смислів і цінностей, що були закладені в національну свідомість у процесі її формування.

До цього джерела легітимності апелює, зокрема, Акт проголошення незалежності України, що був позиціонований у правовій площині як засіб здійснення Декларації про державний суверенітет України. Вступна частина Акта містить посилання на «тисячолітню традицію державотворення». Але і в цьому разі установчому документові бра-

кує концептуальної послідовності у визначенні носія цієї традиції. Мова в ньому йде лише про територіальну прив'язку цієї традиції – «на Україні». Таким чином, вводиться третій критерій визначення суб'єкта національного самовизначення, поруч із історично-національним і політико-адміністративним, – історично-територіальний.

Очевидно, що ці суперечності й непослідовності в установчих документах новостворюваної Української держави є відображенням ідеологічної та політичної боротьби, що велася в момент їх прийняття між прибічниками різних концепцій і моделей українського самовизначення. Наявність двох підходів у одному документі є результатом компромісу між їх представниками в залі парламенту та в політичному просторі країни в цілому.

Національно-демократичні сили, що сповідували класичні націоцентричні погляди на державотворення, тривалий час перебували в меншості у Верховній Раді, але поступово запроваджували свої підходи в політичну практику. Їм протистояли прихильники т. зв. інтернаціоналізму, які намагалися вже навіть в умовах незалежності якомога повніше зберегти систему цінностей і суспільних норм, успадкованих від СРСР. У цьому протистоянні, що відбувалося за класичною моделлю – ініціативна меншість проти інерційної більшості, – й творився світоглядний фундамент новітнього українського проекту.

При цьому важливо відзначити, що й всередині політично активних середовищ, які опонували одне одному, відбувалися суттєві зміни поглядів і позицій. Наприклад, програмний документ національно-демократичних сил, що об'єдналися 1989 року в Народний рух України за перебудову, містить, з одного боку, тези, що апелюють до стереотипів радянської пропаганди, а з іншого – вносить у суспільну свідомість цілком нові, властиві романтичному дискурсу нації, поняття і тези: «Національне питання в Україні Рух розглядає як основу буття і розвитку української нації, етнічних груп та національних меншин, їхньої інтеграції в єдиний соціум республіки, ядром якого є народ, що дав назву своїй національній державі.

Національне й інтернаціональне можуть існувати неспотвореними тільки в нерозривній єдності. Немає справ-

жнього інтернаціоналізму там, де ігноруються національні права та інтереси. І немає справжнього патріотизму там, де беруться до уваги лише вузькі національні права та інтереси» [49, 223]. При цьому слід розуміти, що навіть у програмі Руху 1989 року йшлося про мету, яка сама по собі являла політичний компроміс на тлі компромісу світоглядного: «1. Створення суверенної Української держави, яка будуватиме свої стосунки з республіками СРСР на основі нового Союзного Договору» [49, 223]. Теза про перспективу нового союзного договору з республіками СРСР як складову частину національного самовизначення міститься і в Декларації про державний суверенітет України.

Відтворення цих компромісів у наступних законодавчих актах, включно з Конституцією, призвело до того, що процес самовизначення був пролонгованим у часі, а його учасники змушені впродовж усього періоду незалежності повертатися до елементів невизначеності, успадкованих від минулого.

У тексті Конституції від 1996 р. є вже чітке визначення: «Український народ – громадяни України всіх національностей». Але в статті 11 йдеться про «консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України», сприяти чому повинна держава. Сама ж держава твориться «народом», котрий є «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні» (Ст. 5). Отже, виходить, що народ наділяє владними повноваженнями державу з тим, щоб вона, серед іншого, дбала й про консолідацію української нації. Сама ж нація виступає не як суб'єкт державної політики, а як пасивна сторона – об'єкт державного піклування.

Попри свою важливість і показовість, конституційні положення самі по собі не мають вирішального формотворчого впливу на політичну дійсність, але вони є відображенням того балансу інтересів і впливів, що виникає в даній спільноті між основними соціальними групами, а також є результатом узгодження основних суспільних цінностей і смислів між ними. Те саме можна сказати й про інші важливі нормативні документи та рішення органів влади, що

визначають характер і спрямування зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Серед важливих чинників становлення та розвитку українського національно-державного проекту окремо відзначається суттєвий вплив регіональних відмінностей, що, на думку дослідників, мають, передовсім, історико-культурні витоки, але відображають також соціально-економічні, демографічні реалії життя мешканців аграрного Центру, індустріального Сходу, специфіку напівострівного Криму та ін. [39, 157].

За цих умов і відбувається пошук власної української ідеї, що може бути визначена як модель колективної самореалізації в контексті сучасної світової цивілізації. Ця модель повинна включати в себе «формулу» національної ідентичності, що дає відповідь на те, хто такі українці, як вони з'явилися як спільнота, які критерії ідентичності є базовими, а які змінними, а також – хто може стати українцем і за яких умов. У тлумаченні цієї проблеми стикаються два підходи, що представляють різні світоглядні засади національного будівництва. Перший, етноцентристський підхід визнає національність успадкованою природною характеристикою людини і віддає перевагу українцям як «титультній нації» у визначенні орієнтирів розвитку України як держави. Другий підхід спирається на поняття т. зв. «політичної нації» і визнає всіх громадян держави Україна – українцями, а отже, й однаковою мірою відповідальними за національний проект в цілому і в окремих його аспектах.

Ця концептуальна відмінність стає майже нездоланною перешкодою для національного порозуміння, коли мова йде про конкретні питання унормування суспільних відносин і пріоритетів державної політики. Такими є питання офіційної мови державних установ, міждержавних союзів, історичної пам'яті, культурної спадщини, інформаційної політики та ін. Перенесення дискусії навколо цих питань у площину політичного протистояння призвело до драматичних подій 2004 р., відомих як Помаранчева революція, і провокує конфліктність суспільного життя в Україні й надалі.

Складність проблеми ідентичності, що не може бути однозначно розв'язана без суттєвих втрат для громадського спокою і стабільності держави, спонукає деяких спостерігачів відмовитися від її постановки в принциповій і гостро актуальній площині. Ними пропонується на певний час відмовитися від ідеологічного протистояння й зосередити увагу держави та громадськості на вирішенні прагматичних завдань державного будівництва (І. Бураковський [2], В. Рибак і В. Семиноженко [38]).

У цьому ж контексті актуалізується концепт «національних інтересів» як певного інтегрального чинника, що має об'єктивну природу й однаковою мірою стосується кожного члена спільноти, незалежно від ідеологічних прераференцій, ціннісних установок, і навіть типу ідентичності (І. Бідзюра [3], В. Котельников [23]). На основі артикуляції національних інтересів і відповідного стратегування державної політики пропонується вироблення оптимальної моделі національного розвитку та вирішення всіх конкретних проблем поточної політики.

Втім, є цілком очевидним, що для визначення національних інтересів необхідне узгоджене розуміння тієї спільноти, чий інтереси в даному випадку розглядаються, а також спільне уявлення про ті процеси, в межах яких дані інтереси визначаються і реалізуються. Тому, в залежності від того, яке припущення з цього приводу приймається в якості базового, ним передбачаються відмінні моделі самовизначення та реалізації національних інтересів.

Можна говорити про різні версії українського національного проекту, що окреслюються в різних смислових контекстах суспільних трансформацій періоду незалежності. Найбільш поширеними є підходи, що засновані на концептуальних схемах «ліберальних реформ» (А. Гальчинський [10], Ю. Пахомов [35]), «демократичного транзиту» (А. Мельвіль, Ж.-Ф. Равель [143], Ж. Рупнік [44], О. Бруслиновська [4]), «модернізації», «маніпуляції» та їхніх різновидів.

Спроба визначити координати, в яких відбувається сучасний етап національного самовизначення, приводить дослідників до необхідності залучення концептів цивілі-

зації, глобалізації та геополітики. Про особливу місію України в сучасній світовій політиці говорять такі відомі в міжнародній політиці особистості, як З. Бжезінський [5], С. Пайфер і К. Паскуаль [36].

Особливо популярним серед дослідників стратегії національного самовизначення став дискурс геополітики. На концептах теорії геополітики, що включає як доктринальну частину, представлену працями Маккіндера, Гаусхофера, Ратцеля та інших мислителів першої половини ХХ ст., так і новітні розробки у сфері міжнародного аналізу, серед яких особливо популярними стали праці американця З. Бжезінського та росіянина О. Дугіна. В Україні на понятійний і концептуальний арсенал геополітики спирається у своїх стратегічних розробках А. Гальчинський [10], а також ціла низка авторів (С. Трохимчук [48], С. Василенко [6], В. Дергачов [16], С. Андрущенко (Гринько) [1], В. Мадісон і В. Шахов [29], Ю. Шмаленко [53]).

І цивілізаційний, і геополітичний підходи залишають дуже мало шансів Україні для повноцінного національного самовизначення, оскільки вони апріорно вимагають інтегрованості в існуючі наднаціональні спільноти, що сформовані або спільністю культури та історії, або співвідношенням груп інтересів у світовій політиці. І та, й інша конфігурація, в уявленнях прихильників цивілізаційного підходу та теорії геополітики, є надзвичайно стійкою, а відтак становище України у світі і в регіоні виглядає як жорстко детерміноване зовнішнім середовищем.

Результатом такої внутрішньої прийнятої несвободи у виборі орієнтирів національного розвитку стала так звана політика багатовекторності, що була характерною для державного курсу України майже впродовж усього періоду незалежності. Вона полягала в балансуванні між різними інтеграційними проектами, які ініціювали та просували інші центри впливу на міжнародну політику, передовсім, США, Росія та Європейський Союз. Ефективність і перспективність такого позиціонування ставляться під сумнів багатьма оглядачами (Б. Канцелярук [24], М. Рябчук [45; 46] та ін.), і слід визнати, що зовнішня багатовекторність була та залишається своєрідним продовженням полі-

тики внутрішньої невизначеності, пов'язаної з болісним становленням національної ідентичності й узгодженням ключових суспільних цінностей і норм.

1. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі : монографія / С.В. Андрущенко (Гринько). – К. : Логос, 2005. – 286 с.

2. Бураковський І. Від державотворення до створення ефективної держави: повернення до основоположних принципів / І. Бураковський // Політична думка. – 2001. – № 22.

3. Відзюра І.П. Концепція національних інтересів України в контексті реалізації міжнародної політики / І.П. Відзюра // Нова парадигма. – 2004. – Вип. 36. – С. 155–165.

4. Бруслиновська О.І. Політико-системні трансформації в регіоні Східної Європи (1989–2004) : автореферат дисертації... доктора політ. наук / О.І. Бруслиновська; Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2008. – 32 с.

5. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті // З. Бжезінський ; пер. з англ. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2006. – 102 с.

6. Василенко С.Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі : автореферат... доктора політичних наук / С.Д. Василенко ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – 35 с.

7. Вільчинська І.Ю. Політологічні характеристики етнічної ідентичності / І.Ю. Вільчинська // Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. – 2001. – Вип. 9. – С. 189–196.

8. Возняк Т. Украдена Україна: до формування української політичної нації / Т. Возняк // Ї. – 2001. – № 22. – С. 4–18.

9. Гальчинський А.С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А.С. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.

10. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А.С. Гальчинський. – К. : Знання України, 2002. – 180 с.

11. Грабовський С. Від Союзу Радянського до союзу економіко-політико-кримінального: ескіз до теми / С. Грабовський // Розбудова держави. – 1997. – № 7–8. – С. 84–93.

12. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – К., 1999. – 466 с.

13. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк ; пер. з пол. – К. : Критика, 2005. – 528 с.

14. Гриценко З.І. Особливості конструювання модерної української ідентичності в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. / З.І. Гриценко // Грані. – 2004. – № 4. – С. 121–127.

15. Грицак Я. Про можливість побудови політичної нації в окремо взятій (У)країні, або Чого нас вчить досвід Польщі / Я. Грицак // І. – 1998. – № 13. – С. 28–39.

16. Дергачев В.А. Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства) : научная монография / В.А. Дергачев ; Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины. – О., 2003. – 262 с.

17. Додонов Р., Мофа С. Пріоритетні напрями оптимізації національно-державної самосвідомості в Україні / Р. Додонов, С. Мофа // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 3–13.

18. Історія Русів. – К. : Дзвін, 1991. – 308 с.

19. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентичності / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 43–55.

20. Крисаченко В.С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. [за ред. В.С. Крисаченка] – К. : НІСД, 2003. – 632 с.

21. Конопельський В.Я. Конститутування української політичної нації у перехідному суспільстві : автореферат... канд. політ. наук / В.Я. Конопельський ; Одеська нац. юридична академія. – О., 2002. – 16 с.

22. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П. Кені ; пер. з англ. – К. : Критика, 2006. – 472 с.

23. Котельников В. У пошуках національних інтересів: державне будівництво в Україні в контексті світового досвіду / В. Котельников // Політична думка. – 2000. – № 21.

24. Канцелярук Б. Політика різновекторного балансування / Б. Канцелярук // Розбудова держави. – 1997. – № 6. – С. 41–45.

25. Лупацій В. Хто «перепроєктує» український проект / В. Лупацій // Перехід IV. – 2002. – Вип. 9. – С. 16–19.

26. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты : теоретико-методологические и прикладные аспекты [Научные доклады. – 1999. – № 78] / А.Ю. Мельвиль. – М., 1999. – 108 с.

27. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

28. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: збірник статей. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.

29. Мадісон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика: навчальний посібник / В.В. Мадісон, В.А. Шахов. – К. : Либідь, 2003. – 173 с.

30. Нагорна Л. Українська політична нація: лінії розламу і консолідації / Л. Нагорна // Віче. – 2000. – № 1. – С. 132–146.

31. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л.П. Нагорна. – К. : ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2011. – 272 с.

32. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : «ІПЕНД», 2002. – 272 с.

33. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність у націотворчому процесі України / М.І. Обушний // Політологічні обрії : збірник наукових праць / за ред. Ф.М. Кирилюка, М.І. Хилька. – К. : Український центр духовної культури, 2001. – С. 181–191.

34. Онищенко І.Г. Етно- та націогенез в Україні (етнополітологічний аналіз) / І.Г. Онищенко. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 239 с.

35. Пахомов Ю. Україна на роздоріжжі: вектори і значення перетворень / Ю. Пахомов // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 50–71.

36. Пайфер С., Паскуаль К. Заявка України на вирішальне місце в історії / С. Пайфер, К. Паскуаль // Політична думка. – 2001. – № 4. – С. 25–46.

37. Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху / М. Розумний. – Х. : Майдан, 2006. – 340 с.

38. Рибак В., Семиноженко В. Український вибір: ідеологічні фантоми чи економічний прагматизм? / В. Рибак, В. Семиноженко // Політична думка. – 2001. – № 22.

39. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне : збірник статей. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.

40. Римаренко С. Права нації та права людини: між Сциллою та Харібдою / С. Римаренко. – К., 2005. – 78 с.

41. Римаренко С. Етнонаціональний вектор територіальних трансформацій в Україні // Римаренко С. Україна – проблеми ідентичностей / гол. редк. С.Ю. Римаренко. – К., 2008. – С. 132–138.

42. Римаренко С. Самовизначення особи, нації, держави / С.Ю. Римаренко. – К. : Юридична книга. 1999. – 543 с.

43. Равель Ж.-Ф. Друга молодість демократії: Майбутнє демократичного імпульсу / Ж.-Ф. Равель; пер. з англ. – К. : Сфера, 2001. – 275 с.

44. Рупнік Ж. Ландшафт після битви. До типології посткомуністичного перехідного періоду у Європі / Ж. Рупнік // І. – 2000. – № 18. – С. 4–15.

45. Рябчук М. Кінець української «багатовекторності» / М. Рябчук // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 58–83.

46. Рябчук М. Від Малоросії до України: Парадокси запізненого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.

47. Степаненко В. Перспективи громадянської нації. Етнонаціональна політика як стратегія демократичної консолідації в Україні / В. Степаненко // Віче. – 2002. – № 5. – С. 62–66.

48. Трохимчук С. Україна та світ : геополітичні нариси / С. Трохимчук ; Міністерство освіти України, Львівський державний університет ім. І. Франка. – Львів, 1996. – 104 с.

49. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого : матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К. : Редакція щорічника «Україна. Наука і культура», 2000. – 496 с.

50. Тоїчкін О.М. Етнонаціональний вимір регіональних проблем діяльності сучасних політичних партій України / О.М. Тоїчкін // Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. – 2004. – Вип. 24. – С. 638–643.

51. Татаренко Т.М. Етнічна ідентичність у системі політичної практики / Т.М. Татаренко // Нова парадигма. – 2002. – Вип. 23. – С. 150–157.

52. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / П. Штомпка // Социальные исследования. – 2001. – № 2. – С. 3–12.

53. Шмаленко Ю.І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі : автореферат... канд. політ. наук / Ю.І. Шмаленко; Одеська національна юридична академія. – О., 2002. – 19 с.

Надія Гербут

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті вивчаються передумови виникнення гендерних досліджень у політології, їх зв'язок із феміністською політичною теорією. Розглянута проблематика розробки та розвитку методології гендерного підходу для дослідження політичних процесів.

Ключові слова: *фемінізм, феміністська теорія, гендер, гендерне дослідження.*

N. Gerbut. Theoretical and methodological foundations of gender studies in political theory. This article explores gender studies in political science, their relationship to the feminist political theory. The author considers design and development methodologies for mainstreaming a gender perspective to study political processes.

Keywords: *feminism, feminist theory, gender, gender studies.*

Питання щодо становища жінок у сучасному суспільстві, їхніх прав і можливостей брати активну участь у важливих суспільно-політичних процесах, доступу до керівних посад тощо є актуальними для багатьох країн світу в зв'язку з демократичними процесами, які в них відбуваються. Найбільш повільно долається гендерна асиметрія у політичній сфері, оскільки ще й сьогодні в суспільстві існують стереотипи, які заважають жінкам зробити політичну кар'єру.

Більшість політичних теоретиків (від Платона до Гегеля) визначали жінок як істот аполітичних, які не мають необхідних якостей для активної участі в житті громадянського суспільства. Таким чином, західна політична теорія виправдовувала виключення жінок із суспільно-політичної та економічної сфер. Тому в політології, як і в інших науках, феміністичний напрям виник через незгоду з існуючими філософськими й емпіричними канонами в науковій літературі [1, 61–62]. В свою чергу, феміністські дослідження створили базу для розвитку гендерних досліджень, у яких увага акцентується не стільки на проблемах жінок, скільки на відносинах між різними статями.

В Україні дослідження гендерної проблематики розпочалося тільки в 90-ті роки ХХ ст. у працях таких вчених, як С. Павличко, І. Жеребкіна, О. Кісь, Л. Кобелянська, Т. Мельник, Л. Смоляр, Н. Чухим, О. Ярош та ін. [2].

Слово «фемінізм» вперше було використано французьким соціалістом-утопістом Ш. Фур'є в кінці ХVІІІ ст., який називав феміністами прихильників жіночої рівності.

Вперше вимоги щодо громадянської рівності були висунуті жінками під час війни за незалежність у США (1775–1783). Велике значення для розвитку феміністського руху проти соціально-економічної дискримінації жінок мала «Декларація прав жінки і громадянки» французької письменниці та політичного діяча Олімпії де Гуж, у якій ставилося питання надання жінкам політичних прав, в тому числі виборчого права. Це була реакція на французьку Конституцію 1791 року, яка не надавала можливості жінкам обирати та бути обраними. Майже одночасно (в 1792 році) з'являються праці британської письменниці

Мері Уолстоункрафт «Про підкорення жінки» та німецького письменника й державного діяча Теодора фон Гіппеля «Про покращання громадянського положення жінок», у яких ставилися питання поліпшення становища жінок, зокрема через підвищення рівня освіти.

Ідеї емансипації жінок розвивали також видатні філософи XVIII–XIX ст., такі як Ж.-А. Кондорсе, Д. Дідро, Д.С. Мілль та ін. На початку XIX ст. близькі до фемінізму ідеї висувалися в соціально-філософських концепціях соціалістів-утопістів А. Сен-Симона, Ш. Фур'є та О. Оуена. Їхні праці характеризуються ідеями знищення приватної власності, як необхідної умови досягнення рівноправного становища жінок.

К. Маркс і Ф. Енгельс не вважали проблему гноблення за статевою ознакою важливим аспектом своєї теорії, але їхні погляди на процес експлуатації поклали початок розвитку соціалістичного та марксистського напрямку у фемінізмі. На відміну від марксистських феміністок, які не вважали доцільним існування жіночого руху окремо від загальнопролетарського, прихильниці соціалістичного фемінізму наполягали на можливості такого руху та необхідності виокремлення жіночих проблем від класових і загальносоціальних [3, 165–167].

Період з 1840-х по 1920-ті роки визначається в сучасній літературі з історії жіночих рухів як «перша хвиля» фемінізму, яка характеризується боротьбою жінок за надання їм права голосу на виборах. Англійський термін «суфражизм», який означає виборче право, дав назву даному феміністичному напрямку. Суфражистки вірили, що через можливість голосувати на виборах жінки зможуть звільнитися від усіх інших форм дискримінації. За цей період жінки багатьох країн отримали виборче право (Нова Зеландія, Фінляндія, Норвегія, Данія, Росія, США та ін.) [4, 74].

«Друга хвиля» фемінізму пов'язана з активністю ліво-радикальних протестних рухів кінця 60-х – початку 70-х років XX ст., насамперед студентських. Феміністки «другої хвилі» боролися не за юридичну, а за фактичну рівність жінок, зокрема за можливість не тільки обирати, а й бути обраними в органи влади.

Теоретиком «другої хвилі» фемінізму стала французька письменниця, філософ-екзистенціоналіст С. де Бовуар, яка у своїй книзі «Друга стаття» (1949 р.) виклала основні ідеї, що стали центральними для фемінізму: домінуючі соціальні, економічні та ідеологічні структури патріархату не допускають жінку до матеріальних та інтелектуальних ресурсів соціуму, таким чином відводять їй другорядні ролі [5, 166–167]. С. де Бовуар доводила, що в жінці з самого початку закладені ті ж самі здібності, що й у чоловіка, але нав'язана їй роль бути об'єктом чужої влади призводить до соціальної пасивності жінки та її безправного становища. Найбільш відома теза французької дослідниці: «Жінкою не народжуються, жінкою стають».

Представниці есенціалізму Л. Ірігарей та Е. Сіксу, навпаки, проблему статевої відмінності поставили в центр теоретичних пошуків фемінізму. На основі існування особистої жіночої ідентичності вони почали відстоювати право на суб'єктність, яка відрізняється від чоловічої. Прихильниці «права на відмінність» зазначали, що вся попередня історія та культура вибудована у відповідності до чоловічих вподобань, або, іншими словами, є «маскулінною». Тому в сфері публічної політики жінки повинні протиставити стандартам і стереотипам чоловіків свої цінності та разом з ними – основи політики нового типу, при якій жіноча «етика турботи» витіснить чоловічу етику «справедливості».

Отже, теоретики фемінізму для вирішення, на їх думку, головної задачі – деконструкції традиційних понять «суб'єкт», «стать», «політика», запропонували два радикально різних варіанти. Незважаючи на внутрішні конфлікти, в останні десятиріччя ХХ ст. теорія руху за громадянські права жінок активно розвивалася. Під впливом ідей французького філософа М. Фуко, теоретиків постструктуралізму Ж. Лакана, Ж. Дерріда, Ж. Делеза та ін. розвинувся постмодерністський фемінізм або постфемінізм. Теоретики цього напрямку переосмислили поняття «рівність» і «відмінність». Термін «відмінність» розкривається не як відхилення від норми, а як якась цінність і за будь-якою іншою суб'єктністю («іншим») признається право на пов-

ноцінне функціонування в публічній політиці. Концепт суб'єктного різноманіття призвів до якісно іншого розуміння політики, що змусило феміністську критику ще раз повернутися до проблеми існування категорії «жінки» як особливого колективного «ми», що претендує на представленість у сфері публічної політики. Але у разі розкладення суб'єкта політики «жінки» на множину різноманітних суб'єктів, жінки позбавляються можливостей для колективних дій.

Вихід з цього теоретичного глухого кута запропонували феміністки «третьої хвилі» у кінці ХХ сторіччя. Філософ Н. Фрейзер зазначає, що жіноча автономність на практиці використовується тільки як спосіб контролю над засобами інтерпретації та комунікації, достатнім для того, щоб надати можливість жінкам на рівні з чоловіками брати участь у всіх видах соціальних взаємодій, зокрема в політичному просторі. Політолог і філософ Ш. Муфф розглядає категорію «жінки» в контексті боротьби проти багаточисельних форм гноблення, де ця категорія виступає у ролі підкореної.

Таким чином, «жінки» розглядаються як соціальна група, права якої систематично порушуються [6, 9–15].

Під впливом феміністських ідей у 1970-ті роки в американських університетах з'явилися навчально-дослідницькі програми «жіночих досліджень», у яких жінки виступають не тільки предметом і об'єктом досліджень, але й активним суб'єктом, який досліджує. Вчені-жінки виявили, що різні соціальні та гуманітарні науки, вивчаючи людину взагалі, насправді вивчали чоловіка, а жінки не були включені в дослідницьке поле. Феміністки піддали критиці твердження про те, що наука базується на принципах об'єктивності, раціональності та нейтральності. Вони зазначали, що часто суспільні теорії, які позиціонуються як універсальні, знаходяться в протиріччі з життєвою практикою жінок. Саме життєвий досвід жінок розглядався в жіночих дослідженнях як основа для розробки нової методології соціального пізнання. У кінці 70-х років ХХ ст. в Європі та США активно велась дискусія щодо статусу цієї дисципліни: може вона претендувати на самостійність,

чи їй потрібно інтегруватися у традиційні дисципліни (наприклад, у той час виникли такі напрямки як історія жінок, психологія жінок, жіноча література) [7].

Необхідно зазначити, що незважаючи на велику кількість феміністських досліджень у політичних науках (починаючи з 1970-х років), центральний дискурс політичної теорії довгий час не зачіпався. Вона продовжувала конструюватися таким чином, начебто жінки та їх інтереси як групи, концептуально не сумісні з політичним дискурсом. Ранні політологи-біхевіористи впевнено прийняли факт розділення суспільної та приватної сфер і характеристику жінок як тих, хто переважно орієнтований на роботу в приватній сфері. Сім'я розглядалася як монолітна одиниця, де чоловік був домінуючим політичним авторитетом. У результаті низький рівень політичної участі жінок і їх незначний інтерес до політики не вважалися проблемою. Таким чином, майже повна відсутність жінок серед політичної еліти не зацікавила та не стурбувала політологів. Ця ситуація стала предметом аналізу лише після появи фемінізму як поза, так і в середині політології.

Вчені-феміністки виявили, що створення негативного політичного портрету жінки базувалося на дослідженнях, які включали в себе неперевірені припущення та методологічні помилки, що, у свою чергу, призвело до перебільшення відмінностей між чоловіками та жінками. Американська дослідниця Дж. Ельштейн робить висновок (з яким згодні багато політологів-феміністок), що біхевіористська політологія прийняла таку систему координат, яка виводить більшість жінок за межі політики у сферу приватного життя.

Дослідження 70 і 80-х рр. ХХ ст. таких американських вчених, як В. Сапіро, С. Хансен, Дж. Гельб та ін., показали, що жінки в такій же (чи майже такій же) мірі схильні до політичної діяльності. Причому політична поведінка жінок міняється в тій самій мірі, в якій змінилася їхня соціалізація, можливості та доступні ролі. Виявили також, що підвищення рівня освіти призводить до зростання участі жінок у політичному житті та до збільшення рівня зацікавленості політикою. Досліджуючи вплив інших факторів на політичну активність жінок (наявність

дітей, роботи та ін.), феміністки прийшли до висновку, що ті невеликі відмінності між чоловіками і жінками щодо політичних орієнтацій і участі можуть зникнути в міру зміни рольових функцій жінок і їх соціалізації в цих ролях [8, 63–67].

У ті ж 70-ті роки ХХ ст. соціологи запропонували розрізнати поняття «стать» і «гендер», оскільки, крім біологічних відмінностей, між чоловіками й жінками існує поділ на соціальні ролі та форми діяльності. Гендерний підхід дозволив розглядати деякі притаманні жінкам риси (емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість на сім'ю і т. д.) як характеристики, сформовані певним типом суспільства.

Вважається, що вперше термін «гендер» був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Р. Столлером у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968). Гендер він розглядав «як поняття, що виражає психологічні, соціальні, культурні особливості, не обумовлені біологічною статтю» [9, 10].

Ідею розмежування понять «стать» і «гендер» підтримали феміністські теоретики, які вже давно звертали увагу на те, що біологічна стать не може бути поясненням різноманітності соціальних ролей чоловіків і жінок, що існують у різних суспільствах.

Становлення поняття гендеру в теоретичному фемінізмі «другої хвилі» відбувалося поступово. Біологічна стать представлялася чимось незмінним від природи, що визначало соціально-культурний зміст статі. Поняття гендеру визначалося як таке, що соціально та культурно формується суспільством і надбудовується над статтю, тобто не замінює поняття біологічної статі, а лише доповнює його. Есенціалізм (приписування жінкам унікальної незмінної «природи») мав місце в роботах феміністок кінця 60-х початку 70-х років ХХ ст.

Американська дослідниця Л. Ніколсон описує розуміння взаємодії «статі» та «гендеру» (яке притаманне дослідженням періоду «другої хвилі фемінізму») як «вішалку» і «пальто», де тілесність розглядається як вішалка, на яку накидають різні культурні конструкції. Вона називає

таке тлумачення статево-гендерної системи «біологічним фундаменталізмом», який є прогресивнішим від біологічного детермінізму, оскільки відкидає незмінність, дозволяє пояснити загальне та різне в жінок.

Друге значення поняття «гендер» з'являється у більш пізній період «другої хвилі фемінізму». Під гендером стала розумітися будь-яка сконструйована суспільством відмінність щодо розділення людей на чоловіків і жінок, включаючи ознаки, які відрізняють жіночі тіла від чоловічих. Отже, біологічна стать розуміється включеною до соціокультурної статі, тобто гендеру. Саме розуміння тіла виявляється культурною інтерпретацією свого часу, культури, ціннісного ідеалу. Але в цьому новому тлумаченні гендеру проявилася тенденція елімінації біологічної статі, її розчинення у гендері, що породжує проблему самого розділення на біологічну та соціокультурну стать.

Отже, деякі дослідники, такі як В. Пламвуд, Е.Ф. Келлер почали наполягати та теоретично обґрунтовувати необхідність розділення статі й гендеру, інші (М. Гейтенс, Е. Гросс) наполягали на усуненні такого розділення [10].

Виникнення та розвиток поняття «гендер» зумовлює появу та розвиток гендерних досліджень у 80–90-х роках ХХ ст. Американський феміністський теоретик Т. Лауретіс пояснила головні причини їх виникнення. Жіночі дослідження перебували під сильним впливом феміністських ідей і стали виглядати як свого роду «гетто», з'явився дух ідеологічної та інтелектуальної замкнутості. Склалася ситуація, коли одні підходи розглядалися як «правильні», інші – навпаки. Ті теоретики, яких не влаштовував такий інституціоналізм, знайшли два шляхи вирішення проблеми. Перший – це інтегрування феміністських критичних підходів у свої соціальні чи загальні навчальні курси; другий шлях – дистанціюватися від жіночої тематики (в літературі, історії, соціумі і т. д.), приділяючи увагу відношенням жінок і чоловіків у більш абстрактному, соціологічному контексті.

Отже, гендерні дослідження представляються більш толерантними: наприклад, вони допускають дослідження не тільки жінок, а й чоловіків. Предметом гендерних досліджень, на відміну від жіночих, виступає не одна стать,

а діалог статей, причому не обов'язково в ракурсі їх ієрархії, стратифікації, а саме в плані реконструкції історичної еволюції різних форм їх взаємодії та взаємодоповнення.

Відношення до гендерних досліджень неоднозначне: деякі класики феміністичної теорії критикують гендерні дослідження за те, що вони начебто нівелюють пафос феміністичного критичного виклику, який притаманний жіночим дослідженням. Наприклад, Р. Брайдотті зазначає, що поняття «гендер» не дозволяє акцентувати феміністичну тезу про чоловіче домінування, оскільки виходить з ідеї симетричності чоловічого й жіночого в суспільстві. Інші вчені вважають, що, навпаки, жіночі дослідження поступово трансформуються в гендерні дослідження [11, 37–38].

У концептуальних працях К. Міллет, Дж. Мітчелл, А. Джаггар, С. Бордо, С. Хардінг, М. Фрай все більшого значення стало набувати осмислення гендерної системи в цілому. В гендерних дослідженнях на перший план висуваються підходи, згідно з якими всі аспекти соціальності та культури можуть мати гендерний вимір. Радикальність, яка була притаманна деяким напрямкам фемінізму, замінюється більш глибокими завданнями – зрозуміти, як гендер існує, конструюється та відтворюється в усіх соціальних процесах [12].

Але необхідно зазначити про значний вплив феміністської теорії на теоретичний апарат, поняття та методологію аналізу гендерних досліджень, оскільки до початку 90-х років ХХ ст. це створювалось саме теоретиками фемінізму, а вже потім – квір-теоретиками. Крім того, гендерним дослідженням також притаманна політична направленість, яка полягає в наявності соціально вираженої мети – сприяти усуненню всіх типів гендерної нерівності [13, 51–52].

Таким чином, аналіз політичної теорії фемінізму надає можливість розуміння її зв'язку з гендерними дослідженнями в політології. Феміністська ревізія політичної теорії почалася з переформулювання та введення нових дослідницьких задач і їх компонентів, наприклад:

- перегляд конвенційних визначень політики;
- вирішення питання, яким чином гендер конструює жіночий політичний досвід, і як раса, етнічність, класові

інтереси в поєднанні з гендерною приналежністю впливають на політичні дії та політичну свідомість;

- дослідження впливу соціальних відношень жінок у сім'ї, на роботі й т. д. на вироблення форм супротиву та згоди;

- були зроблені спроби помістити дії громадських організацій (grassroots activism) у контекст більш широкого політичного й економічного процесу;

- стали аналізуватися взаємовідносини між жіночою політичною практикою та політичною теорією.

Фемінізм розкритикував класичний підхід до визначення політичної території та політики. Політика завжди визначалася як цілеспрямована діяльність, що обмежена рамками особливої публічної сфери, в якій відбувається прийняття рішень. Радикальні феміністки у 70-х роках ХХ ст. запропонували включити в «політичну територію» і «приватну», яка була основною територією життя жінок у патріархальному суспільстві. Таким чином, акцент у визначенні політики переносився на взаємовідносини, які засновані на владі, що надає можливість одній групі людей контролювати іншу. К. Міллет зазначає, що влада чоловіків над жінками заснована на соціально сконструйованій відмінності та протиставленні статей. Монополізація чоловіками основних позицій у політико-власних структурах – це один із проявів таких відносин. Розділення людського буття на «публічне» та «приватне» тільки закріплює чоловіче домінування в суспільстві. Тому в радикальній феміністській теорії «політика» стала розумітися як будь-яка діяльність у сфері сучасного соціального й культурного життя. Таке трактування заперечує накладання ідеологічного обмеження на політику, що зводиться тільки до виборів, кандидатів і їх лоббістів.

Центральною для феміністського визначення політики стала запропонована у 1980-ті рр. концепція придбання/усвідомлення сили (empowerment). Феміністки стверджують, що чоловіки розглядають владу, як владу над (power over), у той час як жінки сприймають її як придбання/усвідомлення сили для (empowerment to). Феміністська теорія стверджує, що жінки по-іншому визначають владу й по-іншому її використовують. Цій темі були

присвячені праці таких дослідників, як Дж. Батлер, Дж. Скотт, Д. Кул, І. Дойчман, К. Пейтман та ін., які визначали владу як «повноваження», «компетенція», а не домінування. Віра в те, що чоловіки і жінки мають різні підходи до політики (конфронтаційний і кооперативний відповідно), є одним з головних аргументів для відстоювання вимог збільшення кількості жінок при владі [14].

У 70-х рр. ХХ ст. американські феміністки В. Шапіро і В. Клейн запропонували два різнополюсні підходи до взаємовідносин жінок зі світом політики – це концепції «інтеграції» та «маргінальності». Перша концепція базується на необхідності включення жінок у політичне життя, що спричинить зняття напруження в стосунках між чоловіками та жінками, а також у нормативній взаємодії сфер публічного та приватного життя, що буде сприяти утвердженню консолідованої демократії. Що стосується другої концепції, то вона розглядає маргінальність не тільки як контекст існування жінок, але й усіх, хто страждає від несправедливості, нерівності та експлуатації. Ці групи традиційно відносять до «меншин», хоча в реальності вони складають більшість суспільства. «Непомічена» більшість не має можливості брати участь у прийнятті політичних рішень, що змушує їх пристосовуватись до «чужих» поглядів і рішень. Така ситуація порушує основи демократії, а тому потребує серйозних змін [15].

Аргументація необхідності збільшення рівня представництва жінок у структурах влади розглядається в теорії представництва, яка бере за основу принцип «природної справедливості» (або «символічної рівності»). Американська дослідниця С. Керолл зазначала, що відсутність активної участі жінок у суспільно-політичному житті є індикатором того, що демократична система працює неправильно. З цього випливає, що законодавчий орган може демократично функціонувати лише за умови, коли він буде виразником усіх точок зору, відзеркалюючи основну структуру суспільства. Через такий підхід аргументуються вимоги щодо збільшення присутності жінок у політиці, але при цьому не концептуалізується питання, чи призведе воно до змін.

Дуже близькі до цих поглядів знаходяться ідеї пропорційного представництва. Вони ґрунтуються на тому, що всі

групи населення, в тому числі й жінки, повинні бути представлені при владі пропорційно їхньої кількості в суспільстві. Теорія пропорційного представництва признає схожість між становищем жінок і національних меншин щодо їх недопредставленості в парламентах та інших органах влади. В рамках цієї теорії існують різні погляди на необхідність впровадження відповідного представництва жінок у владних структурах. Наприклад, на думку феміністських політичних теоретиків, зокрема С. Керолл, жінки зберегли свій імідж, оскільки виключення із процесу прийняття політичних рішень дистанціювало їх від участі в політичній корупції. Тому від жінок можна з великою вірогідністю очікувати в політичній сфері діяльність, яка не буде зумовлена спеціальними інтересами. Крім того, жінки здатні займати високі політичні посади у зв'язку з їх високим професійним рівнем, а тому нехтування такими кадрами становить суттєву втрату для демократичного суспільства.

Ще одним вагомим аргументом у підтримку пропорційного представництва жінок в органах влади є те, що їх політичні пріоритети, які відрізняються від чоловічих, будуть впливати на вирішення таких питань, які пов'язані з екологією, охороною здоров'я, піклуванням про дітей тощо. Емпіричним шляхом було доведено (на досвіді північноєвропейських та скандинавських країн), що жіноче представництво починає впливати на прийняття політичних рішень, коли воно досягає, принаймні, 15 %.

Сучасна феміністська політична теорія виявляє також проблематику, з якою стикається теорія представництва – це протиріччя між необхідністю апелювати до загального «жіночого інтересу» і наявністю у жінок, крім спільних, різних політичних пріоритетів, які є наслідком їх приналежності до різних соціальних, релігійних, етнічних, вікових груп [16, 93–97].

Отже, розглянувши деякі аспекти феміністської політичної теорії, можна відзначити її критичне ставлення до соціально-політичних реалій з жіночої позиції та в її інтересах, протиставлення «жіночого» та «чоловічого». Гендерна теорія розглядає соціальне життя обох статей, їхню поведінку, ролі, характеристики, спільне й відмінне між ними, розглядаючи світ порівняльно з позиції обох соціо-

статевих груп. Вона ставить реальні завдання створення суспільства гендерної рівності через зміни в становищі й статусі обох статей.

Концепт гендерної рівності, закладений спочатку феміністичною теорією, знайшов свій розвиток у межах гендерної теорії. Сучасні гендерні дослідження дозволили виявити, що гендер виступає центральним організуючим принципом суспільства – він створює різні соціальні статуси людей, наділяє їх тими чи іншими правами й обов'язками, визначає для них той чи інший коридор соціальних можливостей. Гендерна рівність стала основним вектором розвитку світової спільності в ХХІ ст. [17, 325–326].

Отже, феміністичні дослідження стали, з одного боку, першоджерелом гендерних досліджень, а з іншого – самі влилися в гендерні дослідження, змінивши феміністську методологію есенціалізму на методологію конструктивізму. Як інноваційне явище для сучасного наукового пізнання, гендер знаходиться на стадії активної методологічної адаптації в рамках окремих дисциплін. Гендерний підхід призводить також до перегляду існуючої методології в соціальних і соціогуманітарних науках, застосування нових методів і підходів.

Отже, гендерні дослідження можуть використовувати такі методи, за допомогою яких формується гендерне знання в межах політичної науки:

Теоретичний метод є основним у методології, який пов'язує сукупність знань, здобутих усіма методами, у концептуальне бачення проблеми. Теоретичний метод у гендерних дослідженнях дає змогу визначити коло наявних проблем та уточнити предмет вивчення, визначити місце гендерних знань у системі суспільствознавчих наук у цілому чи в рамках окремих наук.

Соціологічні методи вивчення гендеру дають змогу співвідносити будь-які гендерні параметри з іншими соціальними характеристиками.

Статистичні методи гендерного аналізу передбачають уведення й застосування показників, які демонструють ступінь справедливості розподілу та користування національними благами й послугами між соціальними групами з урахуванням гендерного чинника. З гендерною статис-

тикою тісно пов'язаний емпіричний метод, який засвідчує існування й значення факту, реальних подій, конкретних дій і т. д. Він розкриває позитивний і негативний досвід гендерної діяльності, підтверджує або спростовує правильність певних теоретичних моделей або схем.

Для перехідного суспільства, до якого відноситься й українське, важливим є прогностичний метод, який дає можливість визначати перспективу гендерного розвитку з огляду на гендерну ситуацію, що склалася в країні. Випереджальні знання з гендеру, як складники прогнозу соціального розвитку, зумовлять переосмислення багатьох основних категорій, у тому числі і суб'єкта політичної влади, оптимальності й ефективності управління [18, 23–27].

Особливе значення в методологічній системі гендерних досліджень займає так званий комплексний підхід (*gender mainstreaming*) до проблеми рівності жінок і чоловіків. У більшості офіційних документів це звучить як «комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків» і, як справедливо зазначає українська дослідниця О. Плахотнік, у даному перекладі категорія «гендер» замінюється на «жінки і чоловіки». Враховуючи труднощі перекладу, все частіше в українській і російській науковій літературі вживається калька англомовного терміна – «гендерний мейнстрімінг».

У 1995 році після прийняття Пекінської платформи дій концепція гендерного мейнстрімінгу стає міжнародно визнаною, а у 1997 році Економічна і соціальна рада Генеральної Асамблеї ООН прийняла концепцію гендерного мейнстрімінгу як методологію, на основі якої вся система ООН буде домагатися покращання становища жінок і прагнути досягнення гендерної рівності.

У 1998 році Рада Європи прийняла новий документ, розроблений спеціалістами Відділу з проблем рівності між чоловіками і жінками, в якому було закладено концептуальні основи гендерного мейнстрімінгу, його методологія та методика. Він є основним для розробки законів і державних програм з гендерної проблематики країнами-членами ЄС. У документі говориться про те, що гендерний мейнстрімінг є новою стратегією досягнення гендерної

рівності, яка передбачає введення аспектів, пов'язаних з рівністю чоловіків і жінок, в усі сфери і на всі рівні політичної діяльності. Головне завдання комплексного підходу – це помістити людей у власне центр процесу формування політики.

Необхідно зазначити, що концепт і політика гендерного мейнстримінгу стали об'єктом критики з боку деяких гендерних теоретиків, оскільки, на відміну від гендерної теорії, яка прагне до деконструкції категорії статі як такої, комплексний підхід, навпаки, зводить ці категорії до біологічної статі й фіксованого гендерного суб'єкта в есенціалістському розумінні поняття гендеру. Це призводить до протистояння «чоловік-жінка», в той час як відмінності між іншими соціальними групами не беруться до уваги.

Оскільки саме концепт гендерного мейнстримінгу було покладено в основу української гендерної політики, то його інтерпретація гендеру як поняттєвої опозиції «чоловіки-жінки» повністю імплементована в українське гендерне законодавство. Більше того, іноді в українських документах (наприклад, Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.) слово «гендерний» означає тільки поняття «жіночий» [19].

Методологічна складова гендерного мейнстримінгу потребує подальшого вивчення та вдосконалення. Але, на думку автора, бажання повністю зняти теоретичні протиріччя між сучасною гендерною теорією і концептом гендерного мейнстримінгу, може врешті-решт ускладнити вироблення відповідних механізмів практичної реалізації гендерної рівності в суспільстві.

Гендерні дослідження, сфокусовані, в першу чергу, на проблематиці влади в усіх її вимірах, впевнено просочуються у сферу політичної науки, яка вивчає природу, сутність, зміст і механізм здійснення політичної влади. Методи та теоретичні конструкції, які використовуються в гендерних дослідженнях, багатовимірні. Вони ґрунтуються на конструктах, що були сформовані всередині галузі, а також на тих, що запозичені з інших дисциплін.

Розглядаючи методологічні підходи до гендерного аналізу політичної системи України, О.Б. Ярош виділяє серед них такі: інституційний, біхевіористичний, структурно-функціональний, теорію раціонального вибору. Отже, вона пропонує опиратися на методи, які використовуються в сучасній політології [20].

О. Плахотнік зазначає, що розглядаючи статтю есенційованою, а гендер – конструйованим, дослідникам доводиться балансувати між двома протинаправленими методологічними векторами – есенціалізмом і його протилежністю. Деякі дослідники рухаються у бік антисенціалізму, беручи категорію влади як основну. Деякі свідомо обирають есенціалізм, але часто називають це «гендерною теорією». Цьому сприяє вплив класичної історії філософії й науки. «Але частина гендерної спільноти так і не відрефлексує достатньою мірою своїх теоретичних основ, і тоді трапляється, що дослідниця чи дослідник декларує одну методологію (конструкціоністську), але дискурсивно вибудовує іншу (зазвичай есенціалістичну), або методологією називає абстрактно-аморфний «гендерний підхід», без уточнень і пояснень, якого саме штибу гендерну теорію використано» [21].

Отже, в гендерних дослідженнях використовуються різні методологічні підходи та методи, вибір і поєднання яких залежить від мети та предмета. Але можна виділити специфічну рису гендерної методології, актуальну, зокрема, для політології, – орієнтацію на усунення ієрархічних відносин та лідерства як у дослідженнях, так і в політичних діях. Нова філософія існування – це партнерство та досягнення гендерної рівності й справедливості як об'єктивної основи демократії. Подальше дослідження проблем гендеру передбачає достатньо глибоке оновлення базових політичних понять і політичної теорії взагалі.

1. Кэрролл С.Дж., Зерилли Л.М. Феминистские вызовы политической науке // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 6. – С. 61–83.

2. Див: *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник* / За ред. М.М. Скорик – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.

3. Сирота Н.М. Идеологии и идеологические течения: классическое наследие и современность: Учебное пособие. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2009. – 189 с.

4. Успенская В.И. Суфражизм в истории феминизма // Женщины в социальной истории России. – 1997. – С. 70–80.

5. Сирота Н.М. Идеологии и идеологические течения: классическое наследие и современность: Учебное пособие. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2009. – 189 с.

6. Айвазова С. Российские выборы: гендерное прочтение, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ/mainlist.html?fid>

7. Воронина О.А. Глоссарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gender.ru/russian/glossary/#H0701>

8. Кэрролл С.Дж., Зерилли Л.М. Феминистские вызовы политической науке // Общественные науки и современность. – 2001. – № 6. – С. 61–83.

9. Фурман А.В., Надвичична Т.Л. Основи гендерної рівності // Гендерний розвиток у суспільстві (конспект лекцій). – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 315 с.

10. Блохина Н.А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gender-cent.ryazan.ru/blohina.htm>

11. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе. // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – 708 с.

12. Воронина О.А. Глоссарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gender.ru/russian/glossary/#H0701>

13. Чикалова И. Гендерная проблематика в политической теории. // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – 708 с.

14. Чикалова И. Женщины в политической теории [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://giacgender.narod.ru/n4t1.htm>

15. Айвазова С. Г. Гендерные исследования современных политических процессов в России // Женщина в российском обществе. – 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/download/42442300.pdf>

16. Чикалова И. Гендерная проблематика в политической теории. // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – 708 с.

17. Айвазова С.Г. Модернизация как контекст гендерного равноправия // Модернизация и политика в XXI веке / Отв. ред. Ю.С. Оганисян; Ин-т социологии РАН. – М.: РОССПЭН, 2011. – 325 с.

18. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / За ред. М.М. Скорик – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.

19. Плахотнік О.В. Філософсько-методологічні парадокси української гендерної політики, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krona.org.ua/uk/gender-expert-platform/publications>

20. Ярош О. Методологічні підходи до гендерного аналізу політичної системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2010_118/118-25.pdf

21. Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krona.org.ua/uk/gender-expert-platform/publications>

Ігор Цепенда

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ХАРЧЕНКО Л.В.
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ
ЕЛІТИ В УКРАЇНІ
(історико-методологічний аспект)

Складні та неоднозначні політичні реалії сучасної України все частіше вимагають відповідей на цілком не риторичне питання – чому при наявних унікальних ресурсах рівень життя громадян дедалі стає гіршим. Флуктуаційні політичні процеси, що здригали країну протягом першої декади ХХІ століття і врешті призвели до затяжної кризи в більшості сфер життя, дозволяють зробити припущення, що причиною (чи не основною) існуючого стану речей є політична еліта, яка відповідає за прийняття і впровадження ключових соціально важливих (політичних, економічних тощо) рішень. Монографія Харченко Л.В. частково дає відповідь на це питання.

Протягом тривалого періоду, враховуючи політичний контекст і обставини, тема української еліти (політичної, національної, митецької тощо), із зрозумілих причин, замовчувалася, відтак залишалася малодослідженою. Існуючі роботи з цієї тематики відрізнялися заідеологізованістю та дискусійністю в цілому і в окремих ракурсах. Етап незалежності нашої держави відкрив українським вченим широке поле для вільних і об'єктивних досліджень у будь-якому напрямі наукового простору. Починаючи з 90-х ро-

ків минулого століття на книжкових полицях почали з'являтися ґрунтовні дослідження, що закривали існуючі «білі плями» в українському науковому дискурсі, проте дивує, що лише тепер з'явилася праця, присвячена становленню політико-управлінської еліти, здійснена за історико-методологічним принципом. Монографія Харченко Л.В. насамперед, є цінною у тому розумінні, що вона охоплює увесь період (за хронологічно-проблемною схемою) становлення провідної верстви українського суспільства, навіть ті його етапи, коли про Українську державу не йшлося взагалі.

Починаючи від первісних політичних коливань, які знаменувало собою розшарування суспільства на еліту та маси на українських територіях, авторка проводить скрупульозне дослідження становлення політико-управлінської верстви, аналізуючи особливості цього процесу на всіх історичних етапах, у тому числі бездержавних. Важливим і цінним моментом роботи Харченко Л.В., є виявлення архетипних особливостей на кожному з етапів розвитку політико-управлінської еліти та з'ясування впливів цих особливостей на подальший процес становлення. Зокрема в роботі розглядаються періоди Київської Русі, Галицько-Волинський, литовський, козацький, у кордонах інших держав (Російської імперії, Польщі, Австро-Угорщини тощо), радянський і сучасний. Зокрема цікавими є висновки авторки щодо зовнішніх впливів, що здійснювалися на українську політико-управлінську еліту: зазвичай це призводило до імплементації чужорідних, не властивих традиційному українському укладу, нововведень, які, як показує час, у більшості випадків несли негативний, згубний характер для самобутнього розвитку як держави, так і нації. Якщо в радянські часи такі впровадження відбувалися під тиском, що не допускав іншої альтернативи, ніж сліпе підкорення, то в часи козацької України часто-густо перетворення здійснювалися з власної ініціативи українських можновладців, які прагнули особистої прихильності з боку держави-колонізатора.

У ході роботи використано велику кількість літературних джерел (вітчизняних і зарубіжних), літописів, архівних матеріалів, державних документів і правових актів,

що дає підстави оцінювати монографію як серйозну науково обґрунтовану працю, яка поєднує й об'єктивно оцінює різні точки зору, проте не «забиває» ролі авторки в проведеному дослідженні. Червоною ниткою крізь всю роботу проходить власне бачення Харченко Л.В. на онтологічну, гносеологічну, світоглядну, ментальну сутності української політико-управлінської еліти, її моральних вартостей і фактору запозичення (чи нав'язування) особливостей з інших політико-культурницьких парадигм. Зважений підхід автора монографії до величезної кількості фактів, оцінок, свідчень і спогадів сучасників дозволяє по-новому поглянути на політичну історію України і на стан її сучасних політичних еліт.

Як і будь-яка наукова праця, робота Харченко Л.В. не позбавлена дискусійних моментів, які обумовлені, насамперед, надзвичайно складним предметом дослідження, що унеможливорює однобокості подання матеріалу. Проте це не впливає на загальну позитивну оцінку роботи як об'єктивної, глибокої наукової праці, яка, сподіваюсь, знайде широке використання в політичній, освітній і науковій сферах.

Олена Резніченко

БІБЛІОТЕКА ІНФОРМУЄ

Згідно з традицією, що вже склалася протягом останніх років, наукова бібліотека Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, яка є науково-дослідною та інформаційною установою, щорічно інформує читачів про поповнення книжкового фонду новими виданнями. Комплектування фондів бібліотеки здійснювалося, як завжди, через традиційні видавництва та книжково-торговельні фірми («Академперіодика», «Наукова думка», ТОВ «Мега-Ватт» та ін.). Не останнє місце в цьому процесі займає книгообмін з іншими бібліотеками (наукова бібліотека Інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Державна історична

бібліотека, бібліотека Інституту історії НАН України та ін.), що дозволило збільшити кількість книжкового фонду на 518 одиниць. Також за минулий рік зріс фонд наукових журналів на 602 одиниці. Значно збагатили фонди бібліотеки видання наукових співробітників. За минулий рік було видано чимало монографій, наукових збірників і книжок, які мають великий попит у науковців інших установ: гуманітарних інститутів, вищих навчальних закладів, наукових бібліотек. Зокрема, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського звернулася з проханням до керівництва нашого інституту збільшити кількість примірників наших видань для передачі в її фонди.

Запрошуємо і читачів ознайомитись із виданнями минулого 2011 року.

Визначною подією кінця минулого року – до 20-річчя Інституту – були видання та презентація «Політичної енциклопедії».

Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.

Це перше в Україні енциклопедичне видання, покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи. Читачі мають змогу ознайомитися з ідеями найвидатніших представників політичної думки, зрозуміти місце і роль відомих гравців на політичній арені, глибше осягнути сучасні політичні тенденції. Авторами статей є фахівці з України, Росії, Польщі, Канади, США.

Для фахівців, викладачів і студентів, усіх, кого цікавлять соціально-гуманітарні науки.

Відділ теоретичних та прикладних проблем політології (зав. відділом Ф.М. Рудич):

Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: Навч. посібник. – К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 182 с.

У навчальному посібнику подано теоретичні та практичні проблеми становлення та розвитку політичних ін-

ститутів у сучасній Україні, характеризується особливістю політичного процесу в Україні в умовах державної незалежності. Окремі теми присвячені питанням теорії та практики української багатопартійності, політичного елітизму й лідерства як важливих факторів та інститутів політичного процесу в Україні.

Видання розраховане на слухачів зі спеціальності політологія.

Ця книга може бути корисною практичним політикам, викладачам, аспірантам і студентам політологічних факультетів і відділень вищих навчальних закладів.

Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: Монографія / За ред. проф. Ф.М. Рудича. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 456 с.

На основі широкого масиву вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, аналізу сучасних політичних реалій розглядається одна з важливих проблем політології – проблема політичного режиму та народовладдя. Розкрито методологічний контекст заявленої проблематики, схарактеризовано класифікації форм правління, особливості політичного режиму як владного порядку. Обґрунтовано теоретичні основи і тенденції становлення в Україні демократії. Показано провідні ознаки політичних режимів у Росії, країнах Центральної Азії, Закавказзя, Балтії, Центрально-Східної та Західної Європи.

Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 1 (51). – 284 с.

Черговий випуск присвячений проблемі політичного режиму та народовладдя, їх взаємодії.

У випуску «Наукових записок» опубліковані статті та повідомлення, в яких розкриваються різноманітні риси політичного режиму. Поряд з досвідом України показані загальні й відмінні риси владних структур країн Центральної та Східної Європи, держав СНД і Балтії.

Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 4 (54). – 415 с.

Збірник поділено на чотири частини відповідно до тематики статей. Перший розділ присвячений тематиці сус-

пільно-політичних цінностей населення України в теоретичних і практичних вимірах. У фокусі дослідницької уваги знаходяться проблеми ціннісних аспектів політичних комунікацій, мови, реалізації владних повноважень, міжнародних взаємовідносин і побутових зв'язків.

Другий розділ сформовано на основі матеріалів «круглого столу» на тему: «Політичний режим і народовладдя в Україні», який проходив 26 травня 2011 р. У статтях порушуються питання всіх чинників демократичного політичного процесу – від взаємодії всередині влади до оптимізації відносин з громадським суспільством. Окремо розглядається досвід сусідів і стратегічних партнерів України, який має бути врахований у визначенні її стратегічних пріоритетів у найближчій перспективі.

У третьому розділі збірника розміщено статті з етнонаціональної проблематики.

Традиційно наприкінці збірника подано статті молодих науковців. Вони стосуються проблем оптимізації вищих органів влади в Україні, питань лобізму, ідентичності, соціальної політики тощо.

Відділ етнополітології (зав. відділом Ю.І. Шаповал):

Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

Монографія представляє український соціум у контексті його субкультурної диференціації й ціннісної варіативності. Місце і роль соціокультурних ідентичностей (етнічних, територіальних, професійних, гендерних, релігійних та інших) аналізуються з врахуванням домінуючих у різних сегментах поляризованого соціуму ціннісних настанов і поведінкових стереотипів. Головний акцент зроблено на осмисленні ризиків і загроз, породжених травмованою історичною пам'яттю, антиномічністю політичних орієнтацій і сформованою на цій основі диверсифікацією суспільної свідомості.

Розрахована на політиків, науковців, журналістів, студентів – усіх, кого цікавлять реалії української незалежності.

Відділ національних меншин (зав. відділом М.І. Панчук):

Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія / М. Панчук (керівник), В. Євтух, В. Войналович та ін. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.

У монографії описано теоретико-методологічний інструментарій вивчення етнополітичних процесів в Україні та їх регіональні специфіки. Представлено результати дослідження історичних умов, політичних, економічних, соціальних, демографічних, культурних, конфесійних та інших аспектів етнополітичної регіоналізації суспільного простору України. Аргументовано висновки щодо тенденцій сучасної етнополітичної динаміки українського соціуму і його регіональних сегментів і ролі державного етнополітичного менеджменту в оптимізації етнонаціональних відносин і національно-громадянській консолідації політичного, поліетнічного, поліконфесійного, полікультурного загалу населення країни.

Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 2 (52). – 370 с.

У випуску «Наукових записок» опубліковані статті та повідомлення, в яких розглядаються етнополітичні процеси формування української політичної нації, регіональна політика в Україні, політична реформа в Україні, дослідження етносоціальних процесів у регіонах України тощо.

Відділ соціально-політичної історії (зав. відділом М.С. Кармазіна):

Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / М.С. Кармазіна (керівник проекту), Т.А. Бевз (координатор проекту), Д.В. Веденєєв та ін. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.

В збірнику подаються витяги із документів сучасних українських політичних партій, у яких відображено їх бачення питань функціонування влади, державних інститутів і громадянського суспільства в Україні.

Збірник розрахований на науковців, аналітиків, експертів, лідерів і членів політичних партій, громадських

діячів, усіх, хто цікавиться питаннями партійного будівництва в Україні.

Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 3 (53). – 347 с.

У збірнику представлені статті, в яких розглядаються партії у політичному процесі, політика і влада в історичній ретроспективі.

Відділ теорії та історії політичної науки (зав. відділом М.І. Михальченко):

Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. – К.: ІПіЕНД, 2011. – 276 с.

Монографія присвячена життю, науковій і громадсько-політичній діяльності визначного українського етнографа, літературознавця, фольклориста, академіка ВУАН Миколи Сумцова (1854–1922). Спадщина вченого розглядається в контексті проблеми соціокультурної ідентичності українців, дослідженню якої фактично і була присвячена вся наукова діяльність харківського професора.

Розрахована на фахівців і всіх, хто цікавиться інтелектуальною історією, народознавством, етнополітикою, історією України.

Єврейська громадсько-політична думка ХХ – початку ХХІ сторіччя в Україні: Монографія. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 362 с.

Пропонована наукова праця розглядає розвиток єврейської громадсько-політичної думки в Україні у історичній ретроспективі минулого століття, а також аналізує сучасні тенденції розвитку суспільної діяльності українського єврейства на початку ХХІ століття.

Колективна монографія розрахована на політологів, істориків, студентів гуманітарних спеціальностей, усіх, хто цікавиться дослідженнями в царині української юдаїки.

Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – 422 с.

У багатьох працях цього випуску автори підкреслюють необхідність запозичувати досвід європейських країн у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики, в питаннях міграції, у вирішенні соціальних проблем тощо. Адже

Україна, як держава з молодою демократією, переживає важкий процес становлення, впровадження реформ і модернізації.

Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 23. – 416 с.

Збірник подає матеріали, представлені учасниками Третього конгресу політологів України «Політична система України: моделі влади».

Предметом дискусії на конгресі політологів України були: обговорення стану та перспектив реформування політичної системи України; зміст діяльності формально реформованих, але занадто бюрократизованих інститутів держави, які досить часто захищають відомчі та групові, а не державні та народні інтереси.

Загальний напрям дискусії був критичним і конструктивним. Це говорить, що політична наука в Україні розвивається. В той же час учасники конгресу відмічали, що спостерігається занепад політологічної освіти. І щодо цієї проблеми варто продовжити громадську дискусію на наступному конгресі з участю представників влади.

Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 24. – 362 с.

Випуск збірника містить розвідки, присвячені сучасним проблемам демократії та формуванню політичних ринків, результати досліджень брендингу території як предмета міждисциплінарного наукового знання.

Також публікуються статті, в яких розкриваються проблеми української політичної еліти, порушуються актуальні питання становлення системи державної влади в незалежній Україні, боротьби із корупцією, протидії політичному популізму. Розглядаються питання ядерного роззброєння і гарантій безпеки України, політичної консолідації ЄС у контексті євроінтеграційних перспектив України.

Сподіваємось, що нові наукові праці зацікавлять читача й викличуть бажання розмірковувати над опублікованим матеріалом.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Т.В., ст. н. с. Інституту вищої освіти НАПН України, к. політ. н.

Балабан Р.В., ст. н. с. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. політ. н.

Брехаря С.Г., м. н. с. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. політ. н.

Ганжуров Ю.С., керівник Парламентського видавництва, д. політ. н., професор.

Гербут І.А., пошукач ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, магістр політології.

Гербут Н.А., пошукач ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, магістр політології.

Димова О.В., доц. кафедри соціальних наук Одеської державної академії холоду, к. політ. н.

Зеленько Г.І., пр. н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, д.політ.н.

Кирюшко М.І., пр. н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, президент Всеукраїнської громадської організації «Український центр ісламознавства», к. філос. н.

Кононенко Н.В., н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. політ. н.

Кочубей Л.О., пр. н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, д. політ. н., професор.

Кудряченко А.І., директор Інституту всесвітньої історії НАН України, д. і. н., професор.

Куценко Є.В., аспірант відділу ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Левенець Ю.А., директор ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, академік НАН України.

Ляшенко Т.М., н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. політ. н.

Мачуський В.В., м. н. с. ІПіЕД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. пед. н.

Мілова М.І., професор кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова, д. політ. н.

Науменко О.М., аспірант ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Неліпа Д.В., доцент Київського національного університету ім. Т. Шевченка, к. політ. н.

Остапенко М.А., доцент кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, к. політ. н.

Палько О.П., аспірант ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Пахарев А.Д., г. н. с. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, д. політ. н., професор

Рафальський І.О., здобувач ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. іст. н.

Резніченко О.М., завідувач бібліотекою ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Рудич Ф.М., завідувач відділу ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, д. філос. н., професор.

Симоненко О.В., н. с. Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, к. політ. н.

Соловей А.О., доцент Одеської національної академії харчових технологій, к. іст. н.

Терещук М.І., асистент Університету економіки та права «КРОК».

Ткач Д.І., завідувач кафедрою технології міжнародних відносин Університету економіки та права «КРОК», д. політ. н., професор.

Цепенда І.С., в.о. ректора Національного прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, д. політ. н.

Чебан А.Д., аспірант кафедри історії, філософії та політології Одеського державного економічного університету.

Черінько І.П., м. н. с. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Щербенко Е.В., пр. н. с. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, к. філос. н.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

*Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України*

2012 / 1(57) (січень–лютий)

Верстка, макет – *Людмила Лисенко*

Підписано до друку 20.06.2012 р. Формат 60х84/16. Папір офсет.
Гарнітура Calibri. Ум. др. арк. 21,6. Обл.-вид. арк. 18,6
Тираж 300 прим. Зам. № 490

Віддруковано ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20.
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.